

**TÜRKİYE'DEKİ İLKÖĞRETİM DÜZEYİ
DERS KİTAPLARININ
GÖRSEL TASARIM AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ
Sanatta Yeterlik Tezi**

Emre İDACITÜRK

Eskişehir 2024

**TÜRKİYE’DEKİ İLKÖĞRETİM DÜZEYİ DERS KİTAPLARININ
GÖRSEL TASARIM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Emre İDACITÜRK

Sanatta Yeterlik Tezi

Grafik Anasanat Dalı

Danışman: Prof. Sevim SELAMET

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ocak 2024

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

.....'nın“.....
.....” başlıklı tezi .../.../2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek “Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği”nin ilgili maddeleri uyarınca,Anabilim/Anasanat dalında Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi olarak kabul edilmiştir.

	<u>Unvanı-Adı Soyadı</u>	<u>İmza</u>
Üye (Tez Danışmanı)	:	
Üye	:	
Üye	:	
Üye	:	
Üye	:	

.....

Enstitü Müdürü

ÖZET

TÜRKİYE’DEKİ İLKÖĞRETİM DÜZEYİ DERS KİTAPLARININ GÖRSEL TASARIM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Emre İDACITÜRK

Grafik Anasanat Dalı

Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ocak 2024

Danışman: Prof. Sevim SELAMET

Ders kitapları, birbirinden farklı branştaki bilimsel içeriklerin görsellerle birlikte tasarlanarak bir araya getirildiği kaynaklardır. Özellikle ilköğretim düzeyinde birçok yaş grubuna ait öğrencinin bulunması, ders kitaplarının görsel tasarımı ile ilgili bilinçli bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Ayrıca ders kitapları, içeriğindeki görseller ile öğrencilerin estetik algılarına ve sanatsal gelişimlerine katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada ilköğretim ders kitaplarının görsel tasarımını doğrudan veya dolaylı olarak ele almış olan tüm araştırmaları inceleyen geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Buna göre ders kitaplarını inceleyen araştırmaların büyük çoğunluğunda bir görsel tasarım uygulamasına yer verilmediği görülmüştür. Bu alandaki eksikliğin gerçekleştirilen sayfa tasarımları ve ders kitaplarının ortak sayfaları için hazırlanan görsel kılavuz ile bir ölçüde de olsa giderilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, Türkiye’de her yıl milyonlarca ders kitabı basılmakta ve bu kitaplar eğitim-öğretim yılının ardından bir atık hâline dönüşmektedir. Bu tez araştırması için örnek olarak hazırlanmış olan ders kitabının sayfalarında geri dönüştürülmüş kâğıt kullanılarak çevreye duyarlı bir ders kitabının mümkün olabileceği görülmüştür. Bununla birlikte örneklem alınan ilköğretim düzeyi Türkçe ders kitapları tipografik düzen, görsel düzen, sayfa düzeni ve pedagojik uygunluk başlıkları altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Görsel Tasarım, Ders Kitabı, Ders Kitabı Tasarımı, Sürdürülebilirlik, Grafik Tasarımda Sürdürülebilirlik

ABSTRACT

EVALUATION OF PRIMARY EDUCATION LEVEL COURSE BOOKS IN TURKEY WITH REGARD TO VISUAL DESIGN

Emre İDACITÜRK

Department of Graphic Art Major

Anadolu University Postgraduate Education Institute, January 2024

Consultant: Prof. Sevim SELAMET

Course books are resources gathered by designing visuals with scientific contents of branches different from each other. The fact that primary education level is comprised of varying age groups requires a conscious approach regarding the visual design of textbooks. Apart from this course books contribute to the esthetic perception and artistic development of students with their visual contents. In this paper, a comprehensive literature screening was conducted on all studies related directly or indirectly with the visual design of primary education textbooks. According to this, the absence of a visual design application in most of the studies related with textbooks was observed. It is aimed to overcome the deficiency in this field to some extent with page designs and visual guides prepared for the common pages of the textbooks. Moreover, millions of course books are published in Turkey yearly turning into waste products at the end of the year. It was observed that an environmentally sensitive textbook is possible by using recycled paper on the pages of the course book prepared as an example for this study. Along with this, the Turkish course books used as samples were examined under the topics of typographic layout, visual order, page setup and pedagogical relevance.

Keywords: Visual Design, Textbook, Textbook Design, Sustainability,
Sustainability in Graphic Design

ÖNSÖZ

Sanatta yeterlik eğitimimde akademik açıdan bana büyük katkılar sunan, tez yazım sürecinde umutsuzluğa düştüğüm her anda farklı bakış açılarıyla ufkumu açan değerli tez danışmanım Prof. Sevim SELAMET'e çok teşekkür ederim.

Yıllar önce Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü'ndeki mezuniyetimin ardından sanatta yeterlik düzeyinde de yolumun tekrar kesiştiği değerli hocalarım Prof. Fethiye Gonca İLBEYİ DEMİR'e, Prof. Tevfik Fikret UÇAR'a, Dr. Öğr. Üyesi Mehtap UYGUNGÖZ'e akademik yaşamıma sağladıkları katkılardan dolayı şükranlarımı sunmayı borç bilirim. Ayrıca jüriye destek olan değerli hocalarım Doç. Eren Evin KILIÇKAYA'ya ve Dr. Öğr. Üyesi İpek TORUN'a teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte tezime sağladıkları katkılardan dolayı Doç. Dr. Nagihan ÇETİN'e, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Salih ŞİMŞEK'e, Öğr. Gör. Ercan MAKREŞ'e, Dr. Öğr. Üyesi Emel KORU'ya, Öğr. Gör. Mustafa Zeki YÜCE'ye, Günnaz ERTEN'e, Tahir ÖZDAŞ'a teşekkür ederim.

Eğitimim boyunca her daim yanımda ve destek olan sevgili eşim Sevil İDACITÜRK'e, huzur ve mutluluk kaynağı çocuklarım Aras ve Eren'e, konuştuğumuz her an bana umut aşılayan ve eğitim hayatım boyunca yol göstericim olan sevgili ablam Elif İDACITÜRK'e, tezimin uygulama projesindeki katkıları için kuzenim Mete İDACITÜRK'e, maddi ve manevi olarak hep yanımda hissettiren sevgili annem Ömür İDACITÜRK'e ve sevgili babam Ruhi İDACITÜRK'e çok teşekkür ederim.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalardan bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilemeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Emre İDACITÜRK

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar/ÇİZELGELER DİZİNİ	xi
GÖRSELLER DİZİNİ	xv
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	xxii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İLK ÖĞRETİM YAŞ DÜZEYİNDEKİ ÖĞRENCİLERİN GÖRSEL ALGI VE ESTETİK DÜZEYLERİNİN GELİŞİMİ	5
1.1. Görsel Algı	5
1.2. Görsel Algı Kuramları ve Görsel Tasarım İlişkisi	6
1.2.1. Gestalt Teorisi	7
1.2.2. Bilişimsel Algı Kuramı	9
1.2.3. Olasılıklı Algı Öğretisi Kuramı	10
1.2.4. Doğrudan Algı Kuramı	12
1.2.5. Nörofizyolojik Algı Kuramı	13
1.2.6. Yapılandırmacı Görsel Algı Kuramı	15
1.3. İlköğretim Yaş Düzeyinde Bilişsel Algının Gelişimi	16
1.4. Görsel Okuryazarlık	19
1.4.1. İlköğretim Yaş Düzeyindeki Öğrencilerde Görsel Okuryazarlık	22
1.5. Estetik Algı	26
1.5.1. İlköğretim Yaş Düzeyindeki Öğrencilerde Estetik Algının Gelişimi	28
1.6. Görsellerde Pedagojik Uygunluk	30

İKİNCİ BÖLÜM

2. GÖRSEL MATERYALLER VE EĞİTİM	35
2.1. Eğitim ve Öğretimde Ders Materyallerinin Önemi	35
2.2. Görsel Materyaller ve Eğitim	38
2.3. Görsel Materyallerin Eğitim ve Öğretimdeki Kullanım Alanları	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İLKÖĞRETİM DÜZEYİ DERS KİTAPLARINDAKİ GÖRSEL ÖGELERİN TASARIMINDA BELİRLEYİCİ OLAN UNSURLAR	47
3.1.Ders Kitaplarında Kullanılan Görsel Öğeler	48
3.1.1. Resimlemeler (İllüstrasyonlar)	49
3.1.2. Fotoğraflar	51
3.1.3. Haritalar	52
3.1.4. Şemalar	55
3.1.5. Grafikler	57
3.1.6. Tablolar	59
3.2.Ders Kitaplarında Görsel Tasarımın Önemi	60
3.3.Ders Kitaplarının Görsel Tasarımını İnceleyen Araştırmalar.....	76
3.3.1. İlköğretim Ders Kitaplarındaki Görsel Tasarımı İnceleyen Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımı	77
3.3.2. İlköğretim Ders Kitaplarındaki Görsel Tasarımı İnceleyen Araştırmaların Yayın Türüne Göre Dağılımı	78
3.3.3. İlköğretim Ders Kitaplarındaki Görsel Tasarımı İnceleyen Araştırmaların Enstitü ve Anabilim Dalına Göre Dağılımı	79
3.3.4. İlköğretim Ders Kitaplarındaki Görsel Tasarımı İnceleyen Araştırma Tezlerinin Üniversitelere Göre Dağılımı	81
3.3.5. İlköğretim Ders Kitaplarındaki Görsel Tasarımı İnceleyen Çalışmaların Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı	83

3.3.6. İlköğretim Ders Kitaplarındaki Görsel Tasarımı İnceleyen	
Araştırmalarda Örneklem Alınan Kitapların Ders ve Sınıf Düzeylerine	
Göre Dağılımı	83
3.3.7. İlköğretim Ders Kitaplarındaki Görsel Tasarımı İnceleyen	
Araştırmaların Görsel Tasarım Uygulamasının/Projesinin	
Varlığına Göre Dağılımı	85
3.3.8. İlköğretim Ders Kitaplarındaki Görsel Tasarımı İnceleyen	
Araştırmaların Sonuçlarına İlişkin Bulgular	86
3.4. Sürdürülebilirlik Açısından Ders Kitapları	107

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İLKÖĞRETİM DÜZEYİ DERS KİTAPLARINDAKİ GÖRSEL TASARIM	
ANLAYIŞININ DEĞERLENDİRİLMESİ	110
4.1. İlköğretim Ders Kitaplarının Tasarlanması ile İlgili Mevcut Yasal Çerçeveler	
.....	111
4.2. İlköğretim Ders Kitaplarının Değerlendirilmesinde Kullanılacak Olan Görsel	
Tasarım Kriterlerinin Belirlenmesi	115
4.3. Millî Eğitim Bakanlığı Onaylı İlköğretim Düzeyi Ders Kitaplarındaki Görsel	
Tasarım Anlayışının Değerlendirilmesi	119
4.3.1. İlköğretim Ders Kitaplarındaki Tipografik Düzen	121
4.3.1.1. <i>Tipografideki okunurluk ve okuturluk, punto ve espas ölçüleri,</i>	
<i>yazı karakteri seçimi ve satır uzunlukları</i>	121
4.3.1.2. <i>Metin ve başlıkların tipografik olarak vurgulanması.</i>	135
4.3.1.3. <i>Tipografide rengin etkili kullanımı</i>	138
4.3.2. İlköğretim Ders Kitaplarındaki Görsel Düzen	143
4.3.2.1. <i>Konuya uygunluk</i>	143
4.3.2.2. <i>Görsel bütünlük</i>	145
4.3.2.3. <i>Oran-Orantı</i>	148
4.3.2.4. <i>Denge</i>	150

4.3.3. İlköğretim Ders Kitaplarında Sayfa Düzeni	153
4.3.3.1. Izgara (grid) sisteminin önemi	154
4.3.3.2. Görsel düzenlemelerin okunurluğa etkisi	157
4.3.3.3. Karşılıklı sayfaların görsel bütünlük içinde düzenlenmesi	159
4.3.4. İlköğretim Ders Kitaplarında Görsellerin Pedagojik Uygunluğu	162
4.3.4.1. Görsel öğelerin yaş düzeyine uygunluğu	163
4.3.4.2. İllüstrasyonların yaş düzeyine uygunluğu	167
4.3.4.3. Görsel öğelerin estetik düzeyin gelişimini sağlaması ve hayal kurmayı teşvik etmesi konularına uygunluğu	171

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. UYGULAMA PROJESİ: İLKÖĞRETİM OKULU DÜZEYİ DERS

KİTAPLARI İÇİN GÖRSEL SİSTEM ÖNERİSİ.....	175
5.1.Uygulama Projesinin Tanımı, Amacı, Kapsamı	175
5.2.Uygulama Yöntemi	176
5.3.İlköğretim Düzeyi Ders Kitapları İçin Görsel Tasarım Sistemi Önerisi.....	182
5.4.İlköğretim Düzeyi Ders Kitaplarında Sayfa Tasarımı Uygulamaları	220
SONUÇ	229
KAYNAKÇA	233
EKLER	

TABLolar/ÇİZELGELER DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1.1. Piaget'in Bilişsel Gelişim Dönemleri ve Temel Özellikleri	16
Tablo 1.2. 2005 yılı Türkçe dersi kapsamında görsel okumanın kazanım tablosu....	23
Tablo 1.3. Parsons'un (1987) Estetik Gelişim Evre Tablosu.....	29
Tablo 2.1. Öğretim Materyallerinin Sınıflandırılması.....	43
Tablo 2.2. Öğretmenlerin Öğretim Materyali Kullanım Sıklığı	44
Tablo 2.3. Sınıf Öğretmenlerinin Türkçe Derslerinde Materyal Kullanma Oranları ...	45
Tablo 3.1. Ders Kitaplarının Görsel Tasarımı İle İlgili Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımı.....	78
Tablo 3.2. Ders Kitaplarının Görsel Tasarımı İle İlgili Araştırmaların Yayın Türüne Göre Dağılımı.....	79
Tablo 3.3. Ders Kitaplarının Görsel Tasarımı İle İlgili Araştırmaların Enstitü Türüne Göre Dağılımı.....	79
Tablo 3.4. Ders Kitaplarının Görsel Tasarımı İle İlgili Araştırmaların Anabilim Dalına Göre Dağılımı.....	81
Tablo 3.5. Ders Kitaplarının Görsel Tasarımı ile İlgili Araştırmaların Üniversitelere Göre Dağılımı.....	82
Tablo 3.6. Ders Kitaplarının Görsel Tasarımı İle İlgili Araştırmaların Yöntemlerine Göre Dağılımı.....	83
Tablo 3.7. Ders Kitaplarının Görsel Tasarımı İle İlgili Araştırmaların Derslere Göre Dağılımı.....	84
Tablo 3.8. Ders Kitaplarının Görsel Tasarımı İle İlgili Araştırmaların Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı.....	85
Tablo 3.9. İlköğretim Ders Kitaplarına Ait Araştırmaların Görsel Tasarım	

Uygulamasına Göre Dağılımı.....	85
Tablo 3.10. İlköğretim Ders Kitaplarını Görsel Açıdan İnceleyen	
Araştırmalardaki Örneklemelerin Bulgular Açısından	
Uygunluğu Dağılımı	106
Tablo 4.1. Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları	
Yönetmeliği'ne göre ders kitaplarında olması gereken	
punto ölçüleri (min.)	125
Tablo 4.2. İlköğretim düzeyindeki Türkçe ders kitaplarındaki punto ölçülerinin	
sınıf düzeyine uygunluğu.....	125
Tablo 4.3. İlkokul Türkçe 3. sınıf ders kitabındaki yazıların punto ölçüleri	
açısından incelenen örnek sayfaları	126
Tablo 4.4. İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki yazıların espas açıklığı	
bakımından uygunluk dağılımı	130
Tablo 4.5. İlkokul Türkçe 1. sınıf ders kitabındaki yazıların espas açıklığı	
bakımından incelenen örnek sayfaları.....	131
Tablo 4.6. İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin satır uzunluğu	
bakımından uygunluk dağılımı	133
Tablo 4.7. İlkokul Türkçe 1. sınıf İlk Okuma Yazma ders kitabındaki	
yazıların satır uzunluğu bakımından incelenen örnek sayfaları	134
Tablo 4.8. İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki yazılı ifadelerin tipografik	
olarak vurgulanması	137
Tablo 4.9. İlkokul Türkçe 1. sınıf İlk Okuma Yazma ders kitabındaki yazılı	
ifadelerin tipografik olarak vurgulanması bakımından incelenen	
örnek sayfaları	138
Tablo 4.10. İlköğretim Türkçe ders kitaplarının tipografisindeki renklerin etkili	
kullanımına göre dağılımı	141

Tablo 4.11. İlkokul Türkçe 4. sınıf ders kitabının tipografisinde renklerin etkili kullanımına dair incelenen örnek sayfalar	142
Tablo 4.12. İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki görsellerin konuya uygunluk bakımından dağılımı	144
Tablo 4.13. İlkokul Türkçe 6. sınıf ders kitabındaki görsellerin konuya uygunluğuna dair incelenen örnek sayfalar.....	145
Tablo 4.14. İlköğretim Türkçe ders kitaplarının görsel bütünlük açısından uygunluk dağılımı.....	146
Tablo 4.15. İlkokul Türkçe 8. sınıf ders kitabının görsel bütünlük konusuna dair incelenen örnek sayfaları	147
Tablo 4.16. İlköğretim Türkçe ders kitaplarının oran-orantı açısından uygunluk dağılımı.....	149
Tablo 4.17. İlkokul Türkçe 8. sınıf ders kitabının görsel tasarımını oran-orantı açısından incelenen örnek sayfaları	149
Tablo 4.18. İlköğretim Türkçe ders kitaplarının görsel denge açısından uygunluk dağılımı.....	151
Tablo 4.19. İlkokul Türkçe 7. sınıf ders kitabındaki görsellerin dengesine dair incelenen örnek sayfalar	152
Tablo 4.20. İlköğretim Türkçe ders kitaplarının ızgara (grid) sistemi açısından uygunluk dağılımı	155
Tablo 4.21. İlkokul Türkçe 6. sınıf ders kitabındaki görsellerin ızgara (grid) sistemine uygunluğuna dair incelenen örnek sayfalar	156
Tablo 4.22. İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki görsel düzenlemelerin okunurluk açısından uygunluk dağılımı	157
Tablo 4.23. İlkokul Türkçe 4. sınıf ders kitabının görsel düzenlemelerinin okunurluğa etkisine dair incelenen sayfalar	158

Tablo 4.24. İlköğretim Türkçe ders kitaplarında karşılıklı sayfaların görsel bütünlük içinde ele alınma ilkesine uygunluk dağılımı	161
Tablo 4.25. İlkokul Türkçe 6. Sınıf ders kitabında karşılıklı sayfaların görsel bütünlük içinde ele alınmasına dair incelenen sayfalar	162
Tablo 4.26. İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki görsel öğelerin yaş düzeyine uygunluk dağılımı	165
Tablo 4.27. İlkokul Türkçe 4. sınıf ders kitabının görsel düzenlemelerinin okunurluğa etkisine dair incelenen sayfalar	165
Tablo 4.28. İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki illüstrasyonların yaş düzeyine uygunluk dağılımı	168
Tablo 4.29. İlkokul Türkçe 1. sınıf ders kitabındaki illüstrasyonların yaş düzeyine uygunluk bakımından incelenen örnek sayfaları	169
Tablo 4.30. İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki görsel öğelerin estetik düzeyin gelişimini sağlama ve hayal kurmayı teşvik etmesi konularına uygunluk dağılımı.....	171
Tablo 4.31. İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabındaki görsel öğelerin estetik düzeyin gelişimini sağlama ve hayal kurmayı teşvik etmesi bakımından incelenen örnek sayfaları	172
Tablo 4.32. Örneklemede yer alan Türkçe ders kitaplarının görsel kriterlere uygunluk sayıları ve yüzdelik değerleri	173

GÖRSELLER DİZİNİ

Sayfa

Görsel 1.1. Gestalt Teorisine göre algının temel ilkeleri	8
Görsel 1.2. Nörofizyolojik Algılamada İç ve Dış Etkenler	13
Görsel 1.3. Görsel Okuryazarlık (GO) Teorisinin Bileşenleri	20
Görsel 1.4. Görsel okuma konusunda etkileşimli test örneği-1	24
Görsel 1.5. Görsel okuma konusunda etkileşimli test örneği-2.....	24
Görsel 2.1. Edgar Dale'in Yaşantı Konisi Kuramı	39
Görsel 2.2. Tepegöz Cihazı	41
Görsel 2.3. Fatih Projesi'ni Tanıtıcı Görsel	42
Görsel 2.4. Ders Kitapları	46
Görsel 3.1. Horvath Ildiko, Kırmızı Başlıklı Kız masalı için İllüstrasyon, 2012	50
Görsel 3.2. Ortaokul Türkçe 8 ders kitabı	52
Görsel 3.3. Türkiye'nin turistik yerler haritası	54
Görsel 3.4. Haritalarda Lejant Örneği	55
Görsel 3.5. Organizasyon Şeması, İlkokul Türkçe 4 Ders Kitabı.	56
Görsel 3.6. Sütun Grafiği Örneği, İlkokul Türkçe 4 Ders Kitabı	58
Görsel 3.7. Periyodik Sistem Tablosu, Ortaokul Fen Bilimleri 8 Ders Kitabı	60
Görsel 3.8. Abece Kitabı Kapak Tasarımı, İhap Hulusi Görey, 1937	67
Görsel 3.9. İlkokul 1. sınıf İlk Okuma Kitabı“Alfabe” için kapak içi sayfası, İhap Hulusi Görey.....	68
Görsel 3.10. Abece kitabı, Maarif Matbaası, 1943	69

Görsel 3.11. 1990'lı yıllarda okutulmuş olan bir Abece kitabı	69
Görsel 3.12. İlköğretim okulu döneminden bir ders kitabı sayfası örneği	70
Görsel 3.13. İlköğretim okulu dönemine ait bir ders kitabı sayfası örneği	71
Görsel 3.14. Türkçe Okuma Yazma Öğreniyorum, İlkokul 1. sınıf ders kitabı	71
Görsel 3.15. Mürşide İcmeli'nin tasarladığı İngilizce ders kitabının iç sayfaları	73
Görsel 3.16. Mürşide İcmeli'nin tasarladığı Fransızca ders kitabının iç sayfaları ...	73
Görsel 3.17. İlkokul 3. Sınıf Hayat Bilgisi-Türkçe ders kitabı resimlemeleri ve sayfa tasarımları	74
Görsel 3.18. Hayat Bilgisi ilkokul 2. Sınıf ders kitabı iç sayfa resimlemesi ve tasarımı	75
Görsel 3.19. Alpan'ın araştırmasında kullandığı grafik tasarım ilkelerine uygun olarak tasarlanan ders kitabının iç sayfalarından örnekler	87
Görsel 3.20. Özen'in ilkokul Türkçe 1 ders kitabı için kolaj tekniği ile üretilen illüstrasyonlar	91
Görsel 3.21. Özen'in ilkokul Türkçe 1 ders kitabı için oluşturduğu alfabe temalı kolaj illüstrasyonlar	91
Görsel 3.22. Altan'ın araştırmasında incelediği 6. Sınıf Fen Bilimleri ders kitabındaki Hücre Ünitesi Sayfaları	97
Görsel 3.23. Altan'ın deneyinde kullandığı bitki hücresi illüstrasyonu	97
Görsel 3.24. MEB tarafından hazırlanan İlkokul Türkçe 1 Ders Kitabı kapağı (Soldaki) ve araştırmacının tasarlamış olduğu (Sağdaki) İlkokul Türkçe 1 Ders Kitabı kapağı	98
Görsel 3.25. MEB tarafından hazırlanan İlkokul Türkçe 1 Ders Kitabı sayfa tasarımı (Soldaki) ve araştırmacının tasarlamış olduğu (Sağdaki) İlkokul Türkçe 1 Ders Kitabı sayfa tasarımı	99

Görsel 4.1. MEB tarafından hazırlanmış olan teknik şartnameye göre ders kitaplarının arkasına eklenmesi gereken ibarelerin nasıl yer alacağını gösteren bilgilendirme tasarımı	113
Görsel 4.2. Hurufat üzerinde puntoyu ifade eden bilgilendirici görsel	122
Görsel 4.3. Çeşitli yazı karakterlerinin küçük harf yüksekliklerinin görünümü	122
Görsel 4.4. Benguiat ve Ionic fontlarının okunurluk kıyaslamaları	123
Görsel 4.5. Harf espası örnekleri.....	127
Görsel 4.6. Satır espası örneği	128
Görsel 4.7. Nehir adı verilen tipografi hatası	129
Görsel 4.8. Tipografik vurgulamaya örnekleri	135
Görsel 4.9. Tipografide renk uygulaması konusundaki örnekler	140
Görsel 4.10. Almanca ders kitabının görsel bütünlük içinde ele alınmış sayfaları-1	160
Görsel 4.11. Almanca ders kitabının görsel bütünlük içinde ele alınmış sayfaları-2.....	160
Görsel 4.12. Almanca ders kitabının görsel bütünlük içinde ele alınmış sayfaları	161
Görsel 5.1. İlkokul ve ortaokul ders kitaplarının sayfa tasarımları için kullanılması önerilen fontlar	178
Görsel 5.2. İlkokul ders kitaplarının kapakları için tasarlanan görsel kılavuz.....	182
Görsel 5.3. İlkokul ders kitaplarının arka kapağı için tasarlanan görsel kılavuz	183
Görsel 5.4. Araştırmacıya ait ilkokul Türkçe 4 ders kitabı kapağı tasarımı	184
Görsel 5.5. Ortaokul ders kitaplarının kapakları için tasarlanan görsel kılavuz	185

Görsel 5.6. Uygulama projesi kapsamındaki ders kitabının kapak görseli için ön çalışma-1	186
Görsel 5.7. Uygulama projesi kapsamındaki ders kitabının kapak görseli için ön çalışma-2	186
Görsel 5.8. Uygulama projesi kapsamındaki ders kitabının kapak görseli için ön çalışma-3.....	187
Görsel 5.9. Uygulama projesi kapsamındaki ders kitabının kapak görseli için ön çalışma-3	187
Görsel 5.10. Araştırmacıya ait ilkokul Türkçe 4 ders kitabı kapağı tasarımı.....	188
Görsel 5.11. Araştırmacıya ait ilkokul Türkçe 4 ders kitabının arka kapak tasarımı..	189
Görsel 5.12. İlkokul ders kitaplarının sırt kısımları uygulama örneği	190
Görsel 5.13. Ortaokul ders kitaplarının sırt kısımları için uygulama örneği	191
Görsel 5.14. İlköğretim ders kitaplarının sırt kısımları için (negatif) uygulama örneği	192
Görsel 5.15. Araştırmacıya ait ilköğretim ders kitaplarının sırt tasarımı	193
Görsel 5.16. Araştırmacıya ait T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8 ders kitabı iç sayfa tasarımı	194
Görsel 5.17. İlkokul ders kitaplarının iç kapakları için tasarlanan görsel kılavuz	195
Görsel 5.18. Araştırmacıya ait ilkokul ders kitaplarının iç kapakları için sayfa tasarımı.....	196
Görsel 5.19. Ortaokul ders kitaplarının iç kapakları için tasarlanan görsel kılavuz...	197
Görsel 5.20. Araştırmacıya ait T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8 ders kitabı iç kapak tasarımı	198

Görsel 5.21. İlköğretim ders kitaplarının künye sayfaları için oluşturulan görsel kılavuz	199
Görsel 5.22. Araştırmacıya ait ilkokul Türkçe 1 ders kitabı için künye sayfası tasarımı	200
Görsel 5.23. Araştırmacıya ait ortaokul Türkçe 8 ders kitabı için künye sayfası tasarımı	201
Görsel 5.24. İlkokul ders kitaplarının İstiklâl Marşı sayfası için oluşturulan görsel kılavuz	202
Görsel 5.25. Araştırmacıya ait ilkokul ders kitapları için İstiklâl Marşı sayfası tasarımı	203
Görsel 5.26. Ortaokul ders kitaplarının İstiklâl Marşı sayfası için oluşturulan görsel kılavuz	204
Görsel 5.27. Araştırmacıya ait ortaokul ders kitapları için İstiklâl Marşı sayfası tasarımı	205
Görsel 5.28. İlkokul ders kitaplarının Andımız sayfası için oluşturulan görsel kılavuz.....	206
Görsel 5.29. Araştırmacıya ait ilkokul ders kitapları için Andımız sayfası tasarımı.....	207
Görsel 5.30. Ortaokul ders kitaplarının Gençliğe Hitabe sayfası için oluşturulan görsel kılavuz	208
Görsel 5.31. Araştırmacıya ait ortaokul ders kitapları için Gençliğe Hitabe sayfası tasarımı	209
Görsel 5.32. İlkokul ders kitaplarının Atatürk sayfası için oluşturulan görsel kılavuz	210

Görsel 5.33. Araştırmacıya ait ilkokul ders kitapları için Atatürk sayfası tasarımı	211
Görsel 5.34. Ortaokul ders kitaplarının Atatürk sayfası için oluşturulan görsel kılavuz.....	212
Görsel 5.35. Araştırmacıya ait ortaokul ders kitapları için Atatürk sayfası tasarımı.....	213
Görsel 5.36. Araştırma kapsamında tasarlanmış olan Türkçe 4 ders kitabının ön kapak görüntüsü	214
Görsel 5.37. Araştırma kapsamında tasarlanmış olan Türkçe 4 ders kitabının arka kapak görüntüsü	215
Görsel 5.38. Araştırma kapsamında tasarlanmış olan Türkçe 4 ders kitabının iç kapak görüntüsü	216
Görsel 5.39. Araştırma kapsamında tasarlanmış olan Türkçe 4 ders kitabındaki Türk Bayrağı ve İstiklal Marşı sayfasının görüntüsü	217
Görsel 5.40. Araştırma kapsamında tasarlanmış olan Türkçe 4 ders kitabındaki Atatürk sayfasının görüntüsü	218
Görsel 5.41. Araştırma kapsamında tasarlanmış olan Türkçe 4 ders kitabındaki İçindekiler sayfasının görüntüsü	219
Görsel 5.42. Araştırmacıya ait İlkokul Türkçe 1. sınıf İlk Okuma Yazma ders kitabının içindekiler kısmının 1. sayfası	220
Görsel 5.43. Araştırmacıya ait İlkokul Türkçe 1. Sınıf İlk Okuma Yazma ders kitabının içindekiler kısmının 2. sayfası	221
Görsel 5.44. İlkokul Türkçe 5 ders kitabının 3. ünitesi için araştırmacıya ait ünite giriş sayfası tasarımı	222
Görsel 5.45. Araştırmacıya ait İlkokul 4. sınıf Türkçe ders kitabının içindekiler kısmının 1. sayfası	223

Görsel 5.46. Araştırmacıya ait İlkokul 4. sınıf Türkçe ders kitabının içindekiler kısmının 1. sayfası	224
Görsel 5.47. Araştırmacıya ait İlkokul 4. sınıf Türkçe ders kitabının 12. sayfası için sayfa tasarımı	225
Görsel 5.48. Araştırmacıya ait İlkokul 4. sınıf Türkçe ders kitabının 12. sayfası için sayfa tasarımı	226
Görsel 5.49. Araştırmacıya ait İlkokul 8. sınıf Türkçe ders kitabının 18. sayfası için sayfa tasarımı	227
Görsel 5.50. Araştırmacıya ait İlkokul 8. sınıf Türkçe ders kitabının 19. sayfası için sayfa tasarımı	228

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

EBA: Eğitim Bilişim Ağı

MEB: Millî Eğitim Bakanlığı

MEB TTKB: Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı

TDK: Türk Dil Kurumu

TTKB: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı

GİRİŞ

Teknoloji alanındaki hızlı gelişmeler sonucu öğretim araçlarındaki seçenekler oldukça çoğalmıştır. Akıllı tahta ve telefonlar, tabletler, e-kitaplar bunlardan bazılarıdır. Buna benzer gelişmiş dijital ortamların çağımızda seçenek hâline gelmesine karşın ders kitapları ve diğer basılı materyaller de eğitim ve öğretimde geçerliğini sürdürmeye devam etmektedir. Ders kitapları, öğrencilerin yanı sıra öğretmenler için de tüm ders içeriğinin bir araya getirildiği bir kılavuz olarak eğitim ve öğretim sürecinin en başta gelen materyallerindendir.

Ders kitapları, salt bilgi içeren ve yalnızca öğrenmeyi sağlayan kaynaklar değildir; içerisinde kullanılan görseller aracılığı ile öğrencilerin estetik gelişimlerine de katkı sağlamaktadır. Görseller, eğitim ve öğretimde içerikleri desteklemek gibi bir işlevi de yerine getirmektedir. Türkiye’de ders kitaplarının yoğun olarak ilköğretim ve ortaöğretime yönelik olduğu düşünüldüğünde görsellerin öğretici bir işleve sahip olması, yaş ve sınıf düzeyine uygun olması gerekmektedir. Bir ders kitabını hedef kitleye göre en iyi hâle getirmek için bilimsel içeriklere eşlik eden görsel tasarımın öğrencilerin estetik gelişimine katkı sağlayacak biçimde ele alınması gerekmektedir.

Problem: Bu tez çalışmasının en temel problemi ilköğretim okulu düzeyi ders kitaplarının görsel tasarım anlayışlarındaki yaklaşım farklarıdır. Bu araştırmadaki diğer problemler aşağıda sıralanmıştır:

- Ders kitapları için yürürlükte olan yönetmelik alan uzmanları ile çalışmayı zorunlu kılssa da bazı ders kitapları görsel tasarım açısından ilköğretim okulu öğrencilerin estetik düzeylerinin gelişimini sağlama ve hayal kurmalarını teşvik etme noktasında yetersiz kalabilmektedir.
- Tüm ders kitaplarında yer alması zorunlu olan ortak sayfaların görsel açıdan farklı biçimde yorumlanması sonucunda görsel tasarım açısından birbirinden kopuk ders kitaplarına rastlanabilmektedir.
- Binlerce ton kâğıt ve karton harcanarak basımı yapılan ders kitaplarının eğitim öğretim yılının sonunda atık haline gelmesi çevresel sürdürülebilirlik açısından büyük bir sorun oluşturmaktadır.

Amaç: Bu araştırmanın amacı Türkiye’de ilköğretim düzeyi ders kitaplarının görsel tasarımını nitelik açısından arttıracak noktaların altını çizmektir. Bu nedenle örneklem dahilinde incelenen ders kitapları görsel ve tipografik düzen, sayfa düzeni ve pedagojik uygunluk başlıkları altında incelenerek bu alandaki görsel kriterlerin önemini daha

belirgin bir biçimde ortaya koymak hedeflenmiş ve aşağıda yer alan sorulara yanıtlar aranmıştır.

- Ders kitaplarının görsel tasarımında yer alan kriterler nelerdir?
- Türkiye’de ilköğretim ders kitaplarının görsel tasarımı alanında yapılmış olan araştırmalarda ne tür sonuçlar elde edilmiştir?
- İlköğretim ders kitaplarında yer alan ortak sayfalar için görsel tasarım yaklaşımı nasıl olmalıdır?
- Ders kitaplarında kullanılan kâğıt ve karton için çevresel sürdürülebilirlik adına ne tür yaklaşımlar oluşturulabilir?

Önem: Araştırmanın önemi, ilköğretim okulu öğrencilerine yönelik olarak tasarlanan ders kitaplarındaki görsel tasarımın onların estetik gelişimine katkısını vurgulamasıdır. Nitelikli görseller (illüstrasyon, fotoğraf, karikatür vs.), öğrencilerin sanatsal gelişimine katkı sunarak öğrencilerin estetik seviyelerini de yükseltebilecektir. Ayrıca, tez konusu ile ilgili yapılacak olan kapsamlı araştırmalar vasıtasıyla konunun görsel tasarım açısından önemi ortaya çıkartılması hedeflenmiştir. Bununla birlikte, görsel tasarımcılara yönelik ilköğretim okulu ders kitaplarının ortak sayfalarında görsel bütünlüğün sağlanmasının yanında kitap baskısında kullanılan kâğıt ve karton için sürdürülebilirliğin önemine vurgu yapılmıştır.

Sınırlılıklar: Araştırma, herhangi bir özel gereksinimi ve engeli olmayan öğrencilerin öğrenim gördüğü ilköğretim okullarında 2022-2023 eğitim-öğretim yılında okutulan Türkçe ders kitapları ile sınırlandırılmıştır. Örnekleme yer alan Türkçe ders kitaplarının görsel tasarım anlayışının değerlendirilmesinde daha önce ders kitaplarının görsel tasarımı ile ilgili araştırmalarda kullanılan araştırma ölçeklerinden derlenen bir kontrol listesi kullanılmıştır. Bu araştırmanın uygulama projesinin kapsamı, MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından 2022 yılının Haziran ayında yapılan çalıştay sonunda yayımlanan “Ders Kitabı Kapağı Tasarım Çerçevesi”nin geliştirilmesine yönelik sayfa tasarımlarını içermektedir. Halihazırda yürürlükte bulunan ve ders kitapları için görsel tasarıma sınırlar çizen resmi çerçevelerin (Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği ve Teknik Şartname) varlığı, uygulama projesinin ele alınışını yaratıcılık açısından sınırlamıştır. Yıllık basım sayısı milyonlarla ifade edilen ders kitaplarının görsel tasarımında yaratıcılık açısından sınırları zorlayan bir uygulama projesinin hayata geçirilmesinin güçlükleri, uygulama projesinde var olan sınırların kullanılmasını zorunlu olmuştur. Kitap tasarımı alanındaki yaratıcı yaklaşımların ders kitabı dışında daha az

sayıda basılan kitaplar için uygun olacağı düşünülmüştür. Ders kitapları için tasarlanacak olan görsel kılavuz ile bu alanla ilgili çalışan grafik tasarımcıların faydalanabileceği bir kaynak oluşturulacaktır. Ayrıca, ders kitaplarında üretiminde kullanılan kâğıt ve kartonun eğitim öğretim yılının sonunda atığa dönüşmesi sebebiyle bu araştırmanın uygulama projesinde çevresel sürdürülebilirlik açısından en uygun düşen seçenekler değerlendirilerek bu konudaki farkındalığın oluşmasına katkı sağlanacaktır.

Yöntem: Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Kuşkusuz, ders kitaplarının görsel tasarımına yönelik araştırmalarda nicel verilerden de faydalanılmıştır. Ancak elde edilen nicel veriler, araştırmanın görsel tasarım açısından ele alınmasına katkı sağlamaya yönelik olmuştur. Araştırmanın evreni ilköğretim okulu seviyesindeki Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlarına ait tüm ders kitaplarıdır. Örneklem olarak ise Türkiye’de 2022-2023 eğitim-öğretim yılında ilköğretim okullarında okutulmakta olan, ulaşılabilen ve Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi tarafından basılan tüm sınıf seviyelerindeki Türkçe ders kitapları seçilmiştir. İlköğretimin herhangi bir sınıf seviyesinde MEB Yayınevi basımı bir ders kitabı bulunmuyorsa resmî onay almış olan ve EBA (Eğitim Bilişim Ağı) üzerinden ulaşılabilen özel yayınevlerine ait ders kitapları örnekleme dâhil edilmiştir. İlgili ders kitapları, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan betimsel analiz ile görsel düzen, tipografik düzen, sayfa düzeni ve pedagojik uygunluk açısından incelenmiştir.

İlk bölümde görsel algının oluşumu ile ilgili çeşitli araştırmacılar tarafından öne sürülmüş olan kuramlar bulunmaktadır. Bu kuramlar, aynı zamanda görsel tasarım alanında değerlendirme ölçütü olarak kullanılmakta ve tasarım anlayışına yön verebilmektedir. Bu bölümde en geniş ölçüde kabul görmüş olan kuramlara yer verilerek tez araştırmasına bir temel oluşturmak hedeflenmiştir. Devamında görsel algı ve görsel tasarım ilişkisine, ilköğretim yaş düzeyindeki öğrencilerin bilişsel algılarının gelişimi ve görsel okuryazarlığın önemi üzerinde durulmuştur. Benzer biçimde ilköğretim okulu öğrencilerinin yaş düzeyindeki estetik ve sanatsal gelişim evrelerine yer verilerek görsellerin yaşa göre değişen algısına değinilmiştir. Bu noktadaki önemli başlıklardan biri de görsellerin pedagojik olarak öğrencilerin yaş düzeyine uygun olacak biçimde ele alınmasıdır.

İkinci bölümde ders materyallerinin öğretim ve öğrenimdeki yeri ve öneminden bahsedilerek ders kitaplarının işlevselliği konu edilmiştir. Bununla birlikte öğretim teknolojilerinin tarihsel gelişimine yer verilerek, görsel materyallerin internet aracılığı ile yaygınlaşarak ders içeriklerini destekleyici ve tamamlayıcı bir seçenek olmasına da

değinilmiştir. Ayrıca etkili ve ilgi çekici ders materyallerinin temel özelliklerine değinilmiştir. Bu bölümde özetle öğretim teknolojileri alanındaki seçeneklerin yaygınlığı ve geçerliğinin yadsınamaz bir gerçek olduğu ancak tüm bu gelişme ve ilerlemelerin ders kitabının işlevselliğinden ve konumundan hiçbir şey eksiltmediği, ülkemizde ders kitabı kullanımının çok yüksek oranlarda olduğu konusu çeşitli literatür araştırmaları ile desteklenmiştir.

Üçüncü bölümde ilköğretim dönemi ders kitaplarının görsel tasarımında belirleyici olan unsurlar ele alınmış, ders kitaplarında yaygın olarak kullanılan görsel öğelere ve sayfada etkili bir biçimde kullanım yöntemlerine yer verilmiştir. Ayrıca ders kitaplarında görsel tasarımın önemi vurgulanmış ve yaygın olarak tekrarlanan hatalara değinilmiştir. Bununla birlikte, ders kitaplarındaki görsel tasarımın yıllar içerisindeki biçimsel değişimine yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde Türkiye’de ilköğretim okulu düzeyindeki ders kitaplarının görsel tasarımını inceleyen ve ulaşılabilen tüm araştırmalar; yıl, yayın türü, üniversite, enstitü türü ve anabilim dalları, benimsenen yöntem, sınıf düzeyleri ve bir görsel tasarım önerisinin bulunup bulunmadığı gibi bulgular üzerinden tablolastırılarak ilgili araştırmalardan elde edilen sonuçlar kısaca özetlenmiştir.

Dördüncü bölümde, ülkemizdeki ders kitaplarının görsel tasarımını da içerisine alan mevcut yasal çerçevelere yer verilmiş ve örneklem olarak alınan ders kitaplarının görsel tasarım ilkelerine göre değerlendirilmesinde kullanılacak olan ölçütler belirlenmiştir. Buna göre örneklemde yer alan ders kitapları; tipografik düzen, görsel düzen, sayfa düzeni ve görsellerde pedagojik uygunluk açısından incelenmiştir.

Beşinci bölümde ise ders kitapları hakkında daha önceki bölümlerde yapılmış olan araştırmalardan ve incelenen ders kitaplarından elde edilen bulguların rehberliğinde ilköğretim ders kitaplarının ortak sayfaları için kılavuz niteliğinde görsel sistem önerileri ve örneklemde yer alan Türkçe ders kitaplarının çeşitli sayfalarına yönelik sayfa tasarımları yer almaktadır. Türkiye’de her yıl milyonlarca ders kitabının basımı yapılmakta ve kullanımlarının ardından atık haline gelmektedir. Uygulama projesi kapsamında hazırlanan ders kitabının iç sayfalarında geri dönüştürülmüş selülozdan elde edilmiş enso kâğıt, dış kapağında ise selofansız ön yüzü parlak arka yüzü gri kroma karton kullanılmıştır. Her yıl ülke çapında basımı yapılarak dağıtılan milyonlarca ders kitabı için örnek teşkil edecek bu uygulama önerisi, aynı zamanda çevrenin korunmasına katkı sağlar niteliktedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İLKÖĞRETİM YAŞ DÜZEYİNDEKİ ÖĞRENCİLERİN GÖRSEL ALGI VE ESTETİK DÜZEYLERİNİN GELİŞİMİ

Bu bölümde görsel algının oluşumu ve görsel algıyı etkileyen faktörler ile konuya giriş yapılmıştır. Devamında, yaygın olarak kabul görmüş olan görsel algı kuramlarına yer verilmiştir. Görsel algı kuramlarının ele alınmasının öncelikli sebebi ilgili kuramların görsel tasarım açısından önemli ölçütler içermesidir. Görsel algı ve görsel tasarım ilişkisindeki farklı yaklaşımların tez araştırmasına zemin oluşturması hedeflenmiştir. Bununla birlikte görsel okuryazarlık başlığı altında gündelik yaşamda sıklıkla karşılaşılan ve iletişime yön verme amacı taşıyan sembol, işaret ve piktogramların ilköğretim düzeyindeki öğrenciler açısından önemi vurgulanmıştır. Bu bölümde ayrıca estetik gelişim evreleri, görsellerin yaş düzeyine uygunluğu ve pedagojik uygunluk konuları ele alınmıştır.

1.1. Görsel Algı

İnsan; etrafındaki uyaranları, objeleri, yaşantıları ve durumları ilk önce görerek tanımaktadır (Uçar, 2004, s.17). İnsan, yaşam sürdüğü dış dünyayı büyük oranda görme duyusu ile algılar. Uzamda yer alan nesneler; onlara ait renkler ve tüm biçimler, fiziksel olarak görme duyusu ile algılanmaktadır (İnceoğlu, 2011, s.98). Çevrenin algılanmasında ilk aşama olan görme, ışık ile doğru orantılı bir şekilde gerçekleşir. Nesnelerden yansıyan ışığın göz küresi üzerinde oluşturduğu görüntüler beyne iletilmekte ve görme olayı gerçekleşmektedir. Prensipte olarak görme olayının gerçekleşmesi, her bireyde aynıyken anlamlandırma süreci ise farklıdır (Uçar, 2004, s.59). Görsel algı, bireyin duyu ve zihin aracılığı ile elde ettiği bilgilerin algılanarak işlenmesidir. Görsel uyaranlar karşısında algılama bireyden bireye farklılık gösterebilmektedir.

Özalp'e (2018, s.703) göre, bir insan doğumundan itibaren görsel etkiye açık durumdadır. Berger (2020, s.8), "Görme konuşmadan önce gelmiştir. Çocuk konuşmaya başlamadan önce bakıp tanımayı öğrenir." demiştir. Çocuğun bu görsel imgelere anlam verme ve değerlendirme süreci deneyim sayesinde gerçekleşmektedir. Görsel uyarıcılar karşısında oluşan algıların, yetişilen çevredeki değer yargıları ile anlamlandırıldığı ve kültürden kültüre değişiklik gösterdiği gözden kaçırılmamalıdır.

Duyumlar algıya temel oluştururlar. Ancak algı, yalnızca duylara bağlı olan biyolojik temelli bir olgu değildir. Uyarıcıya karşı oluşan değer yargıları, konunun kişiye

göre önemli veya önemsiz oluşu, geçmişte edinilmiş tecrübeler, eğitim düzeyi, beklentiler, kişinin doğuştan gelen yetenekleri gibi faktörler algı farklılıklarına neden olmaktadır (Erdal, 2015, s.18).

Görsel algılama ilk bakışta biyolojik temelli bir olgu gibi görünse de özünde dış etkenlere çok açık olan bir süreçtir. Algılamanın gerçekleşebilmesi için bireyin psikolojik olarak görmeye hazır olması gerekmektedir (İnceoğlu, 2011, s.99). *Görme Biçimleri* adlı kitabın yazarı ve sanat eleştirmeni John Berger (2020, s.7), “Yalnızca baktığımız şeyleri görürüz. Bakmak bir seçme edimidir.” demiştir. Bu seçimden kastedilen ise bilinç sürecidir. Bireyin görsel uyarıcı karşısındaki tutumları algıya ilişkin süreci de belirlemektedir.

Ayrıca, insanların görüş açısına zaman zaman birçok renk, obje veya diğer görsel uyarıcılar girebilmektedir. Bir insanın o sıradaki ihtiyacı ve neyi görmek istediği gibi konular algılama açısından önem arz etmektedir. Görsel algı sürecinde bilişsel¹ açıdan bireyler arasında algı farklılıkları ortaya çıkabilmektedir. Hangi görüntülerin algılanıp algılanmayacağı, algılanan görüntülere verilen değer, yaşanan tecrübeler, konuya dair bilgi birikimi gibi değişkenler algıyı doğrudan etkilemektedir. Örneğin, okula yeni başlamış olan bir öğrenci sayılar ile rakamlar arasındaki ilişkiyi henüz öğrenmediği için ders kitabında gördüğü rakamlar onun için bir anlam ifade etmeyecektir (İnceoğlu, 2011, s.99-100). Dolayısıyla görme ve algılama arasında rol oynayan birçok değişken olduğu görülmektedir.

1.2. Görsel Algı Kuramları ve Görsel Tasarım İlişkisi

Görsel algı sürecinin kuramsal alt yapısını oluşturmak ve bu süreci bilimsel bir temele oturtmak amacıyla özellikle psikoloji alanında birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalardan bazıları, insan zihninin görsel algılama esnasındaki fiziksel ve biyolojik sürecine odaklanırken bazıları ise süreci yalnızca psikolojik açıdan ele almışlardır.

Görsel algıya ilişkin birçok kuram bulunsa da literatürde yaygın olarak kabul görmüş olanlar şunlardır: Gestalt algı teorisi, bilişimsel algı kuramı, olasılıklı öğreti kuramı, doğrudan algı kuramı, nörofizyolojik algı kuramı, yapılandırmacı görsel algı kuramı (Katırcı, 2014, s.2; Erişti, Uluysal ve Dindar, 2013, s.47).

İnsan zihninin oldukça karmaşık bir yapıda olduğu göz önüne alındığında görsel

¹Bireyin anlama, öğrenme, bellek, dil, dikkat, sorun çözme, karar verme, değerlendirme gibi zihinsel yetileridir.

algılamayı tek bir kuramla açıklayabilmek çok güçtür. Dünyadaki kültürlerin çeşitliliği göz önüne alındığında görsel açıdan farklı anlamlar yüklenen renkler, işaretler veya çeşitli inançlara ait semboller görsel algıyı etkilemektedir.

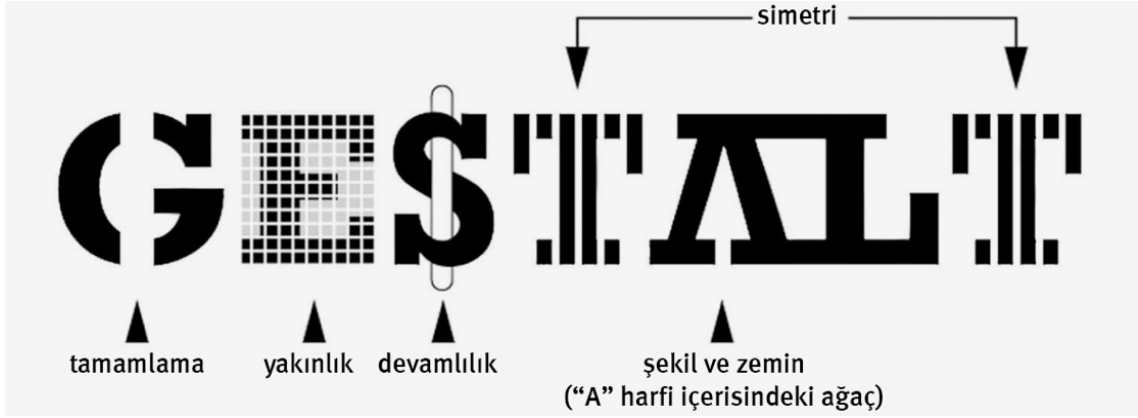
1.2.1. Gestalt Algı Teorisi

Gestalt kelimesi, modern Almancada bir şeyin “yerleştirilmesi” veya “bir araya getirilmesi” anlamlarına gelmektedir (<http-1>). İnsan algılarının tıpkı maddeyi oluşturan atomlar gibi duyumlardan oluştuğu fikrinden hareketle ortaya çıkmıştır. 1910’lu yıllarda Almanya’da Max Wertheimer, Kurt Koffka ve Wolfgang Köhler, Gestalt psikolojisi adıyla bilinen teoriyi geliştirmişlerdir. Gestalt teorisi; öğrenme, bellek, problem çözme, hatırlama konularına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Buna göre; organize edilmiş olan bütünler, birbirinden kopuk olan parçalardan çok daha kolay bir şekilde algılanmaktadır. (Gevgili, Hasol ve Özer, 1997, s.673).

İnsanlar, düşüncelerini görselleştirmeye başlamalarından itibaren onları daha etkili ve güçlü bir şekilde ifade edebilmenin yollarını aramışlardır. Görsel düzenlemeler konusundaki anlayışlar ise modern çağa dek geometrik kurallar ve sanatçıların sezgileri doğrultusunda ilerlemiştir. İnsanın görsel algısına ait modern bilime dayanan kapsamlı ilk çalışmalar ise Gestalt psikoloji okulunda başlamıştır (Çankırılı, 2019, s.75).

Gestalt teorisi yaklaşımının özünü oluşturan “Bütün, parçalarının toplamından daha fazlasıdır.” (Ambrose, 2013, s. 56) tanımı, bütünü oluşturan parçaların tek başlarına bütün hakkında fikir veremeyeceğini ifade etmektedir. Tepecik (2021, s. 54)’e göre bir bütünün oluşturulabilmesi için parçalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak parçalar, tek başlarına bir bütün oluşturmakta yetersizdir. Bütün ise parçaların nasıl konumlanacağına göre değişmektedir. Eğer bir benzetim yapmak gerekirse bir ders kitabındaki görseller, yazılar, renkler tek başlarına bir mesaj veremezken hepsi bir arada kullanıldığında bir bütün oluşturarak mesaj iletmeye başlar.

Graham (2008, s.3)’a göre Gestalt teorisine dayanan 114’ün üzerinde görsel algı yasası bulunsa da tarihsel süreçte sanatçı ve tasarımcılar; resim, fotoğraf, afiş ve kitap gibi çalışmalarını geliştirebilmek için içlerinden bir kısmına odaklanmışlardır. Bunlar; Figür-Zemin (Figure-Ground), Yakınlık (Proximity), Tamamlama (Closure), Benzerlik (Similarity) ve Simetri (Symmetry)’dir.

Görsel 1.1. Gestalt Teorisine göre algının temel ilkeleri
(<https://foothillart.org/art/gestalt-2014/>) (Erişim Tarihi: 20.09.2023)

Gestalt teorisinin görsel algıdaki figür-zemin ilkesine göre, görsel bir düzenlemede ön planda kullanılan imge ile zeminde kullanılan renk arasındaki ton farklılığı algıyı kolaylaştırmaktadır. Ön plandaki figür/şekil ile zemin renginin birbirine yaklaşması durumunda da algılanması oldukça zorlaşacaktır (Uçar, 2004, s.66).

Gestalt teorisinin yakınlık ilkesine göre birçok parçadan oluşan tasarım öğeleri tek tek değil, bir grup hâlinde algılanır. Tamamlama ilkesine göre ise görsel unsurlar arasında bilinçli veya bilinçsiz olarak yarım bırakılmış olan boşluklar zihinde birleştirilmektedir. Ancak bu boşlukların yeterli fikri verebilecek oranda olması gerekmektedir. Bahsi geçen koşullar sağlandığı takdirde göz o boşlukları tamamlar ve birleştirir (Ambrose, 2013, s.57).

Gestalt teorisinin devamlılık ilkesine göre, benzer yön ve biçimdeki çizgi, nokta gibi görsel yapı elemanları tek tek değil bir grup hâlinde algılanma eğilimindedir. Kendi içerisinde bir örüntü, akış veya etkileşim hâlinde tasarlanan yapılar, bir süreklilik oluşturur. Bir kompozisyon içerisinde kullanılan renklerle birbirine biçimsel olarak yakın formlar veya tipografik öğeler, görsel olarak bir devamlılık oluşturur (Erişti, 2021, s.144).

İnsan zihninin, nesneleri görme eğilimleri ile ilgili olan bir diğer Gestalt ilkesi ise simetridir. Arnheim (2012, s.80)'e göre, simetrik örüntülerde birbirinin karşılığı olan parçaların kendi içlerinde oluşturduğu güçlü bağ, şeklen özdeş fakat uzamsal yönlerden bir zıtlık oluşturur. Karşıt parçaların birleşimi ile oluşan bütünlük, tek başlarına olduklarında ortadan kalkmaktadır. Eryayar (2011, s. 130)'a göre simetrik biçimler, asimetrik (simetrik olmayan) biçimlere göre çok daha kolay bir şekilde algılanmaktadır.

1.2.2. Bilişimsel Algı Kuramı

“Biliş” sözcüğü, Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde “Canlının, bir nesne veya olayın varlığına ilişkin bilgili ve bilinçli duruma gelmesi...” olarak tanımlanmıştır. “Bilişim” ise “İnsanoğlunun teknik, ekonomik ve toplumsal alanlardaki iletişiminde kullandığı ve bilimin dayanağı olan bilginin özellikle elektronik makineler aracılığıyla düzenli ve akla uygun bir biçimde işlenmesi bilimi, enformatik.” tanımıyla açıklanmıştır (http-2). Ancak bilişimsel algı kuramı, bilişim teknolojilerinin gelişiminin görsel algıya olumlu veya olumsuz etkisi ile doğrudan ilgili değildir. Yalnızca görsel algının insan zihnindeki işleyişine ve yöntemine benzemesi nedeniyle kurama isim verilmiştir.

Bilişimsel algının kuramcısı olan David Marr’ın görsel algı konusundaki bilimsel araştırmalarını inceleyen *Vision* kitabı, vefatının ardından ancak 1982 yılında yayımlanabilmiştir. Marr’ın görsel algı konusundaki bilimsel bulguları, bilişsel algı konusunda çalışan diğer araştırmacılar için de bir ilham kaynağı olmuştur. Marr, görsel algıyı oluşturan görsel alanı “genel bir çerçeve” olarak tanımlamıştır. Marr’ın “çerçeve”si, görsel algıya aracılık eden tüm görsel uyarıcıların içerisinde bulunduğu “sınırlar”dır. Marr’a göre, sınır ve kenar hatları olmadan görsel girdiler, zihinsel olarak algıya dönüşmezler (http-3). Bu kurama göre; tanımlanabilen sınırlara/çerçeveye sahip olmak, biçimleri birbirinden ayırt etmeyi ve onları algılamayı sağlamaktadır.

Marr, gerçekleştirdiği deneyde görsel algının oluşumu esnasında kendi geliştirdiği matematiksel modeldeki nöronlar ile insan beynindeki nöronların benzer hareket ettiğini ve elektriksel aktivitelerinin neredeyse tam olarak eşleştiğini keşfetmiştir. Kuramın ismindeki bilişim ifadesi, görsel algı sürecinin bilgisayarlara veya bilişim teknolojilerine yakınlığı dolayısıyla değil, algı psikolojisi alanına işlevsellik ve hesaplamalı yaklaşım önerisi getirmesinden kaynaklanmaktadır (Winn, 2004, s.85).

Marr’ın yaptığı “çerçeve” tanımı, sanat ve tasarım alanındaki “kompozisyon” kavramı ile çok benzemektedir. Başka bir deyişle tasarım için tanımlanmış bu sınırlar, görsel tasarım öğelerinin birbirinden ayrıştırılmasını dolayısıyla algılanmasını sağlamaktadır. Görsel tasarım açısından değerlendirildiğinde bu tanımlı alan içerisinde benimsenen tüm görsel öğelerin birbiri ile uyumlu olması gerekmektedir.

Bilişimsel algı kuramına göre, görsel uyarıların başladığı ve bittiği sınırlar arasında görsel algı oluşmaktadır. Örneğin, Gestalt’ın görsel algıdaki “Bütün, parçalarının toplamından daha fazlasıdır.” söylemi, insan zihninde belirli prensiplere göre organize edilen ve sınırları belirlenmiş olan bir kompozisyon alanı içerisindeki görsel

formlardan bahsetmektedir. Bu yaklaşım dolaylı olarak “bilişimsel algı kuramı”nda da bulunmaktadır. Ancak “bilişimsel algı kuramı”, algıyı oluşturan görsel öğelerin oluşturduğu görsel formların sonuçlarına odaklanmamaktadır.

Bilişimsel algı kuramında algının bütünlüğü önemlidir. Renk kullanımları, görsellerin tasarımı ve diğer tüm tasarım öğelerinin kompozisyon içerisindeki yerleşimi tek tek planlansa da bireyler, bilişsel ve duyuşsal olarak tüm tasarımı bir bütün olarak algılamaktadır (Erişti ve Urgun, 2016, s. 324).

Marr’ın bilişimsel algı kuramı, görsel tasarım açısından değerlendirilecek olursa tüm öğeler tek tek ele alınmalıdır. Parçaların bütün ile hem bağlamsal hem de biçimsel açıdan örtüşmesi gerekmektedir. Tüm tasarım öğeleri bağımsız olarak çalışılmalı; en sonunda bir araya getirilen bütün, tekrar yorumlanarak hedef kitleye uygun hâle getirilmelidir. Tanımlanmış sınırlar ise görsel algı için şarttır. Bu sayede görsel öğeler birbirinden ayrılabilir ve algılanabilir (Erişti, Uluysal ve Dindar, 2013, s.56).

. Erişti’ye (2021, s.151) göre, tasarım alanında boşluğun kullanımı izleyici açısından çok önemlidir. Çünkü ancak bu sayede görsel odak oluşturulması mümkündür. Görsel tasarım açısından parçalar, hedeflenen duyguya ulaştırmada aracı görevi görmekte ve izleyicinin zihninde tekrar üretilmektedir.

Anlamsal açıdan birbirine yakın veya ilişkili görsel imgelerin görsel tasarımda kullanılması, amaçlanan iletişim hedefine ulaşmada kilit rol oynamaktadır. Dolayısıyla görsel tasarım öğelerinin algılanabilir olmalarının yanı sıra hedef kitlenin yaşamına dokunur nitelikte olması, aktarılacak istenen düşünce ile güçlü bir bağın kurulmasına katkı sağlayacaktır.

1.2.3. Olasılıklı Algı Öğretisi Kuramı

Olasılıklı öğreti kuramı, 20. yüzyılın başlarında tanınmış bir psikolog olan Egon Brunswik tarafından ileri sürülmüş bir kuramıdır. Gordon’a (2004, s.58) göre, Brunswik’in olasılıklı öğreti kuramında kültürel etki ve bireyin içinde bulunduğu ortam, görsel algıyı doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir. Çünkü kişinin uyarıcıları algılaması için ortamın elverişli ve konunun kendisi için ilgi çekici olması gerekmektedir. Erişti (2021, s.152), olasılıklı öğreti kuramını şu şekilde tanımlamıştır: “Algı, bireyin içinde bulunduğu koşullara dayalı olarak algılanan kavramı kendisine en yakın hissettiği anda oluşur”. Bireyin psikolojik olarak algılamaya açık olması ve konuya ilişkin belirli düzeyde de olsa ilgi duyması ya da konuyu geçmişte tecrübe etmiş olması gerekmektedir.

Olasılıklı algı öğretisinde diğer algı kuramlarına benzer şekilde algının nesneleri (içerik, uyarıcı, görsel, sunum vb.) ve özne olan birey bulunmaktadır. Bu kurama göre bireyin görsel uyarıcı ile ilgili geçmişte yaşadığı tecrübeler, bir tür olasılık olarak tanımlanmakta ve bir algı zinciri oluşturmaktadır. Örneğin bir markaya ait ambalaj tasarımının yıllar sonra bir market rafında tekrar görülmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Birey, algı sürecinde kendisine yakın gördüğü konulara odaklanmaktadır. Oluşan bu algıyı tekrardan kurgulamak, yapılandırmak veya değiştirmek için gelecekte yine çeşitli olasılıklar ortaya çıkmaktadır. Çünkü birey için yakın olan olaylar bir süre sonra uzak olay ve olgulara dönüşebilmektedir. Bundan dolayı, algının çok boyutlu ve olasılıklarla şekillenen yapısından bahsedebilmek mümkündür (Erişti, 2021, s.154). Olasılıklı algı kuramında görsel olarak iletilmek istenen mesajların kavramsal açıdan bireylerin daha önceden tecrübe ettiği temalara göre geliştirilmesi bir avantaj oluşturmaktadır.

Ayrıca bu kurama göre bir tasarımın amacına uygun ve tasarımla ilişkili bir ortamda sunulması, algılanmasını kolaylaştırmaktadır. İlkesel olarak algılama, ortamdan bağımsız olamaz. Bir başka önemli nokta ise hedef kitleye uygun bir tasarım anlayışının benimsenmesidir. Örneğin bir afiş tasarımında hedef kitleye uygun, okunurluk düzeyi yüksek bir yazı karakterinin kullanılması algılamayı kolaylaştırmaktadır. Bu noktada afişin algılanması hedef kitlenin özelliklerine bağlı olmaktadır.

(...) olasılıklı öğreti kuramına dayalı olarak tasarım ortamının özelliklerinin, hedef kitlenin beklentileri çerçevesindeki algısal uyaranlara sahip olması gerekmektedir. Öğretim ortamı tasarımı sürecinde öğretim içeriği ve içeriğe ilişkin çoklu ortam öğeleri algılanan kavram, ortamın ne şekilde kullanıcıya sunulduğu, etkileşimler, yönlendirmeler ve genel kompozisyon arabulucu, hedef kitle ise algılayan olarak tanımlanabilir. Bu nedenle arabulucu konumundaki görsel tasarımın önceliği olasılıklı öğreti kuramı çerçevesinde işlevsellik olarak öne çıkmaktadır (Erişti, Uluuysal ve Dindar, 2013, s.50).

Çelik'e göre (2019, s.15), eğitici görsel içeriklerin görsel tasarım anlayışı ve kavramsal alt yapıları, sunum şekilleri ve yönlendirmeleri hedef kitleye yönelik bir arabulucu niteliğindedir. Bu nedenlerden dolayı iletilmek istenen mesajların işlevselliği, olasılıklı öğreti kuramı için oldukça önemlidir.

Görsel tasarım içeriklerinin olasılıklı algı öğretilerine uygun olarak hazırlanması için uygun ortamların seçilmesi şarttır. Görsel tasarımlar doğru ortamlarda sunulmalıdır. Örneğin, ilköğretim okulu düzeyindeki öğrencilere hayvanseverliği aşılayan bir afişin ders esnasında bir sunuda anlık olarak gösterilmesi ile okul koridorlarında bir ay süre ile

sergilenmesi arasında görsel algının sonuçları açısından büyük farklar oluşacaktır. Sunu esnasında kısa süreliğine görüntülenen bir afiş, bazı öğrenciler o sırada odaklanamadığı için algılanamayacak ya da konuya ilişkin duyarlı öğrencilerin dışında kalan öğrencilerin dikkatinden kaçabilecektir. Bu afişin ders kitaplarında yer alması, sınıftaki sunum tahtasında bir anlık gösterimine göre öğrencilerin zihninde daha uzun süreli ve kalıcı bir etki bırakabilecektir.

1.2.4. Doğrudan Algı Kuramı

“Doğrudan algı kuramı”, James Gibson tarafından 1979 tarihli *Görsel Algıya Ekolojik Yaklaşım* adlı kitabında dile getirilmiştir. Gibson, insanların çevrelerini bilişsel süreçler veya duyuşsal verilerden daha ziyade doğrudan algıladıklarını savunmuştur. Gibson, bu kurama “Ekolojik Yaklaşım” adını vermiştir (Doorey, 2021). Gibson’ın “Ekolojik Yaklaşım”ında görsel algı, duyumdan önce doğrudan ilişki içerisinde bulunan çevreyle etkileşim sonucu oluşur. Burada kastedilen çevre, insan dışındaki canlı ve cansız her şeydir. İnsanlar kendi hedefleri doğrultusunda çevreleri ile doğrudan bir etkileşim içerisine girmektedirler. Algılama esnasında kavramlar ile kurulan doğrudan etkileşimlerin, yöntem ve uygulamaların sonucunda birey deneyim kazanmaktadır.

Görsel algılama esnasında birey ve görsel uyarıcı arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Algılama aşamasında birçok bağımsız değişken bulunmakla birlikte algının şekillenmesini yaygın kanının aksine sadece geçmişte edinilmiş tecrübeler ile açıklamak yetersizdir. Görsel uyaranlarla birey arasında kurulan doğrudan etkileşim algıya yeni bir boyut kazandırmaktadır (Erişti vd., 2010, s.8).

Bu kurama göre, görsel uyaranlar karşısında insan eğer pasif değil aktifse algı geliştirmekte ve değişmektedir. Doğrudan algılama, bireyin çevresindeki görsel uyarılara verdiği tepkiler ile şekillenmektedir.

Doğrudan algı kuramında görsel yaratıcılık ve estetik yeterlik algının oluşumu için yeterli değildir. Birey, nasıl ki uyaranlar karşısında anlam veremediği durumlarda bir tür yabancılaşma yaşıyorsa görsel tasarım yönünden de süreç aynı işlemektedir. Tasarım alanı içerisinde hedeflenen amacın dışında kullanılan tüm görsel unsurlar doğrudan algılamaya engel teşkil edebilecektir.

Doğrudan algı kuramı çerçevesinde tasarım sürecinde algılanan kavrama ilişkin doku, boşluk, oran-orantı, ölçü gibi özelliklerin doğrudan yarattığı anlam ile algı oluşur. Tasarıma ilişkin özelliklerin akıcılığı ve ilişkiselliği doğrudan anlam yaratmayı kolaylaştırmaktadır.

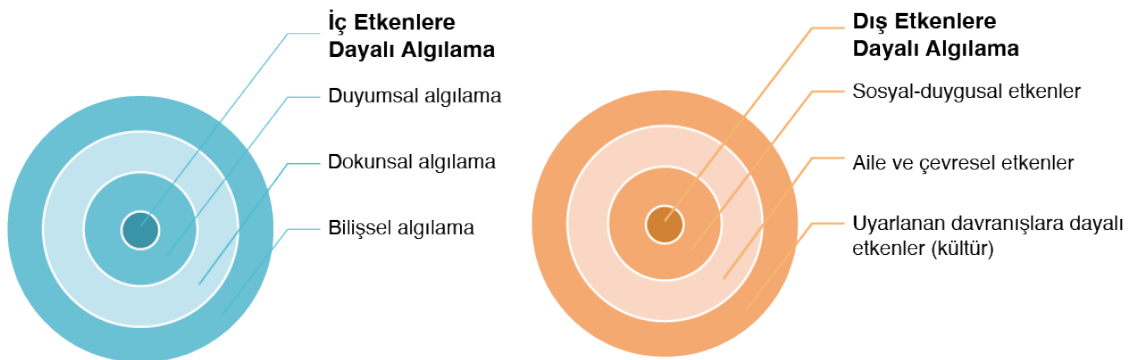
Bir başka deyişle algılamanın bağlamsal ve sürekliliği olan bir yapıda olması tasarıma ilişkin özelliklerin ardıl bir yapı ile birbirini desteklemesi ile sağlanır. Böylece tasarımın bütünsel olarak oluşturduğu kesintisizlik özelliği ya da sınırlandırılmış yapısı algının doğrudan oluşumuna katkı sağlar (Erişti, 2021, s.157).

Doğrudan algı kuramında tanımlanan çevre, insanın yakın veya uzak tüm algılayışına etki eden ve sayısız uyaranla dolu sınırsız bir alanı tanımlamaktadır. Bu sınırsız alan içerisinde hedeflenen görsel mesajların iletilmesine aracılık eden her ortamı bir tasarım alanına çevirebilmek mümkündür. Yalnızca, seçilen ortamın görsel tasarımının algısal açıdan birey ile doğrudan iletişimi sağlayacak netlikte ve sadelikte olması gerekmektedir.

1.2.5. Nörofizyolojik Algı Kuramı

Nörofizyolojik algı kuramı, insan beyninin gelişimi ve sinir sistemi ile algılar arasındaki bağlantıları tanımlayan biyolojik temelli bir kuramdır. Bu kurama göre algı, bellek ve düşüncelerin oluşum süreci; beyin merkezî sinir sisteminde olup bittiğinden dolayı beyin gelişim evreleri ve uyarcıların algılanması arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır (Gordon, 2004, s.73).

Nörofizyolojik algıda iç ve dış etkenler algıyı etkilemektedir. İç etkenlere dayalı algılama sürecinde önem sırasına göre duyumsal algılama, dokunsal algılama ve bilişsel algılama türleri bulunmaktadır. Dış etkenlere dayalı algıda ise önem sırasına göre sosyal-duygusal etkenler, aile ve çevresel etkenler, uyarlanan davranışlara dayalı etkenler (kültür) bulunmaktadır (Erişti, 2021, s.157).

Görsel 1.2. Nörofizyolojik Algılamada İç ve Dış Etkenler (Erişti, 2021, s.160-161).

Görsel algılamada odaklanmanın sağlanabilmesi, görsel uyaranların karmaşadan uzak ve algılanabilir olması ile mümkündür. Ayrıca görsel uyaranlar yolu ile

motivasyonun sağlanması algıyı olumlu yönde etkilemektedir. Bireyin birçok uyaran arasından seçerek sabitlediği dikkati sayesinde odaklanma sağlanabilmektedir (Erişti, 2021, s.166). Bu durum, psikolojideki algıda seçicilik konusunda olduğu gibi bireyin içerisinde bulunduğu durum, ihtiyaç ya da farklı nedenlerden ötürü çevresindeki uyarıcı, olay veya durumlardan yalnızca birine dikkat kesilmesine benzetilebilir. Algıda seçicilik konusundan bağımsız olarak algı farklılıklarının temelinde kültürel faktörlerin de büyük etkisi bulunmaktadır. Bireyin bağlı bulunduğu kültür, zekâ seviyesi, ailenin etkisi gibi değişkenler algının oluşumunda etkindir.

Nörofizyolojik algı kuramına göre geliştirilen tasarımlar, hedef kitlenin psikomotor gelişimine, duyuşsal ve bilişsel düzeyine uygun olmalıdır. Tasarım anlayışındaki görsel etki dikkat çekici ve merak uyandırıcı olmalıdır. Tıpkı Gestalt teorisinde olduğu gibi nörofizyolojik algı kuramında da algıda yapısal birlikteliğe sahip olan uyaranlar daha kolay algılanmakta ve kalıcı olmaktadır. Örneğin ders kitabında kullanılan renkler, işlev ve konum açısından benzer olan biçimler grup halinde algılanmaktadır. İçeriklerin çocuklara uygun bir görsel, dil ve ortamda aktarılması öğrenme sürecini ve mesajların etkinliğini arttırmaktadır (Erişti, Uluysal ve Dindar, 2013, s.51).

Erişti'ye (2021, s.161) göre, nörofizyolojik algı kuramında görsel tasarım, belirli ilkeler çerçevesinde hazırlanmalıdır:

- Tasarlama sürecine ilişkin stratejilerin oluşturulmasında hedef kitlenin gerçekliği tasarımın çıkış noktasını oluşturur.
- Tasarıma ilişkin planlama ve uygulama süreçlerinin hedef kitleye gönderilecek olası uyaranları merkeze alması nitelikli bir algısal sürecin yapılandırılmasını olanaklı hale getirir.
- Tasarım sürecinde hedef kitleye gönderilecek uyaranların oluşturacağı etkinin olası tahmini hedef kitlenin ne kadar iyi tanındığı ile doğru orantılı ilerler.
- Tasarıma ilişkin uyaranların hedef kitle ile buluşması noktasında karşılaşılabilecek olası görsel algı sorunlarına yönelik alternatifler içeren bakış açısına sahip olmak gerekir.
- Tasarlama sürecinde uyaranları kontrol etme, uyaranların oluşturabileceği olası etkileri gözlemleme, uyaranlara dayalı geri bildirimleri yönetme ve tasarımı etkili bir ileti sistemi ve görsellik ile hedef kitleye sunma sistemi sistematik ve birbiri ile ilişkili süreçlerdir ve bütün olarak ele alınması gerekir.
- Tasarlama sürecinde hedef kitlede birden fazla algı alanına yönelik bir etkileşim sağlama algılama sürecinin başarısını arttırmaktadır.
- Tasarım öğeleri arası ilişkiyi vurgulamaya yönelik uyaranlar ile algının bütünsel olarak hedef kitle ile buluşmasını sağlamak gerekir (Erişti, 2021, s.161).

Nörofizyolojik algı kuramında algılama sürecini etkileyen iç ve dış etkenler ile görsel uyarıcılardan gelen mesajların örtüşmesi, iletişim hedeflerinin başarıya ulaşmasında anahtar bir role sahiptir.

1.2.6. Yapılandırmacı Görsel Algı Kuramı

Nöropsikoloji alanında profesör olan Richard Gregory'nin katkılarıyla şekillenen “yapılandırmacı görsel algı kuramı”, insanın görsel uyarıcıları geçmiş deneyimleriyle harmanlayarak algıladığını savunmaktadır. Görsel uyarıcılardan girilen etkileşim sonucunda edinilen deneyim algılamayı etkilemektedir (Gordon, 2004, s.128). Uyarılar karşısında insanın iç motivasyonu, psikolojik yapısı ve ruh hâli, konuya olan ilgisi algılama sürecini etkilemektedir (Erişti ve Urgun, 2016, s. 340). Yapılandırmacı görsel algı kuramı, kişisel özellikleri de algılama sürecinin bir parçası saymaktadır. Ayrıca birey, görseller yoluyla edindiği deneyim ile öğrenme sürecine katkı sağlamakta ve zihinsel yetilerini de geliştirebilmektedir (Tantu, 2021, s.39).

Gregory'nin yapılandırmacı görsel algı konusundaki kuramsal yaklaşımında, görsel algının çoğu zaman insanın zihnine daha önce yerleşmiş olan imgelerle çok ilişkili olduğu belirtilmektedir. Buna göre, görsel olarak bilinen ve deneyimine sahip olunan her şey algıyı yönlendirebilme potansiyeline sahiptir. Nasıl ki kalabalık bir odada tanıdık bir ses diğerlerinden kolayca ayırt edilebiliyorsa görsel algılama da daha önceki öğrenmelerin katkısıyla gelişmekte ve yapılanmaktadır (Gordon, 2004, s.128-129). Zihnin görsel deneyimi, bireyin kişisel eğilim ve özellikleriyle şekillenmektedir. Bu noktada, bireyin ilgili olduğu bir konuya ilişkin görsel uyarıların diğer uyarılardan çok daha öncelikli algılayacağı varsayımı yapılabilir.

Bu kurama göre algılama pasif bir süreç değildir. Birey içeriklerle etkileşim hâlinde olursa algılama daha nitelikli olmaktadır. Algı, bilgi ve tecrübelerle her daim yeniden yapılanan bir sürece sahiptir. Ayrıca algı; beklentilerden, bilgi birikiminden, motivasyon seviyesinden, duygusal durumlardan etkilenmektedir. Görsel tasarıma yaklaşım konusunda da durum çok farklı değildir. Bireyin yaş düzeyi, cinsiyeti, beklentileri gibi konularda bilinçli hareket edilmesi ve aktif olarak konunun içinde olabilecekleri etkileşimli ortamlara/medyalara yer verilmesi ilgi uyandırıcı olacaktır (Erişti, 2021, s. 164).

Eğitim alanında aktif öğrenme içerikleri, pasif öğrenme içeriklerine göre gün geçtikçe daha fazla yer bulmaktadır. Örneğin EBA platformu üzerinden etkileşimli test,

video, animasyon ve canlı derslerle birlikte veri tabanında bulunan görsel-işitsel materyallerin ders kitapları ile bütünleşik bir biçimde planlandığı görülmektedir. Eğitici görsel tasarım içeriklerinin eğer mümkünse dijital mecralara da uyarlanması eğitim hedeflerine ulaşmak konusunda ilave fayda sağlayabilecektir.

1.3. İlköğretim Yaş Düzeyinde Bilişsel Algının Gelişimi

İlköğretim dönemi, içerisinde çocukluk ve ergenliğe geçiş sürecini de içeren uzun bir periyot olup dört yıl ilkokul, dört yıl da ortaokul olmak üzere sekiz yıllık bir süreci kapsamaktadır. Bu yıllar içerisinde çocuklar yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda zihinsel olarak da gelişmektedirler. İnsandaki zihinsel süreçlerin çok katmanlı yapısını ifade etmek amacıyla “bilişsel” sözcüğü yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bilişsel terimi, zihnin yapısı içerisindeki birçok yetiyi kapsayan geniş bir alanı ifade etmektedir. Bunlar arasında akıl yürütme, bilgiyi işleme, bellek, sorun çözme ve düşünme gibi zihinsel süreçler yer almaktadır (Gander ve Gardiner, 2001, s.166).

Çocuk gelişimi alanı ile ilgili önemli çalışmaları bulunan İsviçreli Psikolog Jean Piaget, çocukları dünyanın nasıl işlediğine dair hipotezler kuran, kendi teorilerini oluşturan ve sürekli gözlem yapan küçük bilim adamları olarak tanımlamıştır (Bredekamp, 2017, s.112).

Piaget, çocukların bilgiyi zihinsel olarak nasıl yapılandırdıklarına dair çok geniş araştırmalar yapmıştır. Kendi kuramsal yaklaşımı, 60 yılı aşan çok ciddi ve disiplinli bir biçimde sürdürdüğü gözlem ve düşüncelerden sonra ortaya çıkarmıştır. Bilim insanları, genel itibarıyla Piaget’in psikolojik düşüncenin sınırlarını hiç kimsenin başaramadığı biçimde analiz ettiği konusunda görüş birliğine varmışlardır. Aynı şekilde eğitimciler ve çocuk psikologları da Piaget’in çocuk gelişimi alanına dair yeni ve önemli bir anlayış geliştirdiğini savunmaktadırlar. Mesleği fark etmeksizin çocuklar ile ilgili çalışan herkesin onların zihinsel süreçlerinin nasıl işlediğine dair fikir sahibi olması, kendi alanları ile ilgili çok daha nitelikli çalışmalar ortaya koymasına zemin hazırlayacaktır (Wadsworth, 2015 s.11).

Çocuğun doğumdan yetişkinliğe dek olan bilişsel dönemlerini Piaget dörde ayırmıştır (Tablo 1.1.). Bu dönemler; duyuşsal motor dönem (0-2 yaş), işlem öncesi dönem (2-7 yaş), somut işlemler dönemi (7-11 yaş), soyut İşlemler dönemi (11-12 yaş ve üzeri) olarak belirtilmiştir (Ünlüer, 2020, s.17).

Tablo 1.1. *Piaget'in Bilişsel Gelişim Dönemleri ve Temel Özellikleri (Güler, 2011, s.69).*

Evreler	Ortalama Yaş	Erişilen Temel Özellikler
Duyusal Motor Dönemi	0-2	1. Kendisini dış dünyadan ayırt eder. 2. Refleksli davranışlardan amaçlı davranışlara geçiş. 3. Nesne kalıcılığı kavramını edinir. 4. Döngüsel tepkiler ortaya koymaya başlar. 5. Taklit ve oyunlar yapar.
İşlem Öncesi Dönem	2-7	1. Çevresindeki olay ve nesneleri çeşitli sembollerle ve sözcüklerle ifade etmeye başlar. 2. Nesneleri tek bir özelliğe göre sınıflandırır. 3. Düşünceler ve konuşmalar ben merkezlidir. 4. Sıralama ve sayı uygunluğunu kavrayamaz.
Somut İşlem Dönemi	7-12	1. Nesne ve olaylara ilişkin mantıklı düşünebilir. 2. Sayı (6 yaş), kütle (7 yaş) ve ağırlık (9 yaş) kavramlarını edinir. 3. Nesneleri farklı özelliklerine göre sınıflar ve sıralar. Ben merkezlilikten uzaklaşır. 4. Somut olaylarla problem çözmeye başlar.
Soyut İşlem Dönemi	12 Yaş ve Üstü	1. Soyut düşünce gelişir. 2. Değişkenleri birleştirip ayırabilir. 3. Varsayımsal, geleceğe yönelik felsefi, politik ve ideolojik sorunlarla ilgilenir. 4. Ahlak, değer ve inanç sistemini şekillendirir. 5. Ergenlik benmerkezciliği görülür.

Bebeklik döneminin ilk aylarında doğuştan getirilen refleksler, emme ve dokunma duyuları algı için öncelikli duyular olmaktadır. Daha sonraki yıllarda görme duyusunun gelişmesi ile görsel uyarıcıları kavramak ve gözlem yaparak öğrenmek baskın duyum hâle gelmektedir. Somut işlemler döneminde çocuklar, görsel olarak tecrübe edip tanıdıkları veya somutlaştırabilecekleri kavramları anlamaya daha yatkındırlar. Soyut işlemler dönemine ulaşan çocuklar, soyut kavramları anlamaya ve kavramaya başlamaktadırlar.

Çocukların fiziksel gelişiminin yanında bilişsel ve dil gelişimi de eş güdümlü bir biçimde gelişmektedir. Bu aşamada görsel algıyı da doğrudan etkileyen ve çocuk gelişimi ile ilgili bazı temel kavramları tanımlamak gerekmektedir. Senemoğlu (2020, s.3-4), çoğu kez birbiri ile karıştırılan büyüme, olgunlaşma, öğrenme, hazır bulunuşluk kavramlarına açıklık getirmiştir. Buna göre büyüme; vücuttaki boy, kilo ve hacim artışı olarak tanımlanmıştır. Gelişme ise büyüme sonucunda olgunlaşma ve öğrenme süreçlerinin etkisiyle devamlı olarak kaydedilen bir değişimdir. Gelişim, aslına bakıldığında döllemeden itibaren fiziksel, zihinsel, duygusal, sosyal ve dil alanlarındaki ilerlemelerle

oluşan değişimi tanımlamaktadır. Olgunlaşma ise aşamalı olarak ilerleyen bir süreç olup öğrenme ve yaşantıların dışında biyolojik olarak kalıtım ile aktarılmaktadır. Örneğin, bir çocuğun sinir sistemi, kas gelişimi ve kemik yapısı yeterli olgunluğa erişmeden ne kadar yürüme alıştırmaları yapılsa yapılsın yürümeyi öğrenmesi mümkün değildir. Çocuk için büyüme ve olgunlaşma süreci gelişme için yeterli değildir. Gelişme, öğrenme ile gerçekleşmektedir. Öğrenme, çevreyle girilen etkileşimler sonucunda ortaya çıkan ve kalıcı olan davranış değişikliği olarak da tanımlanmaktadır. Örneğin bir çocuğun kalemi tutabilecek bir büyümeye ve fiziksel bir olgunluğa erişmesi yeterli değildir. Çocuk, çevresinden kalemin nasıl tutulacağını önce görür; denemeler yapar; onay alır ve bu davranışı pekiştirir. Bu süreç öğrenme olarak tanımlanmaktadır. Hazırbulunuşluk ise bireyin olgunlaşma, öğrenme aşamaları sonucunda eriştiği yeterliklerin yanı sıra daha karmaşık davranışları kazanması için bulunduğu noktayı tanımlamaktadır. Hazırbulunuşluk; aynı zamanda bireyin ilgi, tutum, güdülenmişlik, yetenek ve sağlık durumları ile doğrudan ilgilidir.

Örneğin 7 yaşına gelmiş bir çocuk; görsel olarak eşleştirme, sınıflandırma, ayırt etme, hafızaya alma, mekândaki konum algısı gibi becerilerini kazanmış durumdadır. Aynı zamanda gruplama yapma, parça-bütün ilişkisini kurma, mantık yürütme, görsel uyaranlar karşısında benzerlik ve farklılıkları ayırt etme becerisine sahip olmaktadır (Yavuzer, 2005). Görsel uyaranların çocuklar tarafından ayırt edilmesi onlar için oldukça kritiktir. Okuma ve yazma başta olmak üzere, özellikle matematik gibi sembol ve işaretlerin yoğun kullanıldığı derslerde sembollerin birbirinden ayırt edilmesi büyük önem taşımaktadır (Kurtz, 2003, s.121).

Dünya genelinde tüm çocukların aynı yaşta okula başlamaları rastlantı değildir. 7 yaşına ulaşan çocuklar karşılaştıkları problemleri somut yöntemlerle çözmeye başlarlar. Piaget'e göre somut işlemler dönemi (7-11 yaş), bir önceki dönem olan işlem öncesi dönemden (2-7 yaş) önemli farklılıklar göstermektedir. Bu dönemdeki çocuklar nesneleri hiyerarşik olarak sıralayabilir ve sınıflandırabilirler. Bu beceri; onlara parçanın bütünüle, bütünün parça ile, parçanın parça ile ilişkilerini çözümüleme yeteneği kazandırır. Somut işlem döneminde çocuklar, sıralama ve sınıflandırmaları somut nesneler düzeyinde yapabilirken soyut sıralama ve sınıflandırma yapamazlar (Arslan, 2021, s.15).

Soyut işlemler dönemi 12 yaş ve üzerinde başlayarak yaşam boyu devam etmektedir. Bu dönem içerisinde çocukların düşünceleri esnektir. Çocuklar, mantıksal açıdan tümevarımın yanı sıra tümdengelim yöntemini de kullanabilir hâle gelmektedirler.

Karmaşık olay ve durumları anlamakta güçlük çekmezler. Piaget’e göre somut işlemler döneminden soyut işlemler dönemine geçiş sürecini nörofizyolojik değişiklikler ile kültürel değerler şekillendirmektedir. Bu dönemde hayal gücü sınırsızdır; simgesel ve metaforik anlatımlar kolaylıkla kavranabilmektedir (Ergen, 2009, s.26).

İlköğretim dönemi boyunca çocuklar, hem fiziksel hem de psikolojik olarak büyük değişimler geçirmektedirler. Yaş düzeyleri ile bilişsel algı arasında var olan güçlü bağlar, bu döneme yönelik eğitim materyallerinin görsel tasarım anlayışında oldukça bilinçli bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Örneğin, ilkokul 1. sınıf düzeyi ile ortaokul 7. sınıf düzeyindeki bir ders kitabının illüstrasyonlarının öğrenciler tarafından algılanabilir seviyede olması, ders içeriklerinden çok daha etkili bir biçimde faydalanılmasının önünü açabilecektir.

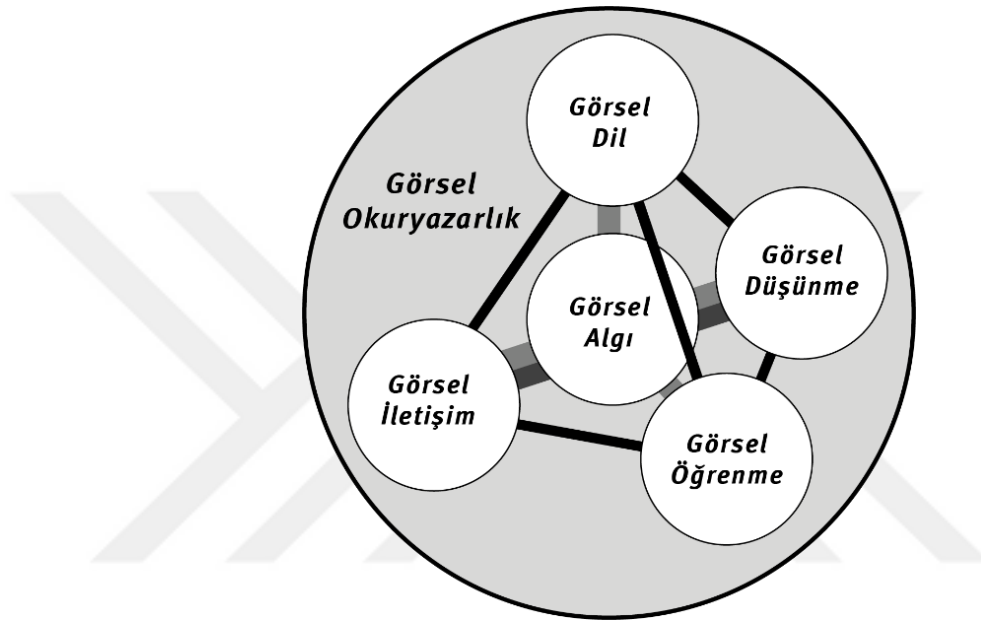
1.4. Görsel Okuryazarlık

Görsel okuryazarlık, toplum genelinde kabul görmüş olan simgeleri etkin biçimde kullanabilme becerisine erişmiş olmak anlamına gelmektedir. İletişim teknolojilerinin zamanla gelişmesi ile okuryazarlığın algısı da değişmiştir. “Görsel okuryazarlık” kavramı ilk kez John Debes (1969) tarafından “Visual Literacy” kongresinde dile getirilmiştir. Debes, “görsel okuryazarlığı” insanın görme duyusu ve diğer duyuları ile edindiği tecrübelerin birleşimi sonucunda oluşan bir tür görsel yeterlik olarak tanımlamıştır (Özsoy ve Mamur, 2019, s.121).

Görsel okuryazarlık, 1960’lı yılların sonunda kavramsal olarak tanımlanmış olsa da tarihsel temelleri oldukça eskiye dayanmaktadır. Görsel kültür, insanın tarih sahnesine ilk çıktığı ilkel zamanlar olarak ifade edilen mağara dönemlerinden bu yana gelişimini sürdürmektedir. Pettersson (1993, s.136)’a göre çağdaş bir kavram olan görsel okuryazarlık, fikir açısından hiç de yeni değildir. Çünkü görsel imgelerin kullanımına ilişkin tartışmaların çok eski tarihlere dayandığı bilinmektedir. Örneğin, tıp alanında Aristoteles, anatomi konusuna ilişkin resimlemeler kullanmıştır. Matematik alanında Phytagoras, geometri alanı için Platon ve Socrates, çalışmalarında şekil ve görseller kullanmıştır.

Avgerinou ve Pettersson (2011, s.5)’e göre görsel okuryazarlık; görsel algı, görsel dil, görsel düşünme, görsel öğrenme ve görsel iletişim kavramlarından oluşmaktadır (Görsel 1.3.). Görsel algı, daha önceki kısımlarda ele alındığı üzere bireyin görsel bir uyarıcı karşısında oluşan algısıdır. Bu algı, kişiden kişiye ve kültürden kültüre

değişkenlik gösterebilmektedir. Torun (2019, s.174)'a göre görsel dil, iletişim teknolojilerinin ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaştırdığı görsel kültürün oluşturduğu bir tür bellektir. Görsel dil kavramını Alev Fatoş Parsa (2007, s.1), “Konuşulan dilin sözcük sayısı sınırlıyken, görsel dili oluşturan imgelerin sözlüğü sınırsızdır.” şeklinde tanımlarken, görsel imgelerin herhangi bir ulus veya dil ile sınırlandırılmayacak kadar zengin olduğunun altını çizmektedir.

Görsel 1.3. *Görsel Okuryazarlık (GO) Teorisinin Bileşenleri (Avgerinou ve Pettersson, 2011, s.5)*

Arnheim (2012, s.28), zihnin bilişsel sürecini “(...) enformasyonun alınması, toplanması, depolanması ve işlenmesi (...)” olarak tanımlamış ve bu aşamaların tümünü görsel düşünme kavramına dâhil etmiştir. Ona göre, görsel algının kendisi görsel düşünme ile tıpa tıp aynıdır.

Güney (2019, s.878), görsel öğrenme kavramını bireyin gözlemleri ve edindiği izlenimler sonucunda zihninde oluşan görsel imgelerin yorumlanması ve kodlanması olarak aktarmıştır.

Görsel İletişim ve Grafik Tasarım kitabının yazarı akademisyen Tevfik Fikret Uçar (2019, s.318), görsel iletişim kavramını “Fikir ve düşünceleri ifade etmek amacıyla görsel öğeleri, işaret ve sembolleri kullanarak yapılan iletişim türü.” olarak tanımlamıştır.

Görsel okuryazarlık kavramını kapsamlı bir örnekle açıklamak gerekirse doğuştan görme engelli bir bireyin günün birinde birdenbire görme yetisi kazandığı varsayıldığında, kişi ilk anda görme duyusunu görsel bir uyarıcıyı diğer uyarıcılardan

ayırarak kavrama amacıyla kullanmayacak ve gördüğü tüm görsel uyaranları ilk etapta öğrenip onları en sonunda algılayacaktır. Onun, artık “görme dilini” öğrenmesi için çok geç bir dönem olmuş olacaktır. Bu durum, tıpkı ileriki yaşlarda yeni bir sözlü dil öğrenilmesinin çok zor olmasına benzetilebilir. Ünlü İngiliz Filozof Piskopos George Berkeley, görsel dil gelişiminin dil öğrenimine çok benzer olduğunu savunmuştur. Bu bakış açısı ile gözün retinasına düşen izlenimler, görsel algı için yeterli olmamaktadır. Birey, görsel izlenimlerini diğer duyularıyla birlikte koordine ederek tecrübe etmediği sürece yalnızca görme yetisine sahip olması görsel algının oluşması açısından yeterli değildir (Mitchell, 2009, s.13).

Görsel okuryazarlık, “okuma” ve “yazma” eylemlerini içerisinde barındırmaktadır. Başka bir ifade ile görsellerden anlam çıkarma “okuma” ve bu çıkarımları anlatma ve aktarma ise “yazma” süreci olarak özetlenebilir. John Debes tarafından ilk kez tanımlandığı 1969 yılından günümüze kadar “görsel okuryazarlık”, araştırmacılar tarafından yapılan tanımlamalarla birlikte kavramsal açıdan değişmiş ve alanını genişletmiştir. İlk önceleri “görsel okuma” kavramı, bir görselden anlam çıkarma becerisi olarak görülürken daha sonraları bu görüşe çeşitli araştırmacılar tarafından eklemeler yapılmıştır (Tüzel, 2010, s.693).

Levie (1978) ve Bieman (1984), John Debes’in görsel okuryazarlık tanımı ile ilgili eleştirel bir görüşe sahiptir. Debes’in, görsel okuryazarlığı çok geniş bir çerçevede ele aldığını ve kavram içeriğine dair eksiklikler olduğunu savunmuşlardır. Bununla birlikte Lynna Ausburn ve Floyd Ausburn (1978, s. 291), görsel okuryazarlığa “amaçlı iletişim” kavramını getirmiştir. Ausburnlar, görsel okuryazarlığın bireyin görsellerden anlam çıkarmasının yanı sıra diğer insanlarla iletişimi sağlarken kullanılan bir beceriyi de gerektirdiğini savunmuştur. Görsel okuryazarlık ile ilgili farklı araştırmacıların fikirleri yeni bakış açılarının kazanılmasına da katkı sağlamıştır. Örneğin Hortin (1980), bu saptamalara ek olarak “görsel düşünme” kavramını görsel okuryazarlık tanımının içerisine dâhil etmiştir. Ona göre görsel okuryazarlık üç temel ilkeyi içermektedir. Birincisi, görsellerin tıpkı sözlü bir dil gibi kendilerine has bir dile sahip olduklarıdır. İkincisi, görsel okuryazar bir kişi; görüntüleri (okuyabilmeli) anlayabilmelidir. Üçüncüsü, görsel dili (yazabilmeli) kullanabilmeli ve bilgiyi görsellerle sürece dâhil etmelidir.

1.4.1. İlköğretim Yaş Düzeyindeki Öğrencilerde Görsel Okuryazarlık

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2012 yılında kamuoyuna duyurulan İlköğretim ve Eğitim Kanunu'ndaki değişiklik ile zorunlu eğitim 4+4+4 yıl olarak hayata geçirilmiştir. Eğitimin ilk dört yılı ilkokul, ikinci dört yılı ortaokul ve üçüncü dört yılı lise olarak zorunlu eğitime dâhil edilmiştir. Eski kanuna göre 6 yaş (72 ay) olan ilkokula başlama yaşı 5 yaş (60 ay) olarak belirlenmiştir. İlköğretim yaş aralığı yeni düzenlemeyle 6 ile 13 yaş olmuştur (http-4). Zorunlu eğitimin 12 yıllık zaman diliminde ilköğretim periyodu (ilkokul ve ortaokul) 8 yılı kapsarken ortaöğretim (lise) 4 yıl olmuştur.

Görsellerin günlük yaşamda geçmişe nazaran çok daha fazla yer bulmasıyla görsel okuryazarlık, ilköğretim düzeyinde kazanılması gereken temel beceriler arasında sayılmaya başlanmıştır. 2005-2006 eğitim-öğretim yılında 1. sınıftan başlayarak 5. sınıfa kadar Türkçe derslerine “görsel okuma ve sunu” adıyla iki kazanım daha eklenmiştir. Kazanımların amacı ise “21. yüzyılın imgelerle çevrili yaşamına daha iyi hazırlanmak” olarak belirtilmiştir (Akpınar, 2009, s. 39). 2005 yılı Türkçe dersi öğretim planlarında okuma, yazma, dinleme, konuşma, görsel okuma ve görsel sunu başlıkları altında toplanan beş kazanım amacı bulunmaktadır. Görsel okuma; tablo, şekil, resimleme (illüstrasyon), grafik, sembol, beden dili ve sosyal olayları analiz edebilme, kavrama ve zihinsel olarak yapılandırmayı kapsamaktadır. Görsel sunu ise öğrencilerin ders konuları hakkında zorlanmadan sunumlar hazırlayabilmelerinin yanı sıra sunum içeriğindeki kavramsal sınıflandırmayı yapabilmelerini, bilgileri önem sırasına göre sıralayabilmelerini, konuya dair sahip oldukları ön bilgileri, edindikleri yeni bilgilerle bütünleştirerek mantıklı bir biçimde sunabilmelerini hedeflemektedir (Kaya ve Kardaş, 2019, s.99).

Şekil, sembol, resim, grafik, tablo, beden dili, doğa ve sosyal olayları okuma, anlama ve zihinde yapılandırmayı kapsayan görsel okuma ve sunu ilk kez bu programda ayrı bir öğrenme alanı olarak ele alınmıştır. 2005 TÖDP²'te görsel okuma ve sunuya ayrı bir önem verilmiştir. Bu programa göre; görsel okuma yoluyla öğrenciler çeşitli duygu, düşünce ve bilgileri öğrenirler. Görsel öğeleri okuma, anlama ve zihinde yapılandırma süreçlerini kolaylaştırır. Görsellerle zihinsel görüntüler oluşturmak, anlamak, bazı kavram ve olayları zihinde canlandırmak daha kolay olmaktadır. Bu nedenle öğrencilere çeşitli görselleri inceleme, yorumlama, ilişkilendirme ve sorgulama çalışmaları yaptırılmalıdır (Kaya ve Kardaş, 2019, s.99).

²Türkçe Dersi Öğretim Programları

2005 yılına kadar ilköğretim düzeyindeki derslerde görsel okuryazarlık kavramı ile ilgili herhangi bir kazanıma yer verilmemiştir (Kaya, 2020, s.411). Görsel okuma becerisinin 1. ve 5. sınıflar arasındaki kazanımları yer almaktadır. Tabloda sıralanan maddelere bakıldığında görsel okumanın öğrenme alanları konusunda öne çıkan başlıkları ise şunlardır: görüntülerin ve ifade ettikleri kavramların doğru bir biçimde algılanabilmesi, basılı ve dijital medya ortamlarındaki görsel mesajların yorumlanabilmesi, renklerin ve ifade ettikleri anlamların ayırılabilmesi, dijital teknolojilerden faydalanabilme, görsel ve metinlerle birlikte iletilmek istenen mesajları kavrayabilme (Tablo 1.2.).

Tablo 1.2. 2005 yılı Türkçe dersi kapsamında görsel okumanın kazanım tablosu (Kaya, 2020, s.411).

Öğrenme Alanı: Görsel Okuma		1	2	3	4	5
1	Şekil, sembol ve işaretlerin anlamlarını bilir.	X	X	X	X	X
2	Reklamlarda verilen mesajları sorgular.	X	X	X	X	X
3	Resim ve fotoğrafları yorumlar.	X	X	X	X	X
4	Karikatürde verilen mesajı algılar.			X	X	X
5	Kitle iletişim araçlarıyla (gazete, dergi, TV) verilen bilgileri, haberleri düşünceleri sorgular.	X	X	X	X	X
6	Beden dilini yorumlar.	X	X	X	X	X
7	Doğayı izler, doğadaki değişimleri fark eder ve yorumlar.	X	X	X	X	X
8	Çevresindeki sosyal olayları anlamlandırır ve yorumlar.	X	X	X	X	X
9	Renkleri tanıır, anlamlandırır ve yorumlar.	X	X	X	X	X
10	Görsellerden hareketle cümleler ve metinler yazar.	X	X	X	X	X
11	Grafik ve tablo ile verilenleri yorumlar.		X	X	X	X
12	Harita ve kroki okur.			X	X	X
13	Bilgi toplamak amacıyla bilişim teknolojilerinden yararlanır.			X	X	X
14	Trafik işaretlerinin anlamlarını bilir.	X	X	X		
15	Görsellerle sunulan bilgileri, olayları, düşünceleri yorumlar ve değerlendirir.					X
16	Duyduğu kelimeleri görsellerle eşleştirir.	X	X			
17	Metin ve görsel ilişkisini sorgular.	X	X	X	X	X
Toplam		12	13	15	13	15

Görsel okuma kazanımına yönelik Millî Eğitim Bakanlığının EBA³ veri tabanında bulunan ve aşağıda görsellerine yer verilen ilkökul 4. sınıf düzeyine yönelik etkileşimli soru görsellerinde; üst kısımda barışı temsil eden zeytin dalı taşıyan bir güvercin ve alt kısımda ise çeşitli kavramlara ait piktogramlar⁴ gösterilmektedir. Öğrencilerin buna

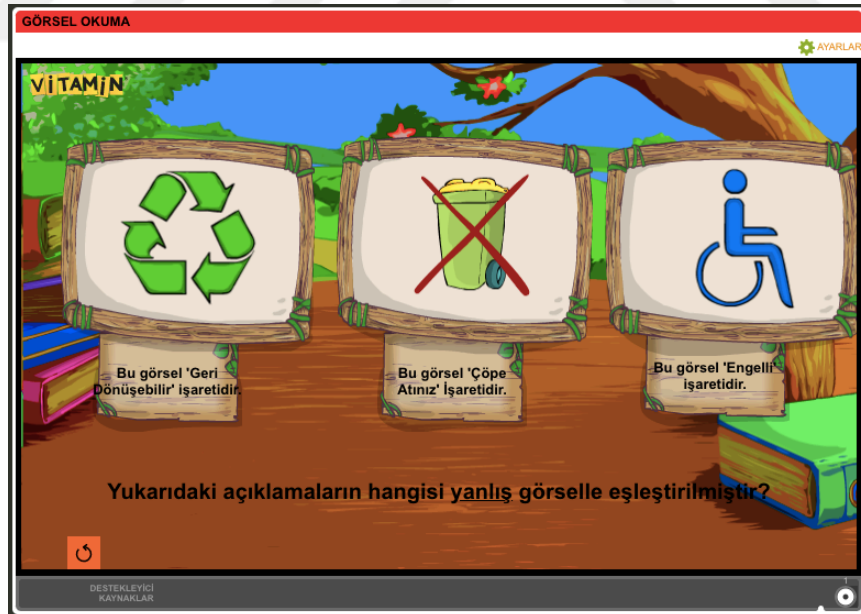
³Eğitim Bilişim Ağı

⁴“Bir hareketi veya durumu bir dizi görsel referans ya da ipucu yoluyla betimleyen grafik unsur.” (Ambrose, 2010, s.183).

benzer örneklerle küresel ölçekte kabul görmüş olan görsel imgelerin ifade ettiği anlamları kavraması amaçlanmaktadır (Görsel 1.4. – Görsel 1.5.).

Görsel 1.4. Görsel okuma konusunda etkileşimli test örneği-1(ders.eba.gov.tr) (Erişim tarihi, 12.09.2023)

Görsel 1.5. Görsel okuma konusunda etkileşimli test örneği-2(ders.eba.gov.tr) (Erişim tarihi, 12.09.2023)

Çocukların gelecekte daha karmaşık görselleri çözümlemeleri için ilk aşamada görsellerle kavramları ilişkilendirmeyi tecrübe etmeleri gerekmektedir (Sanalan, Sülün ve Çoban, 2007, s.39). Görsellerin, öğrenme sürecinin etkinliğini ve kalıcılığını arttırdığı

bilinmektedir. Öğrenme esnasında %83 görme, %11 işitme, %3,5 koku, %1,5 de dokunma duyusu etkili olmaktadır (Aytaş, 2005, s.462). Eğitimde birçok duyunun aynı andaki etkileşimi, öğrenmeyi daha da kalıcı hâle getirmektedir (Küçükahmet, 2001, s.41).

İlköğretim okullarında 1. ve 8. sınıf arası tüm düzeyleri kapsayan görsel okuryazarlık ile ilişkilendirilebilecek diğer bir ders ise “Görsel Sanatlar” dersidir. Ders tanımı, öğretim planlarına göre şu şekilde özetlenmiştir: “Görsel sanatlar eğitimi, bireyin kendini ifade edebilme, estetik bilinç kazanma gibi kişisel yaşantısına katacağı olumlu edinimler ve toplumlar açısından avantajlar sağladığından her düzeydeki yaş grubundan bireyler için bir gereksinimdir.” Dersin öğretim planlarının ilk maddesi, “Görsel okuryazarlık, algı ve estetik bilincine sahip olmak” tır. Görsel sanatlar dersinin alana özgü becerilerinde ise 1. ve 4. sınıflar düzeyinde hayal dünyasının gelişimi, duygu ve düşüncelerin sanatsal olarak nasıl ifade edilebileceği konuları ile sanat değeri taşıyan eserlerin özelliklerini tanıtmaya gibi amaçları bulunmaktadır. 5. ve 8. sınıflarda ise sanatsal fikirlere değer vermek, sanatçıların eserlerinde kullandığı çeşitli formları, materyal ve sembollerini nasıl kullandıklarını analiz ederek değerlendirebilmek, yaratıcı süreci tanımak, sanatsal malzemeleri öğrenerek geleneksel ve çağdaş sanat yorumlarıyla tasarımlar yapmak, görsel sanat dilini öğrenme ve geliştirme becerilerini onlara kazandırmak hedeflenmiştir (MEB, 2018, s.11). Görsel sanatlar dersinde öğrenciler, sanatsal malzemeleri tanıma ve onlara ait teknikleri öğrenme hedeflerine ulaşmaya çalışmanın yanı sıra derste yaptıkları görsel çalışmaların estetik yapılanması hakkında da bilinç kazanmaktadır. Çünkü estetik açıdan iyi çözümlenmiş eserleri analiz etmek ve benzerlerini yapmak bile öğrencileri pasif konumdan çıkararak aktif olarak öğrenmelerini sağlayacaktır.

İlköğretim dönemindeki öğrenciler, geçmişteki nesillere oranla görsellere çok daha fazla maruz kalmaktadırlar. Bunun nedenleri arasında ise iletişim teknolojilerinin gelişimi ve internetin çok daha yaygın hâle gelmesi gösterilebilir. Bununla birlikte, dijital teknolojilerin gelişmesi ile eğitim alanında bilgisayar, akıllı tahta, tablet gibi cihazların kullanımı artmıştır. Ders kitapları da bu içeriklerle zenginleşmiş ve çok daha etkileşimli bir hâle gelmiştir. Örneğin, bazı ders kitaplarındaki ünitelerin sayfalarında bulunan bir kulaklık piktogramı ile öğrenciler, ders konusu ile ilgili EBA platformunda bulunan video veya ses dosyalarına yönlendirilmektedir. Daha sonra kitaptaki soruların izlenen ya da dinlenen içeriklere göre çözülmesi gerektiği belirtilebilmektedir. Basılı kitaplardaki ders içerikleri ile çevrimiçi dijital platformlardaki destekleyici ses ve görüntülerin eşgüdümü

hâle gelmesiyle hem eğitimcilerin hem de öğrencilerin farklı okuryazarlık alanlarında yetkin olmaları zorunlu hâle gelmiştir.

Tomboc (2019)'a göre sınıf ortamındaki derslerin görsel içeriklerle desteklenmesinin birçok yönden avantajı bulunmaktadır:

- İçeriklerin netleşmesini sağlaması,
- Öğrencinin öğrenme motivasyonunu arttırması,
- Ders hazırlığı için zaman kazandırması,
- Kelime hazinesinin geliştirilmesi,
- Ders sırasında yaşanabilecek durağanlığı engellemesi,
- Öğrenmeyi teşvik edici bir motivasyon sağlaması

Öğrenme konusunda birçok yöntem olmakla birlikte öğrenciler, esas olarak konuyu “görerek” öğrenmektedirler. Eğitim alanında ders içeriklerine ait sunumlar, çizelgeler, tablolar, resimli ders kitapları, görseller, videolar, haritalar vb. gibi birçok destekleyici materyal bulunmaktadır. Görsel materyaller yoluyla öğrenme, birçok öğrenme profili olmasına karşın, eğitim hayatındaki en yaygın ve en kalıcı yöntemlerden birisidir (Kesavan, 2012).

1.5. Estetik Algı

Estetik konusu, insanın var oluşundan bu yana üzerinde çok fazla sorgulama yapılan ve İlk Çağ filozofları döneminden beridir felsefi temelde tartışılmakta olan konulardan biridir. Gündelik yaşamda da sıklıkla kullanılan estetik sözcüğü, genel anlamıyla insanın güzeli nasıl algıladığı ve anlamlandırdığı konularına odaklanmaktadır. Estetiğin felsefi temeldeki asıl tartışma konusu ise duyular aracılığı ile algılanan güzel kavramı ile aklın işleyişi arasında doğrudan bir ilişki olup olmadığı hakkındadır.

Dış dünyayı kavramada iki farklı yol bulunmaktadır. Birincisi, duyu organları ile algılanan, var olan gerçeklik boyutudur. İkincisi ise algılar ile oluşan ancak kişinin kendi dünyasında şekillendirerek algıladığı boyuttur ve çok görecelidir. Bu iki süreç de aynı anda gerçekleşmektedir. Bu noktada bütüncül bir algı süreci söz konusudur. Bu bütüncül algıya da estetik algı adı verilmektedir (Balcı, 2004, s. 61).

Estetik sözcüğü, Türk Dil Kurumu tarafından “Sanatsal yaratının genel yasalarıyla sanatta ve hayatta güzelliğin kurumsal bilimi, güzel duyu, bedii, bediiyat.” tanımıyla açıklanmıştır (http-5). Estetik sözcüğü Grekçedeki “Aisthesis”den gelmektedir. “Aisthesis” sözcüğü, duyu ile algılama anlamına gelmektedir. Estetik, duyulur algıların

sağladığı bilgileri inceleyen bir bilim dalıdır. Estetik bilimini ilk tanımlayan kişi ise Alexander G. Baumgarten'dir (1714-1762). Baumgarten, 1750-1758 yıllarında arasında yazdığı *Aesthetica* adlı kitabında estetik bilimini temellendirerek, konusunu açıklamış ve sınırlarını çizmiştir. Baumgarten, kitabında “Estetik, duyuşsal bilginin bilimidir.” demiştir. Bu betimleyici cümle, estetiğin bilimsel temeldeki ilk yaklaşımı olarak karşımıza çıkmaktadır (Tunalı, 1998, s. 13-14). İlk estetik kuramların Antik Yunan'da geliştirildiği bilinmektedir. Estetik konusuna ilişkin yaklaşımlarıyla ön plana çıkan filozoflar ise Platon ve Aristoteles'tir.

İlk Çağ filozoflarından Platon'un estetik konusundaki düşünceleri felsefi alanda çokça tartışılmış olup hâlen güncelliğini korumaktadır. Platon'a göre, duyularla algılanan varlıklar bu dünyaya ait olup geçicidir. Duyularla algıladığımız gerçekliğin dışında yalnızca düşünceyle kavrayabildiğimiz idealar evreni bulunmaktadır. Dolayısıyla duyularla kavranan hiçbir şey mutlak değildir. Platon'a göre iyi, güzel ve doğru aynı anlama gelmektedir (Bozkurt, 1992, s.89). Platon, güzel olanı estetik, ontolojik ve etik temelde incelemiştir. Kavramsal açıdan önce “duyuşsal güzele” oradan da “metafizik güzele” ulaşılmaktadır. Bu idealize edilmiş mutlak bir güzelliştir (Ülger, 2013, s.17).

Platon'un öğrencisi Aristoteles, idealar evrenini reddetmez ancak ona göre estetik, yalnızca metafizik olarak değil gerçek dünyada da yer almaktadır. Yetkin'e göre (2007, s.8), Aristoteles güzel olanın hem nesne hem de özne yönünden incelenebileceğini belirterek ancak bu yöntemlerle güzelliğin ve onunla ilgili soruların aydınlatılabileceğini savunmuştur. Aristoteles, *Poetika* adlı kitabında güzeli nesne açısından düzenlilik, bakışım (simetri) ve belginlik (kesinlik) nitelikleri ile açıklamıştır.

Platon'un estetik hakkındaki felsefesinin idealist, Aristoteles'inin ise realist bir çizgide oluşturulduğu düşünülebilir. Aristoteles'e göre estetik -güzel- olanın bir düzen içerisinde olması gerekmektedir. Bütünü oluşturan her parça ölçülü bir düzen içerisinde yer almalıdır. Güzel olan oransal açıdan ne çok eksik ne çok fazla, ne çok küçük ne de çok büyük olmalıdır (Kavuran ve Dede, 2013, s.57-58).

Felsefi açıdan estetik, her ne kadar güzeli bilimsel açıdan ele alan bir öğreti olsa da 20. yüzyılda yaşanan sanat akımlarının etkisi ile “sanat felsefesi” olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Sanatçının bilinçli etkisini ve yaratım gücünü merkeze alan romantik ve idealist gelenek, güzelin aranması gereken yerin doğadan daha çok sanatsal yaratıcılık alanı olduğunu savunmuştur. Güzel, nesnel açıdan hâlihazırda bulunan bir şey olmaktan daha çok sanatçının yaratıcılığı ile ortaya çıkmaktadır (Tunalı, 1998, s.10).

Estetik açıdan sanatsal yaratıcılığın ön plana çıkmasından sonra tüm tasarım dalları için estetik önemli bir kıstas hâline gelmiştir. Estetik, tasarımın anlaşılabilir olmasına da katkı sağlama gücüne sahiptir. Grafik tasarım açısından bakıldığında bir bilginin hiçbir görsel endişe olmaksızın tasarlanması, onun yeterince anlaşılmasına neden olacaktır. Örneğin bir ders kitabı sayfasında okunurluk açısından çok küçük puntolarla yazılan yazılar, küçük çocuklar tarafından okunamayacak veya es geçilecektir. Bunun yanı sıra sayfaları konu ile ilgili illüstrasyon ve görsellerle desteklemek ve tüm tasarımın kendi içinde görsel bir hiyerarşiyi sağlamak, konuların anlaşılmasının yanı sıra hatırlanmasına da katkı sağlayacaktır.

Grafik tasarımcı, elindeki görsel öğeleri düzenlerken yaratıcı ve estetik endişeyi çalışmalarına yansıtmalıdır. Tasarım anlayışında işlevsellik ve estetik dengesi mümkün olabildiğince iyi bir biçimde ortaya konmalıdır. Sanatsal yönü güçlü olan ancak iletişim yönü yetersiz kalan bir grafik ürün başarısız olarak değerlendirilecektir (Selamet, 2012, s.140). Dolayısıyla grafik tasarım yalnızca yazı ve görsellerin düzenlenmesi değildir, bir görsel düzenlemede yaratıcı ve estetik sürecin ihmal edilmesi iletişim işlevinin de eksik kalmasına neden olacaktır.

1.5.1. İlköğretim Yaş Düzeyindeki Öğrencilerde Estetik Algının Gelişimi

İlköğretim dönemi içerisinde gelişen estetik yargıları daha iyi değerlendirebilmek için Michael Parsons'un geliştirdiği tabloya bakmak oldukça faydalı olacaktır (Tablo 1.3.). 2-7 yaş aralığındaki çocuklar, “kendilerine özgü” bir evren içerisindeyler. Deneyimledikleri bir sanat yapıtında kullanılmış olan araç ve gereçlerle ilgilenmezler. Tepkileri kendilerine has bir nitelik taşır. 7-9 yaş grubundaki çocuklar ise “estetik bir gerçeklik” dönemindedirler. Resmedilen kişi ile özdeşlik ve bağ kurarlar. Genel ölçüt ise eserdeki figür ve nesnelerin gerçeğe uygun olup olmadığıdır. 9-12 yaş ise “estetik karmaşa” evresidir. İlgi alanlarına giren, beğenilerini kazanan herhangi bir kompozisyon onlar için önemli olabilmektedir. Bu dönemde yaşam, ölüm, hayvan temaları yoğun ilgi çekmektedir. Sanat yapıtlarındaki araç ve gereçlerin kullanımına ilgi duyarlar. 12 yaş ve üzerindeki çocuklar ile sanat eğitilmiş yetişkinler ise “estetik bakış açısı” safhasında sayılmaktadırlar. Sanat ile yakın bir bağlantı içerisinde olabilirler (Özer, 2006, s. 428).

Tablo 1.3. *Parsons'un (1987) Estetik Gelişim Evre Tablosu (Özer, 2006, s.428).*

Evre	Konu	Anlatım	Araç-Gereç	Yargı
Özel; kendine özgü İki - yedi yaş	Çok sevdikleri nesnelerle deneyim, o nesnelere duyarlı	Özel duyguların etkisi	Önemli değil	Kişisel Tercih
Akılcı Gerçekçi Yedi - dokuz yaş	Bilinen konuya ilgi; ev, kuş, çiçek gibi	Resimdeki kişi ve olayların duygularını yaşama	Önemli değil	İdeal gerçekçi resimler
Estetik karmaşa biçim güzelliği ile konu güzelliğini karıştırma Dokuz - on iki yaş	Hayvanlara karşı duyarlı. İlginç ve yaşam/ölüm gibi konularla ilgili	Sanatçı duyguları ve sanatçı özgürlüğüne ilgi	Gerecin ifade gücüne ve tekniğine ilgi	Farklı olma isteği ile karmaşık duygular
Estetik görüş ve anlayış; eğitilmiş yetişkinler ulaşabilir.	Simgesel konular, mecazlar	Sanatsal eleman ve ilkelere duyarlı	Her çeşit gereç	Üslupsal ölçüt ve biçimsel kararlar
Estetik eleştiri; eğitilmiş sanatçılar ve eleştirmenler yer alır, çok az rastlanır.	Konular hakkında bilgi	Anlatımsal kavramlar	Her çeşit gereç	En ideali değerlendirme ve kesin ölçütler

Çocukların sanatsal estetik ile ilgili ilk yargıları 7-9 yaş aralığında gerçekleşmektedir. Görsel öğelerin yaşamdaki gerçekliğine uygun olarak ele alınıp alınmadıkları bu yaş dönemi için oldukça tipik bir yaklaşımdır. Örneğin, ders kitabında kullanılan bir aslan illüstrasyonu gerçek bir aslana benzediği ölçüde iyi sayılabilecek bir illüstrasyondur. Yaş düzeyi arttıkça alınan sanat eğitimleri ile soyutlama içeren illüstrasyonlara karşı bir estetik değer ve beğeni oluşmaya başladığı görülmektedir.

Okula yeni başlayan öğrenciler için en önemli aşama okuma ve yazma yetisini kazanma, harfleri öğrenmedir. Ancak çocuklar henüz okumayı bilmedikleri için daha çok resimlemelerle iç içedirler. Bu anlamda kitap resimlemeleri çocuğun kitaba yönelik ilgisini arttıran, onların estetik duyarlılıklarını geliştiren, sanatsal duygularını besleyen bir niteliğe sahiptir (Sayın, 1995, s.10). İlköğretim çağı yaş düzeyinde en küçük ve en büyük yaş (6-13) arasında toplamda yedi yıllık bir fark olduğu görülmektedir. Bu nedenle ilköğretim dönemi yaş düzeyi ile ilgili içerik ve görsellerin oluşturulmasında her yaşa ve sınıf düzeyine özel bir yaklaşım tarzı benimsenmesi gerekmektedir.

İçeriklerin yaş düzeyine uygun olan puntolarda yazılmasının yanı sıra görsel yapının da buna uygun bir biçimde tasarlanması gerekmektedir. Örneğin, kullanılacak olan illüstrasyon, resim veya fotoğrafların, yaş düzeyi ile ters orantılı olarak, yaş

büyüdükçe kompozisyonda küçük; yaş küçüldükçe kompozisyonda büyük bir biçimde kullanılması daha doğrudur. Görsel tasarım anlayışının çocukların estetik bakış açılarını da geliştireceği düşünülerek özgün bir tavrın ortaya konması gerekmektedir (Şirin, 2000, s.229).

Bazı zamanlar sayfalarca yazı ile anlatılmak istenen bir konu bir illüstrasyon ile kolaylıkla ifade edilebilir. Ancak metinler ile görsel yapı arasındaki denge birbirini desteklemelidir. Birbirinden kopuk olan metin ve görsellerin çocuklar tarafından algılanmasının zor olacağının bilincinde olunmalıdır. Aynı biçimde görsellerin anlaşılır bir biçimde tasarlanması, imaj veya illüstrasyonların renk ve anlaşılabilirlik açısından net olmaları gerekmektedir (Güleryüz, 2002, s.199).

Çocuklar için yapılan illüstrasyonlarda ilk amaç ticari hedef olmamalıdır. Basmakalıp stillerden uzak, yaratıcı ve renk armonilerine uygun olan bir tarzın çizimlerde baskın olması gerekmektedir. Ayrıca, eğitsel yönü ağır basan illüstrasyonların fotoğraf gerçekliğinden uzak bir biçimde çizilmesi gerekmektedir. Etkili bir görsel tarzı yakalayan çizimler, çocukların ilgisini daha çok çekebilmektedir. Ülkemizde eğitici illüstrasyonların çocukların hayal dünyalarına seslenen yönlerinin çoğu kez dikkate alınmaması gibi nedenlerden dolayı illüstrasyon konusunda dışa bağımlı bir hâle gelinmiştir (Sarı, 2006, s.83,84).

Bazı ders kitaplarında internetteki stok sitelerinden satın alınmış olan birçok hazır görsel kullanılmaktadır. Bu durum, belirli riskleri beraberinde getirmektedir. Örneğin, aynı görseller başka kaynaklarda da kullanılabilir. Özgün bir değere sahip olmayan, ücreti karşılığında satın alınarak amaç dahilinde herkesin kullanabileceği bir görselin ders kitaplarında kullanılması sakıncalıdır. Telif hakkı yayınevi tarafından alınmış olsa da orijinalliği, estetik ve sanat değeri tartışmalı olan görsellerin yaygınlaşması, dolayısıyla eğitsel içeriklere ait kazanımlara ulaşamamasına neden olabilecektir.

1.6.Görsellerde Pedagojik Uygunluk

Görsel kavramı, bu tez araştırmasında kimi yerlerde bir illüstrasyonu, resimlemeyi, karikatürü ya da fotoğrafı ifade eden bir terim olarak kullanılabilir. Görseller, yazılı metinlerin ifade ettiği ana düşüncüyü çarpıcı bir biçimde özetleyebilme ve vurgulanmak istenen mesajları güçlü bir biçimde aktarabilme potansiyeline sahiptir. Örneğin, bir ders kitabındaki sayfaları hiçbir görsel kullanmadan tamamlamak ile konuyu

destekleyici görsellerle birlikte kullanmak arasında algısal açıdan belirgin bir fark olacaktır. Görsel tasarımda kullanılan herhangi bir yazılı içeriğin ya da görselin, ilgili yaş düzeyine uygunluğu konusunda bilinçli olmak gerekmektedir. Görsellerin eğitim alanında kullanılması ile ilgili ön araştırma yapıldığında sonuçların pedagoji alanı ile yakından ilgili olduğu açıkça görülmektedir.

Pedagoji terimi, Yunancadaki paid (çocuk) ve agosus (lider, önder, rehber) sözcüklerinin birleşiminden oluşmaktadır ve “çocuk rehberi/önderi” anlamına gelmektedir (Çiçek, 2022, s.12). Pedagoji, bazı kaynaklarda yaş unsuru gözetilmeksizin öğrenme ve öğretme yöntemlerinin planlanması, öğretme bilimi ya da öğretme sanatı olarak da tarif edilmektedir.

İngiliz, Eğitim Psikoloğu Edwin Arthur Peel’e göre pedagoji, eğitimin amaçları ve bu amaçlara nasıl ulaşılacağı de dâhil olmak üzere öğretim yöntemlerinin incelenmesi, bilimsel öğrenme teorilerini kapsayan eğitim psikolojisine ve eğitim felsefesine dayanmaktadır (Peel, 2023).

Görsel pedagoji; eğitim alanında kullanılan görsellerin öğrenim ve öğretim açısından iyileştirilme yollarını araştıran bir disiplindir (Farné, 2017). Her ne kadar Pedagojinin çalışma alanı yalnızca çocukları değil yetişkinleri de kapsıyor olsa da çocuklar söz konusu olduğunda eğitim materyallerinde kullanılacak görsellerin yaş düzeyine uygunluğu konusu ön plana çıkmaktadır. Bu konuda Cardellini (2017), Piaget’in bilişsel gelişim kuramına atıf yaparak 7-11 yaş arasındaki çocukların “somut işlem dönemi”nde olmalarından ötürü görsel açıdan somut öğelerin öncelikli olması ve dışavurumcu bir stilin benimsenerek soyut öğelerin sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur.

Çocuklar, hissettikleri duyguları ifade ederek analiz etmeye henüz yetkin değildirler. Onların kavramsal olarak algıladıkları hisleri kelimelere dökmeleri için erkendir. Bu dönemde çocukların kendilerini ifade etmelerine yönelik olarak görsel ve işitsel materyaller oldukça sık kullanılmaktadır. Bu ortamlardan biri kuşkusuz kitaptır (Yılmaz, 2005, s.17).

İlköğretim dönemi yaş aralığı olan 6-13 arasında görsellere en fazla maruz kalınan ortamlardan biri de ders kitaplarıdır. Dolayısı ile ders kitaplarında kullanılan görsellerin (illüstrasyon, fotoğraf, karikatür vb.) pedagojik olarak yaş düzeyine uygunluğu büyük önem arz etmektedir. Ders kitaplarının içerik ve görsel tasarımının birbirinden bağımsız düşünülemeyeceği de bir gerçektir. Doyran’a (1997, s.43) göre, çocuklara yönelik tüm

kitaplarda olduğu gibi ders kitaplarında da onların zihinsel, duygusal, duyumsal, sosyal gelişimlerini destekleyen ve yaratıcılık yönlerini güçlendiren bir tavrın benimsenmesi öncelikli olmalıdır.

Yükselen vd. (2017, s.443) göre, çocuklara yönelik resimleme dili oldukça kritik bir önem taşımaktadır. Çocuklar, bu resimlemelerden etkilenecek, kendi hayal güçleri ölçüsünde yetişkin rolleri başta olmak üzere, yaşama dair farkındalık kazanmaya başlamaktadırlar. Bu nedenle resimlemelerin özgünlüğü ve estetik değeri, onların hayal güçlerini geliştirecek düzeyde olmalıdır.

İlköğretim dönemindeki yaş düzeyinin görsel algı seviyesini daha iyi tanımlayabilmek için okul öncesi dönemi de kısaca ele almak gerekmektedir. Okul öncesi çocuklarına yönelik sade ve algılanabilir illüstrasyonların, yinelenen yazıların, tekerlemelerin bolca kullanılması; karmaşadan uzak içeriklerin yalın bir görsel anlayışla tasarlanması gerekmektedir. Ancak bu yalınlığın bir noksanlık gibi düşünülmemesi gerekir. Çocuklar, okul öncesi dönemde kitabı onlara okuyan aile yakınlarından hikâyeyi anlamaya çalışırken illüstrasyonlar sayesinde görsel olarak hikâyeyi içselleştirmekte ve özümsemektedir. Örneğin Charles Perrault'un *Kırmızı Başlıklı Kız* masalının yazılarını henüz okuyamayan okul öncesi dönemdeki çocuklar, masal kitabındaki illüstrasyonlar vasıtasıyla masal konusunu çok daha iyi anlamaları mümkün olabilmektedir. Yaşları çok küçük olan çocuklar için tasarlanacak olan yüzeyler yalın ve anlaşılır, yaşları büyük çocuklar için ise daha detaylı bir tarz benimsenebilir. İllüstrasyonlar, yalnızca içeriğin çocuğa anlatımını doğru bir şekilde desteklemeyi amaçlamamalıdır. Aynı zamanda çocuğun algısını ve hayal gücünü destekleyebilmelidir. Tasarım alanlarında kullanılan yazı karakteri seçimi, punto büyüklüğü gibi konularda yaşa göre uygun bir tipografik düzenin kurgulanması gerekmektedir (Dağ, 2014, s. 65).

İlköğretimin ilk evresi olan ilkokul eğitimine yeni başlayan çocuklar için hazırlanan ders kitaplarındaki görsel öğeler, sayfadaki metinleri açıklayan ya da yorumlayan bir yapıda olmalıdır. Görseller, kelimelerin soyut dünyasını somutlaştırırken çizerin/tasarımcının sanatsal yorumundan kesitler sunmaktadır. Bu çizimler, çocukların estetik değer yargılarının oluşmasında oldukça etkilidir. “(...) *Ders kitabı resimlemelerinde de diğer çocuk kitabı resimlemelerinde olduğu gibi, resim metnin görsel bir tekrarı olmamalıdır. Çizerin metne yönelik yorumunu da içermelidir (...)*” (Tuna, 1997, s.29). Dolayısıyla ders kitaplarında bulunan görsel öğelerin teknik ve tasarım açısından üst düzeyde olmasının yanı sıra çocukların zihinlerinde esnekliğe yer

verecek şekilde yorumlanması öncelikli olmalıdır. Ders kitaplarında görsel açıdan yoğun anlatımcı ve aktarımcı bir anlayışın benimsenmesi; çocukların, resimlemeleri “metinlerin görsel bir yansıması” olarak öğrenmelerine neden olabilir. Bu durum, görsel sanatlara ve tasarım alanına ilişkin yanlış bir anlayışın öğrencilerin zihinlerine yerleşmesine yol açabilecektir.

Geleceğin yetişkinlerine katkı sağlama sorumluluğu ile çocuklar için geliştirilen illüstrasyonların önemi bir kat daha artmaktadır. Ünlü Karikatürist Behiç Ak, çocukluk döneminde sevilmiş olan resimli kitapların neredeyse hiç unutulmadığını ve yaşam boyunca hatırlandığını belirtmiştir. Bunu sağlayan kriter ise kullanılan illüstrasyonların sayfada işlevsel olmasıdır. Başka bir deyişle yazı ve illüstrasyonlar bir bütünlük içerisinde olduğunda kitabı okuyan çocuklar o kitapları gelecekte de hatırlayacaktır (Haydaroğlu, 2006, s.105).

Bazen sayfalar dolusu yazı ile anlatılmak istenen bir konu, bir illüstrasyon ile kolaylıkla ifade edilebilir. Ancak metinler ile görsel yapı arasındaki denge birbirini desteklemelidir. Birbirinden kopuk olan metin ve görsellerin çocuklar tarafından algılanmasının çok zor olacağının bilincinde olunmalıdır (Güleryüz, 2002, s.199).

Yaşları 6-8 yaş arasında olan çocukların konuşma becerileri sürekli bir gelişim hâlinindedir. Okumayı henüz yeni öğrenmeleri sebebiyle yalnızca kelimelere odaklanmaktadırlar. Aynı zamanda illüstrasyonlara olan ilgileri önceki yaşlarında olduğu gibi devam etmektedir. Bununla birlikte okumaları geliştikçe kitaplara olan ilgileri doğru orantılı olarak artmaktadır. Bu dönemde kelime dağarcıkları zenginleşmekte ve okuma kabiliyetleri de bir taraftan gelişmektedir. 9-11 yaş döneminde çocukların çok çeşitli tür ve tarzdaki kitaplara ilgi duydukları ve yöneldikleri görülmektedir. Bu dönemlerde çocuklar görsel açıdan kendi yaşamlarındaki somut içerik ve kavramları görmeyi sevmektedirler. 11-14 yaş aralığındaki çocuklar ise soyut kavramları anlamlandırıp, karmaşık durum ve incelikleri çok daha iyi kavrayabilmektedir (Trim, 2004, s.14).

Eğitim alanında sıklıkla kullanılan bilgilendirme tasarımlarında görsel açıdan sadelik ve iletinin net bir şekilde ifade edilebilmesi önemli rol oynamaktadır. Görsel karmaşanın azaltılması, iletinin ikna ediciliğini ve inandırıcılığını arttırmaktadır. Eğitim amacıyla kullanılan görsel materyallerin açık seçikliği, renk dengesinin iyi kurgulanmış olması, anlaşılır bir şekilde sunulması öğrenme sürecini destekler ve bilgilerin uzun süreli bellekte kalmasına yardımcı olur. Diğer taraftan, görsellerin kapalı bir anlatımla karmaşık yapıda olması onları eğitici olmaktan çıkarmaktadır (Malamed, 2009, s.110).

Ders kitaplarında illüstrasyon dışında, fotoğraf, karikatür, şekil ve tabloların yanı sıra başlıklar, metinler, resim altı yazıları ve açıklayıcı cümleler de sayfalarda yer bulmaktadır. Bu sayfalarda bulunan tüm içerikler ve bunlara ait punto ölçüleri, okunabilirlik ve okutabilirlik özellikleri, renk kullanımları, espas değerleri, satır uzunlukları gibi konular tipografik yapıyla ilişkilidir. Çünkü sayfa içerisinde görsel algıyı yönlendiren etkenlerden biri de tipografik düzen konusundaki doğru ve yanlış sayılabilecek yaklaşımlardır. Eğer okunurluğu zor bir yazı karakteri seçildiyse sayfanın okunması özellikle ilköğretim öğrencileri için oldukça güç olacaktır.

Ders kitapları bilgi aktaran ve bu bilgilerin kalıcı olmalarını amaçlayan araçlardır. Öncelikli olan içeriklerdir ve fotoğraflar öğrenciyi metne yönlendirici bir biçimde sayfaya dahil edilmelidir. İlköğretim okulu düzeyinin ilk kademesi olan ilköğretim kitaplarında zorunlu olmadıkça fotoğraf kullanılmamalıdır. İlkokula henüz adım atmış olan özellikle 1. ve 2. sınıf çocuklarının fotoğrafları hatırlama düzeyinin oldukça düşük olduğu ancak illüstrasyon söz konusu olduğunda çocukların bunları hatırlama düzeyinin ise çok yüksek olduğu fikrinde birçok psikolog ve uzman birleşmektedir. Çünkü ilköğretim çağı çocukları fotoğraflardan gördüklerinden daha çok düşsel bir oyun dönemi içerisindeyler. Bu nedenle onların düşsel dünyalarını güdüleyen bir illüstrasyon gördüklerinde yaratıcılık yönleri de gelişmektedir. Ders kitaplarındaki bu illüstrasyonlardan bilgi edinmeyi öğrenen çocuklar gizliden gizliye sanat anlayışlarını geliştirmektedirler. Diğer taraftan birçok ders kitabında illüstrasyonlar özgünlüklerini yitirmiştir. İllüstre edilen eşyalar, hayvanlar, insanlar, objeler çizerin özgün karakterini yansıtmalıdır. Aşırı gerçekçi illüstrasyonlardan kaçınılmalı ve bu çağdaki çocukların düşleri dondurulmamalıdır (Erkmen, 1996, s.43).

Ortaklaşa bir çalışmanın ürünü olan ders kitabının görsel tasarım anlayışı öğrencilerin dikkatini çeker nitelikte ve tüm görsel öğeleri birbiri ile uyumlu olmalıdır. Örneğin sayfa tasarımı açısından görsel bütünlüğe sahip olmayan bir ders kitabının içerisinde usta ellerden çıkmış nitelikli illüstrasyonların kullanılması tek başına yetersiz kalacak ve öğrencinin dersten edineceği kazanımı tartışmalı hâle getirecektir. Özetle, ders kitabının görsel tasarım öğelerinden biri yetersizse kitabın geneli bu durumdan mutlaka olumsuz etkilenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. GÖRSEL MATERYALLER VE EĞİTİM

Bu bölümde öğretim teknolojilerinde kullanılan ders materyallerinin türleri; işlevleri, önemi ve temel esasları konu edilmiştir. Ders materyalleri üzerinden öğrenme türleri, öğrenim sürecindeki bireysel farklılıklar konusu ele alınmıştır. Ayrıca teknoloji alanındaki gelişmeler ile zaman içinde gelişen ve değişen ders materyal türleri ve bu materyallerin eğitim öğretimdeki kullanım oranları gibi nitelikler çeşitli araştırmaların sonuçları ile ortaya konmuştur. Buna göre öğretim materyalleri arasında ders kitaplarının en sık kullanılan kaynaklardan biri olduğu anlaşılmıştır.

Ders kitaplarının yaygın olarak kullanımının sebeplerinin aktarıldığı bu bölümde bilimsel içeriklerin görsel tasarımında anlaşılabilirliğin önemi ifade edilmiştir. Bununla birlikte öğrencilerin sınıf düzeyine uygun bir görsel tasarım anlayışının benimsenmesinin öğrenim sürecini olumlu etkilediği vurgulanmış ve ders kitaplarının görsel tasarım sürecinde bilinçli bir yaklaşımın oluşturulması gerektiğinin altı çizilmiştir.

2.1. Eğitim Öğretimde Ders Materyallerinin Önemi

Bilgiye sahip olma ve bilgiyi kullanma becerisi, dünya toplumları arasında medeniyet farkını belirleyen en önemli kıstaslardan biridir. Bu nedenle bilginin nasıl ve ne şekilde aktarılacağı konusu önem kazanmaktadır. Bilgiyle donanmış ve onu kullanma becerisi edinmiş bireylerin yetişebilmesi ancak nitelikli dersler ve bunlara eşlik eden ders materyalleri ile mümkündür.

Fransızcadan Türkçeye geçmiş olan “matériel” sözcüğü, Türk Dil Kurumuna göre “Yazılı, sözlü, görüntülü, kaydedilmiş her türlü belge” olarak tanımlanmıştır ([http-6](http://6)).

Ders materyalleri basit temelli yapılardan çok karmaşık yapılara kadar oldukça geniş bir uygulama sahasına sahiptir. Bu alanda standart yazı tahtalarından dijital teknolojilere kadar birçok seçenek bulunmaktadır (Kayabaşı, 2022, s.67).

Ders materyali terimi ders aracı ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Görsel ise materyalin özelliğidir. Örneğin, bir ders sırasında öğrencilere gösterilen harita bir görseldir. Haritanın kendisi görsel bir materyal ya da başka bir deyişle ders aracı olmaktadır. Dijital görseller için bir örnek vermek gerekirse akıllı tahtada öğrencilere gösterilen bilgilendirici bir fotoğraf, görseldir. Akıllı tahtanın kendisi ise görsel bir materyal olarak nitelendirilir.

Birbirinin yerine çok sık bir biçimde kullanılan araç (materyal) ve gereç sözcüklerinin arasındaki anlam farkını Güngördü (2003) şu cümlelerle açıklamıştır: “Herhangi bir fikrin veya düşüncenin açıklanması, somut hâle getirilmesi ve ispatlanması için ihtiyaç duyulan eşyalara ve ayağıtlara araç denir. Bir iş veya eylemi yapmak için gerekli olan malzemeye de gereç denir.” Güngördü, makalesinde araç ve gereçlerin öğrenmeye etkisini ünlü bir Çin atasözü ile örneklendirmiştir: “İşitirim ve unuturum, görürüm ve hatırlarım, yaparım ve anlarım”.

Ders materyalleri, öğrencilerin psikomotor gelişimlerini destekleyerek onlara bilişsel ve duyuşsal açılardan katkı sağlamaktadır. Eğitim sürecinin zenginleşmesi, karmaşık kavramların anlaşılabilir bir hâle gelmesi yine materyaller aracılığı ile sağlanabilmektedir. Ancak bir eğitim materyali ne kadar amacına uygun olursa olsun içerik açısından eksikleri bulunuyorsa veya etkisiz bir biçimde sunuluyorsa öğretim açısından yetersiz olacaktır (Yücel ve Ergün, 2015, s.50). Ders materyalleri, sınıf ortamına taşınması mümkün olmayan olgu, olay, durum ve varlıkları sınıfta temsil etme işlevini üstlenmektedir. Eğitimde materyal kullanımı ile öğrencilerin konuyu anlaması kolaylaşmaktadır. Ayrıca ders materyalleri, öğrencilerin konuya odaklanmasını sağlamakta, öğrenme sürelerini kısaltmakta ve bilgilerin pekişmesini sağlayarak sınıfa zindelik kazandırmaktadır. Derslerde kullanılan öğretim materyalleri öğrencinin araştırmacı yönünü geliştirmekte ve onu teşvik ederek keşfetme isteği uyandırmaktadır (Doğdu ve Arslan, 1993, s.40). İlköğretim okullarındaki yaş düzeyleri hesaba katıldığında derslerdeki materyal kullanımı, henüz soyut düşünceleri kavrama olgunluğuna erişmemiş ilkokul dönemindeki çocuklar ile yetişkinliğe erişme aşamasında olan ortaokul dönemindeki çocukların eğitimi için oldukça önemlidir.

Arslankara ve Usta (2020, s.69), etkili ve ilgi çeken ders materyallerinin temel esaslarının aşağıdaki sorularla sınanabileceğini belirtmiştir:

- Basit, sade ve anlaşılabilir mi?
- Dersin hedef ve kazanımlarına uygun mu?
- Öğrencinin gelişim ve öğrenim özelliklerine uygun mu?
- Öğretmenler kadar öğrencilerin de kullanabileceği düzeyde basit tasarlanmış mı?
- Görsel özellikler materyalin önemli noktalarını vurgulamak amacıyla kullanılmış mı?
- Gerektiğinde kolaylıkla geliştirilebilir ve güncelleştirilebilir mi?

Ders materyalleri; görsel, işitsel, görsel-işitsel olmak üzere üç temel grupta toplanmaktadır (Fidan ve Erden, 1996, s.193; Güven, 2022, s.85). Bu materyaller, yalnızca tek bir duyuya yönelik olduğu gibi birden fazla duyuya yönelik de

olabilmektedir. Örneğin dil öğrenimi için karşılıklı diyalogların bulunduğu ses dosyaları yalnızca işitsel iken videolar görsel-işitseldir.

Ders materyalleri hangi türden olursa olsun temel esasları karşılamalıdır. Örneğin bir ders materyali; tutarlı ve öğretim programına uygun, ilgi çekici, katılımı sağlayıcı, öğrenme düzeyine uygun ve doğru mesajları iletir biçimde tasarlanmalıdır (Arı, 2019, s.17).

Yalnızca görerek veya yalnızca işiterek bilgiler tek bir yönde zihne aktarılırken, görerek ve işiterek bilgiler zihne çift yönlü bir biçimde aktarılmaktadır (Demir, 2008, s.10). Ders materyalleri ne kadar fazla duyu organına yönelik ise bilgilerin akılda kalıcılığı artmakta ve bu bilgilerin unutulma süresi bir o kadar uzamaktadır. Diğer taraftan ne kadar başarılı bir biçimde tasarlanmış olurlarsa olsunlar hatalı bir materyal seçimi, dersten elde edilecek kazanımı azaltacak veya tamamen ortadan kaldıracaktır (Yaşar, 2004; Yalın, 2010, s.82). Dolayısıyla, ders materyalleri eğitim düzeyine uygun değilse öğrencilerin bu materyallerden faydalanma olasılığı oldukça düşüktür. Bu nedenle hedef kitle iyi analiz edilmeli ve tasarım açısından uygun bir yaklaşım oluşturulmalıdır.

Dersler için uygun olan ders materyallerinin belirlenmesi ders kalitesini olumlu veya olumsuz bir biçimde etkilemektedir. Eğitim kalitesini etkileyen faktörlerden biri de doğru ders materyallerinin seçimidir. Ders materyal türlerinin sınıflandırılması ise dört farklı ortamdan oluşmaktadır:

1. Görsel araçlar
2. İşitsel araçlar
3. Görsel ve işitsel araçlar
4. Teknolojik araçlar (Baki ve Karakuş, 2012, s.11-12).

Ders materyallerinin çok çeşitli türlerde olmaları avantajlı bir durum olsa da yaygınlık durumu oldukça önemlidir. Teknolojinin sağladığı olanaklar ile çok seçenekli hale gelen ders materyallerinin ulaşılabilirliği konusu da farklı bir araştırma konusudur. Ancak gelişmiş dijital teknolojiler (akıllı tahtalar, tabletler, arttırılmış gerçeklik uygulamaları, vb.) ülke geneli için bir standart hâline gelene kadar geleneksel ders materyallerini tasarım açısından en iyi hâle getirmeye çalışmak en çıkar yol olarak gözükmektedir.

2.2. Görsel Materyaller ve Eğitim

21. yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler bilimden sanata kadar birçok disiplini derinden etkilemiştir. Özellikle iletişim alanında hızlı ve köklü bir değişime şahit olunmuş; teknik olanakların gelişmesi ile bilgi dünyanın bir ucundan diğer ucuna saniyeler içerisinde transfer edilebilir hâle gelmiştir. Zaman içerisinde akıllı cep telefonları sayesinde internet daha ulaşılabilir hâle gelmiş ve görsel materyallerin yaygınlığı da artmıştır. Mobil cihazların kullanım yaşının çok küçük yaş gruplarından başladığı düşünüldüğünde görsellerin gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası hâline geldiği görülmektedir.

Kitle iletişimini sağlayan dijital teknolojiler, etkileşimli billboardlar ve açık hava reklamcılığının ulaştığı noktalar düşünüldüğünde görsel içerikli materyallerin geçmişe nazaran çok daha fazla hayatın içerisinde de olduğu da bir gerçektir. Tüm bu gelişmelerden öğretim teknolojileri de şüphesiz etkilenmiştir. Bu noktada geleneksel yöntemler yerini daha teknolojik ve dijital uygulamalara bırakmaya başlamıştır. Ancak Türkiye'nin sınırları nispeten büyük bir ülke olması, bölgelerin ekonomik ve sosyal yaşam standartlarının birbirine eşit olmaması sebepleriyle internetin ve bilgisayarın bulunmadığı bölgelerde görsel materyal açısından kısıtlı seçeneklerin mevcut olduğu da bilinen bir gerçektir.

Birçok araştırmacı, görsellerin yazıya göre çok daha ilgi çekici ve akılda kalıcı olduğunun altını çizmiştir (Uzuner, Aktaş ve Albayrak, 2010, s.722-723). Görseller, ilköğretim okullarındaki her sınıf düzeyi için öğretme ve öğrenme süreçlerinin etkinliğini arttırmaktadır. Bu görseller aracılığı ile öğrencilerin ilgileri ve dikkatleri istenilen noktaya toplanabilmektedir (Senemoğlu, 2018, s.291). Arnheim (2012, s.326)'e göre de eğitimde kullanılan görsel materyaller, öğrencilerin zihinsel süreçlerini harekete geçirerek içeriklerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Görsel ve kavramlar arasındaki bağlantı, imgeler yolu ile zihinsel, düşünsel bir sürece dönüştürmektedir.

Örneğin, çocukluk döneminin ilk yıllarında resimlerin ve çizgi karakterlerin konuşma ve dil gelişimi üzerinde olumlu etkisi olduğu bilinmektedir. Bu dönemdeki resimsel ağırlıklı kaynaklar ileride yerini resimsiz kaynaklara bırakmaktadır. Bir nevi geçiş görevini üstlenen görsel yoğun anlatımlar somut dönemden soyut döneme geçişte bir basamak görevi görmektedir. Çocukların edindiği bu görsel tecrübe ileriki yıllarda daha karmaşık ders konularında kullanılacak olan şema ve şekillerin anlaşılmasını (doğadaki su döngüsü gibi) kolaylaştırmaktadır. İlköğretim düzeyinin ikinci aşaması olan

ortaokul döneminde öğrenciler harita ve işaretlerin yanı sıra semboller ile karşılaşmaktadırlar. Mesleki eğitimin birçok dalında (biyoloji, mühendislik, kimya) bireyler çalıştıkları konular ile ilgili çeşitli görselleştirmeler yapmak durumunda da kalmaktadırlar (Sanalan, Sülün, Çoban, 2007, s.39).

Edgar Dale (1969) tarafından geliştirilmiş olan yaşantı konisine göre (Görsel 2.1.) öğretim; somuttan soyuta, kolaydan zora doğru planlanmalıdır. (Kayabaşı, 2022, s.66). Dale'in, bireyin yaşamı boyunca elde ettiği deneyim ve kavram ilişkisinden faydalananak geliştirdiği yaşantı konisi, alt kısımdan yukarıya doğru daha kalıcı olandan daha az kalıcı olana; kendi başına öğrenme aşamasından başkasının yardımıyla öğrenme aşamasına; daha somut olandan daha soyut öğrenmeye doğru evrilen bir yönelime sahiptir. Açıkça görülmektedir ki öğrenme, daha çok görme duyusu ile algılanan verilerden oluşmaktadır.

Görsel 2.1. Edgar Dale'in Yaşantı Konisi Kuramı (Kayabaşı, 2022, s.65).

Duchastel ve Waller (1979, s.21-24)'e göre, içerikleri destekleyen görseller yedi farklı işlevde kullanılmaktadırlar:

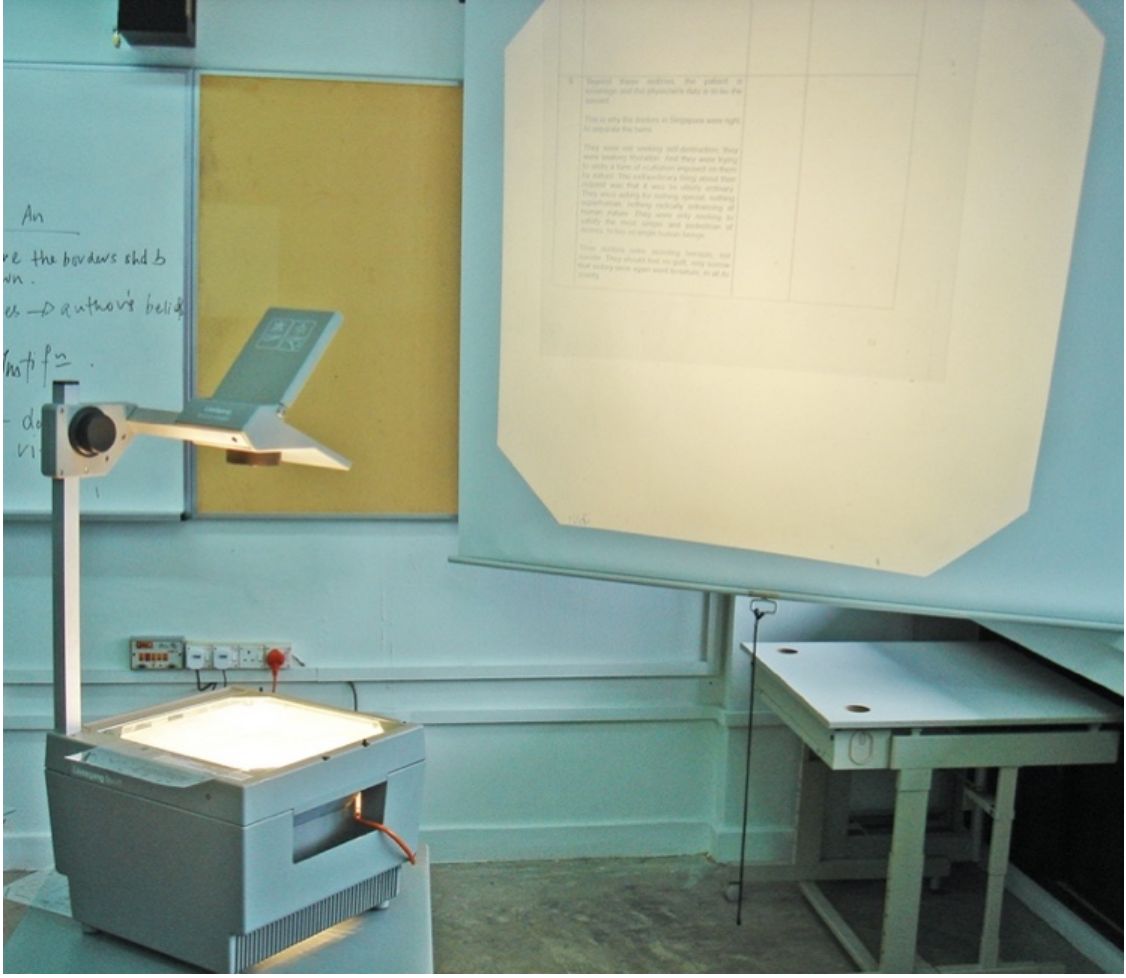
1. Tanımlayıcı: Aktarılmak istenen konu ile ilgili bilgi verme amacıyla kullanılan görsel öge.

2. Açıklayıcı: Basit olarak açıklama amacının ötesinde olan ve okuyucu üzerinde etki bırakmayı hedefleyen görsel öge.
3. Yapılandırıcı: Bir konunun parça-bütün ilişkilerini kapsayan görsel öge.
4. İşlevsel: Öğrencinin bir süreci kolayca kavramasını amaçlayan görsel öge.
5. Mantıksal-matematiksel: Matematiksel işlemleri açıklayan şekil, diyagram ve çizimleri kapsayan görsel öge.
6. Yönerge: Belirli aşamaları olan süreçlerin daha kolay kavranmasını amaçlayan görsel öge.
7. Veri Gösterimi: Veri görselleştirmeyi amaçlayan infografikler, tablo ve çizimlerin tümünü kapsayan görsel öge.

Bilindiği üzere eğitim amacıyla kullanılan görsel materyaller dersin kapsamıyla doğrudan ilgili olmak durumundadır. Örneklendirmek gerekirse fen ve teknoloji dersinde hastalıktan korunma bilinci ile ilgili önlemler konusu bir afiş ile anlatılırken, güneş sistemi veya sindirim sistemi konusu maketler ile anlatılabilmektedir. Türkçe dersinde ise öykü oluşturma konusunda resimlerden faydalanılabilmektedir. Sosyal bilgiler dersi için Anadolu medeniyetleri konusu, ilgili müzeye gezi düzenlenerek işlenebilirken matematik dersinde geometrik şekiller tahtaya çizilerek anlatılabilmektedir. Bilgisayar dersinde ise öğretmenin gerçek bilgisayar parçalarını sınıf ortamına getirmesi ile ders işlenebilmektedir (Güven, 2022, s.76). Bunun yanı sıra okulun ilgili görsel materyaller konusundaki imkânları ve eğitimcilerin bu imkânları kullanma becerileri de öğrenim sürecini olumlu veya olumsuz etkileyebilme potansiyeline sahiptir.

2.3. Görsel Materyallerin Eğitim ve Öğretimdeki Kullanım Alanları

Görsel materyaller ilköğretim okulu sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi ilkokul ve ortaokul öğrencilerinin yaş düzeyi açısından somut işlem döneminde olmaları nedeniyle açıklayıcı işlevdeki görsel materyallerden yoğun olarak faydalanılmaktadır. Görsel materyallerin türü, çeşitliliği ve yaygınlığı yakın geçmişte sınırlıyken günümüzde teknolojinin gelişimine paralel olarak seçenekler de artmıştır. Örneğin, bilgisayar teknolojilerinin yaygın olmadığı dönemlerde görsel materyaller daha çok basılı belgelerden (kitap, harita vb.) ya da analog olarak nitelendirilen slayt makinası ve tepegöz cihazlarından oluşurken (Görsel 2.2.), bilgisayarın ve görüntü aygıtlarının (projektor, akıllı tahta vb.) yaygınlaşması ile görseller daha çok dijital formatta kullanılmaya başlanmıştır.

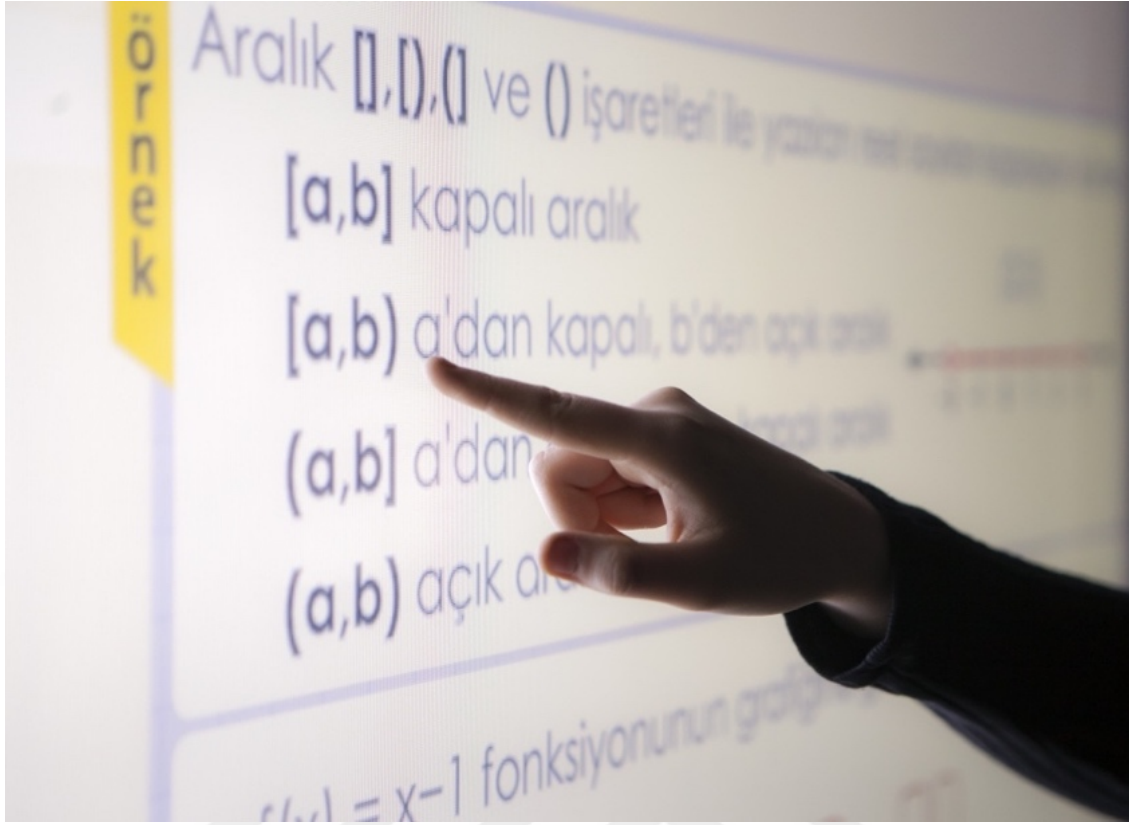

Görsel 2.2. Tepegöz Cihazı

(<https://upload.turkcewiki.org/wikipedia/commons/thumb/7/72/OHP-sch.JPG/800px-OHP-sch.JPG/>)

(Erişim Tarihi: 10.11.2022)

Ülkemizdeki ders materyallerinin dijitalleşmesini bir örnekle açıklamak gerekirse Millî Eğitim Bakanlığı ve Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından 2010 yılında hayata geçirilen Fatih Projesi (Fırsatları Arttırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) ile her öğretmen ve öğrenciye bir tablet bilgisayar vermek, her sınıfa etkileşimli tahta koymak hedeflenmiştir (Görsel 2.3.). Projenin amacı ise “bilgi toplumu yaratmak ve eğitimde teknolojiyi yararlı kılmak” olarak açıklanmıştır (http-7).

Görsel 2.3. *Fatih Projesi’ni Tanıtıcı Görsel*
(<http://fatihprojesi.meb.gov.tr/img/display.jpg>) (Erişim Tarihi: 13.11.2022)

Türü veya sınıflandırması ne olursa olsun derslerde kullanılan tüm belgeler “öğretim materyali” olarak sınıflandırılmaktadır. Öğretim materyali kavramı ile ilgili araştırmacıların birbirinden farklı sınıflandırmaları bulunmaktadır. (Baki, 2012, s.11-12; Can, 2009, s.15-16; Güven, 2022, s.72; Kayabaşı, 2022, s.67). Görsel materyaller, basılı veya dijital olan tüm görüntüler için kullanılan ortak bir sınıflandırmadır. Görsel ve işitsel materyaller sınıflandırmasında video ve dijital fotoğraflar aynı listede yer alabilmektedir. Bir başka örnek ise görsel ve işitsel unsurları birlikte içeren videolar ile ders kitaplarının aynı ana başlık altında “Görsel Materyaller”de bulunmasıdır (Tablo 2.1.). İlk bakışta doğru bir sınıflandırılma gibi görünmese de “görsel materyal” kavramı, farklı türde birçok görsel belgeyi ifade etmektedir.

Gümü (2018, s.16)’ün duyulara göre sınıflandırmış olduğu listeden yola çıkılarak hazırlanan tabloda öğretim materyalleri, “materyalin kategorisi”, “materyalin türü” ve “materyal” ana başlıkları altında düzenlenmiştir (Tablo 2.1).

Tablo 2.1. Öğretim Materyallerinin Sınıflandırılması (Gümüş, 2018, s.16-17).

Materyal Kategorisi	Materyal Türü	Materyal
Görsel Materyaller	Yazılı Materyaller	Ders kitabı, dergi, broşür, alıştırma kitabı, açıklamalı kaynakça, bilgi özeti (bülteni),
	Yazı Tahtaları	Kara tahta, manyetik tahta, bülten tahta, beyaz yazı tahtası, elektronik tahta vb.
	Resim ve Grafikler	Düz resim, çizgi resim, eğitici afişler, grafikler, flaş kartlar, şemalar, duvar resimleri, levhalar vb.
	Projektörler	Tepegöz, slayt projektörü, film şeridi projektörü, data show, opak projektör vb.
	Gerçek Eşyalar ve Modeller	Abaküs, fasulye, dünya şekli için kullanılan kabartma haritalar, tiyatro, danslar, okul gezileri sınıf sergileri vb.
Görsel-İşitsel (Gör-İşit) Materyaller	Görsel ve İşitsel Araçlar	Hareketli filmler, video, kukla, kapalı devre televizyon, teleteks, bilgisayar, internet
Teknoloji Destekli Materyaller	Görsel ve İşitsel Teknolojik Araçlar	Tele-toplantı, internet, teleteks, iletişim uyduları, etkileşimli video.

Güngördü (2002, s.115)'ye göre, ders içeriklerinin doğru anlaşılabilmesi ve öğrencilerin zihninde kalıcı olabilmesi için görsel materyallerin belirli kriterlere sahip olması gerekmektedir. Bu kriterler beş farklı başlıkta sınıflandırılmıştır:

1. Görsel materyalin amaca uygunluğu
2. Görsel materyaldeki bilgilerin sınanabilirliği
3. Görsel materyalin öğrencinin seviyesine uygunluğu
4. Görsel materyalin dikkat çekiciliği
5. Görsel materyalin dayanıklılığı (Güngördü, 2002, s.115).

Ders materyalleri gerek bilimsel içerik gerekse görsel tasarım açısından çok etkili olsa bile sınıftaki her öğrencinin bu materyallerden aynı kazanımı elde etme ihtimali tartışmalı bir konudur. Bu konuda öğrencinin nasıl bir yöntemle daha pratik bir şekilde öğrendiği önemlidir. Her öğrencinin öğrenme tarzı ve öğrenme hızı birbirinden farklıdır. Dolayısıyla duyuşal öğrenme türleri her bireyde farklılık göstermektedir. Bu türler, dört başlık altında listelenmiştir:

1. Görsel-Sözel Öğrenenler
2. Görsel Öğrenenler
3. İşitsel-Sözel Öğrenenler
4. Devin-Duyuşsal Öğrenenler (Gökkaya ve Oruç, 2003, s.145).

Görsel-sözel öğrenmeye yatkın olanlar sunulan bilgileri, görsellerin yanı sıra

yazılarla birlikte çok daha kolay bir şekilde öğrenmektedirler. Yalnızca görseller üzerinden öğrenenler ise içerikleri tablo, resim, grafik, video gibi görsel türlerden görerek öğrenmeye meyillidirler. İşitsel-sözel öğrenenler, içerikleri dinleyerek kavramaya yatkındırlar. Devin-duyumsal öğrenenler ise aktif olarak öğrenmeye açıktırlar. Yaparak ve yaşayarak deneyim elde eder ve bu yolla öğrenirler (Gökkaya ve Oruç, 2003, s.145). Duyusal öğrenme türlerine bakıldığında ağırlığın görsel algılamaya yönelik olduğu açıkça görülmektedir. Bu gerçeklik, ders materyallerinde görsel yoğun bir yaklaşımı beraberinde getirmiştir. Ancak ders materyallerinin yaygın ve ulaşılabilir olmasının yanı sıra öğretmenler tarafından kullanım sıklığı da önemli bir konudur. Öğretmenlerin ilgili ders materyalini derslerde kullanma alışkanlığı bulunmuyorsa bu konuda kazanım sağlanması mümkün olamayacaktır.

Şahin (2015, s.1001), öğretim teknolojilerinin ve materyallerinin öğrenme-öğretme sürecindeki işlevini öğretmen görüşlerine göre incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma grubunda Çankırı il merkezinde görev yapmakta olan 1029 öğretmen yer almış ve toplamda 512 öğretmenden veri toplanmıştır. Bu araştırmanın bulgularına göre öğretmenlerin derslerde öncelikli olarak ders kitabı, yazılı belgeleri ve sınıftaki yazı tahtasını kullandığı görülmüştür (Tablo 2.2.).

Tablo 2.2. Öğretmenlerin Öğretim Materyali Kullanım Sıklığı (Şahin, 2015, s.1001).

Öğretim Materyali		Kullanım Sıklığı	
		$\bar{x}$	Ss
1	Ders Kitabı ve Yazılı Doküman	4,23	1,08
2	Yazı Tahtası	4,10	1,13
3	Bilgisayar ve Tablet	3,22	1,31
4	Fotoğraf, Resim, Afiş ve Poster	3,18	1,23
5	Tablo, Grafik, Şema ve Levha	3,02	1,28
6	Gerçek Eşya	2,93	1,32
7	İnternet	2,83	1,42
8	Harita ve Kavram Haritası	2,78	1,37
9	Maket ve Model	2,74	1,33
10	Projektör	2,53	1,48
11	Elektronik Tahta	2,14	1,50
12	Video	1,81	1,20
13	Teyp-Plak	1,48	0,95
14	Televizyon	1,47	0,91
15	Tepegöz	1,41	0,89

Bir diğerk araştırımda Babayığıt (2019, s.42), sınıf öğretmenlerinin Türkçe derslerinde öğretim materyali kullanma amaçlarını incelemiştir. Bu konuda Yozgat il merkezindeki 10 ilkokuldan 144 sınıf öğretmeni örneklem olarak seçilmiştir. Veri toplama aracı olarak anket kullanılmış olup öğretmenlerin araç gereç kullanımındaki amaçlarının öncelikli olarak öğrencilerin ilgilerini çekmek, dersi daha eğlenceli hâle getirmek olduğu bulunmuştur. Araştırmanın diğerk bulgularından biri de öğretmenlerin ders materyal tercihi olmuştur. Buna göre ders kitapları ilk sırada gelmektedir. Hemen ardından ikinci olarak etkileşimli tahta gelmektedir. Üçüncü olarak da yine basılı görsel materyaller sınıf öğretmenleri tarafından tercih edilmiştir (Tablo 2.3.).

Tablo 2.3. Sınıf Öğretmenlerinin Türkçe Derslerinde Materyal Kullanma Oranları (Babayığıt, 2019, s.51).

Türkçe derslerinizi işlerken aşağıda yazılı araç gereçleri hangi oranda kullanıyorsunuz?	$\bar{x}$	S
Ders kitabı	4,41	0,80
Etkileşimli tahta	3,97	0,60
Diğerk basılı materyaller (okuma kitapları, kaynak kitaplar, gazete ve dergiler)	3,88	0,91
Sözlükler	3,88	0,88
Görsel materyaller (resim, grafik, karikatür vb.)	3,86	0,92
Bilgisayar-data show	3,52	1,28
Video	3,41	1,43
Gerçek eşyalar/numuneler	3,11	1,10
Telaffuzu ve kelime hazinesini geliştiren oyuncaklar	2,61	1,38
CD veya teyp-kaset	2,58	1,24
Modeller	2,50	1,22
Kaynak kişiler	2,50	1,22
Kuklalar	2,16	1,02
Video kamera	1,97	1,39
Slayt makinası	1,91	1,24
Televizyon	1,91	1,19
Bülten tahtası	1,88	1,22
Film şeridi	1,72	1,17
Döner levha	1,61	1,01
Radyo	1,44	0,83
Opak projektör	1,44	0,76
Tepegöz	1,27	0,65

Görülmektedir ki ders kitapları öğretim materyalleri içerisinde en çok tercih edilen kaynakların başında gelmektedir (Görsel 2.4.). Diğerk materyallere göre ders kitapları daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Ders kitaplarının hem öğrenciler hem de

öğretmenler tarafından yaygın olarak kullanılması ders kitaplarının önemini daha da arttırmaktadır.

Görsel 2.4. Ders Kitapları (<https://orgm.meb.gov.tr/derskitaplari/3kadememockup.png>)
(Erişim Tarihi: 15.11.2022)

Ders esnasında sınıfta işlenebilmesinin yanında akıllı tahta bulunan sınıflarda eba platformu üzerinden derslere ait dijital materyallerin dinleme ya da izleme yapılarak kullanılabilmesi ders kitaplarının işlevselliğini daha da arttırmıştır. Ayrıca öğrencilerin hiçbir donanıma ihtiyaç duymadan ders konularını tekrar etmesine ya da öğretmenlerin ders hazırlığı yapmasına olanak sağlayan bir kaynak olması ve her an ulaşılabilirliği gibi avantajlar ders kitaplarının önemini koruduğunu göstermektedir.

Literatür incelendiğinde ders kitapları; “görsel tasarım”, “programa uygunluk”, “bilimsel içerik”, “dil ve anlatım”, “fiziksel yapı” gibi bölümlerden oluşmaktadır. Bu bölümlerden birinin yetersizliği diğerlerini de olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir. Örneğin, bilimsel açıdan güncel bilgilerle donatılmış bir ders kitabının görsel tasarım açısından çok nitelikli olsa bile çok kalitesiz kâğıt ve kartona basılmışsa kazanım açısından yetersiz olacaktır.

Bu doğrultuda “Öğrenci nasıl daha iyi öğrenir?” sorusuna yanıt bulunarak ilerlenmesi en çıkar yol olarak gözükmektedir. Görsel tasarım, ders kitaplarındaki tüm içeriklerin biçimsel olarak tasarlanması demektir. Bu nedenle öğrenme kuramlarından elde edilen veriler ile oluşturulan grafik tasarım anlayışı, ders kitaplarının amaçlarına ulaşmasında önemli bir işlev üstlenebilir (Alpan, 2004a, s.11).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İLKÖĞRETİM DÜZEYİ DERS KİTAPLARINDAKİ GÖRSEL TASARIMDA BELİRLEYİCİ OLAN UNSURLAR

Bu bölümde ders kitaplarında kullanılan görsel türleri olan resimleme (illüstrasyon), fotoğraf, harita, şema, grafik ve tabloların kullanım alanları ve tanımlamalarına yer verilerek onları etkili bir biçimde kullanmanın yöntemleri ele alınmıştır. Ayrıca ders kitaplarındaki görsel tasarımın önemi vurgulanarak başarılı örneklerin yanında başarısız olanlara da yer verilmiş ve aralarındaki ayrımlar ortaya konmuştur. Bununla birlikte ders kitaplarının görsel tasarımını inceleyen çalışmalar ile ilgili geniş çaplı bir araştırma yapılarak çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Buna göre ders kitaplarını inceleyen araştırmalar aşağıdaki kıstaslara göre sınıflandırılmıştır:

- Yıl,
- Yayın türü,
- Tezlerin enstitü, anabilim dalı ve üniversitesi
- Yöntemi,
- Sınıf düzeyi,
- Görsel tasarım uygulaması olup olmadığı,
- Sonuçları

Ders kitaplarının görsel tasarımını inceleyen ve ulaşılabilen tüm araştırmaların çeşitli başlıklar altında analiz edilmesi, sınıflandırılarak sonuçlarına değinilmesi bu araştırmanın özgünlüğüne ve uygulama projesi fikrinin oluşumuna önemli katkılar sağlamıştır. Bu bölümde ülkemizde her yıl milyonlarca ders kitabının basımının yapılması sebebiyle çevresel açıdan ortaya çıkan olumsuz sonuçlara da değinilmiştir. Ayrıca, ders kitaplarının dış yapı özellikleri arasında yer alan ve aynı zamanda görsel tasarımcıların sorumluluğunda olan basım aşamasında kullanılan kâğıt ve kartonun cinsi, gramajı, kalitesi gibi konularda geliştirilebilecek olan çeşitli alternatifler üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte, eğitim öğretim yılının sonunda ders kitaplarının atık haline gelmesi sorunu ve bu konuda okullarda uygulanan ders kitaplarının geri dönüşüm süreçlerine yer verilmiştir.

3.1. Ders Kitaplarında Kullanılan Görsel Öğeler

Ders kitapları, ilköğretim okulu düzeyinin her aşamasında gerek içerik gerekse görsel tasarım anlayışında değişiklikler yapılarak belirli zamanlarda MEB ve özel basımevlerine ait baskılarla güncellenmekte ve ülke çapında eğitim öğretim yılı başlamadan ücretsiz olarak tüm resmî ve özel okullara ulaştırılmaktadır. Bu noktada ders kitaplarının, hem öğrenciler hem de öğretmenler için en ulaşılabilir ve en göz önünde olan kaynak olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ders kitaplarındaki görsel tasarımın formasyona uygun bir biçimde hazırlanması gerekmektedir. Bir ders kitabı hazırlanırken rastlantısal sonuçlara yer verilmemelidir. Ders kitabı, bütünsel olarak öğrenme ve öğretme amacına uygun bir biçimde tasarlanmalıdır (Alpan, 2004a, s.4).

Ders kitapları gerek içerik gerekse görsel açıdan bağlı bulunduğu sınıfın yaş düzeyine uygun olmalıdır. Ders kitaplarında ulaşılması hedeflenen bu yalınlık görsel düzen açısından kritiktir. Kullanılan görsellerin öğrencilerin estetik gelişimlerini destekleyici nitelikte olması gerekmektedir. Görsel öğeler bu açıdan gerçeğe ayna tutarak bilgiyi ileten bir aracı olmaktan daha çok estetik olarak eğitici olma işlevini desteklemelidir.

Bir ders kitabının içinde birçok görsel türü bulunabilmektedir. Ders kitaplarının içinde her biri farklı işlevlerde olan bu görsellerin sınıflandırması genel olarak aşağıdaki gibidir:

1. Resimlemeler (İllüstrasyonlar)
2. Fotoğraflar
3. Haritalar
4. Şemalar
5. Grafikler
6. Tablolar (Alpan, 2004a, s.97).

Ders kitaplarında yer alan görsel öğeler, özellikle ilköğretim okulu öğrencilerine okuma alışkanlığının kazandırılması için oldukça önemli bir role sahiptir. Ele alınış tarzı bakımından sanatsal ve estetik bir değere sahip olan özgün bir görsel çalışma dikkat çekici olabilecek ve çocukların konuyla ilişki kurulmasını sağlayabilecektir. Benzer şekilde, ders kitaplarının görsel tasarım yönünden etkili olması da bu dönemdeki öğrencilerin gelecekte de kitaplarla yakın bir ilişki kurma ihtimalini artıracaktır.

3.1.1. Resimlemeler (İllüstrasyon)

Resimleme, diğer adıyla illüstrasyon, Latince *illustratus* sözcüğünün karşılığı olan *aydınlatmak* fiilinden gelmektedir. Kitap resmi olarak da bilinen illüstrasyon, tezhip (süsleme sanatı), kitap bezemeciliğinden farklı olarak yazılı olan ifadelerin anlamını daha iyi bir biçimde aktararak konuyu daha anlaşılır kılmaya yönelik bir resim türüdür. Bununla birlikte; teknik ve mekanik çizimler, mühendislik ve mimarlık dallarındaki tasarımları ifade etmek için kullanılan sanat ve estetik değer taşıyan tüm çizimler de bu tanımın kapsamına girmektedir. Gerek mimari gerekse farklı malzemeler üzerine (vazo, rulo vb.) ya da kitaplarda bulunan illüstrasyonlar öğretici bir nitelik taşımaktadır. Fotoğrafın icadından önce güncel olay ve durumları belgelemek için yaygın bir biçimde kullanılmıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde ise metinle doğrudan ilişkili olmasa da açıklayıcı afiş tasarımları da illüstrasyon olarak adlandırılmıştır. Görsel sanatlarda bulunan biçimsel niteliklerin içerikten üstün tutulması ve soyut sanatın etkisi ile sözel ifadelerle dile getirilecek olguları resimleyen ve biçimsel açıdan bir üslup taşımayan betimleyici olan görselleştirmeler de illüstrasyon kapsamına girmektedir. Ressamlar bu nedenlerden dolayı illüstrasyonu sanatın ve ona ait tüm felsefi kapsamın dışında olan bir resimleme tarzı olarak görmüşlerdir. Kitap resimlemeleri ve reklam afişleri haricinde sözel ifadelerin bir yansıması olan resimler, sanatsal bir endişe ile yapılmış olsalar da bazı sanat eleştirmenleri ve sanatçılar tarafından illüstrasyon olarak değerlendirilmektedir (Gevgilli, Hasol ve Özer, 1997, s.841).

İllüstrasyonların yaygınlığı grafik üretim tekniklerinin gelişimi ile doğru orantılı olarak artmıştır. Özellikle dijital çizim araçlarının gelişmesi, var olan geleneksel yöntemlerin yanında çizerlere pratik anlamda katkı sağlamıştır. İnternetin gelişimi sayesinde de birçok konuda üretilen vektörel (çizgisel) ya da raster (piksel) tabanlı illüstrasyonlar, ücretli veya ücretsiz bir biçimde kullanıcılar tarafından bilgisayar ortamına indirilebilmektedir.

İllüstrasyonlardan farklı olarak resimlemelerde çoğunlukla bir metne bağlılık bulunmaktadır. Örneğin, Charles Perrault'un 1697 yılında kaleme aldığı Kırmızı Başlıklı Kız masalı günümüze dek dünyanın dört bir tarafındaki çizerler tarafından yorumlanmıştır (Görsel 3.1). Kuşkusuz sanat değeri açısından üst düzey örneklerin de bulunduğu bu çizimleri resim olarak tanımlamak güçtür.

Görsel 3.1. Horvath Ildiko, *Kırmızı Başlıklı Kız masalı için İllüstrasyon*, 2012
(<http://www.hiiibrand.com/goods.php?act=zhangshi&id=3553>) (Erişim tarihi, 19.11.2022)

İnsanlar görsel uyaranlar yoluyla algıladığı verileri, duydukları ya da okuduklarına nazaran daha pratik bir şekilde özümsemektedir. Kavram, düşünce ve çeşitli alanlardaki metinsel içeriklerin daha anlaşılır olmasına katkı sağlayan ve aynı zamanda evrensel bir görsel dile sahip olan illüstrasyonlar aracılığıyla görsel olarak aktarılan bilgiler daha faydalı ve akılda kalıcıdır (Arda, 2019, s. 51).

Carney ve Levin'e (2002, s. 7) göre, resimlemeler sayfa içinde metinlerle kurulan ilişki bakımından kullanım amacına göre beş farklı şekilde sınıflandırılmıştır. Bunlar, dekoratif resimlemeler, açıklayıcı resimlemeler, düzenleyici resimlemeler, yorumlayıcı resimlemeler ve dönüştürücü resimlemeler olarak sınıflandırılmıştır.

1. Dekoratif resimlemeler: Sayfa içinde yalnızca süsleme amacıyla kullanılan ve metinlerle çok az ilgili olan ya da hiçbir ilişkisi olmayan resimlerdir. Dekoratif resimler metnin konusunu açıklamaktan daha çok genelde öğrencilerin konuyla ilgili hayal kurmasına destek olma işlevini üstlenmektedir.

2. Açıklayıcı resimlemeler: Sayfada metnin bir bölümünü ya da tümünü yansıtır biçimde kullanılan resimler metni açıklayan türde resimlerdir. Özellikle karmaşık metinlerin ya da anlaşılması zor konuların ifade edilmesinde kullanılmaktadır.
3. Düzenleyici resimlemeler: İşlenen konu ile bağlantılı olarak tüm konuyu özetlemektedir. İçerikle ilgili tüm adımları gösteren daha detaylı bir anlatım tarzına sahiptir.
4. Yorumlayıcı resimlemeler: Anlaşılması güç metinlerin kavranmasını kolaylaştıran resimlerdir.
5. Dönüştürücü resimlemeler: Dönüştürücü resimler sistematik anımsatıcı (hafıza geliştirici) bileşenleri içerir ve okuyucunun metin bilgilerini hatırlamasını geliştirmek için tasarlanmıştır (Carney ve Levin, 2002, s.7).

3.1.2. Fotoğraflar

Fotoğraf sözcüğü, eski Yunancada *photos* ışık, *graphein* çizmek sözcüklerinden türetilen '*photographia*'dan gelmektedir (http-8). Fotoğraf sözcüğünün anlamı ise "ışık ile çizmek" olarak ifade edilebilir.

Fotoğraf, analog veya dijital olarak bir makine tarafından çekilen görüntülerin kâğıda basılmış hâlidir. Ders kitaplarındaki kullanım alanları ise oldukça çeşitlidir. Bitki ve hayvanlar, deneyler, tarihî yapılar, sosyal faaliyetler, kurum ve kuruluşların işleyişleri gibi konularda fotoğraf sıklıkla kullanılmaktadır (Kılıç ve Seven, 2002, s. 129).

Fotoğraflar, öğrenim ve öğretim sürecinin etkinliğini artıran materyallerin başında gelmektedir. Fotoğrafların kullanımı ile, öğrencilerin dikkati belirli bir noktaya çekilerek konuya odaklanmaları sağlanmaktadır (Senemoğlu, 2018, s. 291).

Fotoğraf, bir fikir, durum veya olayı yansıtan en etkili araçlardan biridir. Ancak ders kitaplarında kullanılan fotoğraflar bazı özelliklere sahip olmalıdır. Bu özellikler Yaşar ve Seremet'e göre (2007, s. 165) aşağıda listelenmiştir:

1. Her fotoğraf ayrı ve bağımsız bir fikri yansıtmalıdır. Eğitim amacıyla kullanılan fotoğraflarda ana düşünce ön planda, ikincil ve önemsiz konular arka planda olmalıdır.
2. Belirli bir meslek dalının nasıl icra edildiğine ait bir fotoğraf ise mutlaka iş yerine ait olmalı ve mesleği temsil eden kişi kameraya bakmamalıdır.
3. Kullanılan fotoğraflar net olmalı, bulanık veya silik olmamalıdır.
4. Fotoğraflar işlenen temayı yansıtır nitelikte olmalı ve gereksiz detay içermemelidir.

5. Bir olayı anlatan fotoğraflarda çevreye ait detaylar doğal olmalıdır. Gerçek dışı veya yapay fotoğraflar inandırıcı olmayacaktır (Yaşar ve Seremet, 2007, s.165).

İlköğretim 8. sınıf düzeyi Türkçe ders kitabında “Millî Mücadele ve Atatürk” konulu üniteye sayfa tasarımlarında fotoğrafların yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Metinlerin fotoğraflarla desteklenmesi, konunun görsel bir özeti niteliğindedir (Görsel 3.2.).

Görsel 3.2. Ortaokul Türkçe 8 ders kitabı, 2021, (Eselioğlu, Set ve Yücel, 2021, s.66-68)

Fotoğrafın icadından önce kitaplarda metinlerin ağırlıklı olduğu bir görsel yapının varlığı bilinmektedir. Bunu hem kitap kapaklarında hem de sayfa tasarımlarında gözlemleyebilmek mümkündür. Fotoğraf, zaman içinde yaygınlaşarak kitaplarda metinlerle birlikte görsel tasarımın bir parçası hâline gelmiştir.

3.1.3. Haritalar

Harita sözlükte “Coğrafya, tarih, dil, nüfus vs. konularla ilgili yeryüzünün bir parçasının, belli orana göre küçültülerek düzlem üzerinde çizilen taslağı” olarak tanımlanmıştır (Ünlü, Üçışık ve Özey, 2002, s.9).

Harita, yer yüzeyinin belirli bir bölümünü ya da tümünü içine alan doğal veya yapay

şekillerin bir ölçek dâhilinde düzlem üzerine aktarılması işlemidir. Haritalar üzerinde kullanımı kolaylaştırma amacıyla çeşitli işaretler ve açıklayıcı ibareler bulunmaktadır (Yıldız, 1999, s.2). Haritalar üzerindeki bilgilendirme tasarımları, veri görselleştirmeleri ve özel işaretlerin görsel algı açısından sade ve işlevsel olması gerekmektedir. Haritaların genel olarak okul duvarlarına asılmasından ötürü baskılı hâlinin kullanımı dijitalle göre daha yaygındır. Bu nedenle haritaların renk doygunluğunun iyi ayarlanmış ve üzerindeki işaretlerin anlaşılır olması gerekmektedir.

Haritalar, coğrafya ve tarih derslerinin yanı sıra sosyal bilgiler derslerinde de yoğun olarak kullanılan bir görsel materyaldir. Coğrafya dersi kapsamında denizlerin, dağların ve ovaların yerlerini ve bunlara ait derinlik, yükseklik ve genişlik gibi fiziksel detaylar haritada çeşitli renk tonları ile belirtilir. Haritanın alt kısmında ise ilgili haritada kullanılan piktogram, çeşitli çizgi ve işaretlerin açıklamalarına yer verilmektedir. Tarih dersinde ise belirli bir dönem içinde devletlerin ulaştıkları fiziki sınırları, devletler arasında yapılan anlaşmalardan sonra oluşan sınırlar gibi konuları somutlaştırmak amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır.

Farklı birçok amaçla üretilen haritalar, genel olarak iki farklı türde sınıflandırılmaktadır. Bu genel sınıflandırmanın kendi içinde de çeşitli alt başlıkları bulunmaktadır (Baranaydın, Aydın ve Tekbaş, 2022, s.60-62). Buna göre haritalar şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

1. Ölçeklerine Göre:

- a. Plan
- b. Küçük Ölçekli
- c. Orta Ölçekli
- d. Büyük Ölçekli

2. Konularına Göre:

- a. Genel Haritalar (Fiziki, İdari, Dağılışı, Topoğrafya vb.)
- b. Tematik Haritalar (Jeoloji, Klimatik, Jeomorfoloji vb.)

Örneğin, aşağıda yer almakta olan haritanın türü tematiktir. Türkiye'nin tarihî ve turistik yapıları ve bölgeler ile sembolleşmiş olan çeşitli ürünleri konu alan bu haritada göze çarpan ilk görsel öge illüstrasyonlardır (Görsel 3.3.). Bu şekliyle harita hem konum bilgisi paylaşmakta hem de illerde öne çıkan unsurları görselleştirerek bilgilendirici bir görsele dönüşmektedir.

Görsel 3.3. Türkiye'nin turistik yerler haritası
(<https://korgan.meb.gov.tr/www/kultur-ve-turizm/icerik/338>) (Erişim tarihi, 23.11.2022)

Haritalarda bulunması gereken bazı ölçütler bulunmaktadır. Öğrenim ve öğretim açısından önem arz eden bu ölçütleri ders öğretmeninin harita seçerken değerlendirmesi gerekmektedir (Karagözoğlu, 1966, 110-111'den aktaran Duman, 2011, s.34) Bir haritada bulunması gereken genel özellikler olarak da değerlendirilebilecek bu ölçütler şunlar olmalıdır:

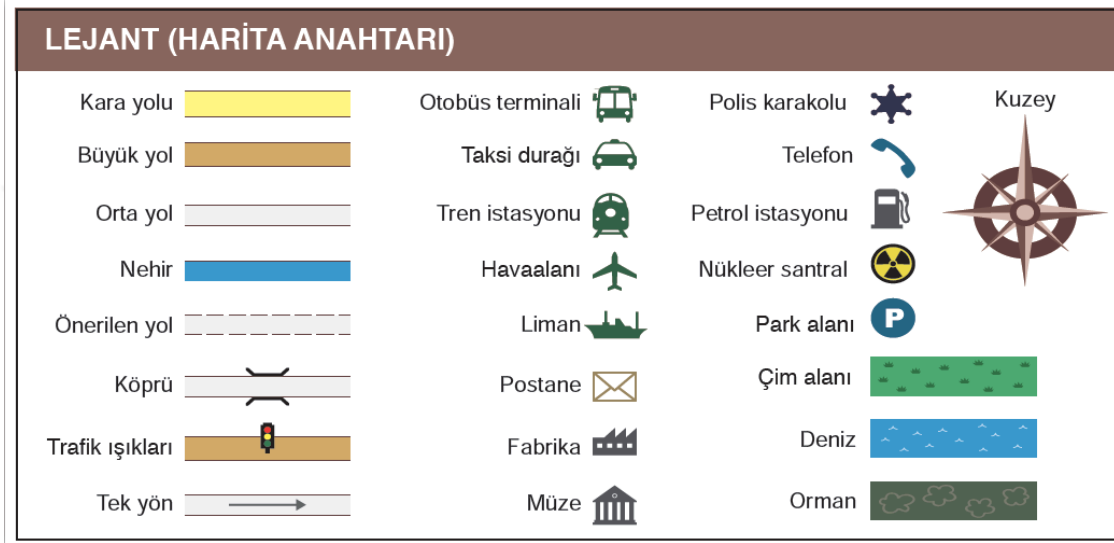
- Haritaların üzerindeki bilgiler sade ve konuyla ilişkili olmalıdır.
- Haritanın başlığı ve cinsi üzerindeki bilgilere uymalıdır.
- Haritalardaki bilgilerin açıklanış biçimi haritayı kullanacak olanların düzeyine uygun olmalıdır.
- Harita üzerindeki renkler açık, temiz, belirli ve doğru olmalıdır.
- Bilgiler için kullanılan semboller iyi anlaşılır olmalı ve işaretler bölümünde her sembolün anlamı açıkça belirtilmelidir.
- Yazılar çok karışık olmamalı ve kolayca okunmalıdır.
- Haritanın büyüklüğü sınıfta kullanmak için yeterli olmalıdır.
- Uzaklık çizgisi belirli ve örnekli olmalıdır (Karagözoğlu, 1966, s.110-111).

Haritalarda aynı zamanda bilgilendirme tasarımlarına da yer verilmektedir. Bu piktogramlar⁵ aynı zamanda görsel iletişimin bir parçasıdır. Haritalar, aynı dili

⁵“Bir eylemi veya bir dizi eylemi görsel referanslar veya ipuçları yoluyla betimleyen grafik öge” (Ambrose ve Harris, 2012, s.11).

konusmalar da farklı uluslardan birçok insanın anlayabileceği yalınlıktadır.

Haritalarda genelde sağ alt kısımda bulunan, o haritada kullanılan tüm işaret ve sembollerin açıklamalarının bulunduğu kısma “lejant” denmektedir (Görsel 3.4.). Her haritada mutlaka bulunması gereken bu kısım haritaya özgü bir görsel dile sahiptir. Buradaki açıklamaların anlamlarına bakılarak haritalardan çok daha etkili bir biçimde faydalanılabilmektedir (http-9).

Görsel 3.4. Haritalarda Lejant Örneği (Baranaydın vd., 2022, s.59)

Haritalar öğrencilere mekânı anlama, yeryüzü şekillerini doğru bir biçimde yorumlama işlevi kazandırma hedefindedir. Bu nedenle yalın bir görsel dil ile yapılandırılmış haritalar öğrenciler için çok daha faydalı olacaktır.

3.1.4. Şemalar

Şemalar, genellikle kronolojik sıralamalar, hiyerarşik dizilimler ve birbiri ile bağlantılı sayıların görselleştirilmesinde kullanılmaktadır (Kaya, 2006, s.52). Çeşitli şema çeşitleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları akış şemaları, örgüt şemaları, sınıflandırma şemaları, zaman şeritleridir (Seferoğlu, 2014, s.75).

Şemalarda birbiri ile bağlantılı olan bilgiler çoğunlukla dikdörtgen, kare, daire ya da farklı geometrik şekiller içerisine yazılmaktadır. Bu yöntem aynı zamanda öne çıkartılması istenen bilgileri diğer bilgilerden ayırma amacıyla uygulanmaktadır. Şemalarda görsel algı açısından karmaşa olmaması için bilgilerin önem derecelerine göre hiyerarşik bir yapı içinde görsel tasarım sürecine dâhil edilmesi gerekmektedir. Şemanın

kendi içindeki farklı bölümleri birbirinden görsel olarak ayırtırmak için çeşitli renkler de kullanılabilir.

Örneğin, 4. sınıf Türkçe ders kitabının ilk sayfalarında ünite adını ön plana çıkaran vektörel çizim ile çeşitli yönergeleri (okuma-dinleme-yazma-konuşma-izleme) ifade eden illüstrasyonların bulunduğu bir organizasyon şeması bulunmaktadır (Görsel 3.5.). Bu sayede öğrenci ve öğretmen, kitabın şeması sayesinde içeriklerle ilgili fikir sahibi olmaktadır.

Görsel 3.5. Organizasyon Şeması, *İlkokul Türkçe 4 Ders Kitabı* (Kaftan Ayan vd., 2021, s.8-9)

Bir şemada netlik ve anlaşılabilirlik oldukça önemlidir. Bu nedenle bir şemada yalnızca tek bir kavram ele alınmalı ve o kavramın anlaşılır olmasını sağlayacak kadar görsel ve sözel bilgi bulunmalıdır. Bununla birlikte bir şema daha çok görsel öğelerden oluşmalı ve sözel bilgiler görselleri desteklemelidir. Şayet çok fazla bilgi kullanılmak durumundaysa karmaşık bir şema tasarlamaktansa birden fazla şema tasarlanması daha uygundur. Şema içeriğinde önceliği olan bilgilerin planlanması ve buna göre bir tasarım anlayışının ele alınması gerekmektedir (Halis, 2002, s.65). Şemalar, birçok bilgi ve verinin bulunduğu içeriklerde görsel organizasyonunu sağlama işlevini yerine getirmektedir. Bilginin görselleştirilmesi aşamasında olabildiğince yalın, anlaşılır bir görsel tasarım anlayışının benimsenmesi özellikle ilköğretim çağındaki çocuklar için son derece önemlidir.

3.1.5. Grafikler

Grafik, Antik Yunancadaki *graphikós* sözcüğündeki yazma, kazıma kökünden türetilmiştir. İlk önceleri taş, metal, tahta gibi dayanıklı malzemelerden oyulmak suretiyle deri veya kâğıt üzerine basılan şekilleri ifade etmek için kullanılan grafik kavramı, ilerleyen süreçte “baskı sanatı” olarak da adlandırılmıştır. Tarihte ilk grafik eserler, insanın en eski kalıntıları olarak değerlendirilen taş ve kemik üzerine kazınan şekillerdir (Teker, 2002, s.70).

Yazının icadından önceki dönemlerde resimsel ve sembolik yaklaşımların ve benzeştirme yöntemiyle mesajları oluşturma biçiminin oldukça etkin bir biçimde kullanıldığı gözlemlenmektedir. İnsanlığın gelişimine bakıldığında yazının kullanımı çok eski bir buluş değildir. 17 bin yıl öncesi çizim yapabilen, şekiller ve sembollerle iletişim kurabilen insan ilk alfabeyi kullanmak için 12 bin yıl beklemiştir. İlk zamanlar şekiller ve resimlerle kendini ifade ederek iz bırakma ve kayıt oluşturma ihtiyacını karşılayan insan zamanla daha karmaşık kodlama sistemlerine gereksinim duymuştur (Uçar, 2019, s.23). Dolayısıyla zaman içinde bilimin gelişimi ile oluşan birikim yazı ve sembollerin yoğun olarak kullanımını gerekli kılmıştır. Örneğin, elde edilen verilerin görselleştirilmesi, konunun özetlenmesi veya birbirinden farklı rakamsal değerlerin gösterimi gerekli olduğunda tüm bunları ifade eden şekiller, grafik olarak adlandırılmaktadır.

Emre Becer (2019, s.28)’e göre, “*Grafik, görsel olarak algılanan şeylerle, yani görüntülerle ilgili bir kavramdır. İletişim ise her türlü bilginin insanlar arasındaki alışverişidir. Bu durumda grafik iletişim, görüntülerden oluşan bilgilerin değiş-tokuşu olarak tanımlanabilir.*” Diğer bir tanımda grafik, “*İstatistikte yapılan araştırmaların sonucunda elde edilen bilgilerin görsel olarak yorumlanabilmesi için şekil, resim veya çizgilerin gösterilmesi*” şeklinde tanımlanmıştır (http-10).

Grafik türleri Şahinkaya ve Aladağ (2013, s. 320)’e göre aşağıdaki gibidir:

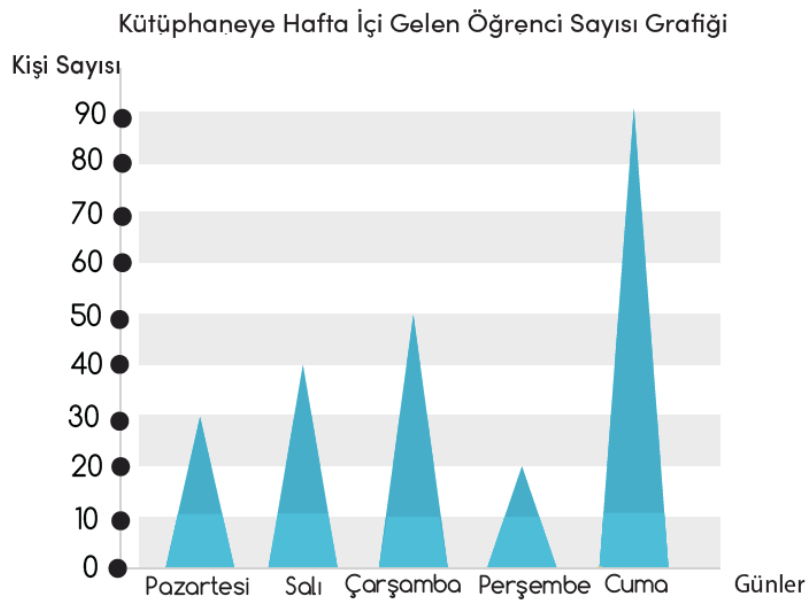
1. Sütun grafiği
2. Çizgi grafiği
3. Daire grafiği
4. Şekil grafiği
5. Pasta grafiği
6. Nesne grafiği
7. Histogram

8. Sayı grafiği

9. Diğer (Silindir grafiği, Doğru grafiği, Sembol grafiği, Yatay grafik, Dikey grafik, Yay grafiği, Kesir grafiği, Halka grafiği, Diagram, Satır Grafiği, İsimli grafik, İnsan grafiği, Alan grafiği)

Eğitimde grafiklerin kullanımı ile sayısal ve sözel bilgiler görselleştirilerek verilerin karşılaştırılması sağlanmakta ve bu veriler arasındaki ilişkilerin kolayca kavranması amaçlanmaktadır (Saritaş, 2013, s.74). Grafikler kullanarak bilgiyi sunmak günümüzde sıklıkla başvurulan yöntemlerden biridir. Gazeteler başta olmak üzere ders kitaplarında ve diğer medya ortamlarında grafiklere sıklıkla rastlanmaktadır. Öğrenciler, okul öncesinden başlamak üzere 2. sınıfın sonuna dek nesne (resimsel) grafikleri, kesik çizgilerin birleşimi ile oluşan çizgisel ve bar grafiklerini kullanabilmelidir. 3. ve 5. sınıf düzeylerinde bar grafikleri içinde birden fazla veriye yer verilmeli, pasta grafikleri okunmaya yönelik tasarlanmalıdır. 6. ve 8. sınıf düzeyinde ise bar, çizgi, pasta grafiklerinin yanı sıra histogramlardan faydalanılabilir. Türü fark etmeksizin her grafik anlaşılabilir olmalıdır (Akyol, 2021, s. 131).

Aşağıdaki sütun grafiği, 4. sınıf Türkçe ders kitabının 1. ünitesi olan “Okuma Kültürü” ünitesinin etkinlik soruları içinde yer almaktadır (Görsel 3.6.). Daha önce okuryazarlık ile ilgili bölümde değinildiği üzere 1. sınıftan 5. sınıfa kadar Türkçe derslerine eklenen “görsel okuma ve sunu” adı altında iki kazanım neticesinde öğrencilerden karşılaştıkları görsel niteliğindeki her ögeyi yorumlamaları beklenmektedir.

Görsel 3.6. Sütun Grafiği Örneği, İlkokul Türkçe 4 Ders Kitabı (Kaftan Ayan vd., 2021, s.31)

Ders kitaplarında kullanılan grafiklerin öğrenciler tarafından doğru bir biçimde yorumlanmasının yanı sıra görsel tasarım anlayışında renk kullanımı, tipografik yaklaşım, uygulama tekniği (illüstrasyon vb.) gibi konulara odaklanılarak özgün bir yaklaşım sergilenmeli, öğrencilerin sanatsal ve estetik gelişimleri göz ardı edilmemelidir.

3.1.6. Tablolar

Tablolar; sayısı birden fazla olan kavram, olgu, olay ve durumun birbiri arasındaki ilişkileri benzerlik veya farklılık bakımından gösterimi olarak tanımlanmaktadır. Tablolarda sözel ve sayısal bilgiler, satır ve sütunlar aracılığıyla oluşturulmakta ve bu yöntem bilginin örgütlü bir biçimde gösterimini sağlamaktadır. Tablolar, bilgilerin yapılandırmasında ve bellekte uzun süreli olarak kodlanmasında çok etkilidir (Demirel ve Kiroğlu, 2021, s.63).

Tablolar, birbirinden farklı ve benzer olan birçok bilginin kolayca taranıp karşılaştırılabilmesi için en uygun seçeneklerden biridir. Birkaç paragraftan elde edilebilecek bir bilgiyi basit bir tablo sayesinde çok daha net bir şekilde sunabilmek mümkündür.

Amerikan Psikoloji Enstitüsü (APA) tabloların görsel tasarım anlayışını şu şekilde tanımlamıştır: “*Tablo ve şekiller dikkat çekici olsa da akademik bir yazıda süs amaçlı kullanılmamalıdır. Bunun yerine, her tablo ve şekil bir amaca hizmet etmelidir*” (http-11).

Günümüzde araştırma becerilerinin geliştirilmesi konusuna verilen önem her geçen gün artmaktadır. Araştırmalardan elde edilen verilerin sunulması ve yorumlanması giderek daha önemli bir faaliyet hâline gelmektedir. Verileri yorumlamada yetkin olmak, günümüz dünyasını anlamak ve bilimsel okuryazar bir vatandaş olmak için çok önemlidir. Tablolar söz konusu olduğunda, bunların nasıl okunacağını, tamamlanacağını, oluşturulacağını ve yorumlanacağını bilmek önemlidir (Estrella, 2014, s.449).

Michaelis (1988, s.309)’e göre, öğrencilerin tabloları anlama seviyelerini ölçmek ve tabloların daha anlaşılır olmalarını sağlamak için aşağıdaki soruların cevapları öğrencilerden istenebilir.

1. Tabloda yer alan başlık nedir?
2. Tablodaki bilgileri kullanarak hangi soruları cevaplayabilirim?
3. Tabloda yer alan verilerin değişimi neyi ifade etmektedir?
4. Tablodaki veriler metinlerle nasıl ilişkilendirilebilir?

doğrudan ilişki kurduğu bir bilgi ve kültür aracıdır.” demiştir. İnsanlar; mağara dönemlerinden itibaren duygu ve düşüncelerini, inançlarını, bilgi birikimlerini, acılarını ve sevgilerini şekil ve simgelerle ifade etmek, aynı zamanda da bu birikimlerini gelecek nesillere aktarma ihtiyacı duymuştur. Mağara duvarlarına yapılan ilk resimlemeler, insanlığın düşünce ve görsel odaklı gelişimine ışık tutan en eski buluntulardır. Yazının bulunması sonrasında ise bu birikimler; tahta, taş, papirüs, kil tabletler, parşömen ve kâğıt gibi malzemelere yazılmaya başlamıştır. Tarihsel süreçte günümüzdeki kitaplara çok benzer ilk kitapların Eski Mısır’da yapıldığı bilinmektedir. En bilinen ve en karakteristik örnek ise MÖ 1300 yıllarına denk gelen “Ölümler Kitabı” adındaki bir grup papirüs rulosudur. MS 2. yüzyılda kitap konusunda büyük bir değişim yaşanmıştır. Kodeks⁶ olarak bilinen katlamalı sayfa yöntemi kitaplarda kullanılmaya başlanmıştır. Kodeksli kitapların yanı sıra rulo kitaplar da eş zamanlı olarak kullanılmıştır. Bu dönemdeki kitapların el yazması olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Okuma yazma bilmeyen insanlar için eğitim maksadıyla yazılan bu kitaplar, dönemin sanatçıları tarafından yapılan illüstrasyonlarla desteklenmiştir (İçmeli, 1996, s.130). Kitaplar; tarih sahnesine ilk çıktığından bu zamana dek okuyucularına yalnızca metni aktarma işlevini değil, aynı zamanda görsel anlatım dillerinden biri olan illüstrasyon (Bilgili, Ünal ve Doğaner, 2018, s.404) ve diğer görsel öğelerle konuyu kavramsal açıdan da destekleyen yaratıcı bir platform işlevini de üstlenmektedir.

Kitapların yaygınlaşması teknik açıdan matbaanın bulunuşu ile doğrudan ilgilidir. El yazması kitaplara nazaran matbaa baskısı kitapların ucuz bir maliyetle basılabilmesi kitaplara olan erişimi kolaylaştırmıştır. Kitapların çoğalması aynı zamanda bilim, kültür ve sanat alanındaki ilerlemeyi de beraberinde getirmiştir. Bilimsel birikimlerin yazılı hâle getirilerek eğitim sürecinde bir bilgi kaynağı olarak kullanılması ise ders kitapları ile sağlanabilmektedir. Baştürk (2020, s.16)’e göre ders kitapları, öğrencilerin diğer kitaplara geçişine aracılık etmektedir. Ders kitaplarının içeriği ve tasarım anlayışı her ülkede farklı yaklaşımlara sahip olmakla birlikte öğrencilerin gelecek yıllarını şekillendiren bir işleve sahiptir.

Basılı veya dijital ortamlardaki yazılı bilgilerin ve görsel unsurların (fotoğraf, illüstrasyon vb.) tasarım süreci ise grafik tasarım yazılımları ile sağlanabilmektedir. Bilgiyi daha görünür ve anlaşılır bir biçimde sunmaya aracılık eden grafik tasarım, aynı

⁶Bir dizi kâğıt, parşömen ya da papirüs gibi yazılabilir materyallerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan kitap.

zamanda görsel iletişimin de bir parçasıdır. Bir yayının grafik tasarım aşamasında ortaya çıkabilecek hatalar, doğru iletişimin sağlanmasına engel teşkil edecektir.

Öğrenci ile ders kitabı arasındaki iletişim, grafik tasarım diliyle sağlanır. Bu dili sözcükler ve görüntüler yönlendirir. Sözcükler bir araya gelerek başlıkları ve metinleri oluşturur. Görüntüler ise fotoğraf, desen, resimleme gibi üzerine belirli anlamlar yüklenen ya da yüklenmeyen yalın ve soyut biçimleri kapsar. Bir ders kitabı da sözcükler ve görüntülerden oluşur. Sonuçta tümü birbirleriyle uyum içinde örgütlenmiş öğelerdir (Alpan, 2004, s.198).

Becer (1999, s.34)’e göre; grafik tasarım ile ilgili problemlerin temeli iletişim kaynaklıdır. Bu nedenle grafik tasarımcı; uygulama yöntemlerinin yanı sıra görsel algı konusunda da bilinçli olmalı ve sözel-görsel ilişkisini gözeterек tasarım sürecini yönetmelidir. Tasarım sürecinde de grafik tasarımcı çeşitli sınırlarla karşı karşıyadır. Örneğin hedef kitlenin yaşı, cinsiyeti ve eğitim durumu, yapılacak olan tasarımın görsel anlayışını da etkilemektedir.

Bir ders kitabının tasarımını diğer kitap tasarımlarından ayıran birçok özellik bulunmaktadır. Bunlar; sınıf seviyesinden başlamak üzere, öğrencilerin yaş düzeyleri, ilgili sınıf düzeyine dair oluşturulacak olan görsel öğelerin algılanışı ile ilgili uygulanacak genel prensipler, sayfa düzeninde yer alacak olan tipografik öğelerin kullanımındaki okunurluk ve okuturluk durumları, kullanılacak olan illüstrasyonlardaki uygulama tekniklerinin ilgili yaş düzeyi için anlaşılabilir ve algılanabilir olması gibi konulardır. Bu başlık altındaki içeriklerde ders kitaplarının görsel tasarımında “neler yapılmalı” ve “neler yapılmamalı” ekseninde bir yol izlenecek ve ders kitaplarındaki görsel tasarımın neden önemli bir konu olduğu aktarılmaya çalışılacaktır.

“İlköğretim Ders Kitaplarında Tasarım Sorunları” adlı makalesinde Kaya (1996, s.152), ders kitaplarındaki resimlemelerin özel bir yaklaşımla ele alınarak görsel yönden ölçülü, amaca hizmet eden ve estetik bir yaklaşımla oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. “...Eğitimcinin ortaya koyduğu metin, tasarımcının bakış açısıyla sese dönüşen tipografik biçimler bütünüdür. Dokusuyla, ritmiyle, koyuluk açıklığıyla, başlığıyla, resimle girdiği görsel ilişkiyle yüzey üzerinde etki yaratır” yorumuyla ders kitaplarındaki görsel tasarımın önemi vurgulanmıştır.

...ders kitapları, sadece metin okuryazarlığına seslenen materyal olmaktan giderek uzaklaşmıştır. Böylelikle ders kitapları, öğrencinin görsel algısına seslenen, metinle görsel tasarımın bütünleştiği bir öğrenme ve öğretimsel mesaj ortamı olmaktadır. Söz konusu ortam, ders kitaplarının tasarımı ile ilgilidir. Ders kitaplarının tasarımı temel olarak içerik ve biçim yönünden ele alınabilir. Öğretim programları rehberliğinde hazırlanan ders kitaplarında biçimsel tasarım, içerik tasarımı kadar önemlidir (Shahinpoor ve Alpan, 2021, s.257).

Sauer (1996, s.94)'in “İlköğretim Ders Kitaplarında Resimleme “Çocuğa Uygun Resim Dili” Konusundaki Düşünce ve Önyargılar” adlı makalesinde, çocukların yaş düzeyi ve resimleme tarzları arasındaki ilişkinin henüz çok yeni bir kavram olduğu, görsel yapının sanatsal ve estetik yönlerden çocuklara eğitici bakış açılarını geliştiren, yalın bir anlatım diline sahip ve anlaşılır bir tarzda olması gerektiği konularına yer verilmiştir.

Becer (1996, s.135)'in “Bir Kitabın Grafik Tasarımı: Armonik Kurallar, Değerlendirme Yöntemleri ve Değişen Koşullar” adlı makalesinde ise kitabın görsel tasarımı konusu genel olarak ele alınmıştır. Ancak kitap tasarımında, tipografi seçimlerinin metnin konusu ile kurulan ilişkide çok önemli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, sayfa tasarımı içinde illüstrasyon ve tipografinin birlikte kullanımıyla ilgili incelemelere de yer verilmiştir.

Okul kitaplarında bulunan bilimsel içerik ve görsellerin tasarımındaki nitelik oldukça önemlidir. Kitap sayfalarında yer alan metin, görsel, tablo, çizim, karikatür gibi materyaller; öğrencilerin beğenme ve seçme yetisi kazanmalarına, olumlu veya olumsuz bulma deneyimi edinmelerine, güzel ve çirkin kavramlarını geliştirmelerine, sanatsal olan ya da olmayan hakkında fikir sahibi olmalarına yönelik bilinçaltı oluşumuna yardım etmektedir. Ders kitabının sanatsal değeri, öğrencilerin konu ve olaylara kısacası yaşama dair çok yönlü bakış açısı edinerek duyarlık kazanmalarına katkı sağlamaktadır (Pekmezci, 1996, s.146).

Ders kitabı tasarımının da bir parçası olan kitap tasarımı ve iletişimi amaç edinen tüm tasarımlar üç temelde değerlendirilmektedir: “Semantik (anlama yönelik), sentaktik (söz dizimsel) ve pragmatik (kullanım ve uygulamaya dayalı) (Becer, 1996, s. 143)”. Becer, kitapların semantik açıdan incelenmesinde belirleyici olabilecek temel noktaları sınavan soruları şu şekilde oluşturmuştur:

1. Kitapta konuya ve okuyucuya uygun bir tasarım yaklaşımı söz konusu mudur?
2. İllüstrasyon ve diğer görsel unsurlar, metinde anlatılanları hiçbir yanlış anlamaya yer vermeyecek biçimde doğru olarak açıklayabiliyor mu? Bu unsurların kullanımında bilgilendirici amaçlar mı, yoksa süslemeci ve dekoratif amaçlar mı daha ön plandadır?
3. Gerek metin gerekse illüstrasyonlar mesajın aktarılmasına belirli bir katkıda bulunuyor mu? Okuyucu metni okurken ya da illüstrasyonu izlerken herhangi bir anlama zorluğu çekiyor mu? İllüstrasyonların üslubu, kitabın içeriğini destekliyor mu? İllüstrasyonlarda mesajla ilgisi olmayan unsurlar bulunuyor mu? (Becer, 1996, s.144).

Becer'e göre (1996, s.144), bir kitap tasarımının sentaktik açıdan değerlendirilmesi, sayfalarda bulunan metinsel öğelerin görsel öğeler ile ilişkisi ile ortaya çıkmaktadır. Kitap tasarımı alanındaki sentaktik değerlendirmeyi sınayabilmek için aşağıdaki sorulara verilecek cevaplar bu konudaki genel durumu ortaya çıkaracaktır:

1. Kitabın sayfa düzeninde, yazı karakterlerinde, satır boşluklarında, marjlarında ve illüstrasyon boyutlarında belirli bir bütünlük ve görsel devamlılık söz konusu mudur?
2. Kitapta kullanılan illüstrasyon ve fotoğraflarda, benzer ya da farklı amaçlara göre birbirini tamamlayan belirgin bir stil ve üslup anlayışı var mıdır? Değişik kaynaklardan gelişi güzel bir biçimde toplanarak bir araya getirilmiş görsel unsurlar çoğunlukta mıdır? (Becer, 1996, s.144).

Becer'e göre (1996, s.144), bir kitabın pragmatik yapısının özellikleri, okuyucu kitlesi ile teknik, teknolojik veya uygulama aşamalarında kurulan ilişkiyi tanımlamaktadır. Kitap tasarımının üretiminde ona en uygun olacak malzemeyi kullanmak kitaba değer katarak onu kullanışlı ve faydalı hâle getirmektedir. Becer, bir ders kitabının pragmatik açıdan sınanmasını sağlayan soruları şu şekilde sıralamaktadır:

1. Seçilen kâğıt, baskı tekniği ve ciltleme yöntemi kitabın niteliklerine uygun mudur?
2. İllüstrasyon ve fotoğrafların reproduksiyon kaliteleri iyi midir? Yazılar rahat okunabiliyor mu?
3. İllüstrasyon stili, seçilen kâğıda ve baskı tekniğine uyum sağlıyor mu? Baskıda renk kalitesi istenilen düzeyde midir? (Becer, 1996, s.144).

Kitap tasarımındaki üç temel boyut (semantik, sentaktik ve pragmatik), birbirlerini karşılıklı bir şekilde etkilemektedir. Bir kitap tasarımında yapılması muhtemel sentaktik ve pragmatik hatalar, anlama sürecini yavaşlatarak tasarımın semantik yapısını da olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir (Becer, 1996, s.144). Ders kitaplarındaki içerik tasarımı da bu bakımdan görsel tasarımı destekler nitelikte olmalıdır. Pragmatik açıdan değerlendirildiğinde basıma hazır olan bir ders kitabında kullanılan metin ve görseller, çözünürlük açısından sorunsuz olmalıdır. Akademik açıdan öğretici içeriklerin ve onları destekleyen görsel düzenlemelerin kötü bir basım ile kitaplaştırılması öğrencilere yeterli faydayı sağlayamayacaktır.

İlköğretim okulu yaş düzeyine ilişkin hazırlanan ders kitapları ve diğer yayımlarda tipografik öğeler (metin, metin örgütleyiciler, başlık bölümleri) ile görsel öğelerin (illüstrasyon, görsel, çizim, resimleme, tablo) kendi içindeki hiyerarşisi sayfada dengeli bir biçimde sağlanmışsa metinsel içeriklerin anlaşılması kolaylaşmaktadır. Ders kitaplarında görsel tasarımın etkili bir biçimde tasarlanması, 6-8 yaş aralığındaki

çocukların kitap ile arasında güçlü bir bağ kurulmasını sağlamaktadır (Ay, 2018, s.45).

İlköğretim dönemi, okumaya karşı ilgi ve sevginin oluştuğu ve öğrencilere okuma alışkanlığı kazandırmanın hedeflendiği kritik bir dönemdir. İlköğretim döneminde öğrencilere okuma-yazma, dinleme-izleme becerileri kazandırmanın yanı sıra onlara zihinsel ve duygusal, bireysel ve sosyal alanlarda da katkı sağlamaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda bu alanlardan edindikleri deneyimleri kullanarak etkili iletişim kurmaları da hedeflenmektedir. Bu sürecin en önemli aşaması da okuma ve yazma konusunda öğrencilerin tutumlarının yönlendirilmesi ve desteklenmesi için uygun içeriklerin geliştirilmesidir (MEB, 2019, s.8). İlköğretim dönemindeki içeriklerin en yaygın olarak bulunduğu ortamların başında kuşkusuz ders kitapları gelmektedir. Dijitalleşmenin her geçen gün daha çok yaygınlaşmasının sonucu olarak geleneksel olan basılı yayımların yerini zamanla elektronik kaynaklar almaya başlasa da ders kitapları, ülkemizde eğitim alanında en yaygın ve ulaşılabilir ilk kaynak olma özelliğini korumaktadır.

Ders kitaplarının görsel tasarımında sınırlarını belirleyen en önemli faktörlerden biri ise yaş düzeyidir. Çünkü ilköğretim döneminin ilk yıllarında öğrenciler hâlen çocukluk dönemlerini yaşamaktadırlar. Ders kitabı onlar için adeta bir oyun aracı gibi düşünülmelidir. Bu çağdaki çocuklar henüz somut işlem basamağında oldukları için görünürde olmayan nesneleri ve soyut kavramları anlamada büyük zorluk çekerler (Kaya, 1996, s.152). “Bu dönemde çocuğa, soyut kavram ve deyimlerin somut yollarla açıklanması gerekmektedir. Okuduğunu anlayabilmesi ve kalıcı öğrenmelerin sağlanabilmesi için, metinlerin görsellerle desteklenmesi gerekmektedir... (Demir, 2008, s.4).” Somut işlem dönemi içindeki öğrencilere yönelik hazırlanan ders kitabı tasarımındaki tüm görsel öğeler, içeriklerin anlaşılabilirliğine katkı sağlamalıdır. Sayfalarda görsel algıyı sekteye uğratacak kadar detaylı görsel unsurlara yer verilmemeli, tipografik açıdan da okunaklılığa dikkat edilmelidir. Görsel tasarım anlayışındaki özgünlük kaygısı ders kitabındaki bilgilerin algılanabilirliğine engel olmamalıdır.

Diğer taraftan ders kitapları, yalnızca bilginin derlenip toplandığı ve sunulduğu kaynaklar değildir. Çünkü bilgilerin özensiz bir tasarım anlayışıyla sıralandığı ders kitaplarının öğrenciler tarafından da benimsenmesi oldukça zordur. Ders kitaplarındaki görsel tasarım, öğrencilerin görsel algısına hitap etmeli, onların estetik düzeylerini geliştirmeli, metinlerle görsel tasarım bağlamını doğru bir iletişim diliyle bütünleştirmeyi hedeflemelidir (Atmaca, 2006, s.171).

Öğretim programlarının kılavuzluğunda geliştirilen ders kitapları, bağlam olarak iki şekilde incelenebilmektedir. Birincisi içerik, ikincisi ise biçimdir. İçerik tasarımında ilgili branşın dallarına ve konularına dair öğrencileri aydınlatmak hedeflenmektedir. Biçimsel tasarımı ise en az kitapların içeriği kadar önemli bir konudur. Ders kitaplarının içeriklerinin görselleştirilme tarzları algılamayı olumlu veya olumsuz etkileme gücüne sahiptir. Sayfalarda kullanılan illüstrasyonlar; görseller, yazı karakterleri ve tabloların tasarımı gibi konular ders kitabının görsel tasarımını doğrudan etkilemektedir (Shahinpoor ve Algan, 2021, s. 257). Sayfalardaki görsel öğeler, metinlerle ilişkiyi doğru bir biçimde kurmalıdır. Bazı zamanlar metinlerle anlatılamayan detaylar, sanatsal duyarlılıkla ele alınmış illüstrasyonlarla öğrencilere kolaylıkla aktarılabilir. Bu illüstrasyonlar konuya dair eğlendirici, düşündürücü ve heyecan yaratıcı olabilmekte, aynı zamanda öğrencilerde resim yapma hevesini arttırarak görsel öğeleri inceleme ve altta yatan mesajları anlama alışkanlıkları kazandırabilmektedirler (Sever, 2000, s.631).

Okula yeni başlayan öğrenciler, ders kitapları ile ilk kez ilkokulun 1. sınıf düzeyinde karşılaşmaktadır. Okuma ve yazmayı yeni öğrenmeye başlayan bu yaş düzeyindeki çocuklar için abece kitapları, ders kitabı olarak işlenen ilk kitaplar arasında yer almaktadır. Bu yaş düzeyindeki öğrencilerin seslere karşılık gelen harfleri, heceleri, cümleleri net bir biçimde anlayabilmeleri için ders içeriklerine ait tüm görsel öğelerin estetik açıdan eğitici, sanatsal açıdan ilgi çekici olması gerekmektedir.

Eğitim sektörüne yönelik hazırlanan abece kitapları ile aynı yaş grubuna yönelik resimli hikâye kitapları arasında bir rekabet bulunmaktadır. Bu tatlı rekabet içerisinde abece kitaplarının özel bir yeri vardır. 1950’li yıllara kadar çocuklara yönelik tasarlanmış neredeyse hiçbir resimli hikâye kitabı yoktu. Ancak günümüzde artık her çocuğun kendine ait birkaç resimli kitabı bulunmaktadır. İlkokula yeni başlayan çocuklar abece kitapları ile ders kitaplarıyla ilk kez karşılaşmaktadırlar. Abece kitapları, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası yayınevlerinin çoğalması ve çoğalan rekabet ile görsel açıdan güçlü bir karakter kazanmıştır. Ancak baskı adedini artırmak amacıyla ucuza mal edilen, anonim olmuş birçok basit illüstrasyonun kullanıldığı kitaplar olduğu da bilinmektedir. Ucuza mal etme kaygısı ile tasarlanan basit temelli resimli kitaplar, görsel açıdan ve içerik açısından belirli sınırlar içinde kalırken abece kitapları ise içerik ve görsel olarak deneyim sahibi öğretmenler tarafından seçilerek okullarda okutulmaktadır (Sauer, 1996, s.95).

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında abece kitaplarının görselleştirilmesine oldukça büyük önem verilmiştir. O dönemleri en iyi ifade eden abece kitabı ise

Atatürk'ün isteği üzerine İhap Hulusi Görey ve Ramiz Gökçe tarafından resimlenen “Alfabe”dir (Görsel 3.8.). Resimleme tarzı açısından 1950’li ve 1960’lı yıllara kadar süren bu özgün tarz, zamanla ortadan kalkmış yerini estetik açıdan özensiz ve basmakalıp bir tasarım anlayışına bırakmıştır (Kaya, 1996, s.157). Bu döneme ait ders kitaplarında yer alan illüstrasyonlar çoğunlukla bu alanda kendini yetiştirmiş usta ressamlar tarafından ele alındığı için görsel açıdan özgün bir tarza sahip olmuştur.

Görsel 3.8. *Abece Kitabı Kapak Tasarımı, İhap Hulusi Görey, 1937, (Sayın, 1996, s.253).*

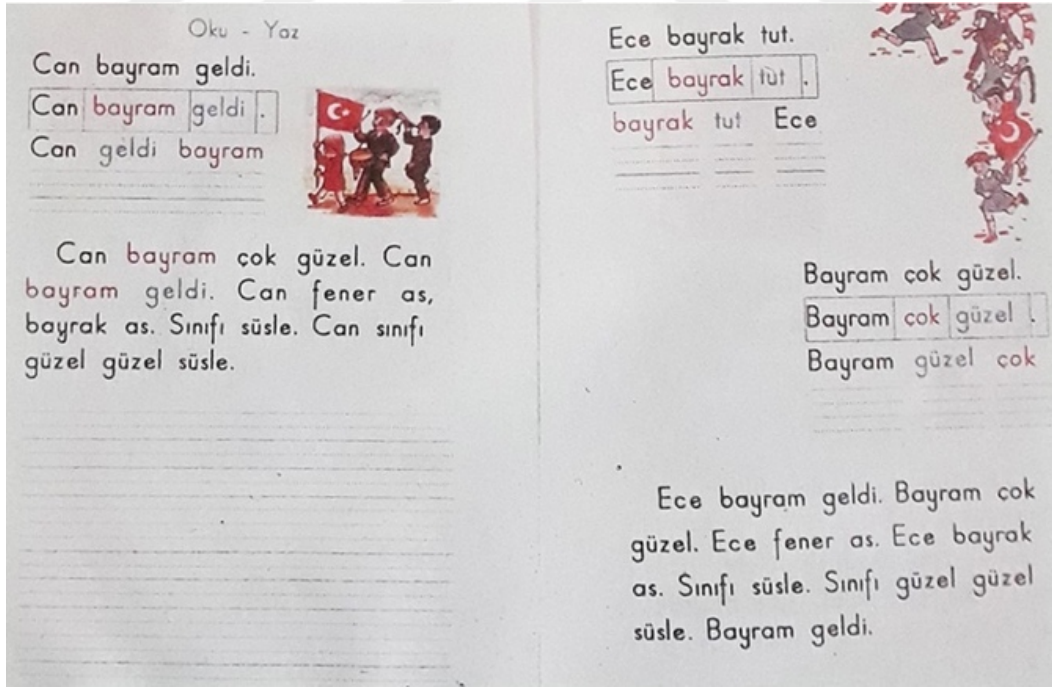

Görsel 3.9. İlkokul 1. sınıf İlk Okuma Kitabı “Alfabe” için kapak içi sayfası, İhap Hulusi Görey, 1932 (<https://phebusmuzayede.com/4370-alfabe-milli-egitim-basimevi-istanbul-1961-ataturk-kapakli-cizen-ihap-hulusi-bol-gorselli-60-sayfa-16x24cm-1-sayfa-hasarli.html>) (Erişim tarihi, 31.01.2022)

Zülfükar Sayın, (1996, s.159) abece kitaplarının görsel tasarımı konusunda sunduğu bildirisinde, ilkokul 1. sınıfa yeni başlayan öğrencilerin henüz okuma ve yazma bilmedikleri için abece kitaplarında dikkatlerini ilk çeken hususun, yazılar veya rakamlar değil sayfalardaki resimlemeler olduğunu belirtmiştir. Onlar açısından metni anlamlandırmanın tek yolu ancak resimlemelerle mümkün olabilmektedir. Bildiride, 1943 yılında Maarif Matbaasınca basılmış olan abece kitabı ile (Görsel 3.10.), 1990’lı yıllarda basılmış olan bir başka abece kitabı (Görsel 3.11.) görsel tasarım açısından kıyaslamıştır. Buna göre, Maarif Matbaasının bastığı Abece kitabındaki resimlemeler teknik olarak başarılı bir şekilde ele alınmıştır. Aynı zamanda, resimlemeler için sayfada ayrılan alanlar oldukça etkin bir biçimde kullanılmıştır.

Görsel 3.10. Abece kitabı, Maarif Matbaası, 1943, (Sayın, 1996, s.254)

Görsel 3.11. 1990'lı yıllarda okutulmuş olan bir Abece kitabı (Sayın, 1996, s.254)

1990'lı yıllarda okutulmuş olan abece kitabına bakıldığında ise resimlemelerin sayfa içinde oran olarak oldukça küçük ve etkisiz bir biçimde tasarlandığı görülmektedir. Resimleme tarzı bakımından 1943 yılındaki emsallerine benzetilme kaygısı taşıyan bu

abece kitabı, her ne kadar aradan uzun yıllar geçtikten sonra tasarlanmış olsa da görsel tasarım açısından öncekinin gerisinde kalmıştır (Görsel 3.11).

Örneğin, altta yer alan ilkököl 1. sınıf seviyesindeki ders kitabına ait sayfa tasarımında metinle görsel arasında semantik bir kopukluk bulunmaktadır (Görsel 3.12.). Aslında bu sayfa örneğinde metin ile görsel arasında ciddi bir çelişki olduğu açıkça görülmektedir. Sayfadaki şiirde televizyonun düğmesinin çevrilip açıldığı ve ekranın şenlendiği mesajı verilirken resimlemede televizyonun kapalı olduğu ve hiçbir görüntünün olmadığı görülmektedir. Çocuk elinde kitabını tutmuş ve televizyona sırtını dönmüş durumdadır. Bu görüntüden elde edilebilecek en kapsamlı yargı ise çocuğun televizyonu kapatarak elindeki kitapla ders çalışmaya gittiğidir (Becer, 1996, s.244). Metinlerle görsel düzenlemeler arasındaki bağlantının doğru bir şekilde kurulamaması, konuya dair yanlış bilgilerin öğrenilmesine ve hatalı bir iletişimin kurulmasına neden olabilecektir.

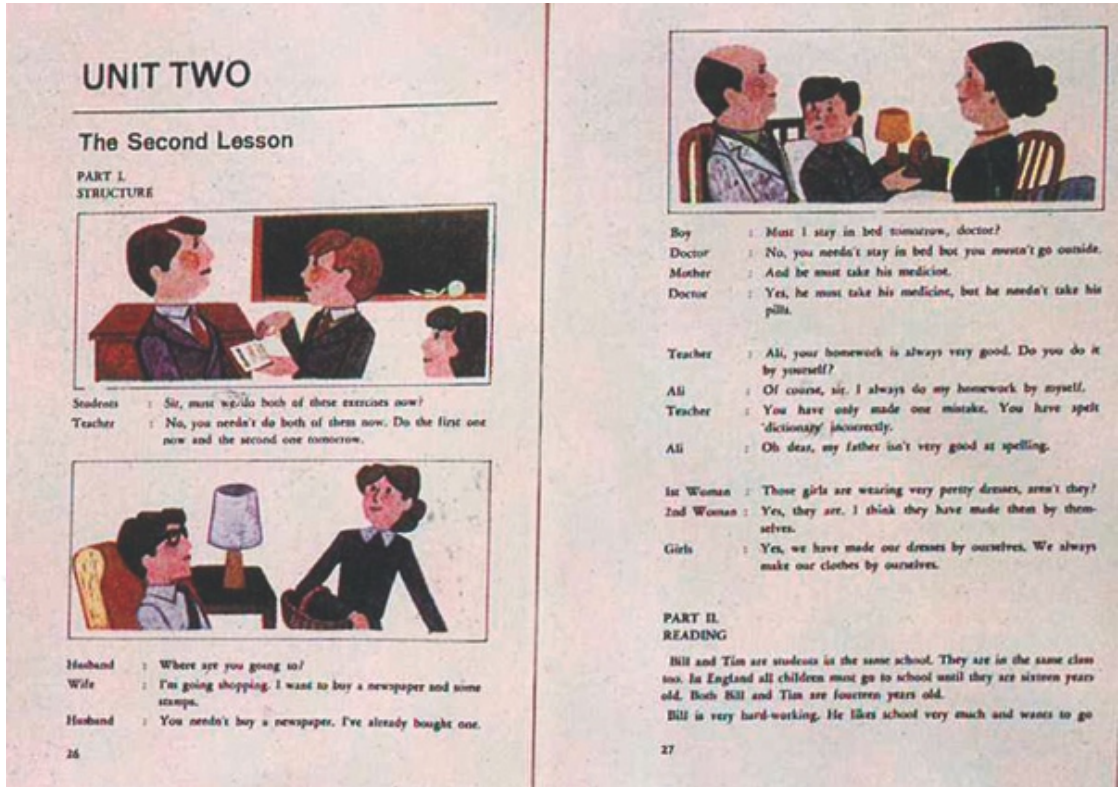
Görsel 3.12. İlköğretim okulu dönemine ait bir ders kitabı sayfası örneği (Becer, 1996, s.254).

Aşağıdaki ders kitabının karşılıklı sayfalarında kullanılan metinlerde yazı karakterlerinin farklı punto ölçülerinde olması görsel bütünlüğün bozulmasına neden olmaktadır (Görsel 3.13.). Görsel tasarım açısından bütünlüğün sağlanabilmesi için tipografik öğelerin sayfa düzeni içinde standart olması gerekmektedir. Bu durum aynı zamanda görsel algı açısından da okuyuculara kolaylık sağlayacaktır. Ders kitaplarında kullanılan yazı karakterlerinin punto ölçüleri için belirlenen resmî standartlar, ilgili yaş grubunun algı seviyesi gözetilerek oluşturulduğuna göre kitabın tüm sayfalarında bu standartların sürdürülmesi gerekmektedir. Ders kitabı gibi birbirinden farklı birçok ünitenin bulunduğu kaynaklarda tipografi kullanımı kitabın tümünde belirli bir düzen içinde tasarlanmalıdır.

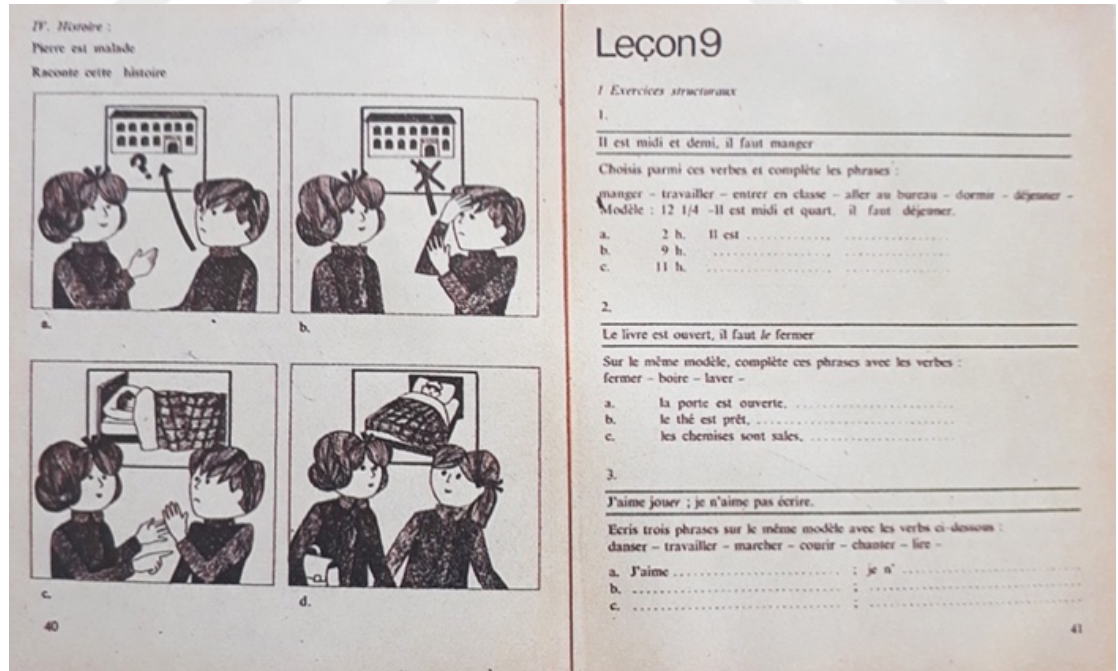

Görsel 3.13. İlköğretim okulu dönemine ait bir ders kitabı sayfası örneği (Becer, 1996, s.254).

Ders kitaplarında aynı sayfa içinde farklı punto ölçülerinin kullanılması durumuna, basım yılı farklı olan ders kitaplarında da rastlanılabilmektedir (Görsel 3.14.). Bora Özen'in (2010), Türkiye ve Almanya'daki ilköğretim düzeyi ders kitaplarının karşılaştırılmasını konu ettiği tez araştırmasında da farklı değerdeki puntoların kullanımına ilişkin örneklerle yer verilmiştir. Örneğin aşağıda, 2006 yılına ait 1. sınıf okuma ve yazma ders kitabında hem aynı sayfa hem de yan yana sayfalarda birbirinden farklı puntolarda yazılmış metinlere rastlanmaktadır.

Görsel 3.15. Mürşide İçmeli'nin tasarladığı İngilizce Ders Kitabının İç Sayfaları (Kaya, 1996, s.251).

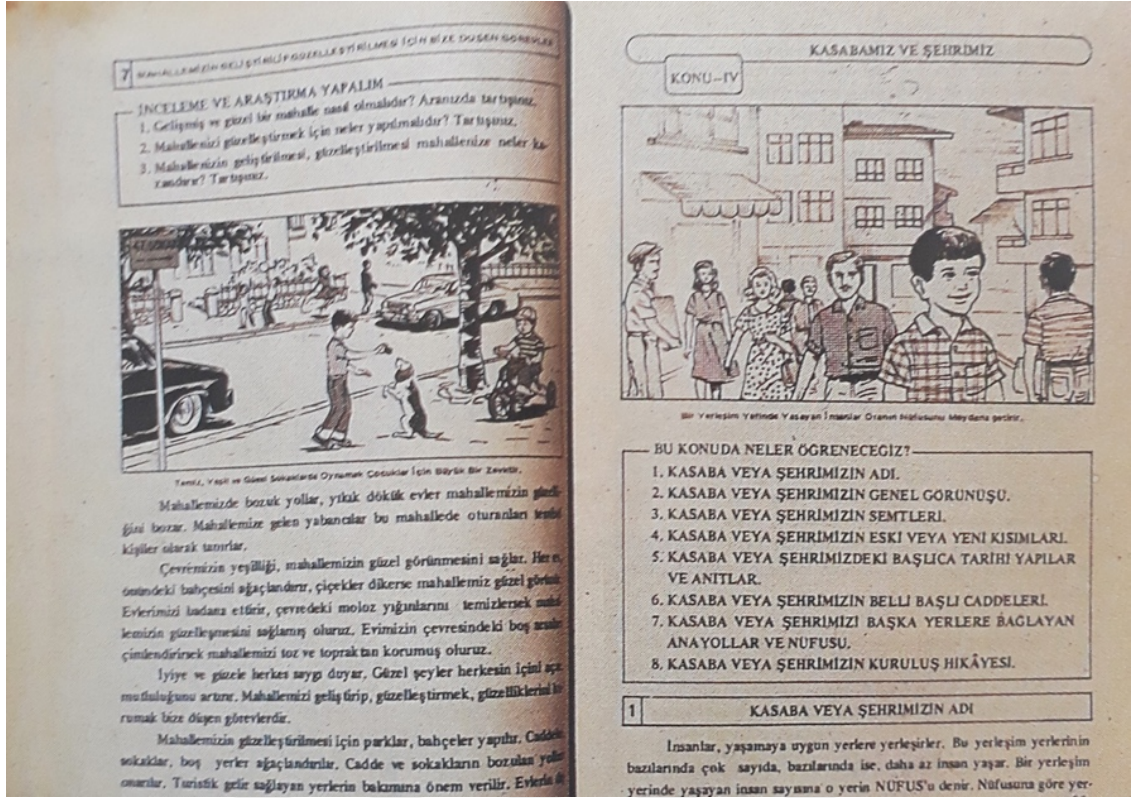
Görsel 3.16. Mürşide İçmeli'nin tasarladığı Fransızca Ders Kitabının İç Sayfaları (Kaya, 1996, s.251).

İsmail Kaya, araştırmasında 1950-1995 yıllarını kapsayan Türkçe, Hayat Bilgisi ve Yabancı Dil alanında iki yüze yakın ders kitabını görsel tasarım açısından incelemiştir.

Bu örnekler arasında tipo baskı tekniği ile basılan 1956 yılı tarihli Hayat Bilgisi-Türkçe kitabının iç sayfalarındaki görsel düzenlemeler o dönem için oldukça karakteristiktir. Tipo baskı tekniği ile 3. hamur kâğıda basılan kitabın kavramlarla ilgili resimlemelerin yer aldığı sayfasında, başlıkların tipografik olarak sıkışık tasarlanmasına rağmen görsel yapı ile metinler arasında bağ kurma arayışı göze çarpmaktadır (Görsel 3.17). 1963 yılı İnkılap ve Aka Yayınevi tarafından yayımlanan ilkökul 2. sınıf düzeyi Hayat Bilgisi kitabının kapağı ofset baskı tekniği ile renkli, iç sayfaları ise tipo baskı tekniği ile siyah-beyaz olarak basılmıştır (Görsel 3.18). 1950’li yıllardan 1980’li yıllara ders kitaplarının resimlemelerinde ve tipografik düzenlemelerinde ciddi bir gelişme görülmez. İlgili yaş düzeyindeki çocukların ilgisini çekebilecek görsel anlayıştan söz etmek mümkün değildir (Kaya, 1996, s.153-154).

Görsel 3.17. İlkokul 3. Sınıf Hayat Bilgisi-Türkçe ders kitabı resimlemeleri ve sayfa tasarımları, 1956 (Kaya, 1996, s.249).

Görsel 3.18. Hayat Bilgisi ilkököl 2. Sınıf ders kitabı iç sayfa resimlemesi ve tasarımı, 1963 (Kaya, 1996, s.250).

Ders kitapları konusunda farklı bir araştırmada Demiral (2019, s.51), 1923-2018 yılları arasında liselerde okutulan 50 adet Türk Dili ve Edebiyatı ders kitabını “biçim” ve “içerik” yönünden incelemiştir. Bu araştırmadaki alt başlıklardan biri olan “görsel tasarım” kısmında önemli tespitler yapılmıştır. Buna göre, araştırma kapsamındaki ders kitaplarında 1994 yılından itibaren ders içeriklerini oluşturan metinlerin görsellerle desteklenmesi, önceki yıllara göre belirgin bir şekilde artış göstermiştir. Ayrıca, 1930’lu ve 1940’lı yıllardaki ders kitaplarında bulunan “İçindekiler” bölümlerinin bilgilendirme işlevinden uzak bir başlık sistemi ile tasarlandığı, ayrıca “İçindekiler” sayfasının kitabın en sonuna eklenmesi uygulamasının pratik açıdan kitabın kullanımını zorlaştırdığı not edilmiştir. Buna ilaveten, Cumhuriyetin ilanından 1950’li yıllara kadar “Kaynakça, Dizin, Sözlük, Terimler Sözlüğü” bölümlerinin araştırma dahilindeki hiçbir ders kitabında bulunmadığı tespit edilmiştir. Ancak 1950’den sonra bu “Kaynakça” ve “Sözlük” bölümlerinin bir standart hâline gelerek ders kitaplarında kullanılmaya başlandığı belirtilmiştir. Bu araştırmaya dâhil olan ders kitaplarında “Kapak Resmi” kullanımının 2000 yılı öncesindeki bulunmadığı tespit edilmiştir. Bir başka deyişle ders kitabının kapağı yalnızca metinlerden oluşmaktadır. 1990 yılı sonrası ders kitaplarının hem içerik

hem de görsel tasarımdan sorumlu komisyonlarca tasarlanmaya başlandığının altı çizilmiştir. Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılından 2018 yılına kadarki Türk Dili Edebiyatı ders kitaplarının hem içerik hem de görsel açılardan değişimlerinin irdelendiği bu araştırmada 1990'lı yıllara kadar sayfa tasarımlarının daha çok metinsel ağırlıkta olduğu, 1990 yılı sonrasında ise içeriklerin görsellerle desteklenmeye başladığı görülmüştür.

Günümüze bakıldığında ise dijital olanakların artması ile ders kitaplarındaki içerikler internet üzerinden erişilen içeriklerle eş güdümlü bir biçimde ilerlemektedir. Ders içerikleri sunum, video ve animasyonlarla desteklenerek tasarlanmaktadır. Bahsi geçen bu görsel yöntemler, bilginin akılda kalıcılığına olumlu katkılar sağlamak ve çoklu ortamlar sayesinde eğitim gün geçtikçe görsellerle çok daha ilişkili hâle gelmektedir.

3.3. Ders Kitaplarının Görsel Tasarımını İnceleyen Araştırmalar

Bu bölümde Türkiye'deki ilköğretim ders kitaplarının görsel tasarım yapısıyla ilgili literatür araştırması yapılarak bu alana dair nasıl bir katkı sağlanacağı konusunda bir yön belirlenmeye çalışılmıştır. Literatür araştırmasında ulaşılabilen ilköğretim okulu ders kitaplarının görsel tasarımına yönelik hazırlanan araştırmalar incelenerek yorumlanmıştır. Ayrıca incelenen araştırmaların sonuçlarına ilişkin bulgular da bu bölümün sonunda değerlendirilmiştir.

İlköğretim okulu ders kitaplarındaki görsel tasarımı inceleyen araştırmalarda aşağıdaki soruların yanıtlanması amaçlanmıştır:

1. Araştırmalar yıllara göre nasıl bir dağılım göstermiştir?
2. Araştırmalarda yayın türü (makale, yüksek lisans tezi, sanatta yeterlik tezi, doktora tezi) dağılımı nasıl olmuştur?
3. Tez araştırmalarının yapıldığı enstitü ve ana bilim dallarına göre dağılımı nasıl olmuştur?
4. Tez araştırmalarının üniversitelere göre dağılımı nasıl olmuştur?
5. Araştırmaların yöntemi nedir?
6. Örneklem alınan kitapların ders ve sınıf düzeylerine göre dağılımı nedir?
7. Araştırmalarda görsel tasarım uygulaması mevcut mu?
8. Araştırmaların sonuçları nelerdir?

Yöntem olarak nitel modelde bir inceleme yapılmıştır. Bu araştırma 2023 yılının Ekim ayında Yüksek Öğrenim Kurumu Tez Tarama Merkezi ile Dergipark ve Google Akademik platformu üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma, detayları açıkça belirtilen (kitabın basım yılı, sınıf düzeyi vs.) ders kitaplarının görsel tasarımını inceleyen araştırmaları kapsamaktadır. Ulaşılan araştırmalar doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Tez araştırmalarından üretilen aynı isimdeki makaleler araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Çalışma grubunda 3 doktora tezi, 2 sanatta yeterlik tezi, 28 yüksek lisans tezi, 19 makale bulunmaktadır. Bu kapsamda, Yök Tez Tarama Merkezi, Dergipark ve Google Akademik platformlarında konu alanı “ders kitapları” olan sonuçlar arasından görsel tasarımını ya da grafik tasarımını konu edinen ve ulaşılabilen tüm araştırmalar analiz edilmiştir.

Araştırma verileri ders kitaplarının görsel tasarımını tamamen ya da kısmen inceleyen araştırmalardan elde edilmiştir. Araştırmaların başlık, özet ya da anahtar kelimelerinde görsel tasarım ibaresi olması şartı gözetilmiştir. Tezlerin PDF belgelerine YÖK Ulusal Tez Merkezi üzerinden erişim sağlanmıştır. İlgili tüm araştırmalardan bir liste hazırlanmış olup erişimin mümkün olduğu belgeler bilgisayar ortamına indirilmiş ve incelenmiştir. Dergipark ve Google Akademik ortamlarındaki makalelerde ders kitapları ve görsel tasarım kavramlarının birlikte yer almasına dikkat edilmiştir.

Elde edilen verilerin analizinde ulaşılan tüm araştırmalar tek bir havuzda toplanmıştır. PDF belgelerinin isimlerine araştırmacıların isimleri eklenmiş ve bu sayede istenilen araştırmaya kolayca ulaşılmıştır. Bu araştırmalar kendi içinde sekiz alt başlıkta toplanmıştır. Bu başlıklar; araştırmanın yılı, yayının türü, tezlerin enstitüsü ve ana bilim dalı, üniversitesi, yöntemi, ders ve sınıf düzeyi, görsel tasarım önerisi/uygulaması bulunup bulunmadığı ve sonuçlarına ilişkin bulgulardan oluşmaktadır.

3.3.1.İlköğretim Ders Kitaplarındaki Görsel Tasarımı İnceleyen Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımı

Ders kitaplarındaki görsel tasarımı inceleyen araştırmaların yıllara göre dağılımını gösteren tablo aşağıdaki gibidir. Araştırmalar 2001-2022 yılları arasını kapsamaktadır. Toplam araştırma sayısı 52’dir (Tablo 3.1.).

Tablo 3.1. Ders Kitaplarının Görsel Tasarımı İle İlgili Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Araştırma Sayısı	Yüzdesi
2001	1	1,92
2003	1	1,92
2004	1	1,92
2005	1	1,92
2006	1	1,92
2007	3	5,77
2008	3	5,77
2009	1	1,92
2010	3	5,77
2011	1	1,92
2012	3	5,77
2013	1	1,92
2014	1	1,92
2015	1	1,92
2016	4	7,69
2017	4	7,69
2018	4	7,69
2019	7	13,46
2020	3	5,77
2021	5	9,62
2022	3	5,77
TOPLAM	52	100

Tabloda görüldüğü üzere ilköğretim düzeyi ders kitaplarının görsel tasarımı konusunun geçtiği araştırma sayısının en yüksek olduğu yıl 7 araştırma ile 2019 yılı olmuştur. Ardından 5 araştırma ile 2021 yılı gelmektedir. Tabloda dikkat çekici noktalardan biri de araştırma sayısının son yıllarda büyük artış göstermesidir. Örneğin, son 5 yılda yapılan 26 araştırma, yapılan tüm araştırmaların %50'sini oluşturmaktadır. 2001-2017 arasındaki toplam araştırma sayısına son 5 yıl içinde ulaşılmıştır.

3.3.2. İlköğretim Ders Kitaplarındaki Görsel Tasarımı İnceleyen Araştırmaların Yayın Türüne Göre Dağılımı

İlköğretim ders kitaplarındaki görsel tasarımı inceleyen araştırmaların yayın türüne göre dağılımını içeren tablo doktora, sanatta yeterlik, yüksek lisans ve makaleleri içermektedir (Tablo 3.2.).

Tablo 3.2. *Ders Kitaplarının Görsel Tasarımı İle İlgili Araştırmaların Yayın Türüne Göre Dağılımı*

Yayın Türü	Sayısı	Yüzdesi
Doktora	3	5,77
Sanatta Yeterlik	2	3,85
Yüksek Lisans	28	53,85
Makale	19	36,54
TOPLAM	52	100

Yukarıda yer alan tabloya bakıldığında ilköğretim düzeyi ders kitaplarındaki görsel tasarımını inceleyen araştırmaların daha çok yüksek lisans düzeyinde yoğunlaştığı görülmektedir. Konu ile ilgili 28 yüksek lisans tez araştırması, tüm araştırmalar arasında ilk sırada yer almaktadır. Yüksek lisans araştırmaları tüm araştırmaların %50'sinden fazladır. Araştırmaların yoğunlaştığı bir diğer yayın türü ise makaledir. Konu kapsamında 19 araştırma makalesi bulunmaktadır. Bunun ardından 3 doktora ve 2 sanatta yeterlik çalışması gelmektedir. Dolayısıyla konu ile ilgili en az araştırmanın bulunduğu türler doktora ve sanatta yeterlik olmuştur. Sanatta yeterlik düzeyinde konuyla ilgili araştırmaların azlığı dikkat çekicidir.

3.3.3. İlköğretim Ders Kitaplarındaki Görsel Tasarımı İnceleyen Araştırma Tezlerinin Enstitü ve Anabilim Dalına Göre Dağılımı

İlköğretim ders kitaplarının görsel tasarımı ile ilgili tez araştırmalarının enstitülere göre dağılımına ait tabloya bakıldığında tez araştırmalarının 5 farklı enstitüde toplandığı görülmektedir. Bu enstitüler; eğitim bilimleri, fen bilimleri, güzel sanatlar, lisansüstü eğitim, sosyal bilimler enstitüleri olmuştur (Tablo 3.3.).

Tablo 3.3. *Ders Kitaplarının Görsel Tasarımı ile İlgili Araştırmaların Enstitü Türüne Göre Dağılımı*

Enstitüler	Tez Sayısı	Yüzdesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	15	45,45
Fen Bilimleri Enstitüsü	2	6,06
Güzel Sanatlar Enstitüsü	2	6,06
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	1	3,03
Sosyal Bilimler Enstitüsü	13	39,39
TOPLAM	33	100

İlgili tez araştırmalarının yayınlandığı enstitülere bakıldığında tezlerin ağırlıklı olarak eğitim bilimleri enstitülerinde olduğu görölmektedir. Eğitim bilimleri enstitülerinin 15 tez araştırması ile ilk sırada yer alması, ders kitaplarının eğitimin önemli bir parçası olmasından kaynaklanmaktadır.

Araştırmaların yoğunlaştığı bir diğerk enstitü ise 13 tez araştırması ile sosyal bilimler enstitüleridir. Bilindiğı üzere sosyal bilimler enstitülerinde eğitimin de içinde bulunduğı birçok anabilim dalı yer almaktadır. Sosyal bilimler enstitülerinin ders kitapları konusunda neredeyse eğitim bilimleri enstitüleri kadar etkin olması birçok disipline ait geniş bir araştırma sahasının bulunması ile açıklanabilir.

Tablodaki dikkat çekici verilerden birisi de güzel sanatlar enstitülerinden yayınlanan yalnızca 2 tez çalışması bulunmasıdır. Bu konuda güzel sanatlar enstitüleri diğerk enstitülerden daha farklı bir misyona sahiptir. Daha önceki bölümlerde bahsedildiğı üzere ders kitapları ile ilgili yayınlanan tezler genel olarak seçilen dersle ilgili “programa uygunluk”, “bilimsel içerik”, “dil ve anlatım”, “fiziksel yapı” gibi kısımlardan oluşmakta ve ders kitaplarının görsel yapısı bu başlıklar arasında “görsel içerikler” adı altında incelenmektedir. Güzel sanatlar enstitülerinde ise ders kitaplarının görsel tasarımında öğrencilerin estetik düzeylerini geliştirmek, onlara sanatsal bir bakış açısı kazandırmaya yönelik tasarım önerileri/uygulamaları bulunmaktadır. Bu noktada güzel sanatlar enstitüleri diğerk enstitülerden işlevsel olarak ayrılmaktadır.

Ders kitaplarının görsel tasarımı konusu ile ilgili olarak fen bilimleri enstitülerinden 2 tez çalışması, lisansüstü eğitim enstitüsünden yayınlanan 1 tez araştırması bulunmaktadır. Lisansüstü eğitim enstitüsünde yer alan tezin ana bilim dalı da güzel sanatlar eğitimi ana bilim dalı olduğu için ilgili tezin özünde güzel sanatlar alanında olduğunu değerlendirmek çok yanlış olmayacaktır.

Tezlerin ana bilim dalları incelendiğinde araştırmaların çok geniş bir yelpazeye yayıldığı görölmektedir. Araştırmacıların uzmanlık alanları ve çalışmayı seçtikleri ders kitapları ana bilim dallarındaki dağılımı etkilemiştir. İlköğretim düzeyi ders kitaplarının görsel tasarımını inceleyen tezlerin anabilim dallarına göre dağılımında ilk sırayı beşer tez çalışması ile güzel sanatlar eğitimi ana bilim dalı ve ilköğretim ana bilim dalı almıştır. Bunun ardından üçer tez ile bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi ana bilim dalı, eğitim bilimleri ana bilim dalı ve grafik ana sanat dalı gelmektedir. Matematik ve fen bilimleri eğitimi ana bilim dalından 2 tez çalışması bulunurken diğerk ana bilim dallarının birer tez çalışması bulunmaktadır (Tablo 3.4.).

Tablo 3.4. Ders Kitaplarının Görsel Tasarımı ile İlgili Araştırmaların Anabilim Dalına Göre Dağılımı

Enstitüler	Tez Sayısı	Yüzdesi
Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Ana Bilim Dalı	3	9,09
Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı	3	9,09
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı	1	3,03
Grafik Ana Sanat Dalı	3	9,09
Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı	5	15,15
Güzel Sanatlar Eğitimi Resim İş Öğretmenliği Ana Bilim Dalı	1	3,03
İlköğretim Ana Bilim Dalı	5	15,15
İlköğretim Eğitimi Ana Bilim Dalı	1	3,03
İlköğretim Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı	1	3,03
Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Ana Bilim Dalı	1	3,03
Müzik Öğretmenliği Ana Bilim Dalı	1	3,03
Ortaöğretim Fen ve Matematik Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı	1	3,03
Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı	1	3,03
Sınıf Öğretmenliği Ana Bilim Dalı	1	3,03
Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı	1	3,03
Temel Eğitim Ana Bilim Dalı	1	3,03
Türkçe ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı	1	3,03
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı	1	3,03
Uygulamalı Sanatlar Grafik Eğitimi Ana Bilim Dalı	1	3,03
TOPLAM	33	100

Araştırmaları yalnızca yayımlandığı enstitü bazında değerlendirmenin hatalı analizlere veya yanlış yorumlara yol açması mümkündür. Bunun için araştırma konusunun ana bilim dallarına nasıl dağılım gösterdiğini görmek önem kazanmıştır. Ders kitaplarındaki görsel tasarımı dolaylı olarak değil doğrudan inceleyen ana bilim dalları, grafik ana sanat dalı ve güzel sanatlar eğitimi ana bilim dallarıdır. Bunun nedeni ise bu alanların yoğun olarak görsellerle ilişkili olmasıdır. Bahsi geçen iki ana bilim dalının çatısı altında yapılan araştırmaların yüzdelik toplamı tüm araştırmalar içinde %30'luk bir ağırlığa sahiptir.

3.3.4. İlköğretim Ders Kitaplarındaki Görsel Tasarımı İnceleyen Araştırma Tezlerinin Üniversitelere Göre Dağılımı

Ders kitaplarının görsel tasarımını inceleyen tez araştırmalarının üniversitelere dağılımını gösteren tablo aşağıda gösterilmektedir. Buna göre konuyla ilgili araştırmalarda 33 üniversite ön plana çıkmaktadır (Tablo 3.5.).

Tablo 3.5. Ders Kitaplarının Görsel Tasarımı ile İlgili Araştırmaların Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Araştırma Sayısı	Yüzdesi
Adıyaman Üniversitesi	1	3,03
Afyon Kocatepe Üniversitesi	1	3,03
Anadolu Üniversitesi	1	3,03
Ankara Üniversitesi	2	6,06
Atatürk Üniversitesi	1	3,03
Balıkesir Üniversitesi	1	3,03
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	2	6,06
Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi	1	3,03
Celal Bayar Üniversitesi	1	3,03
Çukurova Üniversitesi	1	3,03
Dokuz Eylül Üniversitesi	1	3,03
Gazi Üniversitesi	4	12,12
Giresun Üniversitesi	1	3,03
Hacettepe Üniversitesi	1	3,03
İstanbul Üniversitesi	1	3,03
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	1	3,03
Marmara Üniversitesi	1	3,03
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	1	3,03
Necmettin Erbakan Üniversitesi	1	3,03
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	2	6,06
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	1	3,03
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	1	3,03
Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi	1	3,03
Uşak Üniversitesi	3	9,09
Yıldız Teknik Üniversitesi	1	3,03
TOPLAM	33	100

Tezlerin üniversitelere dağılımı bakıldığında 4 araştırma ile Gazi Üniversitesi ilk sırada yer alırken 3 çalışma ile Uşak Üniversitesi 2. sırada yer almaktadır. İkişer çalışma ile Ankara Üniversitesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 3. sırada yer almaktadır. Diğer üniversitelerde birer tez araştırması bulunmaktadır. Tez sayılarının üniversitelere dağılımında Gazi Üniversitesi dışında ön plana çıkan bir diğer üniversite bulunmamaktadır.

3.3.5.İlköğretim Ders Kitaplarındaki Görsel Tasarımı İnceleyen Çalışmaların Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

İlköğretim ders kitaplarının görsel tasarımına ilişkin araştırmalarda benimsenen yöntemlerin dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Tüm araştırmaların yöntem bölümleri incelenmiştir. Buna göre araştırmalar; “nicel”, “nitel” ve “karma” araştırmalar olarak sınıflandırılmıştır (Tablo 3.6.).

Tablo 3.6. Ders Kitaplarının Görsel Tasarımı ile İlgili Araştırmaların Yöntemlerine Göre Dağılımı

Araştırma Yöntemi	Sayısı	Yüzdesi
Nicel	3	5,77
Nitel	43	82,69
Karma	6	11,54
TOPLAM	52	100

Araştırmalara bakıldığında 43 nitel araştırma yöntemi ile hazırlanmış çalışma bulunmaktadır. Tüm araştırmalar arasında nitel araştırma yönteminin yazarlar tarafından ilk sırada tercih edildiği görülmektedir. Dolayısıyla ders kitaplarının görsel tasarımı için nitel araştırmanın en uygun yöntem olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Nicel araştırma yönteminin benimsendiği yalnızca 3 çalışma bulunmaktadır. Bundan dolayı nicel araştırma yöntemi en az tercih edilen araştırma yöntemi olarak ön plana çıkmıştır. Ayrıca, tüm araştırmalar arasında her iki yöntemin birlikte kullanıldığı 6 karma çalışma bulunmaktadır.

Nicel araştırmalar daha çok sayısal olarak ifade edilen sonuçlarla yorumlandığı için görsel tasarım gibi betimsel analiz yöntemlerinin ağır bastığı bir alanda görsellere yönelik rakamsal ifadeler ikincil öneme sahiptir. Örneğin bir ders kitabının içinde yıllara göre hangi türdeki görselin (fotoğraf, resimleme, harita vb.) yoğun olarak kullanıldığını ölçmek görsellerin tasarım anlayışına dair bir fikir vermeyecektir. Dolayısıyla nicel yöntemler ders kitaplarının görsel tasarımı konusunda oldukça az tercih edilmiştir.

3.3.6.İlköğretim Ders Kitaplarındaki Görsel Tasarımı İnceleyen Araştırmalarda Örneklem Alınan Kitapların Ders ve Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

İlköğretim ders kitaplarının görsel tasarımını inceleyen araştırmalarda ders ve sınıf düzeyleri, tüm araştırmaların hangi ders ve hangi sınıf düzeyinde yoğunlaştığını ölçebilmek açısından önemlidir. Buna göre oluşturulan tabloda tüm araştırmalar; Bilgisayar, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Fen Bilimleri, Hayat Bilgisi, Matematik, Müzik, Sosyal Bilgiler ve Türkçe dersleri arasında dağılım göstermektedir (Tablo 3.7.).

Tablo 3.7. Ders Kitaplarının Görsel Tasarımı ile İlgili Araştırmaların Derslere Göre Dağılımı

Ders Adı	Araştırma Sayısı	Yüzdesi
Bilgisayar	4	6,45
Coğrafya	1	1,61
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	3	4,84
Fen Bilimleri	10	16,13
Hayat Bilgisi	4	6,45
Matematik	8	12,90
Müzik	2	3,23
Sosyal Bilgiler	14	22,58
Türkçe	16	25,81
TOPLAM	62(*)	100

(*) Aynı araştırma içinde birden fazla ders kitabının yer alması sebebiyle toplam sayı araştırma sayısından fazladır.

İlköğretim ders kitaplarının görsel tasarımına en fazla konu edilen ders, 16 araştırma ile Türkçe dersi olmuştur. Sosyal Bilgiler dersi ise 14 araştırma ile 2. sırada yer almaktadır. Araştırmalarda en çok tercih edilen 3. ders ise 10 araştırma ile Fen Bilimleri dersidir. Hakkında 8 araştırma yapılan Matematik dersi ise tabloda 4. sıradadır. Bunun ardından dörder araştırma ile Hayat Bilgisi ve Bilgisayar dersi, 3 çalışma ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi gelmektedir. 2 araştırma ile Müzik, 1 araştırma ile de Coğrafya dersi araştırmalarda en az konu edilen dersler olmuştur.

İlköğretim ders kitaplarının görsel tasarımında Türkçe dersinin araştırmalara en çok konu edilen ders olması, Türkçenin ilköğretim 1. sınıfta okuma-yazma dersi olarak da görülmesinden kaynaklanabilir. Henüz harfleri okuyup yazamayan çocuklar için görseller büyük önem taşımakta ve bundan dolayı da Türkçe ders kitaplarının araştırmacılar tarafından daha çok tercih edilmesi mümkündür.

Türkçe dersinin ardından Sosyal Bilgiler dersi araştırmaların ikinci olarak yoğunlaştığı bir derstir. Sosyal Bilgiler dersi, 4. sınıfta başlayarak 7. sınıfa kadar devam eden zorunlu bir derstir. 1. sınıftan 4. sınıfa kadar devam eden Hayat Bilgisi dersinin devamı niteliğinde olan Sosyal Bilgiler dersinin araştırmalarda daha çok tercih edilmesinin bir sebebi olabilir. Fen Bilimleri dersi ise 10 araştırma ile 3. sırada yer almıştır. Bunun ardından 8 araştırma ile Matematik dersi gelmektedir. İlk 4 sıralamaya bakıldığında Türkçe, Sosyal Bilgiler, Fen Bilimleri ve Matematik dersi araştırmalarda en çok konu edilen dersler olmuştur. İlgili 4 ders, %77,42'lik bir pay ile tüm araştırmaların içinde anlamlı bir yüzdeye sahiptir. Araştırmalara konu edilen diğer derslerin toplamı ise yalnızca %22,58'lik bir orana sahiptir.

Araştırmaların 8 sınıf düzeyine dağılımını ve yüzdelerini içeren tabloya aşağıda yer verilmiştir. Buna göre 8 sınıf için toplamda 119 araştırma yapılmıştır (Tablo 3.8.).

Tablo 3.8. Ders Kitaplarının Görsel Tasarımı ile İlgili Araştırmaların Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

Sınıf Düzeyi	Araştırma Sayısı	Yüzdesi
1. Sınıf	7	5,88
2. Sınıf	7	5,88
3. Sınıf	8	6,72
4. Sınıf	15	12,61
5. Sınıf	18	15,13
6. Sınıf	18	15,13
7. Sınıf	17	14,29
8. Sınıf	13	10,92
TOPLAM	119(*)	100

(*) Aynı araştırma içinde birden fazla sınıf düzeyinin yer alması sebebiyle toplam sayı araştırma sayısından fazladır.

Araştırmaların sınıf düzeylerine dağılımına bakıldığında üst sıralarda sayılar birbirine oldukça yakındır. Buna göre ilk sırayı on sekizer araştırma ile 5 ve 6. sınıflar, ikinci sırayı 17 araştırma ile 7. sınıf, üçüncü sırayı 15 araştırma ile 4. sınıf ve dördüncülüğü 13 araştırma ile 8. sınıf almıştır. 1 ve 2. sınıflar ve yedişer araştırma ile en az sayıda çalışma yapılan sınıf düzeyleri olmuştur. Bazı sınıf düzeylerindeki rakamsal artış birden fazla sınıf düzeyine yönelik yapılan araştırmalardan kaynaklanmaktadır.

3.3.7. İlköğretim Ders Kitaplarındaki Görsel Tasarımı İnceleyen Araştırmaların Görsel Tasarım Uygulamasının/Projesinin Varlığına Göre Dağılımı

İlköğretim ders kitaplarındaki görsel tasarımı inceleyen araştırmalarda bir görsel tasarım uygulaması bulunup bulunmadığıyla ilgili tablo aşağıda yer almaktadır. Burada görsel tasarım uygulamasının varlığından kastedilen ise araştırmacıların öneri olarak ders kitabı önerisi veya sayfa tasarımı yapıp yapmadığıdır (Tablo 3.9.).

Tablo 3.9. İlköğretim Ders Kitaplarına Ait Araştırmaların Görsel Tasarım Uygulamasına Göre Dağılımı

Görsel Tasarım Uygulaması	Araştırma Sayısı	Yüzdesi
Var	4	7,69
Yok	48	92,31
TOPLAM	52	100

Araştırmaların büyük çoğunluğu bir görsel tasarım projesine sahip değildir. Daha önce bahsedildiği üzere güzel sanatlar alanı dışındaki araştırmalarda görsel tasarım yapısı çeşitli araştırma ölçekleri ile iyi bir biçimde analiz edilmiş olsa da ilgili araştırmacıların grafik tasarımcı yönlerinin bulunmaması nedeniyle bu araştırmaların çoğunluğunda bir görsel tasarım uygulama önerisi bulunmamaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere çalışmaların %92'sinde bir görsel tasarım uygulaması bulunmazken çalışmaların yaklaşık olarak %8'inde bir görsel tasarım projesi yer almaktadır.

İlköğretim ders kitapları, birçok araştırmacı tarafından incelenmiş ve konu hakkında çok çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmaların çok büyük bir çoğunluğu tespit niteliğinde olup bir görsel çözümleme üzerinde yoğunlaşmamıştır. Bu noktada görsel çözümlemelerden kasıt ise basmakalıp bir tasarım anlayışı ile oluşturulmuş önerilerin çok dışında, öğrencilerin görsel algı düzeylerine uygun ve sanatsal gelişimlerine katkı sağlayacak öneriler sunmaktır. Yukarıdaki tablolarda detayları yer alan araştırmaların sonuç bölümlerine aşağıda kısaca değinilerek bunlar literatüre katkıları bakımından incelenmiştir.

3.3.8. İlköğretim Ders Kitaplarındaki Görsel Tasarımı İnceleyen Araştırmaların Sonuçlarına İlişkin Bulgular

İlköğretim ders kitaplarındaki görsel tasarımını inceleyen ve ulaşılabilen araştırmaların incelendiği bu bölümde araştırmaların amacı, yılı ve kısaca sonuçlarına değinilmiştir.

Seven (2001, s.60); 2001-2002 eğitim-öğretim yılında 4, 5, 6, 7. sınıflarda okutulmakta olan Sosyal Bilgiler ders kitaplarının görsel tasarımının da içinde olduğu çeşitli özellikleri öğrenci ve öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmiştir. Araştırmaya 7 ildeki 18 ilköğretim okulundan 4, 5, 6 ve 7. sınıflarında okuyan 1.367 öğrenci ve 60 sosyal bilgiler öğretmeni katılmıştır. Araştırmaya katılan öğretmen ve öğrenciler kendi sınıfında okuttukları ders kitaplarının fiziksel durumunu (kapak kartonunun kalitesi, kapakların ilgi çekiciliği, kâğıt kalitesi, uzun süre kullanıma uygunluk, içindekiler sayfasının görsel olarak etkin tasarımı) genel olarak yetersiz bulmuştur.

Kılıç (2003, s.77), 2000 yılı ilköğretim 2. sınıf Türkçe ders kitabını görsel tasarım açısından değerlendirmiştir. Genel olarak, konu başlıklarındaki tipografik yaklaşımın etkisizliğini, sayfa boşluklarına neredeyse hiç yer verilmediğini, ayrıca karşılıklı sayfaların birlikte tasarlanmadığını ve sayfalardaki resimlemelerin teknik açıdan

yetersizliği gibi olumsuzluklar nedeniyle öğrencilerin derse ilgisinin azalabileceği belirtilmiştir. Kılıç, araştırması kapsamında incelemiş olduğu 2. sınıf Türkçe ders kitabına yönelik olarak alternatif bir ders kitabı tasarımı yapmıştır.

Alpan (2004, s.193), ilkokul 3. sınıf Hayat Bilgisi ders kitabındaki grafik tasarım anlayışının öğrenci başarısına etkisini araştırmıştır. Araştırma kapsamında Alpan'ın uzman görüşleri ile oluşturduğu araştırma ölçeği kullanılarak tasarlanan ders kitabı ile bir deney yapılmıştır. Araştırmaya 288 ilkokul 3. sınıf öğrencisi katılmıştır. 151 öğrenci, ders kitaplarında belirlenen grafik tasarım ilkelerine göre hazırlanan kitapçığı kullanırken 137 öğrenci ise hâlihazırdaki ders kitaplarını kullanmaya devam etmiştir. 3. hafta ve 10. hafta sonunda kalıcılık testleri uygulanmış ve elde edilen bulgulara göre; grafik tasarım ilkeleri gözetilerek tasarlanan kitapçığın çok daha akılda kalıcı olduğu ve öğrencilerin akademik başarısını olumlu etkilediği belirlenmiştir. Örneklem alınan ilkokul 3. sınıf Hayat Bilgisi ders kitabı grafik tasarım ilkelerine göre yetersiz bulunmuştur. Grafik tasarım ilkelerine uygun olarak tasarlanan kitapçığın iç sayfalarından örnekler aşağıda yer verilmiştir (Görsel 3.19).

Görsel 3.19. Alpan'ın araştırmasında kullandığı grafik tasarım ilkelerine uygun olarak tasarlanan ders kitabının iç sayfalarından örnekler, 2004 (Alpan, 2004, s.213).

Keser (2004, s.278), 2003-2004 eğitim-öğretim yılında 4 farklı ilkokul 4.sınıf Bilgisayar ders kitabının görsel tasarımını incelemiştir. İlgili ders kitapları; görsel öğelerin tasarım anlayışı, sayfa ve kapak tasarımı ve fiziksel özellikler bakımından incelenmiştir. Araştırma kapsamındaki ders kitapları Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Bölümü son sınıfında öğrenim gören 48 öğrenci tarafından değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucuna göre Bilgisayar ders kitaplarının görsel tasarım anlayışının araştırma ölçeğine göre kısmen uygun durumda olduğu görülmüştür.

Eşgi (2005), ilkokul 5. sınıf Bilgisayar ders kitaplarının görsel tasarım ilkelerine uygun olup olmadığını araştırmıştır. Bu kapsamda ulaşılabilen 4 farklı Bilgisayar ders kitabı incelenmiştir. Araştırma kapsamındaki ders kitapları, 2003-2004 akademik yılında Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü son sınıfında öğrenim gören 46 öğrenci tarafından değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda Bilgisayar ders kitaplarının hiçbirinde görsel tasarım ilkelerinin dikkate alınmadığı ortaya çıkmıştır.

Kars (2006), ilkokul 1, 2 ve 3. sınıf düzeyindeki 8 farklı Hayat Bilgisi ders kitabının grafik tasarım ilkelerine uygunluğu konusunu araştırmıştır. Bu araştırmada 2005-2006 eğitim-öğretim yılında yayımlanan Hayat Bilgisi ders kitaplarının grafik tasarımı, 2 akademisyen ve 1 özel sektörden grafik tasarımcı tarafından belirlenen kriterlere göre değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonucunda örneklem alınan ders kitaplarının kapak ve sayfa tasarımlarında, görsel düzen ve fiziksel yapısında olumsuzluklar tespit edilmiştir.

Karakelleoğlu (2007, s. 108-115), ilkokul 4. sınıf Matematik ders kitabını programa uygunluk, bilimsel içerik, dil ve anlatım, görsel düzen ve fiziksel yapı özellikleri bakımından incelemiştir. Bu kapsamda öğretmen, öğrenci ve uzman görüşlerine başvurulmuştur. Araştırmaya Tekirdağ merkezdeki 20 ilköğretim okulunda görev yapan 46 öğretmen ve bu okullardan seçilen 289 4. sınıf öğrencisi ve aynı ilde görevli 10 ilköğretim müfettişi katılmıştır. İncelenen ders kitabında konular arasında yeterince boşluk bırakılmadığı, dolayısıyla kitaptaki diğer bir üniteye geçildiğinin çoğu kez fark edilmediği, öğrencilerin not almaları için sayfa boşluklarına yeterince yer verilmediği ve görsel öğelerin konuya ilişkin yeterli vurguyu oluşturmadığı belirtilmiştir.

Tural (2007, s.119); ortaokul 6, 7 ve 8. sınıf Fen Bilgisi ders kitaplarındaki görsel-metin ilişkisini biçim ve içerik açısından incelemiştir. Örneklem alınan ders kitaplarının genelinde baskı kalitesinin düşüklüğü, resimlemenin ilköğretim düzeyinde daha etkili olduğu bilinmesine rağmen yoğun olarak fotoğraf kullanıldığı, karikatürün birkaç örnek dışında neredeyse hiç tercih edilmediği, resimlemelerin içeriklerle bağlantısının yer yer

koptuğu ve sayfa tasarımında görsel bütünlüğün sağlanamadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Yıldıran (2007), ortaokul 8. sınıf Bilgisayar ders kitaplarının grafik tasarım ilkelerine uygunluğunu araştırmıştır. Araştırma için ulaşılabilen 4 farklı 8. sınıf Bilgisayar ders kitabı grafik tasarım ilkelerine göre 30 alan uzmanı tarafından incelenmiştir. Uzmanlıkları eğitim bilimleri, eğitimde program geliştirme ve grafik tasarım alanlarından oluşan çalışma grubunun belirlenmesinde daha önce ders kitapları konusunda çalışılmış olmasına özen gösterildiği belirtilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre 8. sınıf Bilgisayar ders kitaplarının görsel tasarım açısından genel olarak uygun olduğu kanaatine varılmıştır.

Demir (2008, s.133-137), ilkokul 1, 2 ve 3. sınıf Türkçe ders kitaplarının görsel tasarım ilkelerine uygunluğunu konu ettiği tez araştırmasında 2007-2008 eğitim-öğretim yılında okutulan 5 farklı yayınevine ait 9 değişik Türkçe ders kitabı, araştırmacı da dahil olmak üzere 3 uzman tarafından incelenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen verilere göre örneklem alınan ders kitapları genel itibari ile görsel tasarım ilkelerine kısmen uygun, MEB Eğitim Araç ve Gereç Yönetmeliğine göre ise büyük ölçüde uygundur.

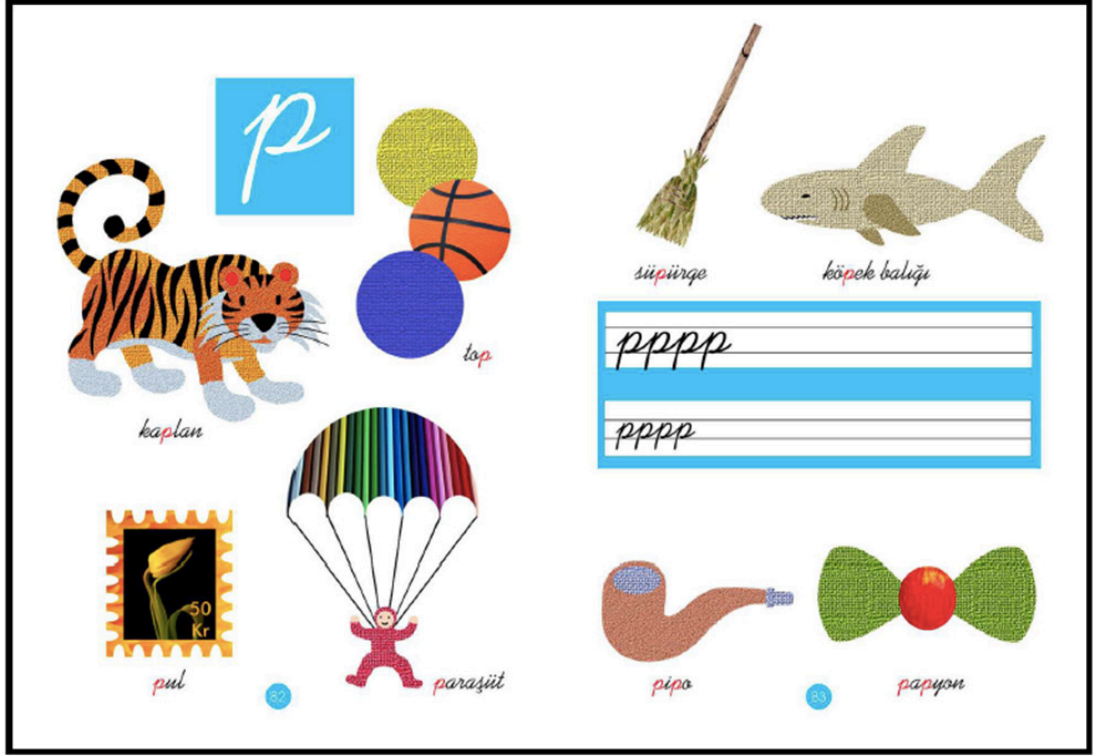
Dursun ve Eşgi (2008, s.32), araştırmaları kapsamında 4 ve 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarının görsel tasarımını değerlendirmiştir. İncelenen Sosyal Bilgiler ders kitapları görsel tasarım açısından kısmen uygun bulunmuştur. Araştırma ölçeğine görsel tasarım ilkeleri içinden 11 ilkeye hiçbir ders kitabında uyulmazken yalnızca 10 ilkeye tüm ders kitaplarında uyulmuştur.

Uluişik (2008), ortaokul 5. sınıf Matematik ders kitaplarının (Öğretmen kılavuz kitabı, Öğrenci ders ve çalışma kitabı) grafik tasarım ilkelerine uygunluğu konusunda öğretmen görüşlerine başvurmuştur. Araştırma kapsamında metin tasarımı, görsel öğeler, sayfa ve kapak tasarımı ile kitabın dış yapı özellikleri değerlendirilmiştir. Araştırmada 2007-2008 eğitim-öğretim yılında Afyonkarahisar merkez ilçesinde yer alan 187 sınıf öğretmeninden elde edilmiş olan veriler kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre Matematik ders kitapları görsel tasarım açısından uygun bulunmuştur.

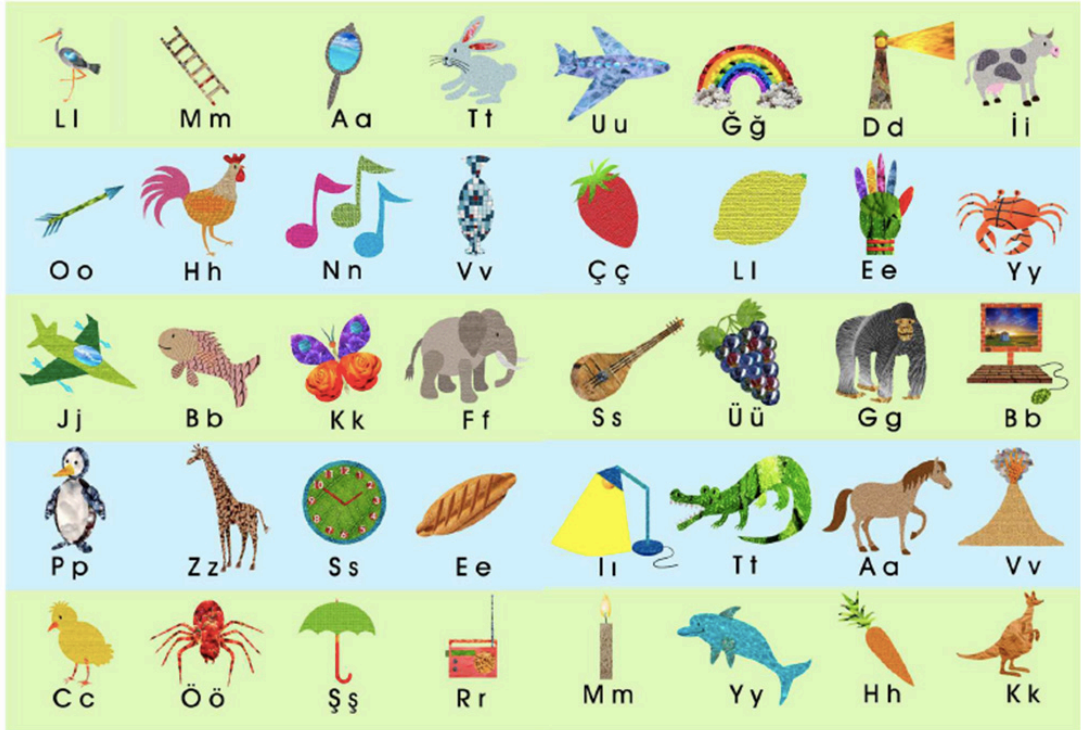
Tüzel (2009, s.82), 2008- 2009 eğitim-öğretim yılında okutulan ortaokul 8. sınıf Türkçe ders kitabının görsel tasarım ilkelerine uygunluğunu araştırmıştır. Araştırmada en az yüksek lisans seviyesinde görsel sanatlar ve Türkçe eğitimi uzmanlarının fikirlerine başvurulmuştur. Görsel sanat uzmanları ders kitaplarındaki görsel tasarımı yetersiz bulmuştur. Türkçe eğitimi uzmanları ise ders kitabındaki görselleri nicel açıdan yeterli bulsalar da görsel tasarım açısından ders kitabını yetersiz bulmuşlardır.

Cinkılıç (2010, s.80), 2008-2009 eğitim-öğretim yılında okutulmakta olan ortaokul 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı ile lise 9. sınıf Tarih dersi kitabındaki tarih ünitelerinde kullanılan görsel türlerini karşılaştırarak analiz etmiştir. Araştırmada toplanan veriler değerlendirildiğinde ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde görsellerin birbirinin aynı veya çok benzer olduğu görülmüştür. Sınıflar arası yaş düzeyinde ortaya çıkan farklılık ders kitaplarındaki görsel tasarımın ele alınışını biçimsel olarak etkilemektedir. Bu araştırma sonuçları açısından ders kitaplarındaki görsel tasarım anlayışının yaş düzeyine göre farklılaşması gerektiğinin dikkate alınmadığı görülmektedir.

Özen (2010, s.99-125), sanatta yeterlik tez çalışmasında 2006 yılı basımı ilkokul 1. sınıf Türkçe ders kitabını Almanya'daki 1. sınıf Almanca ders kitabı ile görsel düzen ve içerikler açısından karşılaştırmıştır. Bu çalışmada ayrıca ders kitaplarındaki cinsiyet ayrımcılığı konusu ele alınmıştır. Araştırma bulgularına göre, Almanca ders kitabı bol resimli olup karşılıklı sayfalarda görsel bütünlük gözetilerek tasarlanmıştır. Türkçe ders kitabında ise her sayfada genellikle tek resimleme ile yetinilmiş ve resimlemeler sayfada küçük boyutlarda kullanıldığı için görsel açıdan etkisiz kalmıştır. Türkçe ders kitabındaki resimlemeler farklı uygulama teknikleriyle oluşturulduğu için görsel bir bütünlükten bahsetmek zordur. Ayrıca Türkçe ders kitabının bazı sayfalarında resimlemeler metni tanımlayıcı, açıklayıcı, anlamayı güçlendirici değilken Almanca ders kitabında metin ile resimleme ilişkisi doğru kurgulanmıştır. Tipografik düzen açısından ele alındığında Türkçe ders kitabında aynı sayfa içinde birbirinden farklı punto ölçüleri kullanılabilmektedir. Özetle, Türkçe ders kitabı Almanca ders kitabına göre gerek içerik gerek resimleme gerekse sayfa düzeni açısından yetersiz bulunmuştur. Bu araştırma kapsamında Türkçe ders kitabının görsel düzeni için çeşitli resimlemeler ve sayfa tasarımı uygulamaları yapılmıştır. Aşağıda görsellerine yer verilen bu uygulamalar daha önce denenmemiş olan kolaj tekniği ile oluşturulmuş olup araştırmacıya göre teorik bilgilerin estetik ve sanatsal bir biçimde ifade edilmesine örnek teşkil etmektedir (Görsel 3.20-Görsel 3.21).

Görsel 3.20. Özen'in ilkökul Türkçe 1 ders kitabı için kolaj tekniği ile üretilen illüstrasyonlar (Özen, 2004, s.119).

Görsel 3.21. Özen'in ilkökul Türkçe 1 ders kitabı için oluşturduğu alfabe temalı kolaj illüstrasyonlar (Özen, 2004, s.100).

Uzuner, Aktaş ve Albayrak (2010, s.731); 2008-2009 eğitim-öğretim yılı için okullara dağıtılan ortaokul Türkçe 6, 7 ve 8. sınıf ders kitaplarında yer alan resimlemeler hakkında Türkçe öğretmenlerinin görüşlerini almışlardır. Araştırmaya Erzurum il merkezinden rastgele seçilmiş, 40 ilköğretim okulunda görevli, 102 Türkçe öğretmeni katılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, Türkçe ders kitaplarındaki görsellerle ilgili kriterler tüm sınıf düzeylerinde genel olarak olumlu bulunmuştur. Fakat, “Resimlemeler öğrencilerin yaratıcı düşünme güçlerini geliştirmeye yöneliktir” kriterine öğretmenler 6 ve 7. sınıf düzeyi için kararsız görüş bildirirken 8. sınıf düzeyinde olumlu görüş bildirmişlerdir.

Şahin (2011, s.169-172), 2009-2010 eğitim-öğretim yılında 4 farklı yayınevine ait ortaokul 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabını incelemiştir. 4 ders kitabında da ortak olan “İpek Yolu’nda Türkler” ünitesi örneklem olarak belirlenmiştir. Seçilen ders kitapları mesaj tasarımı ve görsel tasarım açısından incelenmiştir. Bu kapsamda anket yöntemi kullanılmış olup sorular uzman görüşleri alınarak hazırlanmıştır. Bu bağlamda ders kitapları araştırmacının da içinde bulunduğu 3 konu alanı uzmanı tarafından değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre ilgili ders kitaplarında görsel tasarımın etkili bir biçimde kullanılmadığı sonucuna varılmıştır.

Güleç ve Demirtaş (2012, s.86), 2006-2007 eğitim-öğretim yılından itibaren 5 yıl süreyle ders kitabı olarak seçilen ortaokul 8. sınıf Türkçe ve ABD’deki İngilizce 8. sınıf ders kitapları, benzerlikler ve farklılıklar bakımından incelenmiştir. Araştırma kapsamındaki ders kitapları; görsel tasarım, öğrenme alanları ve içerik düzeni açılarından incelenerek birbiriyle karşılaştırılmıştır. Ders kitapları görsel tasarım açısından sayfa tasarımı, metin tasarımı, görsel öğelerin tasarımı bakımından ele alınmıştır. Araştırmadan elden edilen bulgulara göre, görsel tasarım açısından ABD’deki İngilizce ders kitabının Türkiye’deki Türkçe ders kitabına göre daha başarılı olduğu sonucuna varılmıştır.

Akdoğan (2013, s.300), 1945-50 yıllarında Köy Enstitülerinde kullanılan coğrafya kitapları arasından rastgele seçilen 4 ders kitabı içindeki görsel öğeler açısından incelemiştir. Araştırma sonucunda Köy Enstitülerinde kullanılan coğrafya ders kitaplarının görsel açıdan günümüz coğrafya ders kitaplarına örnek olabilecek nitelikte olduğu vurgulanmıştır.

Karlı (2013, 98-102), ilkokul 4. sınıf Fen ve Teknoloji ders kitabının görsel tasarım ilkelerine uygunluğu konusunda 4. sınıfta görevli olan sınıf öğretmenlerinin görüşlerine başvurmuştur. Bu araştırma, 2012-2013 eğitim-öğretim yılında Uşak’ta görevli, 4. sınıf

düzeyindeki 144 sınıf öğretmeninden elde edilen veriler ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonucunda 4. sınıf Fen ve Teknoloji ders kitaplarının görsel tasarım açısından bazı sayfalarının vurgu ve denge ilkelerinde eksiklikler bulunduğu, görsellerin renk anlayışının soluk ve etkisiz kaldığı, sayfa boşluklarının yetersiz olduğu ve bazı görsellerin okuma akışını engellediği görülmüş olsa da genel olarak ders kitaplarının olumlu bulunduğu belirtilmiştir.

Aslantaş (2014, s.69-72), 2013-2014 eğitim-öğretim yılında ilkökuller ve ortaokullarda okutulan Müzik ders kitaplarındaki görseller hakkında öğretmen görüşlerine başvurmuştur. Araştırmaya Türkiye'nin 59 ilinden 120 sınıf öğretmeni, 192 müzik öğretmeni ile müzik dersine giren 9 branş öğretmeni olmak üzere toplamda 321 öğretmen katılmıştır. Öğretmenlere, görsellerin öğrenci düzeyine uygunluğu, motivasyon sağlama rolü, bilişsel ve duyuşsal kazanımlara etkisi konularının yanı sıra onların görseller hakkındaki görüşlerinin de yer aldığı 4 ana bölümden oluşan bir anket uygulanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre ilköğretim düzeyindeki Müzik dersi kitaplarındaki görseller, öğretmenler tarafından kısmen uygun bulunmuştur.

Aşcı (2014, s.67-70), ortaokul 5. sınıf Fen ve Teknoloji ders kitabını içerik ve görsel tasarım açısından incelemiştir. Ders kitaplarının metin ve görsel öğelerinin tasarımı, sayfa düzeni ve kapak tasarımı ile fiziki durumu hakkında 22 alan uzmanının görüşleri içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre örneklem alınan ders kitapları görsel tasarım açısından kısmen yeterli bulunmuştur.

Aydın (2016, s.86), ilköğretim Sosyal Bilgiler ders kitaplarının coğrafya bölümlerindeki görsel anlayışın tasarım ilkelerine uygunluğunu incelemiştir. Bu çalışmada 2015-2016 eğitim öğretim yılındaki 4, 5, 6 ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitapları örneklem alınmıştır. Görsel inceleme için üç uzmanın görüşüne başvurulmuştur. Bir Coğrafya uzmanı, iki Sosyal Bilgiler bilim uzmanı çalışmada yer almıştır. Araştırma sonuçlarına göre, incelenen ders kitapları içinde en çok yer verilen fotoğraf, ikinci olarak harita, üçüncü olarak ise tablo ve grafiklerdir. Çok az miktarda resim; internetten ve gazetelerden alınmış haber ve kavram haritası ders kitaplarında kullanılırken karikatür ise hiç kullanılmamıştır. Görsellerin çoğunda atıf bulunmazken nereden sağlandıklarına dair hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. Görsellerin altında olması gerekli bilgilendirici yazıların çoğunun kitapta bulunmadığı tespit edilmiştir. Genel olarak metin ve görsel bağlamının çoğu kez kopuk ve mesaj aktarımının yetersiz olduğu vurgulanmıştır.

Baş ve Yıldız (2014, s.148); 2013-2014 eğitim öğretim yılında ortaokul 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarını resim-metin ilişkisi bakımından sınıf öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda değerlendirmişlerdir. Araştırmaya İstanbul’da ilkokullarda görevli 10 öğretmen katılmıştır. Katılımcı öğretmenler, ilkokul Türkçe ders kitaplarındaki resimleri öğrencilerin yaratıcılık becerilerini geliştirme, hayal kurmalarına katkı sağlama ve sanatsal bir bakış açısı kazanmalarına yardımcı olma konularında yetersiz bulmuşlardır. Sonuç bölümünde “Resimler öğrencilerin hayal gücünü geliştirmeye yöneliktir” yargısına katılanların ve katılmayanların oranlarının birbirine yakınlığının Türkçe ders kitaplarındaki resimlemelerin hayal gücüne yer bırakmayacak derecede gerçekçi bir şekilde ele alındığı, dolayısıyla resimlemelerin çocuğa özgü olmadığı değerlendirilmesinde bulunulmuştur.

Mazlum ve Mazlum (2016, s.14), ilkokul 4. sınıf ders kitaplarının görsel tasarımının nasıl olması gerektiği konusunda öğretmen görüşlerini almak ve öneriler geliştirmeyi amaçlamıştır. Araştırma için 2014-2015 eğitim öğretim yılında farklı illerde görev yapan 44 Türkçe ve sınıf öğretmenin görüşüne başvurulmuştur. Öncelikle, 9-10 yaş düzeyindeki öğrencilere yönelik hazırlanan ders kitaplarındaki sayfa düzeninde sade bir anlayışın benimsenmesi gerektiği, okunurluğun işlevsel bir ders kitabı için öncelikli olduğu hususları vurgulanmıştır. Katılımcı öğretmenler; ilgili yaş düzeyine yönelik olan ders kitaplarındaki görsel tasarımının olabildiğince renkli, anlaşılır bir sayfa düzenini benimsemiş, özgün, ebatları birbirinden farklı, bir tasarım planına sahip, sayfada öğrencilerin not alabilmesi için boşlukları olan, eğlenceli ve esprili bir anlayışa sahip olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Şenşekerci (2016, s.99); ortaokul 5, 6 ve 7. sınıflarda okutulmakta olan Sosyal Bilgiler ders kitaplarını fiziksel nitelik, içerik özellikleri, programa uygunluk, dil ve anlatım ve görsel anlatım öğeleri bakımlarından incelemiştir. Araştırma, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi 2014-2015 akademik yılında İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalında, Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarını İnceleme dersini alan 54 öğrencinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulgularına göre incelenen ders kitaplarında en zayıf yönün %57,5 ile görsel anlatım olduğu belirtilmiştir.

Uçar (2016, s.111-125), ortaokul 5. Sınıf Fen Bilimleri ders kitabının görsel tasarım ilkeleri açısından değerlendirilmesini konu etmiştir. Araştırma kapsamında, 2014-2015 eğitim öğretim yılında Ankara merkez ilçelerinde Fen ve Teknoloji dersini veren 153 öğretmenin görüşü alınmıştır. Araştırma sonuçları, 5. sınıf Fen Bilimleri ders kitabının

görsel tasarım kriterlerine uygun olduğunu göstermekle birlikte tezin nitel değerlendirme kısmında görsel öğelerin artırılması gerektiği önerisinde bulunulmuştur.

Eğedemir (2017, s.62-66) ortaokul 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabını görsel-metin ilişkisi bağlamında incelemiştir. Buna göre ilgili ders kitabında; görsellerin metinlerle bütünlük oluşturması, görsellerin öğrenci düzeyine uygunluğu, konu başlığı ile görsellerin uyumu, metinlerdeki ana fikir ve görsellerin uyumu gibi konular değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre görsel-metin ilişkisinin genel olarak yetersiz olduğu ve ders kitabındaki görsel türlerinin çoğaltılması gerektiği ifade edilmiştir.

Ertürk ve Güler (2017, s.64); ortaokul 5, 6 ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarının görsel tasarımının da içinde olduğu çeşitli yeterlikler konusunda sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerine başvurmuştur. Bu araştırmaya 2014-2015 eğitim-öğretim yılında Muğla merkezde görev yapmakta olan 100 sosyal bilgiler öğretmeni katılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre incelenen ders kitapları görsel tasarım açısından yeterli görülmüştür. Ancak bu yeterlik “kısmen yeterli” ve “iyi” şeklinde değerlendirildiği için ders kitaplarının tasarım açısından tekrar gözden geçirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Taşkın (2017, s.243-256); 2015-2016 eğitim-öğretim yılında ortaokul 5, 6 ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında bulunan görselleri nitelik açısından incelemiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan anket ve görüşme formu, ilgili alan uzmanlarının görüşü ve literatür taraması sonucunda hazırlanmıştır. Çalışma grubunu İstanbul’da 5, 6 ve 7. sınıf düzeyinde Sosyal Bilgiler dersini veren 150 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre 5 ve 6. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki görseller biçim ve içerik bakımından, 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı ise anlam bakımından kitapların diğer yönlerine göre daha başarısız bulunmuştur. Ders kitaplarında kullanılan görsellerin öğrenciyi düşünmeye sevk etmediği konusu katılımcı öğretmenlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca ders kitaplarında kullanılan görsel boyutlarının olması gereken değerden (en az 5 satır) daha küçük kullanıldığı anlaşılmıştır. Özetle 5, 6 ve 7. sınıf düzeyinde Sosyal Bilgiler ders kitaplarında kullanılan görsellerin aslında olması gereken niteliklerden uzak olduğu sonucuna varılmıştır.

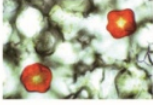
Tuğ (2017, s.148-153), uluslararası sınavlarda başarılı olan ülkelerin ders kitapları ile Türkiye’nin Sosyal Bilgiler ders kitaplarını tasarım boyutu açısından incelemiştir.

Araştırmanın amacı PISA ve TIMSS sınavlarında başarılı olan ülkelerin ders kitaplarındaki görsel tasarım düzeyinin akademik başarı ile doğru orantılı olup olmadığıdır. Örnekleme yer alan ülkeler ABD, Almanya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, İsveç, Japonya, Kanada, Polonya, Singapur ve Türkiye'dir. Gelişmiş ülkeler ile Türkiye'nin ders kitabının görsel tasarım yapısıyla ilgili ulaşılan sonuçlara göre en yüksek puanı Singapur almıştır. İncelenen diğer ülkeler ise "oldukça uygun" olarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, PISA ve TIMSS sınavlarına ait ülke puanlarıyla aynı ülkelerin ders kitaplarının görsel tasarım ilkelerine göre aldığı puanlar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Sonuç olarak ülkelerin eğitimdeki başarısı ile ders kitaplarındaki görsel tasarım ilkelerinden aldığı puanlar arasında doğrudan bir bağlantı bulunmamaktadır.

Altan (2018, s.161), 2014-2015 eğitim-öğretim yılında ortaokul 6. sınıf Fen Bilimleri ders kitabını hem görsel tasarım hem de öğretim tasarımı açısından incelemiştir. Araştırmada amaç göz hareketlerini takip teknolojisini kullanarak ders kitabının çoklu ortam öğretimine uygunluğu konusunu incelemektir. Bu konu yalnızca teknolojik yeterlik değil aynı zamanda ders kitabının görsel tasarımı ile bağlantılı olduğu için ilgili ders kitabı görsel tasarım açısından da incelenmiş ve örneklem olarak seçilen hücre ünitesi görsel tasarım ilkelerine uygun olarak tekrar tasarlanmış ve araştırma bir uygulama projesi hâline dönüştürülmüştür. Göz hareketleri kullanılarak yeniden tasarlanan kitap bölümünün, ünite de bulunan başarı testi sorularının çözümünü kolaylaştırdığı, görsel tasarımın, dikkatin resimlemeler üzerinde toplanmasına yardımcı olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte, araştırma kapsamında incelenen ders kitabı görsel tasarım ilkeleri açısından yetersiz bulunmuştur. Örneğin hâlihazırda okutulan 6. sınıf Fen Bilimleri ders kitabının hücre ünitesindeki resimlemeler üstten görünüş açısıyla bir derinlik hissi oluşturmamaktadır. (Görsel 3.22) Ancak araştırmacının görsel tasarım ilkelerine uygun olarak gerçekleştirdiği resimlemelerin yer aldığı sayfa tasarımlarında hem renk armonisi hem de hacimsel derinlik ön plandadır (Görsel 3.23).

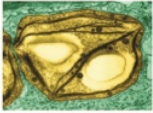
6. Sınıf Fen Bilimleri 1. Ünite

b. Kromoplast

- Bitkilere sarı, turuncu ve kırmızı renkleri verir.
- Kök, çiçek, meyve ve tohum gibi yapılarda bulunur.

c. Lökoplast

- Rengini yitirir.
- Bitkilerin göz görmeyen kök, yumru ve tohum gibi kısımlarında bulunur.
- Nişasta, yağ ve protein depolar.

Çekirdek

Hücrenin tüm yaşamal olaylarını kontrol eden yapıya çekirdek denir. Hücreyi denetleyen ve yöneten yapıdır. Hayvanlarda göz rengi ve kan grubu, bitkilerde ise çiçek rengi gibi canlılara ait kalıtsal bilgilerin nesilden nesile aktarılmasını sağlayan yapıları bulundurmaz. Bazı tek hücreli canlılarda ise çekirdek bulunmaz. Bu canlıların kalıtsal bilgileri hücrenin sitoplazmasına dağılmış haldedir.

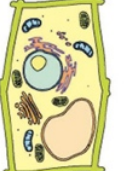
Bilgi dağarcığım

Canlılarda genellikle her hücrenin içerisinde bir çekirdek bulunur. Bu durumun yanı sıra çekirdeği olmayan ya da birden çok çekirdeği olan hücreler de olabilir. Örneğin, karıncada bulunan olgun alyuvar hücresinin çekirdeği yoktur. Çiğli kasa hücrelerinin ise birden çok çekirdeği vardır.

Vücudumuzdaki Sistemler

Bitki ve hayvan hücreleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar

Aşağıdaki resimlerde hayvan ve bitki hücrelerini görebilirsiniz. Hücrelerdeki temel kısımları ve organellerin adlarını okuyarak çıkararak yazalım.

Hayvan hücresi

Bitki hücresi

Aşağıdaki tabloda bitki ve hayvan hücrelerinin bulundukları hücre yapılarının karşısına (✓) işareti koyalım.

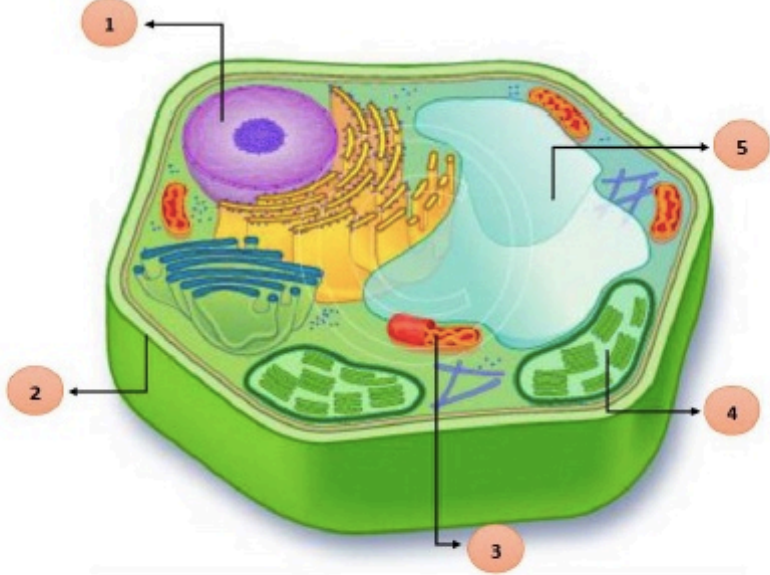
	Bitki hücresi	Hayvan hücresi
Hücre zarı		
Hücre pekeri		
Mitokondri		
Golgi cisimciği		
Ribozom		
Sentriyom		
Endoplazmik retikulum		
Plastit		
Sitoplazma		
Çekirdek		

Görsel 3.22. Altan'ın araştırmasında incelediği 6. Sınıf Fen Bilimleri ders kitabındaki Hücre Ünitesi Sayfaları (Altan, 2018, s.202-203).

Katılımcı No:

Tarih:

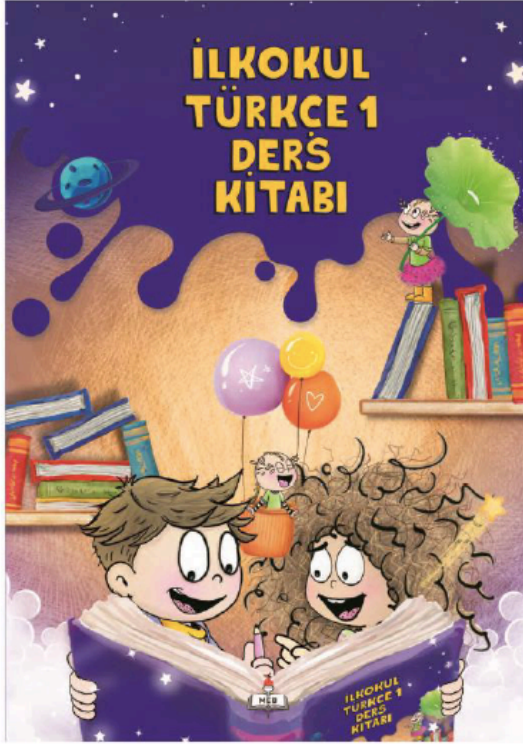
4. Aşağıdaki hücrede belirtilen organellerin adını ve kısaca görevini boşluklara yazınız.

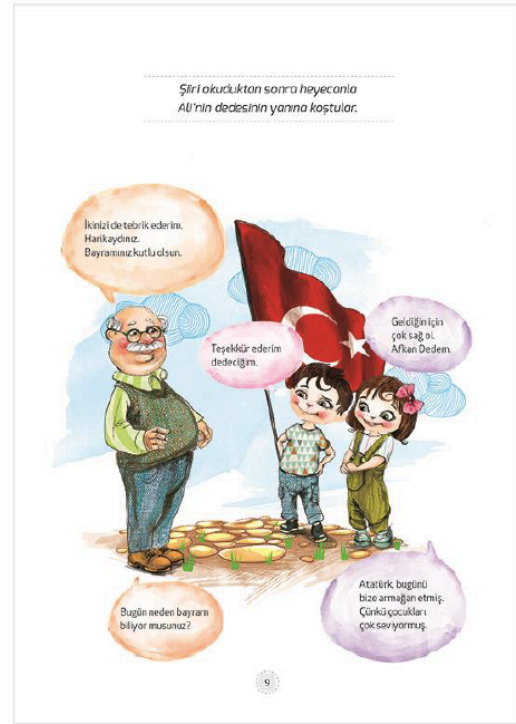
3

Görsel 3.23. Altan'ın deneyinde kullandığı bitki hücresi illüstrasyonu, 2018 (Altan, 2018, s.220).

Ay (2018 s.59-60); 6-8 yaş arası çocuklara yönelik ilkököl 1, 2 ve 3. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki illüstrasyon-yazı ilişkisini grafik tasarım açısından incelemiştir. Araştırma kapsamında ders kitaplarındaki illüstrasyon kullanımı, yazı karakteri seçimi ve punto ölçüleri, kapak ve iç sayfa tasarımı, kâğıt seçimi gibi konular değerlendirilmiştir. Araştırmada Türkçe ders kitaplarının görsel tasarımıyla ilgili yerli ve yabancı alan uzmanlarının görüşlerine başvurulmuştur. Buna göre incelenen tüm Türkçe ders kitapları grafik tasarım açısından yetersiz bulunmuştur. Ayrıca araştırmacı ilkököl Türkçe 1 ders kitabı için sayfa tasarımları da yapmıştır. Örneğin, araştırmacının tasarladığı ders kitabının kapağı ile okullarda hâlihazırda okutulmakta olan Türkçe 1 ders kitabı kıyaslanacak olursa görsel bütünlük, tipografik yaklaşım ve sadelik açısından araştırmacının önerisinin çok daha etkili olduğu görülmektedir. İlgili görsellerde solda yer alan sayfalar ilkököl Türkçe 1 ders kitabının sayfaları, sağdakiler ise araştırmacının tasarladığı sayfalardır (Görsel 3.24. - Görsel 3.25.).

Görsel 3.24. MEB Tarafından Hazırlanan İlkokul Türkçe 1 Ders Kitabı Kapağı (Soldaki) ve Araştırmacının Tasarlamış Olduğu (Sağdaki) İlkokul Türkçe 1 Ders Kitabı Kapağı, 2018 (Ay, 2018).

Görsel 3.25. MEB Tarafından Hazırlanan İlkokul Türkçe 1 Ders Kitabı Sayfa Tasarımı (Soldaki) ve Araştırmacının Tasarlamış Olduğu (Sağdaki) İlkokul Türkçe 1 Ders Kitabı Sayfa Tasarımı, 2018 (Ay, 2018, s.50).

Demir ve Atasoy (2018, s.773), 2017-2018 eğitim ve öğretim yılında yeni öğretim programına göre hazırlanan ortaokul 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabını görsel tasarımın da içinde olduğu çeşitli uygunluklar bakımından incelemiştir. Elde edilen bulgular, ikisi sosyal bilgiler eğitimi ve bir Türkçe eğitimi alanından olmak üzere üç alan uzmanı tarafından incelenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre kitabın görsel tasarım açısından yeterli bulunmasına rağmen bazı sayfalarda görsel açıdan hatalı yaklaşımlara rastlanmıştır. Örneğin birbirinden farklı çağların ve devirlerin gösterildiği bir tarih şeridinde dönemlerin görsel olarak birbirinden ayrışabilmesi için birbirinden farklı renkler kullanılması gerekirken benzer renklerin kullanılmasının görsel algılamayı olumsuz etkilediği belirtilmiştir.

Kayak (2018, s.66), ortaokul 6. sınıf Fen ve Teknoloji ders kitabındaki görselleri yapılandırmacı öğrenmeye katkı bakımından öğretmen görüşlerini alarak incelemiştir. Araştırmaya Fen ve Teknoloji dersi branşında 111 öğretmen katılmıştır. Katılımcı öğretmenler, ders kitabındaki görselleri yapılandırmacı öğrenme yaklaşımına uygun bulmuştur. Araştırmanın diğer bir sonucuna göre incelenen ders kitabında yapılandırmacı öğrenme yaklaşımının gereğiymiş gibi kullanılan çok sayıda gereksiz görsel bulunmuştur. Ayrıca ders kitaplarında amacına uygun olarak kullanılan görsellerin bilgi

aktarımını kolaylaştırdığı, öğrenmeyi ve bilgilerin akılda kalıcılığını artırdığı saptamasında bulunulmuştur.

Özer (2018, s.98), uluslararası sınavlarda başarılı olan Singapur'un, başarı düzeyi açısından orta sıralarda olan ABD'nin 8. sınıf Matematik ders kitapları ile Türkiye'deki 8. sınıf Matematik ders kitaplarını içerik ve görsel yapı açısından karşılaştırılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre nicel olarak Türkiye'deki Matematik ders kitabındaki görsel sayısı diğer ülke kitaplarındaki görsellere göre sayıca fazladır. Ancak bu görseller içeriklerle ilişkili bulunmamıştır. Bu durumun, öğrencilerin anlam kargaşası yaşamasına neden olabileceği belirtilmiştir. Bu bakımdan Singapur ve ABD'deki Matematik ders kitaplarının görsel açıdan Türkiye'deki kitaba nazaran daha sade bir tasarım anlayışına sahip olduğu vurgulanmıştır.

Acun (2019 s.117); 2018-2019 eğitim-öğretim yılında ilköğretim 4, 5, 6 ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarının görsel-metin ilişkisini incelemiştir. Araştırmada güvenilirliği sağlamak amacıyla bulgular alan uzmanı 3 kişiye analiz ettirilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre tüm kitaplarda görsel-metin uyumu doğru bulunmakla birlikte öğrencilerin çıkarım yapmalarını sağlayacak görsellerin sayıca çok az olduğu ifade edilmiştir. Görseller MEB basımı 6 ve 7. sınıf ders kitaplarında türlerine göre ayrılmış (grafik, görsel, harita, tablo) ve numaralandırılmış ancak listede görsellerin ne olduğuna dair bir açıklama kısmına yer verilmemiştir. Baskısı kuşe kâğıda yapılmış olan ders kitabında yer alan görsellerin net ve renk doygunluğu açısından sorunsuz olduğu belirtilmiştir. Özel yayınevi basımı olan 4 ve 5. sınıf Matematik ders kitaplarında herhangi bir görsel türü ve listesinin yer almadığı ve bu kitapların baskı kalitesinin çok kötü olduğu ifade edilmiştir. Tüm ders kitaplarında en çok kullanılan görselin fotoğraf, en az kullanılan görselin ise karikatür olduğu belirtilmiştir.

Çamurcu (2019, s.171), 2017-2018 eğitim-öğretim yılında okutulan ortaokul 4. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitabının görsel öğelerini kazanım, içerik ve tasarım açısından doküman analizi yöntemiyle incelemiştir. Araştırma bulgularına göre ders kitabında en çok kullanılan öğe fotoğraf, hiç kullanılmayan öğeler ise karikatür ve grafiklerdir. Görsel öğelerin çoğunda açıklama kısmının bulunmadığı belirtilmiştir. Bazı görsellerin kaynağının belirsiz olduğu, bazılarının ise ünite kazanımlarını desteklemediği ve içerikle uyumsuz olduğu vurgulanmıştır. Sayfa tasarımında kimi görselin gereğinden fazla küçük kullanılmasının görsel algıda olumsuz bir durum oluşturduğu ve boş kalan yerlerin yoğun yazı ile doldurulmasının görsellerin etkisini zayıflattığı saptamasında

bulunulmuştur. Diğer taraftan hazırlanan tablo ve şemaların özgün bir değere sahip oldukları ve ders kitabına özel olarak tasarlandıkları belirtilmiştir. Ayrıca ders kitabında kullanılan görsellerin renk anlayışında bütünlük ilkesine uyulduğu görülmüştür.

Şakar (2019, s.105), 1938-2018 yılları arasında ilkokullarda okutulan 4. sınıf Tarih ve Sosyal Bilgiler dersi kitaplarında Orta Çağ'a ait görsellerin nasıl temsil edildiğini ve ilgili kitapların tarihsel süreç içinde görsel tasarımında meydana gelen nicel değişimleri araştırmıştır. İlgili ders kitaplarında görsel-metin uyumu, görselin boyutu, görseli tanımlayan ifadeler, görselin sayfadaki konumu ve görsel türlerinin kullanımının yıllar içindeki çeşitliliği ve değişimi konuları araştırılmıştır. Buna göre araştırılan ders kitaplarında en az görsel 1938 yılında, en fazla görsel 1954 yılında kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre incelenen ders kitapları görsel tasarım açısından kısmen uygun bulunmuş ve görsel türlerindeki (gravür, karikatür, minyatür, grafik, şema vb.) çeşitliliğin artırılması gerektiği vurgulanmıştır.

Sarıkaya (2019, s.576-578); 2018-2019 eğitim öğretim yılında okutulmakta olan ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki etkinlik sayfalarının ana metinle bağlantılı olup olmadığını, ilgili sayfalarda görsel öğelerin kullanılıp kullanılmadığını, kullanılan görseller var ise hangi türde olduklarını araştırmıştır. 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki 191 etkinliğin 99'unda, 6. Sınıf Türkçe ders kitabındaki 246 etkinliğin 233'ünde, 7. Sınıf Türkçe ders kitabındaki 307 etkinliğin 223'ünde, 8. sınıf Türkçe ders kitabındaki 188 etkinliğin 166'sında hiçbir görsele yer verilmediği tespit edilmiştir. Türkçe ders kitaplarında en çok kullanılan görsel türü ise resimleme olmuştur.

Türkoben (2019, s.670); 2018-2019 eğitim öğretim yılında okutulmakta olan 5, 6 ve 7, 8. sınıf Türkçe ders kitaplarını, çocuğa görelilik açısından değerlendirmiştir. Araştırma kapsamında ders kitaplarındaki görseller, öğrenci düzeyine uygunluk ve metin-resim uyumu bakımından incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre ders kitaplarındaki görsel öğelerin büyük çoğunluğu sınıf düzeyine uygun bulunmuş ancak sayfada metinden kopuk olan görselleştirmelerin de bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, metinlerle birlikte kullanılan resimlemelerin çok fazla yer kapladığı, yazıların bu resimlemeler arasında kalarak öğrencinin okuma ve izleme yapmasını zorlaştırdığı, ayrıca sayfalarda yeterli boşlukların bulunmadığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte, metinlerle birlikte kullanılan resimlemelerin büyük çoğunluğunun öğrencilere estetik duyarlık kazandıracak düzeyde olmadığına altı çizilmiştir.

Yurtalan (2019, s.48), yenilenmiş olan öğretim programları sonrasında tasarlanan

ortaokul 5. sınıf düzeyi Türkçe ders kitabının görsel tasarım ilkelerine uygun olup olmadığını araştırmıştır. Bu araştırmaya 2018-2019 eğitim-öğretim yılı içinde Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Güzel Sanatlar Fakültesinden öğrenci ve akademisyenler ile Ankara ve Bolu illerinde görevli olan Görsel Sanatlar öğretmenlerinin bulunduğu toplam 192 kişi katılmıştır. Katılımcılardan elde edilen verilere göre, 5. sınıf düzeyi Türkçe ders kitabının görsel tasarım ilkelerine uygunluğunun aritmetik ortalaması 5 üzerinden 2,58 bulunarak genel olarak yeterli görülmüştür.

Baghırlı (2020, s.68-70), 2019-2020 eğitim-öğretim yılında okutulmakta olan ilkokul 1. sınıf Matematik dersi kitabını biçim ve içerik açısından incelemiştir. Bu araştırmada ders kitabının görselleri dekoratif, temsili, bilgilendirici, organizasyonel, dönüşümsel olarak sınıflandırılmıştır. Araştırma kapsamında görsellerin matematik öğretimine katkısı, tasarım ilkeleri ile uyumu, kolay anlaşılabilirliği, metinlerle etkileşimi ve ilkokul öğrencilerine uygunluğu incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre dekoratif görseller matematik öğretimine katkı sağlamakla birlikte anlama, hatırlama ve içeriği uygulama konusunda yetersizdir. Görseller tasarım ilkelerine kısmen uygun bulunmuştur. Örneklem alınan görsellerden bazılarının anlaşılmasında sorunların bulunduğu saptanmıştır. Bununla birlikte, metinlerin görsellerle uyumlu olduğu ve öğrencilerin yaş düzeyine uygun olduğu vurgulanmıştır.

Karataştan (2020, s.77-78), ortaokul 5. sınıf Türkçe, Matematik, Sosyal Bilgiler, Fen ve Teknoloji ders kitaplarındaki görsellerin eğitime katkısını ve öğrenci düzeylerine uygunluğunu araştırmıştır. Bu kapsamda 2014-2015 eğitim-öğretim yılında Sivas'ta bulunan 19 farklı ilköğretim okulundan, 5. sınıfta öğrenim gören 358 öğrencinin görüşüne başvurulmuştur. Araştırmanın sonuçlarına göre öğrenciler ders kitaplarının kapaklarını ilgi çekici bulmamış fakat kapakların ders içeriğini yansıttığını belirtmişlerdir. Ayrıca, görsellerin çoğunlukla konuya açıklık getirdiği ancak konuyla ilgisiz görsellerin de sıklıkla kullanıldığı görüşünü paylaşmışlardır. Katılımcı öğrenciler, ilgili ders kitaplarında kullanılan görselleri öğrenme sürecine katkı sunsalar da bunların hayal kurmaya yönelik olmadığını savunmuşlardır. Görsellerin genellikle mat ve boyut olarak çok küçük kullanıldığını, ayrıca sayfalarda yeterince boşluk bırakılmadığını belirtmişlerdir. Özetle, 5. sınıf ders kitapları görsel tasarım ilkelerine kısmen uygun bulunmuş, öğrencilerin eğitim ve gelişim düzeylerine katkısı bakımından ise %55 oranında uygun bulunmuştur.

Subaşı (2019, s.156), Türkiye ve İran'daki 2019-2020 eğitim ve öğretim yılında okutulan ortaokul 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarını görsel tasarım açısından birbiriyle karşılaştırmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre Türkiye'deki ders kitabı metin tasarımı açısından yeterli bulunurken İran'daki ders kitapları yetersiz bulunmuştur. Her iki ülkenin ders kitaplarında sayfalarda kullanılan punto ölçüleri, öğrenci düzeyine uygun bulunmuştur. Sayfa tasarımı açısından Türkiye'deki ders kitapları “çok uygun”, İran'dakiler ise “uygun” değerini almıştır. Kapak tasarımı bakımından her iki ülke kitapları eş değer durumdadır. Kapağın içeriklerle ilişkili olması kriterinde ise her iki ülke kitapları eşit puanı almıştır. Genel olarak Türkiye'deki ders kitapları İran'dakilere göre daha başarılı bulunmuştur. Araştırmada ayrıca önceki araştırmalar referans gösterilerek Türkiye'deki Sosyal Bilgiler ders kitaplarının zaman içinde görsel tasarım açısından iyileştirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı iki ülkenin ders kitaplarının görsel tasarımının ele alındığı bir diğer araştırmada Shahinpoor ve Alpan (2021) ise İran'daki ders kitaplarının görsel tasarım açısından Türkiye'deki ders kitaplarına göre daha başarılı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sonuçları bakımından iki araştırma birbiri ile çelişmektedir.

Altay (2021, s.194), araştırmasında ortaokul Fen Bilimleri ders kitaplarını görsel tasarım ilkelerine uygunluk bakımından incelemiştir. Bu kapsamda 5, 6, 7 ve 8. sınıf Fen Bilimleri ders kitapları görsel tasarım ilkelerine göre değerlendirilmiştir. Ders kitaplarının değerlendirmesi, araştırmacı ile güzel sanatlar eğitimi alanında uzman olan iki bağımsız araştırmacı tarafından yapılmıştır. Araştırma sonucunda görsel tasarım ilkelerine en uygun olan ders kitabının 5. sınıf düzeyindeki ders kitabı olduğu, bunun ardından sırasıyla 7 ve 8. sınıf düzeyi ders kitaplarının geldiği belirtilmiştir. Görsel tasarım ilkelerine en az uyulan ders kitabının ise 6. sınıf düzeyindeki ders kitabı olduğu ortaya çıkmıştır. Genel olarak bakıldığında tüm sınıf seviyelerinde incelenen ders kitaplarında görsel tasarım ilkelerinin %50'sinden fazlasına/yarisından çoğuna uyulduğu saptanmıştır. Diğer taraftan ders kitaplarının görsel tasarım kriterleri açısından eksik taraflarının bulunduğu ve çeşitli açılardan iyileştirilmelere gidilebileceği yorumu yapılmıştır.

Aşıkcan ve Yeganeh (2021, s.175), Türkiye ve İran'daki ilkökul 2. sınıf ana dil eğitiminde kullanılan Türkçe ve Farsça ders kitaplarını görsel tasarım açısından karşılaştırmıştır. Araştırma kapsamında incelenen kitaplar 3 farklı alan uzmanı tarafından değerlendirilmiştir. Araştırmacılar, metin tasarımında Türkçe kitabının Farsça kitabına göre daha başarılı olduğu, sayfa tasarımında Farsça kitabının Türkçe kitabına göre daha önde olduğu ve görsel tasarım, kapak tasarımı ve fiziksel (dış yapı özellikleri)

bakımlardan her iki ülke kitaplarının eş değer noktada olduğu konularında birleşmişlerdir.

İlhan ve Yazar (2021, s.759), 2020-2021 eğitim-öğretim yılında kullanılan iki farklı yayınevine ait ilkokul 3. sınıf Türkçe ders kitabından seçilen görselleri metinler ile arasındaki bağlam açısından incelemiştir. Her iki kitapta bulunan toplam 8 temanın her birinden 1 metin seçilmiştir. Toplamdaki 16 metnin 11'inde kullanılan görsellerin metni desteklediği, 5 tanesinin ise kısmen desteklediği görülmüştür. Bununla birlikte, her iki ders kitabındaki metinleri destekleyen görsel türlerine yeterince yer verilmediği ancak kullanılan görsellerin sınıf düzeyi açısından uygun ve anlaşılır netlikte olduğu sonucuna varılmıştır. Genel olarak bakıldığında araştırma kapsamında incelenen Türkçe ders kitaplarının öğrencilerin estetik duyarlılığını ortaya çıkaracak düzeyde olmadığı belirtilmiştir.

Koç (2021, s.388); Türkiye ve Kıbrıs'ta okutulmakta olan ve içerik açısından büyük benzerlikler içeren 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarını görsel açıdan incelemiştir. Araştırmanın nicel sonuçlarına göre görsellerin sayısal olarak birbirine yakın olduğu ve en fazla kullanılan görsel ögenin fotoğraf olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Kıbrıs'taki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında görsellerin anlam ilişkisinin doğru kurulması bakımından uygun tasarlanmadığı ve içeriklerle bağlantısının kopuk olduğu belirtilmiştir. Sayfalarda sıklıkla kullanılan doğa fotoğraflarının içeriklerle doğrudan bir bağlantısının olmadığı vurgulanarak görsellerin içerikleri açıklama, destekleme ve somutlaştırma işlevlerinden uzak olduğu belirtilmiştir. Türkiye'deki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında ise içeriklerle görsellerin güçlü bir ilişki içinde olduğu, görsellerin tümünde açıklayıcı bilgilere yer verildiğinin altı çizilmiştir. Genel olarak Türkiye'deki Din Kültürü ders kitaplarının, Kıbrıs'taki emsallerine göre görsel tasarım açısından daha etkili bir şekilde tasarlandığı belirtilmiştir.

Shahinpoor ve Bangir-Alpan (2021, s.255), Türkiye ve İran'daki ders kitaplarını görsel tasarım ilkeleri bakımından inceleyerek karşılaştırmıştır. Bu kapsamda Türkiye'den ilkokul 3. sınıf Matematik ders kitabı, Hayat Bilgisi ve Fen Bilimleri ders kitapları, İran'dan ise Matematik, Sosyal Bilimler ve Ampirik Bilimler ders kitapları incelenmiştir. Bu araştırmayı güvenilir kılmak amacıyla bulgular iki farklı alan uzmanı tarafından analiz edilmiş ve uyum yüzdelerine bakılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, İran'daki ders kitaplarında bulunan resimlemelerin birbiriyle uyumu Türkiye'deki ders kitaplarına göre daha başarılı bulunmuştur. İran'daki ders kitaplarında baskın olan görsel öge fotoğraf olurken Türkiye'deki ders kitaplarında ise resimleme olmuştur. Ancak

bu resimlemeler görsel tasarım ilkeleri bakımından başarısız bulunurken İran'dakiler başarılı bulunmuştur. Her iki ülkenin ders kitaplarında çoğunlukla uyulmayan görsel ilke, “Görsellerin estetik beğeniyi güçlendirici biçimde tasarlanmış olması”dır. Genel olarak İran'daki ders kitapları görsel tasarım ilkeleri bakımından Türkiye'deki kitaplara göre daha başarılı bulunmuştur.

Altuntaş (2022, s.95-99); 2019-2020 eğitim-öğretim yılında okutulan ilkököl 4. sınıf Türkçe ders kitabındaki görselleri işlevleri, taşıdığı örtülü müfredat mesajları ve estetik değer açılarından incelemiştir. Görsellerin estetik açıdan bulgularına ulaşmak amacıyla görsel tasarım ilkelerine uygunluk listesi oluşturulmuştur. Araştırmanın sonuçlarına göre görsellerin işlevlerini yerine getirme noktasında yetersiz olduğu ve genel itibarıyla kullanılan görsellerin dekoratif (süslemeci) ve betimleyici bir üsluba sahip olduğu görüşü paylaşılmıştır. Ayrıca, görsellerin açıklayıcı, dönüştürücü ve organize edici işlevinden uzak olduğu vurgulanmıştır. Özetle, Türkçe ders kitabı görsel tasarım ilkelerine uygun bulunmamıştır. Bununla birlikte ders kitabında kullanılan görsellerin estetik açıdan yetersiz ve öğrencilere estetik bir düzey kazandırma işlevinden uzak olduğu vurgulanmıştır.

Türkeç (2022, s.134); 2018-2019 eğitim-öğretim yılında okutulan ilkököl 3. sınıf İngilizce, Matematik, Hayat Bilgisi ve Türkçe ders kitaplarını görsel ve metin tasarımı ile ders içerikleri bakımından incelemiştir. Araştırmada 11 alan uzmanı ile görüşmeler yapılmıştır. İncelenen tüm ders kitaplarının kapak ve içeriklerinde tipografik düzen açısından eksiklikler tespit edilmiştir. Ayrıca ders kitaplarında özgün görsellere yer verilmediği anlaşılmıştır. Tüm kapak çalışmalarında farklı uygulama teknikleri bulunduğu için görsel bir bütünlüğün sağlanamadığı, şekil-zemin ve denge ilişkisinin göz önünde bulundurulmadığı belirtilmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye’de ilköğretim okulu düzeyindeki ders kitaplarının görsel tasarımı doğrudan ya da dolaylı olarak inceleyen ve ulaşılabilen araştırmaların büyük çoğunluğu bir görsel tasarım uygulaması ya da projesine sahip değildir. İlköğretim düzeyindeki ders kitaplarında görsel tasarım projesine sahip olan araştırmalar; Kılıç (2003), Alpan (2004), Özen (2010), Ay (2018)’a aittir. Ders kitaplarını görsel açıdan ele alan araştırmaların sonuçlarına göre örneklemelerin değerlendirme kriterlerine uygunluk durumu aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Tablo 3.10).

Tablo 3.10. İlköğretim Ders Kitaplarını Görsel Açıdan İnceleyen Araştırmalardaki Örneklemelerin Bulgular Açısından Uygunluğu

İlköğretim Ders Kitaplarını Görsel Açıdan İnceleyen Araştırmalardaki Örneklemelerin Bulgular Açısından Uygunluğu		
Uygun	Kısmen Uygun	Uygunsuz
7	19	17
Yıldıran (2007) Uluişik (2008) Uzuner, Aktaş ve Albayrak (2010) Uçar (2016) Yurtalan (2019) Kayak (2018) Koç (2021)	Keser (2004) Demir (2008) Dursun ve Eşgi (2008) Karşlı (2013) Aslantaş (2014) Aşcı (2014) Ertürk ve Güler (2017) Demir ve Atasoy (2018) Acun (2019) Çamurcu (2019) Sarıkaya (2019) Şakar (2019) Türkoben (2019) Baghırlı (2020) Karataştan (2020) Altay (2021) Aşıkcan ve Yeganeh (2021) İlhan ve Yazar (2021) Türkeç (2022)	Seven (2001) Kılıç (2003) Alpan (2004) Eşgi (2005) Kars (2006) Karakelleoğlu (2007) Tural (2007) Tüzel (2009) Şahin (2011) Baş ve Yıldız (2014) Şenşekerci (2016) Aydın (2016) Eğedemir (2017) Taşkın (2017) Altan (2018) Ay (2018) Altuntaş (2022)

İlköğretim ders kitaplarının görsel tasarımını inceleyen ders kitaplarının sonuçlarına ilişkin yapılan araştırmaların kendi kapsamında belirlenmiş olan görsel kriterlere göre 7'si (%12,96) uygun, 19'u (%35,19) kısmen uygun, 17'si (%31,48) uygunsuz bulunmuştur. 9 araştırma (%16,67) ise herhangi bir uygunluk sınıflandırmasına dahil olmamıştır.

İlköğretim düzeyi ders kitaplarını görsel tasarım açısından inceleyen bazı araştırmalar; Cinkılıç (2010), Özen (2010), Güleç ve Demirtaş (2012), Akdoğan (2013), Mazlum ve Mazlum (2016), Tuğ (2017), Özer (2018), Subaşı (2019), Shahinpoor ve Bangir-Alpan (2021), örnekleme sahip olmakla birlikte doğrudan doğruya belirlenmiş olan görsel kriterlere uygunluk açısından değerlendirmeye alınmadıkları için herhangi bir sınıflandırmaya dahil edilememiştir. Bu araştırmaların bazıları kendi aralarında kıyaslanırken, bazıları ders kitaplarındaki görsel yapı konusunda önerileri sınıflandırmaya yöneliktir.

Bu tez araştırmasını yapılmış olan benzer konudaki diğer çalışmalardan ayıran en önemli nokta ders kitaplarının basımının çevre üzerinde oluşturduğu veya gelecekte oluşturacağı muhtemel olumsuz etkilere ilişkin bir çıkarımda bulunmuş olmasıdır. Eğitimdeki kazanımlar söz konusu olduğunda elbette ki ders kitabının üretiminden kaynaklanan çevresel sonuçlar üzerinde durulmamış olması anlaşılabilir bir durumdur.

Ancak ders kitaplarının milyonlarca adet basıldığı düşünülüğünde doğaya karşı sorumlu yöntemlerin geliştirilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Ders kitaplarının 1 yıldan daha uzun süre kullanılabilmesi ya da öğrencilerin sınıfı geçmelerinin ardından tamamına yakınının geri dönüşüm sürecine dahil edilmesi mümkün olabilse doğal kaynakların bir derece de olsa korunması mümkün olabilecektir.

Bir ders kitabının basımı için seçilen kâğıdın gramajı, cinsi, kâğıdın ebadı, kapak kartonunun gramajı ve malzemesi gibi unsurlar ders kitabının her ne kadar üretimine yönelik fiziki tarafı olsa da görsel tasarımın bir parçasıdır. Bir fikrin görselleştirilmesinde onun özgünlüğü kadar üretim biçimi de önemlidir.

3.4. Sürdürülebilirlik Açısından Ders Kitapları

Basımı yapılan ders kitapları, Türkiye’deki tüm ilk ve orta dereceli okullara ücretsiz olarak dağıtılmaktadır. Ülkedeki tüm ilk ve orta dereceli öğretim okullarının sahip olduğu öğrenci sayısı kadar ders kitabının basımı yapıldığı düşünülüğünde bunun için tonlarca kâğıt ve kartona, basılmış olan ders kitaplarını okullara dağıtmak için de ulaştırma hizmetine ihtiyaç duyulmaktadır. Ders kitaplarının basımında kullanılan kâğıt ve kartonun elde edilmesi için ağaçlardan elde edilen selüloz kullanılırken, ders kitaplarının tüm okullara ulaştırılmasında da çoğunlukla fosil yakıtlardan elde edilen petrol ve türevleri kullanılmaktadır.

MEB’in açıklamasına göre; ücretsiz ders kitaplarının dağıtımına 2003-2004 eğitim-öğretim yılından itibaren başlanmıştır. 2003-2021 yılları arasında toplamda 3 milyar 550 milyon adet ders kitabı basılmıştır. Yalnızca 2022-2023 eğitim-öğretim yılında 153 milyon adet ders ve derse yardımcı kitap basılarak dağıtımının yapıldığı açıklanmıştır. 2021-2022 eğitim-öğretim yılında ders kitabı dışında ilk defa 36 milyon adet yardımcı ders kitabın da basımı yapıldığı açıklanmıştır ([http-12](#)). 2023-2024 yılı için ise MEB toplamda 192 milyon ders kitabının ve yardımcı kitabın basılıp ilk ve orta dereceli okullara basılıp dağıtıldığı rapor edilmiştir ([http-13](#)).

Türkiye’de MEB tarafından okul müdürlüklerine gönderilen talimatta velilerden eğitim-öğretim döneminin sonunda gönüllülük esasında dayalı olarak öğrencilerin kullanmış oldukları ders kitaplarını okula ulaştırmaları istenmektedir. Ancak okullara ulaştırılan kullanılmış ders kitapları okulların aile birliklerince organize edilerek geri dönüşüm tesislerine gönderilerek satışı sağlanmakta ve geliri de ilgili okul aile birliklerinin hesabına yatırılmaktadır. Bu nedenle okullara ne kadar kitap getirildiği ve ne

kadarının geri dönüşüme tabi tutulduğu ile ilgili bir kaydın tutulmadığı bilinmektedir.

Ders kitaplarının geri dönüşüm süreci de çeşitli zorluklar içermektedir. Örneğin ders kitaplarının üretimi ile ilgili teknik şartnamede ders kitaplarının kapakları selofan⁷ ile kaplanmakta ve ciltleme esnasında sayfaların dağılmaması için sıcak tutkal kullanılmaktadır. Selofan ve sıcak tutkal geri dönüşümde büyük sorunlar oluşturarak kâğıt elyafını çevresine toplamakta, ayrıca kâğıt makinasına da zarar verebilmektedir. Ders kitaplarının teknik şartnamesine göre kâğıdın beyaz olması gerekmektedir. Kullanılmış olan ders kitaplarının sayfaları baskılı olduğu için ayrıca bir kimyasal işleme tabi tutularak beyazlatma işlemi yapılmaktadır. Kâğıt hamuru ne kadar beyazlatılmaya çalışılırsa çalışılın içinde mutlaka kir barındırmaktadır. Bu kimyasal işlemlerin her biri için enerji ve kaynak harcanmaktadır. Ayrıca bu işlemler esnasında kâğıt hamuru incelmekte ve kalitesiz hale gelmektedir. Bu nedenle üretim aşamasında kâğıdın kopması, tekrar makineye bağlanamaması ve üretilmiş olan kâğıdın genel görünümünün kirli olması gibi sonuçlarla karşılaşilmektedir. Geri dönüşümden elde edilen kağıtlarla kitap kâğıdı olarak kullanılması oldukça zordur. Kitap kâğıdı saf selülozdan elde edilmektedir. Geri dönüşümden elde edilmiş hurda kağıtlarla daha çok gri karton, yumurta viyolu gibi üretimler yapılabilmektedir. Dolayısıyla ders kitapları için ihtiyaç duyulan kâğıdın geri dönüşümden elde edilemediği, saf selülozdan üretilen kağıtların ders kitaplarının baskısı için kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Kâğıdın hammaddesi olan selüloz ise yalnızca ağaçtan elde edilmektedir (Erten, 2023).

1 ton kâğıt elde etmek için ise ortalama 17 yetişkin ağacın kesilmesi gerekmektedir. Doğal kaynaklar açısından dünya her geçen gün daha da sınırlı bir hale gelmektedir. Doğanın kendini yenileyebilme kapasitesi ile doğal kaynaklardan talep ettiklerimiz arasındaki uçurum oransal açıdan büyüdükçe doğaya verilen zarar kalıcı bir sorun haline gelmektedir.

Türkiye’de her yıl milyonlarca ders kitabının basılması ve yalnızca 1 yıl kullanılarak sonunda da atığa dönüşmeleri çevresel açıdan büyük bir sorun oluşturmaktadır. Ders kitaplarının üretimi konusunda çeşitli alternatiflerin oluşturulması mevcut üretim yöntemlerinin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini zayıflatabilecektir. Örneğin, ders kitaplarının öğrenciler tarafından 1 yıl kullanılıp atık haline geldiği düşünüldüğünde ders kitabının üretim kalitesini düşürme fikri de bir seçenek olarak

⁷Genellikle kâğıt ve karton üzerine kaplanan şeffaf film tabakasıdır. Nem, bakteri, oksijen ve yağa karşı dirençlidir. Gıda sektöründe de kullanılır.

ortaya çıkmaktadır. Kapaklarda resmi olarak kullanılması gereken karton gramajını 220 gr. /m²'den nispeten daha düşük gramajlı bir kartona basmak yıllık karton gereksinimini azaltabilecektir. Ya da ders kitaplarının üretim kalitesini arttırarak onların daha uzun süre kullanımı mümkün olabilecektir. Ders kitaplarının kapaklarının sert bir kartona basılması, ciltlemesinin daha sağlam yapılması gibi yöntemler daha uzun süre kullanım için bir seçenek olarak değerlendirilmelidir.

Ders kitaplarının dış yapı özelliklerinin kıyaslanması konusunda ön plana çıkan araştırmalardan biri olan Bora Özen'in "Türkiye ve Almanya'daki İlköğretim Ders Kitaplarının Karşılaştırılması" adlı çalışmasında Türkiye'deki Türkçe ders kitabıyla Almanya'daki Almanca ders kitabı karşılaştırılmıştır. Buna göre, Almanca ders kitabının kapağı sert mukavvadan üretilirken Türkçe ders kitabının kapağı Bristol kartondan üretilmektedir. Türkçe ders kitabı kolaylıkla bükülebilmektedir ve öğrencinin çantasında kolaylıkla yıpranabileceği fark edilmektedir. Sert mukavvanın avantajının ders kitabının iç sayfalarının korunmasını sağlayarak kullanım ömrünü uzatması olarak belirtilmiştir. Almanca ders kitabında kullanılan mukavva ders kitabının sağa sola açılmasına da engel olmamaktadır. Ancak, Türkçe ders kitabının sırada açık durması için ders kitabını kıvrırmak ya da katlamak gerekmekte ve bu yöntemler ders kitabının süratle yıpranmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak Almanca ders kitabının çok daha dayanıklı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir (Özen, s.51). Türkiye'de her yıl milyonlarca adet ders kitabının basıldığı düşünüldüğünde kapak için kullanılacak olan sert mukavvanın gerek maliyet gerekse üretim sürecinin olanaklılığı açısından bir ön çalışma ile durum tespiti yapılması gerekmektedir. Benzer şekilde her yıl sonunda atık haline gelen ders kitaplarının iç sayfalarında kullanılan 80 gr. /m² 1. hamur kâğıt ile kapaklar için kullanılan 220 gr. /m² Bristol kartondan daha düşük kalitede olan ve baskı açısından sorun oluşturmayacak kâğıt ve karton seçeneklerinin de değerlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır (Özdaş, 2023).

Ders kitaplarının basımında ihtiyaç duyulan kâğıt ve karton miktarı, ders yılı sonunda kitapların atık haline gelmeleri gibi konular çevresel açıdan çeşitli olumsuzlukların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'de ders kitaplarının üretimini çevresel açıdan daha sürdürülebilir yöntemlerin oluşturulması için alternatif olabilecek çeşitli üretim yöntemlerinin geliştirilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Bir grafik tasarımcı için ders kitaplarının dayanıklı ve uzun ömürlü olmasının sağlanması en az görsel tasarım anlayışının belirlenmesi kadar önemli bir konudur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İLKÖĞRETİM DÜZEYİ DERS KİTAPLARINDAKİ GÖRSEL TASARIM ANLAYIŞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde Türkiye’de ders kitapları konusundaki yasal çerçevelere yer verilmiştir. Ders kitaplarının tasarımında bağlayıcı nitelikte olan iki resmî belge bulunmaktadır. Bunlardan biri “MEB Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği” diğeri “MEB Ders Kitapları Teknik Şartnamesi”dir. Yönetmelik daha çok ders kitaplarının görsel tasarımına yönelik kuralları içerirken, şartname ders kitaplarının basımında kullanılacak kâğıdın özellikleri, gramajı ve ebatları hakkında çeşitli sınırlandırmaları içermektedir. Bunların dışında, 2022 yılının Haziran ayında MEB’de gerçekleştirilen çalıştay sonunda yayımlanmış olan daha çok ders kitaplarının kapaklarındaki görsel tasarıma yönelik önerilerin yer aldığı “Ders Kitabı Kapağı Tasarım Çerçevesi”nden ve içeriğinden bahsedilmiştir.

Örneklem olarak belirlenen Türkçe ders kitaplarının değerlendirilmesinde kullanılacak olan görsel tasarım kriterleri için bu alanda yapılmış olan araştırmalara genişçe yer verilmiştir. Örneklem alınan ders kitapları, oluşturulmuş olan kontrol listeleri ile aşağıda yer alan başlıklara göre değerlendirilmiştir:

- Tipografik Düzen
- Görsel Düzen
- Sayfa Düzeni
- Görsellerin Pedagojik Uygunluğu

Tipografik düzen konusunda yer alan ölçütlerde okunurluk; okuturluk, punto ve espas, yazı karakteri seçimi ve satır uzunlukları, tipografide vurgu ve renk konularına yer verilmiştir. Görsel düzen başlığında görsellerin konuya uygunluğu, görsel bütünlük, oran-orantı ve denge konusu işlenmiştir. Sayfa düzeni başlığında ızgara (grid) sistemi, sayfadaki görsel düzenlemelerin okunurluğa etkisi, karşılıklı sayfaların tasarımı konularına değinilmiştir. Görsellerin pedagojik uygunluğu başlığında, görsellerin ve illüstrasyonların yaş düzeyine uygunluğu; estetik düzeyin gelişimini sağlama ve hayal kurmayı teşvik etmesi konularından söz edilmiştir.

Örneklem alınan ders kitaplarının değerlendirilmesinde kullanılmış olan görsel tasarım ilkeleri bu araştırmanın uygulama projesine geçiş aşamasında kuramsal bir zemin oluşturmuştur.

4.1. İlköğretim Ders Kitaplarının Tasarlanması ile İlgili Mevcut Yasal Çerçeveseler

Türkiye’de ders kitapları MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın izni ile yayımlanabilmektedir. İlk ve ortaöğretim ders kitapları, devlet kitapları adıyla MEB Yayınevi veya özel yayınevleri tarafından tasarlanmakta ve ilgili tüm ders kitapları belirli kurallara uygun bir biçimde tamamlanarak basıma hazırlanmaktadır. Ders kitaplarının tasarımında MEB’in “Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği”, yayınevleri açısından bağlayıcıdır.

Türkiye’de ders kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın “Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği” çerçevesinde belirtilen kurallara uygun bir biçimde devlet kitapları adı altında ve diğer özel yayınevleri tarafından uygunluk alınarak yayımlanabilmektedir. Yayınevlerinin bir ders kitabını tasarlayabilmesi için belgelendirmek kaydıyla içerisinde görsel tasarımcının da bulunduğu bir grup ile çalışması gerekmektedir. Görsel tasarımcı veya tasarımcıların bir ders kitabını tasarlarken bağlı kalmak durumunda oldukları resmî çerçevede görsel tasarım için “öğrenmeyi destekleyici ve öğrencilerin gelişim özelliklerine uygunluk” ibaresi yer almaktadır. Yönetmeliğe göre ders kitapları ile ilgili çalışan bir yayınevi; yazar, editör, dil uzmanı, görsel tasarımcı, program geliştirme uzmanı, rehberlik uzmanı, ölçme ve değerlendirme uzmanı çalıştırdığını veya bu konularda dışarıdan hizmet aldığını belgelendirmek durumundadır (http-14).

Ders kitapları ve eğitim araçlarının nitelikleri ile ilgili yönetmelikte yer alan maddeler aşağıdaki gibidir:

1. Anayasa ve kanunlara aykırı hususları içermez.
2. Bilimsel hata içermez.
3. Eğitim ve öğretim programının amaçladığı kazanımları kapsar.
4. Dil ve anlatıma uygunluk yönünden hata içermez.
5. Görsel tasarım ve içerik tasarımı öğrenmeyi destekleyecek nitelikte ve öğrencilerin gelişim özellikleri dikkate alınarak yazılır (http-14).

Yönetmeliğin devamında yer alan ders kitaplarının ve eğitim araçlarının hazırlanması kısmında görsel tasarım ile ilgili belli başlı maddeler ise şunlardır:

1. Ders kitabının kapağında kitabın adı, okulun türü, sınıf düzeyi ve pedagojik yaklaşıma uygun olan yayınevi amblemi ve dersin özelliğini yansıtır nitelikte bir kapak bulunmalıdır. Kapak içindeki sayfada ise yine okul türü, sınıf düzeyi, yazar adları ve varsa akademik unvanları ve yayınevi amblemi olması

gerekmektedir. İç kapağın arka yüzünde ise sınıfın seviyesine göre pedagojik yaklaşıma uygun metin veya görsel tasarımlara yer verilmelidir.

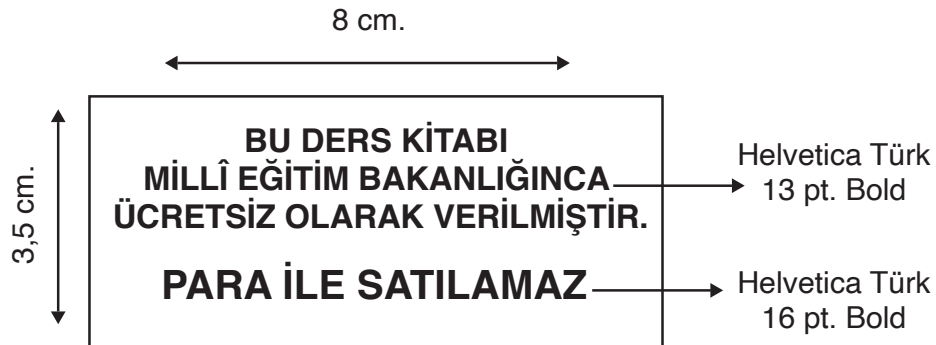
2. Ders kitaplarında yer alacak olan Türk Bayrağı tüzüğü uygun olmalıdır.
3. İkinci sayfanın devamında ilkokul 1, 2, 3. sınıflar için sayfanın ön yüzünde Türk Bayrağı ve İstiklal Marşı'nın ilk iki kıtası bulunurken sayfanın arka yüzünde öğrenci andı, üçüncü sayfanın ön yüzünde Atatürk resmi ve resmin altında "Mustafa Kemal Atatürk" yazısı bulunmaktadır. İçindekiler sayfası ilgili yaş düzeyinde öngörülen puntoda olup 5 sayfayı geçmemelidir.
4. İlkokul 4 ve ortaokul 5, 6, 7, 8. sınıf ders kitaplarında ikinci sayfada Türk Bayrağı ve İstiklal Marşı, arka sayfasında Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi bulunur. Üçüncü sayfanın ön yüzünde Atatürk resmi ve resmin altında "Mustafa Kemal Atatürk" yazısı bulunmaktadır. İçindekiler sayfası ilgili yaş grupları için öngörülen puntoda yazılmalıdır.
5. Ders kitabının diğer sayfalarında resim altı yazıları, dipnotlar ve benzer işlevdeki yazılarda ilkokul 1. sınıflar için 20 punto, 2. sınıflar için 18 punto, 3. sınıflar için 14 punto, 4. sınıflar için 12 punto, ortaokul 5. sınıflar için 11 punto ve daha üst sınıflarda 10 puntodan küçük harfler kullanılmamalıdır (http-14).

Ders kitaplarının basımı için üretime yönelik dış yapı olarak da değerlendirilen kâğıt, karton vb. malzemeler; kitabın görsel tasarımının sergileneceği bir alan olması bakımından oldukça önemlidir. Bu konuda MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın okul öncesi, ilk ve ortaöğretim kurumları için tasarlanan ders kitaplarının basımı için hazırlanan teknik şartnamede görsel tasarımla ilgili önem arz eden belli başlı detaylar aşağıda sıralanmıştır:

1. Ders kitabı için baskı ebadı standartları; 16,5 x 23,5 cm., 19,5 x 27,5 cm., 21x 29,7 cm.'dir.
2. Ders kitabının iç sayfaları 80 gr./m² ve 1. hamur kâğıda basılacaktır.
3. Ders kitabının sayfalarında beyazın farklı tonlarında kâğıt kullanılmamalıdır. Ders kitapları için kullanılacak olan kâğıtların özellikleri ise şu şekilde olmalıdır: parlaklık %98 (min.), beyazlık 140 (min.), opasite 87 (min.), sarılık -20 (min.).
4. Ders kitapları 5,25 formadan fazla ise Amerikan cilt tekniği ile ciltlenecek ve sıcak tutkal ile yapıştırılacaktır. Tutkal uzun süre etkisini kaybetmemeli,

sayfalarda tutkal kırıntıları bulunmamalı ve sayfalar kopmadan iki tarafa düz bir biçimde açılabilmelidir. Baskı alanı, farklı bakış açılarından da aynı anda izlenebilecek biçimde olmalıdır.

5. Forma sayısı 5 ve daha az olan ders kitaplarının kapaklarında çift tel dikiş kullanılacaktır.
6. Kitap kapaklarında 220 gr. /m², tek yüzü kuşe, Bristol kâğıt kullanılmalıdır.
7. Kâğıdın sırt ve ağız kısmındaki boşluklar birbirine eşit olmalıdır.
8. Ders kitabının kapak ve iç sayfalarında kaliteli mürekkep kullanılmalı ve mürekkep kullanımından kaynaklanan baskı hataları bulunmamalıdır.
9. Baskıda arka verme, buruşukluk, karşı sayfaya geçme, iğne deliği izi, kirlenme olmamalı ve renkler üst üste oturmuş olmalıdır.
10. Sayfa numaraları birbirini takip etmeli, numaralar ön ve arka sayfada üst üste oturmalıdır.
11. Tel dikişli kitaplar haricinde sırt yazıları yukarıdan aşağıya yazılmalıdır.
12. Ders kitaplarının kesimi düzgün, çapaksız, dalgasız ve ağız kısmı gönyeli olmalıdır.
13. Spiralli ders kitaplarında spiral rengi beyaz olmalı ve kitaplar iki tarafa da rahat bir biçimde açılmalıdır.
14. Görsel 4.1.'de görüldüğü şekilde arka kapağın dış kısmının altına ve ortalanacak şekilde “Bu Ders Kitabı Millî Eğitim Bakanlığınca Ücretsiz Olarak Verilmiştir” ibaresi aşağıdaki görselde yer alan detaylara uygun şekilde yapılmalıdır (http-15).

Görsel 4.1. MEB tarafından hazırlanmış olan teknik şartnameye göre ders kitaplarının arkasına eklenmesi gereken ibarelerin nasıl yer alacağını gösteren bilgilendirme tasarımı (http-15).

MEB'in hazırladığı, ders kitaplarında uyulması gereken teknik şartnamede basım açısından çeşitli standartlar oluşturulmuştur. Burada ders kitaplarının ölçülerinde belirlenen standartlar dışına çıkılmaması görsel tasarımcıları da sınırlayan bir durumdur. Bunun yerine minimum ve maksimum ebatların belirtilmesi daha uygun olabilirdi. Ders kitaplarının görsel olarak standartlaşması aslına bakıldığında, onların görsel olarak ayrıştırılmasını zorlaştırmaktadır. Bu bakımdan gerek ebat olarak gerekse kullanılan kâğıt ve karton cinslerinde daha zengin bir seçenek çeşitliliğinin oluşturulması ders kitaplarında daha özgün örneklerin ortaya çıkmasına olanak sağlayabilecektir.

Ders kitaplarının görsel tasarımı için önemli sayılabilecek gelişmelerden biri de 2022 yılının Haziran ayında MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı Ders Kitapları ve Öğretim Materyalleri Dairesi tarafından düzenlenen “Ders Kitapları Kapak Tasarımı Çalıştayı”dır. İlgili çalıştaya alan uzmanları, öğretmenler ve çeşitli temsilciler katılmıştır. Bu çalıştayıdan elde edilen sonuçlar ışığında “Ders Kitabı Kapağı Tasarım Çerçevesi” hazırlanmıştır. Oluşturulan bu görsel kılavuzun amacının, ders kitapları ile ilgili çalışan görsel tasarımcılara yönelik bir yol haritası sunmak olduğu belirtilmiştir (http-16). Kılavuzun ilk bölümünde tasarım ilkeleri, ikinci bölümünde ise ders kitaplarındaki kurumsal kimlik standartları bulunmaktadır. Yönetmelik, yalnızca metinlerden oluşan bir belge olması nedeniyle görsel tasarımcıların yararlanacağı bir kaynak olmaktan uzaktır.

“Ders Kitabı Kapağı Tasarım Çerçevesi”nin kimlere yönelik hazırlandığı tam olarak anlaşılmamaktadır. Hazırlanan görsel kılavuzun, görsel tasarımcılara yönelik mi olduğu yoksa görsel tasarım konusunda tecrübesi olmayan birinin de kılavuza bakarak bir ders kitabını tasarlayabileceği bir kılavuz olarak mı kullanılacağı belirsizdir. Ayrıca bir ders kitabının kapağını içeriğinden ayırarak konumlandırmak görsel tasarım açısından doğru bir yaklaşım değildir. Kapağın iç sayfalarla birlikte düşünülmesi, görsel bütünlüğün sağlanmasında büyük bir öneme sahiptir.

Ders Kitabı Kapağı Tasarım Çerçevesi'nde görsel tasarım ve metin tasarımı olmak üzere iki bölüm bulunmaktadır. Bu iki bölüm ve alt başlıkları aşağıda listelenmiştir:

1. Görsel Tasarım
2. Metin Tasarımı
 - a. Kapak Bilgileri
3. Yazı Öğeleri

Görsel tasarım başlığı altında; ders kitabı kapağına ait tüm kısımların (ön-arka-sırt) bir bütün hâlinde tasarlanması, kapak ölçüsünün öğretim programlarında belirtilen

ölçülerde olması, kapak içerisindeki görsel öğelerin kitabın iç sayfaları ile uyumlu ve mümkün olabildiğince sade bir anlayışla ele alınması, kitaptaki metin tasarımında benimsenen tipografik anlayışın yaş grubuna uygun olması, kapağın ilgi ve merak uyandıran özgün bir kompozisyon anlayışı içerisinde tasarlanması, zemin-metin rengi ilişkisinin görsel algılamaya engel olmayacak bir biçimde ele alınması gerektiği konularında önerilerde bulunulmuştur.

Metin tasarımı başlığı altında; ders kitabı sayfalarında yer alacak bilgilerin anlam bütünlüğü ve görsel bütünlük ilişkisi göz önünde bulundurularak tasarlanması, sırt kısmında yazı yönünün (ön kapak yukarı dönük konumdayken) soldan sağa doğru yazılması konularında tavsiyelerde bulunulmuştur.

Yazı öğeleri alt başlığı altında; yazı renklerinin ve ton değerlerinin okunurluğu sağlayabilmesi, espasların dengeli olması, okunması güç olan tamamı majüskül olan harflerden kaçınılması gerektiği, vurgu oluşturulması istenen yerlerde büyük puntoların tercih edilmesi ya da aynı yazı karakterlerinin bold, italik gibi ağırlıklarının kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Ders kitabında görsel tasarımın baştan sona kendi içinde tutarlı olması gerektiği belirtilmiştir.

“Ders Kitapları Kapağı Tasarım Çerçevesi”nin son sayfalarında “Ders Kitabı Kapağı Kurumsal Kimlik Standartları” ile bir tasarım şablonu yer almaktadır. Ön kapak ve arka kapakta boşlukların belirlenmesi, yayınevi logosunun sayfadaki konumu ve boyutu, üst bantta ve sırt kısmında yer alacak içeriklerin nasıl konumlandırılacağına dair bilgiler içermektedir.

4.2. İlköğretim Ders Kitaplarının Değerlendirilmesinde Kullanılacak Olan Görsel Tasarım Kriterlerinin Belirlenmesi

Bu bölümde ilgili literatür incelenerek örneklem olarak seçilen ders kitaplarının görsel tasarımları değerlendirilmiştir. Ders kitaplarındaki görsel tasarım ile ilgili araştırmacılar aynı görsel kavramları farklı adlarla kullanmışlardır. Örneğin, Özen (2010, s.6), “Türkiye ve Almanya’daki İlköğretim Ders Kitaplarının Karşılaştırılması” adlı tez çalışmasında “Ders Kitabının Sahip Olması Gereken Nitelikler” başlığı altında kullandığı “Metinler ve resimlemeler bir bütünlük içinde olmalıdır” ibaresi ile tipografik yapı ve görsel yapı elemanlarının bir uyum içerisinde olması gerektiğini söylemektedir.

Literatürdeki bir diğer örnekte ise Serpil Güvendi Kaptan (2021, s.139)’ın “İlköğretim Kitaplarında Tasarım ve Dış Yapı Özellikleri” makalesinin “Ders Kitaplarında Tasarım İlkeleri” bölümü aşağıdaki maddeler altında incelenmiştir:

- Bütünlük
- Denge
- Tekrar (Devamlılık)
- Uygunluk (Orantı ve Görsel Hiyerarşi)
- Vurgu Oluşturma

Serpil Güvendi Kaptan (2021, s.140), “İlköğretim Ders Kitaplarında Tasarım ve Dış Yapı Özellikleri” adlı makalesinde “Bütünlük” ilkesini “...görsel elemanların hem kendi içerisinde hem de diğer sayfalarla oluşturduğu uyum...” olarak tanımlarken “Denge” ilkesini “...metin, resimleme, fotoğraf, şemalar gibi görsel düzen elemanlarının birbirleriyle olan ilişkileridir” cümlesiyle açıklamıştır. Makalede sayfa tasarımı içerisinde zıtlıkların da kullanılmasının önemi belirtilerek “Simetrik ve Asimetrik Denge” kavramlarıyla görsel algının etkin kullanımına dair örnek açıklamalara yer verilmiştir. “Tekrar/Devamlılık” ilkesinde gözün sayfada sol üstten başlayarak yukarıdan aşağıya doğru kayan bir düzlemde yol alması nedeniyle görsel elemanların tutarlılık içerisinde tasarlanması gerektiği vurgulanmıştır. “Uygunluk” ilkesinde oran-orantı ve görsel hiyerarşinin sayfadaki önemi şu cümlelerle aktarılmıştır: “...Farklı boyutlar, biçimler ve renklerden oluşan görsel elemanlarda orantıya dayanan bir ilişki vardır. Bu ilişki sayfa düzeninde iletilmek istenen bilgiyi destekler...” Sayfa tasarımının bazı bölümlerinde görsel ağırlıklı bir anlatımın, bazı bölümlerinde metinlerin ön planda olabileceği belirtilerek kullanılan renklerin, yakın ve uzak planların, boşlukların da görsel hiyerarşiye dâhil olduğu belirtilmiştir. “Vurgu Oluşturma” ilkesinde sayfada özellikle dikkat çekilmek istenen kısımların vurgulanması için başlık, ana metin ve görsellerde odak noktaları oluşturmanın yöntemlerinden bahsedilmiştir:

Ders kitapları, ağırlıklı olarak bilgi aktaran ve bilginin kalıcılığını sağlamaya yarayan araçlardır. Bilgi bölümleri, kitapta önceliklidir. Diğer görsel elemanlar bilgi paylaşımını arttıracak nitelikte olmalıdır. Resimleme ve fotoğraflar dikkati metne yönlendirmelidir. İlköğretim 1. Kademe ders kitaplarında zorunlu olmadıkça fotoğrafa yer verilmemelidir (Kaptan, G. S., 2021, s.144).

Ata Yakup Kaptan (2021, s.159)’ın, “İlköğretim Ders Kitaplarında Görsel Düzen” adlı makalesinde ise mevcut ders kitaplarındaki görsel tasarım öğeleri aşağıdaki gibidir:

- “Ders Kitaplarında Resimlemeler (İllüstrasyon)”,

- “Ders Kitaplarında Tipografi”,
- “Ders Kitaplarında Kapak ve Diğer Sayfaların Düzenlenmesi”.

Ata Yakup Kaptan (2021, s.160), “Ders Kitaplarında Resimlemeler (İllüstrasyon)” bölümünde illüstrasyonların metnin anlaşılmasını kolaylaştıran destekleyici bir unsur olduğunu vurgulamıştır. Ders kitaplarındaki resimlemelerin (illüstrasyonların) sayfadaki kullanımı konusundaki görsel kriterler ise aşağıdaki gibi listelenmiştir:

- “Resimlemede yaş grubuna uygunluk”
- “Resimlemede kompozisyon”
- “Resimlemede renk seçimi”
- “Resimlemenin metinle olan ilişkisi”
- “Resimlemede teknik (yordam)”
- “Resimsel dizin”
- “Resimlemede sosyo-kültürel ortam ve coğrafya”
- “Resimlemelerde diğer görsel elemanlar”

Erkmen (1996, s.37), ders kitaplarının görsel tasarımına ilişkin yaklaşımların neler olması gerektiği ile ilgili “Çağdaş Bir Ders Kitabı Nasıl Olmalı? Ders Kitabını Mükemmel Yapan Nitelikler” adlı makalesinde, öğrencilerin yaş düzeyi ve ders kitaplarındaki grafik tasarım yaklaşımının özgün bir karakter ve sanat değeri taşıması gerektiğini belirterek kitabın bütüncül bir yaklaşımla iyi planlanması gerektiğini yazmıştır. Makalede, ders kitaplarına ilişkin oluşturulan görsel tasarım kriterleri ise aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- Sayfa Düzeni
- Satır Uzunluğu
- Satırlarda Renk
- Tipografi Seçimi
- Punto Seçimi
- Okunabilirlik
- Ders Kitabında Belirginleştirme Unsurları
- Artistik Şekillendirme ve Malzeme Açısından Ders Kitabı Kapakları
- Resimlemede Aranan Nitelikler
- Resimlemelerin Pedagojik Açıdan Etkileri

Nazan Erkmen’in ders kitaplarının görsel kriterlerine ilişkin değerlendirmelerine bakıldığında sayfa tasarımı, tipografi, illüstrasyonların biçimsel niteliklerinin yanı sıra psikolojik etkilerinin de ele alındığı görülmektedir. Erkmen’e göre, ders kitabında

bulunan bir illüstrasyonun estetik, eğitsel veya sanatsal değeri yalnız başına yeterli olamamakta, görsellerin pedagojik açıdan da uygun olması gerekmektedir.

İçmeli (1996, s. 130), ders kitaplarının öğrencilerin eğitime, gelişimine ve karakterlerinin olgunlaşmasına katkı sağladığını belirtmiştir. Ayrıca ders kitaplarında sayfaların ağırlıklı olarak illüstrasyonlardan oluşması gerektiğini savunarak “İllüstrasyonların hazırlanışında pentürde⁸ geçerli olan renk, armoni, leke, kontrast, rengin grilik dereceleri, ritim, çizgi gibi görsel endişelerin ele alınması gerekir” demiştir. Ayrıca makalede, ders kitabı tasarımının bir ekip işi olduğunun altı çizilerek bu ekipte mutlaka psikolog ve pedagogların da bulunması gerektiğini belirtilmiştir.

Nazan Erkmen ve Mürşide İçmeli’nin, ders kitaplarındaki illüstrasyonlarda bulunması gereken sanatsal ve estetik düzey kaygıları birbirine çok benzerdir. Bununla birlikte her ikisi de psikoloji ve pedagoji alanları ile ilgili uzman görüşlerinin mutlaka alınması yönünde ortak görüş bildirmişlerdir.

Araştırmacıların ders kitaplarındaki görsel tasarım kriterleri ile ilgili yaklaşımları incelendiğinde benzer görsel kaygıların taşındığı görülmektedir. Özetle araştırmacılar; ders kitaplarının sayfa tasarımlarında yer alan görsel yapıların (görsel, illüstrasyon) ve tipografik öğelerin (yazılı metinler, başlıklar, resim altı yazıları) doğru, etkili ve yaratıcı bir biçimde oluşturulmasının formüllerini ortaya koyma amacı taşımaktadırlar. Buna göre aşağıda listelenen başlıkların ilköğretim düzeyi ders kitaplarındaki görsel tasarım yapısı hakkında net bir çerçeve oluşturacağı öngörülmüş ve konu dört farklı başlık altında incelenmiştir:

İlköğretim ders kitaplarının sayfa tasarımlarında;

- Tipografik Düzen,
- Görsel Düzen,
- Sayfa Düzeni,
- Görsellerin Pedagojik Uygunluğu.

Özetle tipografik düzen; yazının iletişimi sağlayan en önemli unsurlarından birisi olması, yalnızca iletişimi sağlamakla kalmayıp tipografik bir unsura dönüşebilmesi, iletişime bir boyut katmasıyla önemlidir. Görsel düzen; sayfa tasarımı içerisinde kullanılan tüm görsel öğelerin eğitsel açıdan içeriklerle uyumluluğunu, anlaşılabilirliğini ve özgünlüğünü sınamayı amaçlayan bir başlıktır. Sayfa düzeni ise metinsel içeriklerle

⁸Pentür: (İng.Painting). Yağlıboya tablo anlamına gelmektedir. Kökeni ise Fransızcadır (Sözen ve Tanyeli, 1996, s.188).

görsel öğelerin hiyerarşisinin sağlanmasını amaçlamaktadır. Görsel tasarımın bir bütün olarak ele alınmasında sayfa düzeni önemli olmuştur. İlköğretim okullarında farklı yaş gruplarının bulunması nedeniyle görsel öğelerin tasarımında pedagojik uygunluk önemli bir ölçüt sayılarak bu araştırmaya dâhil edilmiştir.

4.3. Millî Eğitim Bakanlığı Onaylı İlköğretim Düzeyi Ders Kitaplarındaki Görsel Tasarım Anlayışının Değerlendirilmesi

Bu araştırmada MEB Yayınevine ait, ilköğretim düzeyindeki ders kitaplarındaki görsel tasarım ilkeleri çözümlenirken nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Hazırlanan kontrol listeleri ile örneklem alınan sayfalar değerlendirmeye alınarak puanlanmıştır.

“Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir.” (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s.36).

Araştırmalarda olgusal (nicel) veya yargısal (nitel) veriler ortaya konmaktadır. Neredeyse tüm araştırmalarda iki tür veriye de yer verilmektedir. Hangi türden verinin ağırlıkta olacağı ise araştırmanın problemine veya amacına göre değişmektedir. Çoğu nitel veri, en basit tabiri ile diğer insanlarla paylaşabilmek için nicel ifadelerle aktarılabilirken yine çoğu nicel veri problemin hissettirilmesi ve tanımlanmasına kadar çok çeşitli yorum ve yargı içeren nitel çözümlemelere ihtiyaç duyabilmektedir (Karasar, 2020, s.172).

Bu çalışmanın evreni; MEB Yayınevi’ne ait, ilköğretim düzeyindeki tüm ders kitaplarıdır. Örneklem olarak 1 ve 8. sınıf arasındaki, ulaşılabilen, MEB Yayınevine ait Türkçe ders kitapları seçilmiştir. Eğer ilgili sınıf için MEB Yayınevi’ne ait basılı bir ders kitabı bulunmuyor ise EBA platformu üzerinden ulaşılabilen ders kitabı örnekleme dâhil edilmiştir. İlköğretim Türkçe ders kitaplarının örneklem olarak seçilmesi, Türkçe dersinin 1. sınıftan 8. sınıfa kadar kesintisiz devam eden zorunlu bir ders olması ve ilkokulda okumayı öğrenme sürecinde önemli rol oynamasından dolayıdır.

Bu araştırma, 5 yıl süre ile geçerli olan ilköğretim düzeyindeki 9 adet Türkçe ders kitabı ile sınırlandırılmıştır. Örneklem alınan ders kitaplarının görsel tasarım anlayışı, ilgili literatürden elde edilen araştırma ölçeklerinden faydalanılarak oluşturulan bir kontrol listesi ile bulgulanmıştır.

İlköğretim düzeyindeki tüm Türkçe ders kitaplarından rastgele seçilen üniteler, dört ana başlık altında incelenmiş ve bunun için ayrı ayrı kontrol listeleri oluşturulmuştur. Elde edilen tüm veriler, orijinal kitapların pdf belgeleri üzerinden sayfalardaki yazılı ve görsel alanların seçili hâle getirilerek detaylı bir biçimde görüntülenmesine olanak veren Adobe Acrobat programından sağlanmıştır. Bu araştırmadaki ana başlıklar; Tipografik Düzen, Görsel Düzen, Sayfa Düzeni ve Görsellerin Pedagojik Uygunluğu'dur. Seçilen ders kitaplarının görsel tasarım anlayışının belirlenmesi sürecinde oluşturulan problem cümleleri aşağıda listelenmiştir:

Tipografik Düzen

1. Okunurluk ve okuturluk, punto ve espas ölçüleri, yazı karakteri seçimi ve satır uzunlukları öğrencilerin sınıf (yaş) düzeyine uygun mu?
2. Metin ve başlıklardaki önemli sözcükler tipografik olarak vurgulanmış mı?
3. Tipografik öğelerde renk etkili kullanılmış mı?

Görsel Düzen

1. Sayfalarda kullanılan görsel düzenlemeler konuyla ilişkili mi?
2. Sayfalar görsel bütünlüğe sahip mi?
3. Sayfadaki görseller oran-orantı ilkesine uygun mu?
4. Sayfalarda görsel ve yazı dengesi doğru kurulmuş mu?

Sayfa Düzeni

1. Sayfa tasarımlarında bir ızgara sistemi mevcut mu?
2. Sayfalardaki görsel öğeler okunurluğu olumsuz etkiliyor mu?
3. Karşılıklı sayfalar görsel bütünlük içerisinde düzenlenmiş mi?

Görsellerin Pedagojik Yapısı

1. Görsel düzenlemeler sınıfın yaş düzeyine uygun mu?
2. İllüstrasyonlardaki uygulama teknikleri sınıfın yaş düzeyine uygun mu?
3. Görsel düzenlemeler, estetik düzeyin gelişimini sağlayarak hayal kurmayı teşvik ediyor mu?

4.3.1. İlköğretim Ders Kitaplarındaki Tipografik Düzen

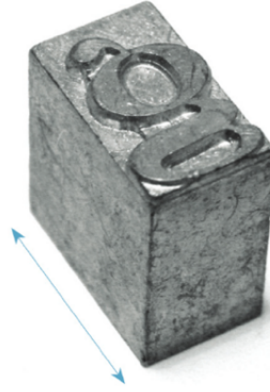
İlköğretim ders kitaplarındaki görsel tasarım öğelerinin değerlendirilmesindeki temel noktalardan biri olan tipografik yapının incelenmesi için daha önceki bölümlerde literatür araştırmalarıyla belirlenen ilkelerden yola çıkılarak bir kontrol listesi oluşturulmuştur. İlköğretim 1. sınıftan başlamak üzere 8. sınıf düzeyine kadar Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmış ders kitapları öncelikli olarak ele alınmış, MEB’e ait bir ders kitabı baskısının olmadığı durumlarda diğer yayınevlerinin kitapları değerlendirilmeye alınarak raporlanmıştır. Sırasıyla aşağıdaki başlıklara göre ders kitaplarında tipografik yapı değerlendirmesi yapılmıştır:

1. Okunurluk ve okuturluk açısından punto ve espas ölçüleri, yazı karakteri seçimi ve satır uzunlukları,
2. Metin ve başlıklardaki önemli sözcüklerin tipografik olarak vurgulanması,
3. Renk ve ton değerlerinin tipografik olarak etkili kullanımı.

4.3.1.1. Tipografideki okunurluk ve okuturluk, punto ve espas ölçüleri, yazı karakteri seçimi ve satır uzunlukları kavramları

Örnekleme alınan ilköğretim düzeyi ders kitaplarının tipografik olarak incelenmesinde önemli ölçütlerden biri de kullanılan yazı karakterlerine ait punto ölçülerinin öğrencilerin yaş (sınıf) düzeyine uygunluğudur.

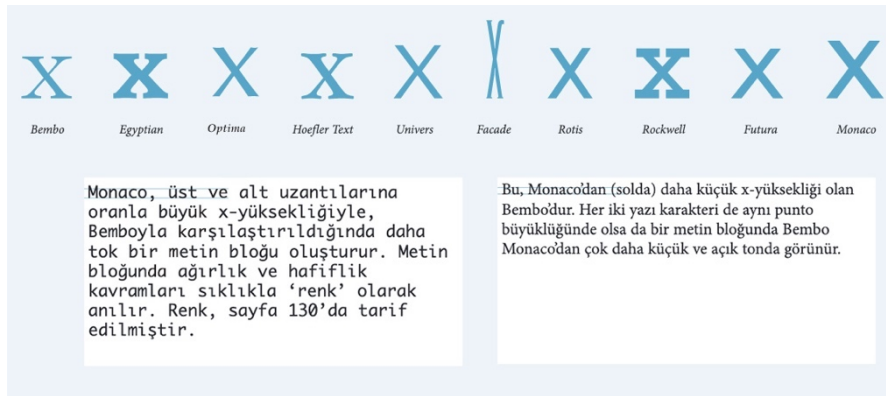
Yazı büyüklüğü anlamına gelen “punto”, bir ölçü birimidir. Punto ölçüsü, 1917 yılında Fransız Tipograf Pierre Simon Fournier de Jeune tarafından tipografik ölçüler konusunda bir standart oluşturmak amacıyla geliştirilmiştir. Buna göre 1 punto, 0,37583 milimetre ölçüsündedir. Tipografik ölçülerin belirlenmesinde elle dizgide kullanılan metal harfler baz alınmıştır. Harfin punto ölçüsünde esas alınan ölçü, harfin bulunduğu alan değil, metal harfin tüm bloğunun yüksekliğidir (Becer, 1999, s.180). Aşağıdaki hurufat görselinde bulunan mavi ok punto ölçüsünü göstermektedir (Görsel 4.2.).

Görsel 4.2. Hurufat üzerinde puntoyu ifade eden bilgilendirici görsel
(Ambrose ve Harris, 2012, s.43)

Dolayısıyla birbirleriyle aynı punto ölçülerine sahip olan yazı karakterlerinin büyüklükleri birbirinden farklı olabilmektedir. “*Punto değeri metal harf bloğunun yüksekliğine göre belirlendiği için, kâğıda yazılmış bir harfi ölçerek punto değerini belirlemek olanaksızdır*” (Becer, 2019, s.181). Bu noktada yazı karakterinin tasarımı ile ilgili oranlar önem kazanmaktadır. Bazı yazı karakterlerine ait anatomik ağırlıklar, onların tasarım alanı içerisinde kapladığı alanı da değiştirmektedir. Bu nedenle, aynı puntoyla yazılmış olan metinlerin sayfada kapladığı alan da birbirinden oldukça farklı olacaktır (Torun, 2014, s.71). Bunun asıl sebebi, tipografik terminolojiye göre “x yüksekliği”dir. Başka bir deyişle küçük harf yüksekliği, harf anatomisinin yapısına göre değişiklik göstermektedir.

“X yüksekliği”, uzantısı bulunmayan harflerin taban çizgisinden orta çizgiye kadarki yüksekliğini ifade eden tipografik bir terimdir. Farklı yazı karakterleri aynı punto ölçülerine sahip olsalar da büyüklükleri birbirinden farklı olacaktır (Görsel 4.3.). Bu durum, okunurluğu ve okuturluğu doğrudan etkilemekte ve tasarım açısından olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir (Ambrose ve Harris, 2010, s.258).

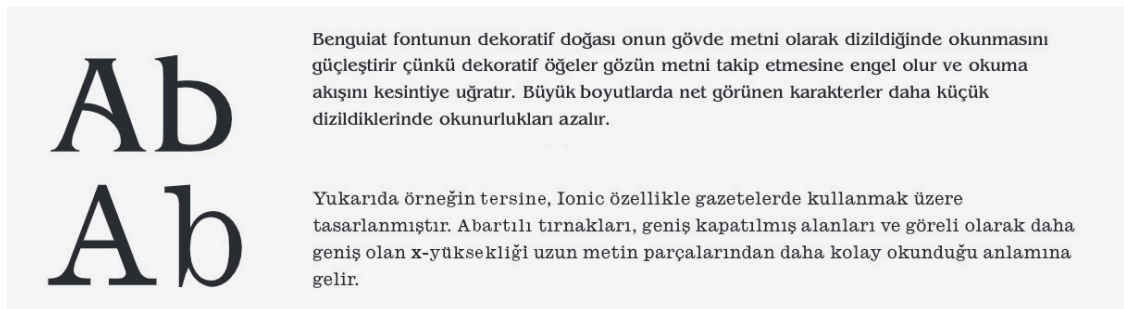

Görsel 4.3. Çeşitli yazı karakterlerinin küçük harf yüksekliklerinin görünümü
(Ambrose ve Harris, 2012, s.45)

Tipografideki okunurluk ve okuturluk kavramları ise çoğu kez birbirinin yerine kullanılmaktadır. Okunurluk, harfin “x yüksekliği”, çizgisel kontrastlığı ve kapalı alanlarının hacimsel büyüklüğü ile doğrudan ilgilidir. Bu değişkenler doğrudan harfin anatomik yapısı ve karakteristik özellikleri ile ilgilidir (Ambrose ve Harris, 2012, s.158). Bir gövde metnin okunurluğu, standart olarak kullanılan punto ölçüleri ile hassasiyetle ayarlanmış olan satır espasları ve hizalamalar ile optimum seviyeye yükseltilebilir. Okuturluk ise Ambrose ve Harris (2014, s.168)’in tanımıyla “metnin bütünsel olarak görsel sunumu”dur. Özetle tipografinin ilgi çekici olması, izleyiciyi etkilemesidir.

Ders kitaplarındaki yazıların punto ölçüleri önemli bir görsel ölçüt olmakla birlikte sayfadaki okunurluğu asıl belirleyen yazı karakterinin anatomisidir. Siretli (2016, s.55)’ye göre bir yazı karakterinin okunur olması, onun karakteristik ve değiştirilemez özellikleri ile doğrudan ilgilidir. Bu karakteristik yapıların içerisinde bir yazı karakterinin x yüksekliği, harf anatomisindeki biçimlere ve çizgilere ait kontrast değerler, tırnaksız veya tırnaklı oluşu gibi nitelikler bulunmaktadır. Diğer taraftan bugüne kadar tasarlanmış olan yazı karakterleri sadece okunmak için tasarlanmamıştır. Yazı karakterlerinden bazıları okuyucu veya hedef kitlenin yalnızca dikkatini çekmek için dekoratif veya grafik etkilerle tasarlanmıştır. Ancak uzun metinler için bu yazı karakterlerinin kullanılması kesinlikle doğru değildir.

Aşağıdaki görselde iki yazı karakterinin okunurlukları birbirleriyle kıyaslanmıştır. Yazı karakterlerinden biri Benguiat diğeri ise Ionic’tir. Benguiat’ın dekoratif unsurlarının okunurluk için engel oluşturduğu, buna karşın Ionic’in geniş x yüksekliğine sahip olması sebebiyle okunurluk açısından daha uygun olduğu görülmektedir (Görsel 4.4.).

Görsel 4.4. Benguiat ve Ionic fontlarının okunurluk kıyaslamaları (Ambrose ve Harris, 2012, s.158)

Ortaklaşa bir çalışmanın ürünü olan ders kitabının görsel tasarım anlayışı, öğrencilerin dikkatini çeker nitelikte ve tüm görsel öğeler birbiri ile uyumlu olmalıdır.

Örneğin sayfa tasarımı açısından görsel bütünlüğe sahip olmayan bir ders kitabının içerisinde usta ellerden çıkmış nitelikli illüstrasyonların kullanılması, tek başına yetersiz kalacak ve öğrencinin dersten edineceği kazanımı tartışmalı hâle getirecektir. Özetle, ders kitabının görsel tasarım öğelerinden biri yetersizse kitabın geneli bu durumdan mutlaka olumsuz etkilenecektir.

Ders kitaplarındaki metinler ise öncelikli olarak okunurluğu hedeflemelidir. Bu nedenle kullanılacak olan yazı karakterlerinin harf anatomileri de okunurluk açısından zor olmamalıdır. Daha önce bahsedildiği üzere MEB, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyindeki ders kitaplarında punto ölçülerinin de içinde bulunduğu görsel tasarım çerçevesini resmî bir yönetmelikle kurallara bağlamıştır. Ancak ders kitabı tasarımının resmî çerçevesinde okunurluk ve okuturluk ile ilgili detaylı bir açıklama bulunmamaktadır. Bu nedenle metinlerdeki “punto” büyüklüğünün okunurluğu da belirleyen temel unsur olarak düşünüldüğü ortaya çıkmaktadır.

Çocuklar için oluşturulan metinlerdeki yazı karakteri seçiminde köşeli formlar yerine dairesel olan yazı karakterleri tercih edilmelidir. X yüksekliği olarak ifade edilen küçük harf yüksekliğinin olabildiğince yüksek, eni ile boyu birbirine yakın yazı karakterlerinden seçilmesi çocuklar için okumayı çok daha kolay hâle getirmektedir. Onlar için okumayı zorlaştıracı olan geniş (extended) ve dar (condensed) yazı karakterlerinden kaçınılmalı, kalın (bold) ve ince (thin) yazı karakterleri yerine normal (regular) font ağırlıkları kullanılmalıdır (Strizver, tarihsiz).

Erkmen (1996, s.39)’a göre ders kitaplarının metinlerinde kullanılan yazı karakterleri, zamanın dönemsel eğilimlerinden ve değişimlerinden en az etkilenebilecek olanlar arasından seçilmelidir. Bu yazı karakterleri arasında sayılabilecek olan Avangarde, Frutiger, Futura, Gill Sans, Helvetica, Palatino’nun okunması kolaydır ve bunlar görünüş açısından da sade bir yapıya sahiptir. Okunabilirlik yalnızca yazı karakterinin tasarımına bağlı bir durum değildir. Kitapta kullanılan cümlelerin kısalığı, uzunluğu, kullanılan kelimelerin heceleme açısından kolay ya da zor olması okunabilirliği etkileyebilmektedir.

Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği’nde resim altı yazıları, dipnot kısımları veya benzer işlevlerdeki yazılar hariç diğer tüm metinlerdeki punto ölçüleri için minimum değerler belirlenmiştir (http-14). Tablo 4.1’de ilköğretim düzeyi ders kitaplarında yer alan yazıların minimum punto ölçüleri görülmektedir. Buna göre, sınıf düzeyi yükseldikçe punto ölçüleri düşmektedir.

Tablo 4.1. Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği'ne göre ders kitaplarında olması gereken punto ölçüleri (min.) (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/10/20211014-1.htm>) (Erişim Tarihi:02.02.2022)

İlköğretim Sınıf Düzeyleri	Punto Ölçüleri (min.)
1	20
2	18
3	14
4	12
5	11
6-8	10

Buna göre, ilköğretim Türkçe ders kitaplarındaki yazılar punto ölçüleri açısından değerlendirilmiştir (Tablo 4.2.). Ders kitaplarındaki tüm yazılar bilgisayar programında seçili hâle getirilmiş ve kullanılan punto ölçülerine bu yöntemle ulaşılmıştır.

Tablo 4.2. İlköğretim düzeyindeki Türkçe ders kitaplarındaki punto ölçülerinin sınıf düzeyine uygunluğu

Kriter	Uygun	Kısmen Uygun	Uygunsuz
Kullanılan yazı karakterlerine ait punto ölçüleri öğrencilerin yaş (sınıf) düzeyine uygun mu?	4 İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a) Türkçe 2 (Erdal, 2021) Türkçe 6 (Ertürk, Keleş ve Künü, 2021) Türkçe 7 (Akgül vd. 2021)	5 Türkçe 1 (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021b) Türkçe 3 (Karaduman, Özdemir ve Yılmaz, 2021) Türkçe 4 (Ayan vd., 2021) Türkçe 5 (Baran ve Diren, 2020) Türkçe 8 (Eselioğlu, Set ve Yücel, 2021)	0

İlköğretim Türkçe ders kitapları, punto ölçülerinin sınıf düzeyine uygunluğu bakımından analiz edilmiştir. Buna göre 4 ders kitabının punto ölçüleri yönetmeliğe tamamen uygundur. Bu kitaplar; ilkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı, Türkçe 2, Türkçe 6 ve Türkçe 7 ders kitaplarıdır. Kısmen uygun bulunan ders kitapları ise Türkçe 1, Türkçe 3, Türkçe 4, Türkçe 5 ve Türkçe 8'dir. Punto ölçüleri açısından tamamen uygunsuz hiçbir Türkçe ders kitabının olmadığı görülmüştür. Elde edilen tüm veriler analiz edildiğinde punto ölçüleri açısından ilköğretim Türkçe ders kitapları kısmen uygun bulunmuştur.

Aşağıda yer alan tabloda ilkokul 3. sınıf Türkçe ders kitabından alınan örnek sayfalar punto ölçüleri açısından incelenmiştir. İlgili ders kitabının 1. ünitesi olan “Birey

ve Toplum”un 13 ve 14. sayfalarında bulunan etkinlik bölümünde kullanılan tüm yazılar 13 punto ile yazılmıştır (Tablo 4.3.).

Tablo 4.3. İlkokul Türkçe 3. sınıf ders kitabındaki yazıların punto ölçüleri açısından incelenen örnek sayfaları (Karaduman, Özdemir ve Yılmaz, 2021, s.14-15).

Seçilen Örnek Sayfalar	14-15
Yayınevi	Millî Eğitim
Basım Yılı	2021
Sayfa Sayısı	280
ISBN	978-975-11-4615-1
Yazarlar	Barış Ekin KARADUMAN, Erman ÖZDEMİR, Onur YILMAZ
Editör	Onur Yılmaz
Program Geliştirme Uzmanı	Ayşen Gülen
Görsel Tasarım	Çınar GÖDEKMERDAN, Rabia DALGIÇ EKİCİ, Özge GÜZELOCAK

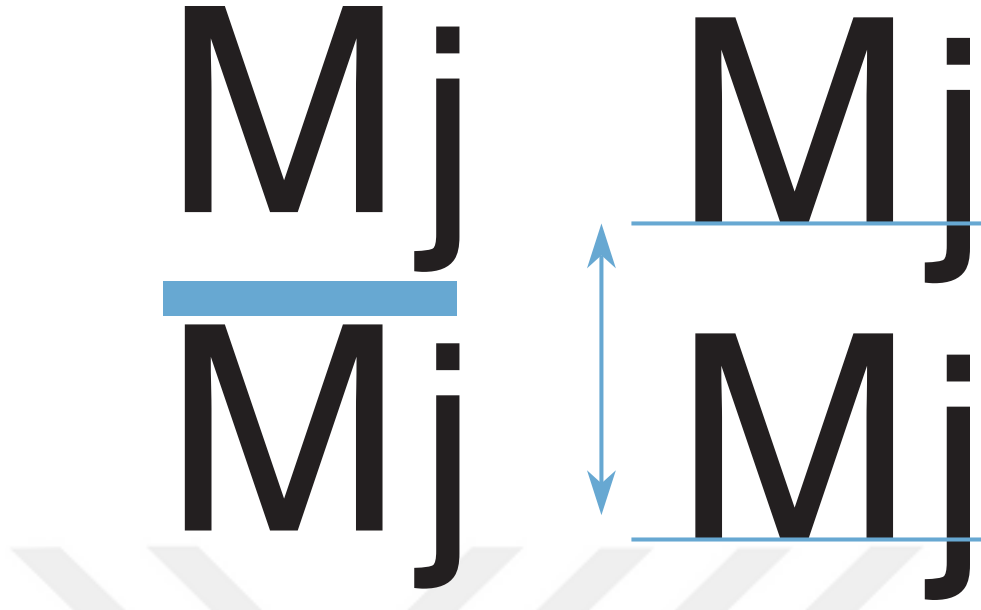
Elde edilen bulgulara göre, İlkokul Türkçe 3. sınıf ders kitabı punto ölçülerine uygunluk bakımından “kısmen uygun” bulunmuştur. Dolayısıyla ders kitabının tümünde uygun olan ve uygun olmayan punto ölçüleri bir arada kullanılmıştır.

Tipografik düzen konusunda punto kadar önemli bir diğer kavram olan espastır ve okunurluğu doğrudan etkilemektedir. Espas; harfler, kelimeler, satırlar arasındaki boşluk anlamına gelmektedir. Uçar (2004, s.132)’a göre her harf, aynı zamanda bir grafik öge demektir. Özellikle büyük harfle yazılan başlıklarda harfler arasındaki espaslar büyük bir öneme sahiptir. Her ne kadar bilgisayar ortamındaki espaslar otomatik olarak ayarlanmış olsa da ortaya çıkabilecek espas sorunlarının giderilmesi görsel tasarım açısından büyük önem taşımaktadır. Aşağıdaki görselde harf araları düzenlenmemiş ve düzenlenmiş olan lavanta sözcüğüne yer verilmiştir (Görsel 4.5.).

Görsel 4.5. Harf espası örnekleri (Uçar, 2019, s.220).

Metin ve başlıklarda okunurluğu etkileyen bir diğer espas çeşidi ise satır espasıdır (Görsel 4.6.). Satırlar arasındaki espas her ne kadar metnin satırları arasındaki boşluk olarak ifade edilse de dijital ortama aktarılan yazı karakterleri için satır espası, bir satırın taban çizgisinden diğer satırın taban çizgisine olan mesafeyi temsil etmekte ve bu ölçü punto ölçüsünün üzerine eklenmektedir. Örneğin 10 punto değerindeki bir yazıya 4 punto değerinde bir boşluk verildiğinde satır espası “14 pt” olarak ifade edilmektedir (Ambrose ve Harris, 2012, s.47). Ancak satır aralığındaki espası yazının puntosundan bağımsız olarak ifade eden araştırmacılar da mevcuttur. Örneğin, Becer (1999, s.187), satırlar arasındaki boşlukların okunmayı kolaylaştırdığını ifade ederek 9-12 punto ölçüsündeki metinlerde 1-4 puntoluk satır espasının okunaklılığı arttırdığını belirtmiştir.

Görsel 4.6. *Satır espası örneği (Ambrose ve Harris, 2012, s.47).*

İdeal satır espası konusundaki bir diğer değerlendirme ise kullanılan yazı karakterinin mevcut punto ölçüsünün üzerine 2 punto daha eklenerek elde edilmesi şeklindedir. Örneğin 10 puntoluk bir yazı karakteri için 12 punto satır aralığının verilmesi yeterlidir. Özünde, bakıldığında grafik tasarımcılar bu satır aralığına bağlı kalmak durumunda olmasalar da satır aralığını çok azaltmak okunurluk açısından risk oluşturmaktadır. Satır aralığını çok açmak da benzer bir sonuç yaratmakta ve her satırı bir bütünün parçası olmaktan daha çok bağımsız bir görsel leke hâline getirmektedir (Lupton, 2010, s.108; Ambrose ve Harris, 2014, s.92; Ambrose ve Harris, 2018, s.114).

Satır espası, metnin okunurluğunu olumlu etkileyen bir işleve sahiptir. Satırlar arasındaki espas azaldıkça metnin leke değeri artmakta ve okunurluğu azalmaktadır. Satır espası açılmaya başladığında ise metnin koyu lekeleri azalarak okunurluğu artmaya başlamaktadır (Yıldız ve Keş, 2017, s.2794).

Harf ve satır espaslarının yanı sıra okunurluğa etki eden bir diğer espas çeşidi de sözcükler arasındaki espastır. Bir metinde sözcükler arasındaki espaslar çok açıksa metnin bütünlük hissi ortadan kaybolmaktadır. Özellikle az sözcük sayısına sahip olan cümlelerden oluşan paragrafların iki yana birden yaslanması sözcükler arasındaki espası artırarak estetik dışı bir görünümün ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Metin düzenleme biçimleri içerisinde en sık kullanılan stiller, soldan blok ve her iki taraftan bloklanmış metinlerdir. Göz, metnin sol kısmından satırları takip etmekte ve

döngüsel olarak aynı başlangıç noktasına erişmektedir. Bu durum aslında sonraki satırların göz tarafından yeniden bulunmasını kolaylaştırmaktadır. Her iki taraftan bloklanmış olan ve sözcükleri tirelenerek bölünmüş metinler sayfa içerisinde dengeli bir gri alanın oluşumuna katkı sağlamakta ve okunuşu düzenlemektedir. Bu nedenle romanlarda sıklıkla bu sistem kullanılmaktadır. Ortadan bloklama ve sağdan bloklama daha çok başlık düzenlemelerinde tercih edilmektedir. Ortadan bloklanmış olan metinlerde göz her defasında farklı bir başlangıç noktasına gitmektedir. Bu nedenle uzun metinlerde ortadan bloklanmış yazılar uygun değildir. Her iki taraftan bloklanmış olan metinlerde karşılaşılan en büyük sorun “nehir” olarak adlandırılan tipografik hatadır (Görsel 4.7.). Nehirler daha çok tireleme yapılmadan kullanılan sütunlarda ortaya çıkmaktadır. Bu durumda metinde tireleme yaparak bu görsel sorunun önüne geçilmelidir (Uçar, 2019, s. 217; Becer, 2019, s.186).

*Yüksek bir insan topluluğu
olan Türk ulusunun tarihsel
bir özelliği de güzel sanatları
sevmek ve onda yükselmektir.
Bunun içindir ki
ulusumuzun yüksek
karakterini, yorulmaz
çalışkanlığını, doğuştan
zekasını, bilime bağlılığını,
güzel sanatlar sevgisini ve
ulusal birlik duygusunu
durmadan ve her türlü
incelemelerle besleyerek
geliştirmek ulusal
ülkümüzdür.*

–M. Kemal Atatürk

*Yüksek bir insan topluluğu
olan Türk ulusunun tarihsel
bir özelliği de güzel sanatları
sevmek ve onda yükselmektir.
Bunun içindir ki
ulusumuzun yüksek
karakterini, yorulmaz
çalışkanlığını, doğuştan
zekasını, bilime bağlılığını,
güzel sanatlar sevgisini ve
ulusal birlik duygusunu
durmadan ve her türlü
incelemelerle besleyerek
geliştirmek ulusal
ülkümüzdür.*

–M. Kemal Atatürk

Görsel 4.7. Nehir adı verilen tipografi hatası (Uçar, 2019, s.217).

Rahat okunabilir bir metin için satırlar arasındaki espasın 1-4 punto kadar artırılmasının uygun olabileceği anlaşılmıştır. Genel bir ifadeyle bir yazı 12 punto ile yazıldığında onun için ideal satır espası 13-16 punto aralığında olmaktadır. Satır espasında 12 punto ölçüsündeki bir yazı için alt sınır 13 punto, üst sınır 16 punto ölçüsüdür. Daha küçük veya daha büyük satır espaları satır takibini zorlaştıracak ve okunurluğun azalmasına neden olacaktır.

Tablo 4.4.’te yer alan tipografik düzenin önemli bir parçası olan espas açıklığı ile ilgili veriler ışığında örneklem alınan İlköğretim Türkçe ders kitapları kontrol edilmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

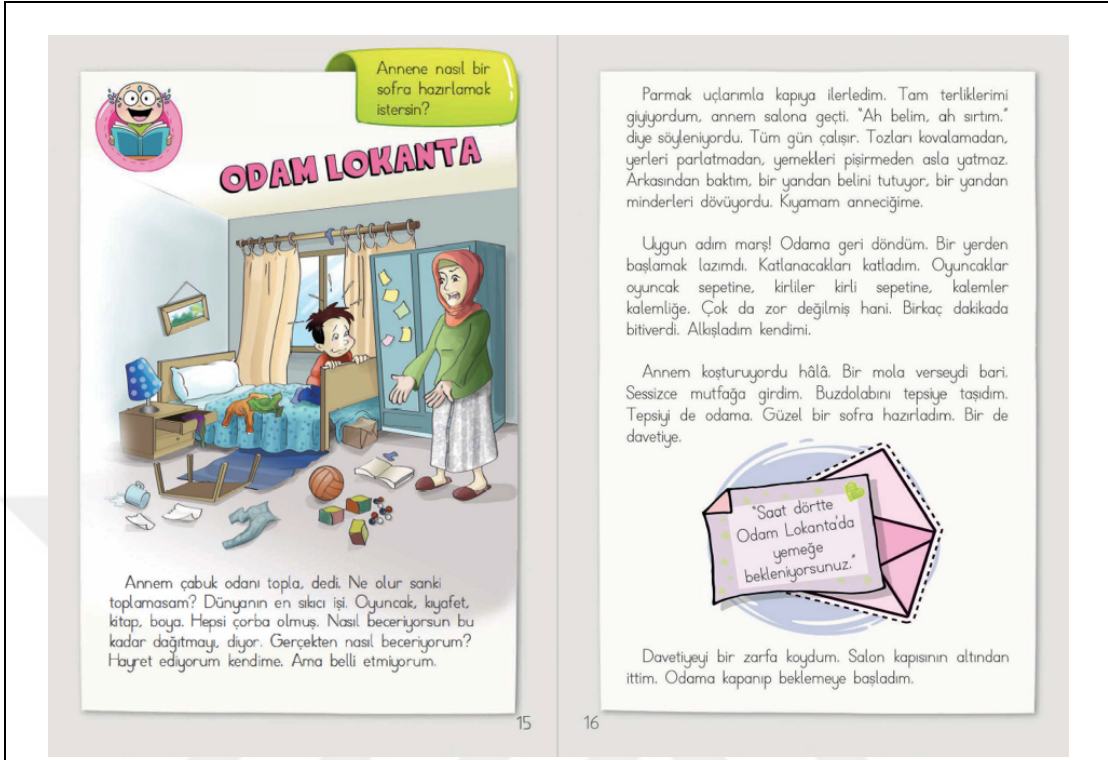
Tablo 4.4. İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki yazıların espas açıklığı bakımından uygunluk dağılımı

Kriter	Uygun	Kısmen Uygun	Uygunsuz
Metin ve başlıklardaki espas düzenlemelerinin dengeli olması	1 İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a)	8 Türkçe 1 (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021b) Türkçe 2 (Erdal, 2021) Türkçe 3 (Karaduman, Özdemir ve Yılmaz, 2021) Türkçe 4 (Ayan vd., 2021) Türkçe 5 (Baran ve Diren, 2020) Türkçe 6 (Ertürk, Keleş ve Küçük, 2021) Türkçe 7 (Akgül vd. 2021) Türkçe 8 (Eselioğlu, Set ve Yücel, 2021)	0

İlköğretim düzeyinde yer alan Türkçe ders kitaplarındaki yazılar espas bakımından değerlendirildiğinde ilkökul 1. sınıf İlk Okuma Yazma kitabı belirlenen kriterlere uygun bulunmuş, bunun dışındaki tüm kitaplar kısmen uygun bulunmuştur. Ders kitapları, çok sayfalı yapılarından ötürü tipografik açıdan hem doğru hem de yanlış uygulamaların bir arada bulunabileceği yayımlardır. İncelenen ders kitapları arasında ilkökul 1. sınıf İlk Okuma Yazma kitabı daha çok harf egzersizleri ile yoğun bir kitap olması nedeniyle espas hatalarına rastlanmamıştır. Elde edilen bulgulara göre ilköğretim ders kitaplarında yer alan başlık ve metinler, espas için belirlenen kriterlere kısmen uygundur.

Aşağıda yer alan tabloda ilkökul Türkçe 1 ders kitabının 15 ve 16. sayfalarında yer alan “Odam Lokanta” öyküsüne ait 2 sayfa espas açısından değerlendirilmiştir. İlgili sayfalarda yer alan “Odam Lokanta” adlı okuma parçasının başlığına ait odam sözcüğündeki “O” ve “D” harflerinde espasın tamamen kapalı olduğu, buna karşın lokanta sözcüğündeki “T” ve “A” harflerindeki espasın oldukça açık olduğu görülmüştür. Diğer taraftan okuma parçasındaki ana metnin iki yana yaslı paragraf stilinde olmasından ötürü sözcükler arasında geniş espasların olduğu ve satırlar arasında yer yer “nehir” olarak tabir edilen dikey boşlukların olduğu gözlemlenmiştir (Tablo 4.5.).

Tablo 4.5. İlkokul Türkçe 1. Sınıf ders kitabındaki yazıların espas açıklığı bakımından incelenen örnek sayfaları (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021b, s.15-16).

Seçilen Örnek Sayfalar	15 -16
Yayınevi	Millî Eğitim
Basım Yılı	2021
Sayfa Sayısı	158
ISBN	978-975-11-4682-3
Yazarlar	Davut CİVELEK, Derya YILMAZ GÜNDÜZ, Fatma KARAFİLİK
Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı	Çetin TORAMAN
Rehberlik Uzmanı	Şenay BALTÜRK
Görsel Tasarım	Hakan Ergün YURTTAŞ

Tipografik düzen açısından bir diğer önemli kıstas ise satır uzunluklarıdır. Satır uzunlukları bazı kaynaklarda sütun genişliği olarak da geçmekte ve okunurluğu doğrudan etkilemektedir (Alpan, 2004a s.86). Erkmen (1996, s.38)’e göre gereğinden fazla kısa veya uzun olan satırlar okunmayı olumsuz etkilemektedir. İdeal satır uzunluğu 18-24 cm aralığında olmalıdır. Ünal ve Şimşek (2000, s.213)’e göre ise ders kitaplarında satır uzunluklarının 12,5 cm civarında olması gerekmektedir. Pektaş (2001), ders kitaplarında satır uzunlukları konusunda bir standart bulunmadığının altını çizerek satırların ortalama 8-12 sözcükten oluşması gerektiğini belirtmiştir. Becer (2019, s.186)’e göre ise kısa olan

satırlar gözü dikey ekseninde hareket etmeye zorlarken uzun satırlar ise bir alttaki satıra geçişi zorlaştırmaktadır. Ayrıca, 12 punto ile yazılan bir satırda sözcük sayısının 10-12'yi geçmemesi gerekmektedir.

Ders kitaplarındaki satır uzunluklarının okuma ile doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. Çok uzun veya çok kısa olan satırlar, öğrencilerin kitap metnini okumaları esnasında duraklamalarına neden olmakta ve her duraklama anı onların daha az kelime okumalarına neden olmaktadır. Uzun satırlar, gözün satır başına dönme süresini uzatmaktadır. Bunun bir diğer olumsuz yönü ise öğrencilerde parmakla takip gibi kötü alışkanlıkların yerleşmesine neden olabilmesidir. Kısa satırlar da “periferal görüşü”⁹ kısıtlayarak okuyucunun metni okurken duraksamasına neden olmaktadır. Sayfadaki metin alanlarında kelimeler arasındaki espas hesaplanarak, satır sonlarında kısa çizgi ile bölünen kelimelerin olabildiğince önüne geçilmelidir. Çok fazla sayıda kısa çizgi ile bölünmüş sözcüğün bulunduğu metinler sayfadaki estetik değeri düşürmektedir. Satır sonları boş bırakılabilir, değişik boylarda satırlara yer verilebilir. Ancak bu tercihin, özellikle küçük çocukların yüksek sesle okuma yaptıkları sırada sentaktik¹⁰ açıdan duraksama yaşamalarına sebep olduğu bildirilmiştir. Okuma hızının düşmesi aynı zamanda anlam kayıplarına da neden olmaktadır (Erkmen, 1996, s.38).

Kitapların sadece kenarlarındaki boşluğa önem vermek yetmez. Sayfadaki metin ve resimler birbirine çok yaklaşmış, satırların ve paragrafların aralıkları çok dar bırakılmış ise algılama zorlaşır, çocukta bıkkınlık yaratır. Pek çok kitapta görülen gereksiz bant ve çerçeveler, süsleme amaçlı zeminler de dikkati dağıtan öğelerdir. Sayfa tasarımında boşlukların doldurması kaygısı yerine algılamayı kolaylaştırıcı alanların yaratılması düşünülmelidir (Pektaş, 2001, s.2).

İlgili literatür incelendiğinde ders kitaplarındaki satır uzunluklarının kaç santimetre olması gerektiği ile ilgili bir görüş birliğinin sağlanamadığı anlaşılmıştır. Ders kitaplarında kullanılabilecek olan condensed (daraltılmış) veya extented (genişletilmiş) yazı karakterleri nedeniyle tek satır içerisinde yer alacak olan sözcük sayısında kesin bir standart belirlemek mümkün olmasa da satır ölçüsünün 18-24 cm aralığında veya 8-12 sözcüğün sığabileceği kadar olması mantıklı bir çıkarım olarak görülmektedir.

Ders kitapları gibi birçok ünitelerden oluşan yayınlarda konu çeşitliliği nedeniyle sayfalarda kullanılan metinlerin bir kısmında satır uzunluğu veya sözcük sayısı açısından ölçütlere uyulurken bir kısmında uyulmamaktadır. Bu nedenle incelenen ders kitaplarını

⁹Bakış çizgisinin içerisinde yer almamasına rağmen; objeleri, hareketleri fark etme yeteneği.

¹⁰Sayıcı bir veya daha fazla heceden oluşan ses birliği, kelime, sözcük.

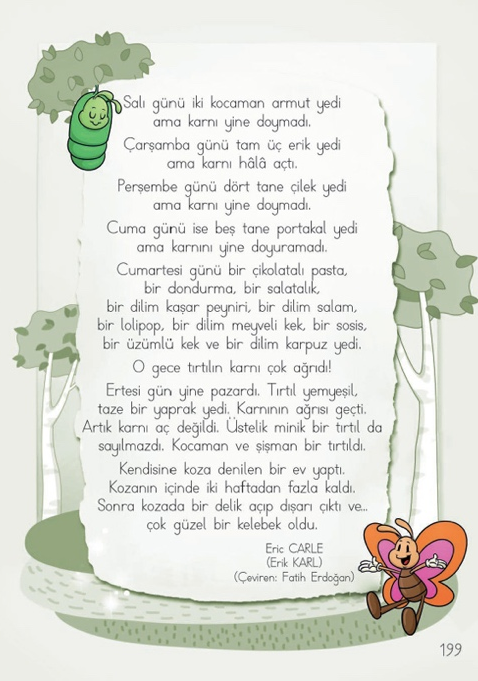
tamamen uygun veya tamamen uygunsuz olarak nitelemek mümkün olamamıştır. Dolayısıyla incelenen ilköğretim düzeyindeki tüm Türkçe ders kitapları satır uzunluğu bakımından kısmen uygun bulunmuştur (Tablo 4.6.).

Tablo 4.6. *İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin satır uzunluğu bakımından uygunluk dağılımı*

Kriter	Uygun	Kısmen Uygun	Uygunsuz
Metinlerdeki satır uzunluklarının okunabilir ölçüde olması	0	9 İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı <i>(Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a)</i> Türkçe 1 <i>(Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021b)</i> Türkçe 2 <i>(Erdal, 2021)</i> Türkçe 3 <i>(Karaduman, Özdemir ve Yılmaz, 2021)</i> Türkçe 4 <i>(Ayan vd., 2021)</i> Türkçe 5 <i>(Baran ve Diren, 2020)</i> Türkçe 6 <i>(Ertürk, Keleş ve Künü, 2021)</i> Türkçe 7 <i>(Akgül vd. 2021)</i> Türkçe 8 <i>(Eselioğlu, Set ve Yücel, 2021)</i>	0

Aşağıda Tablo 4.7.’de yer almakta olan sayfalar ilköğretim Türkçe 1. sınıf ders kitabından alınmıştır. Serbest okuma metni olarak tasarlanan sayfalarda “Aç Tırtıl” adlı hikâyede bir tırtılın kelebek olma süreci anlatılmaktadır. Ders kitabı içerisinde bulunan bu hikâyenin sayfaları arkalı önlü bir biçimde tasarlanmıştır. Tablodaki görsel bütünlüğü sağlayabilmek adına sayfalar karşılıklı bir biçimde konumlandırılmıştır.

Tablo 4.7. İlkokul Türkçe 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Ders Kitabı'ndaki yazıların satır uzunluğu bakımından incelenen örnek sayfaları (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a, s.198-199).

 Serbest Okuma Metni AÇ TIRTIL Güzel mi güzel bir gece, ay ışığı bir yaprağın üzerindeki küçük bir yumurtayı aydınlatıyordu. Güneşin sımsıcak doğduğu bir Pazar günü bu yumurtadan minik bir tirtil çıktı. Karnı çok açtı bu minik tirtilin. Hemen kendine yiyecek bir şeyler aramaya başladı. Pazartesi kocaman bir elmayı başından sonuna kadar yedi ama karnı doymadı. 198	 Salı günü iki kocaman armut yedi ama karnı yine doymadı. Çarşamba günü tam üç enik yedi ama karnı hâlâ açtı. Perşembe günü dört tane çilek yedi ama karnı yine doymadı. Cuma günü ise beş tane portakal yedi ama karnını yine doyuramadı. Cumartesi günü bir çikolatalı pasta, bir dondurma, bir salatalık, bir dilim kaşar peyniri, bir dilim salam, bir lollipop, bir dilim meyveli kek, bir sosiz, bir üzümlü kek ve bir dilim karpuz yedi. O gece tirtilin karnı çok ağrdı! Ertesi gün yine pazardı. Tirtil yemyeşil, taze bir yaprak yedi. Karnının ağrısı geçti. Artık karnı aç değildi. Üstelik minik bir tirtil da sayılmazdı. Kocaman ve şişman bir tirtildi. Kendisine koza denilen bir ev yaptı. Kozanın içinde iki haftadan fazla kaldı. Sonra kozada bir delik açıp dışarı çıktı ve... çok güzel bir kelebek oldu. Eric CARLE (Erik KARL) (Çeviren: Fatih Erdoğan) 199
Seçilen Örnek Sayfalar	198-199
Yayınevi	Millî Eğitim
Basım Yılı	2021
Sayfa Sayısı	208
ISBN	978-975-11-4685-4
Yazarlar	Davut CİVELEK, Derya YILMAZ GÜNDÜZ, Fatma KARAFİLİK
Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı	Çetin TORAMAN
Rehberlik Uzmanı	Şenay BALTÜRK
Görsel Tasarım	Hakan Ergün YURTTAŞ

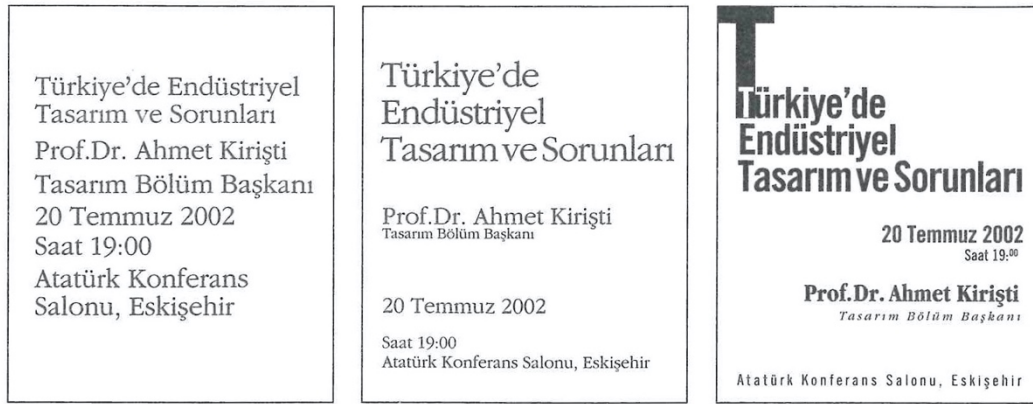
İlkokul 1. sınıf İlk Okuma Yazma kitabındaki “Aç Tirtil” hikâyesinde iki sözcükten oluşan satırlara rastlanmıştır ve bu satırlardaki uzunluk ortalama 4 cm ölçülmüştür. Örneğin 198. sayfada alttan 4. satırda yer alan “aramaya başladı” ifadesi 4 cm, hemen altında yer alan “Pazartesi kocaman bir elmayı başından” satırı ise 10 cm ölçülmüştür. 1. Sınıf seviyesindeki öğrencilerin henüz okuma alışkanlığını yeni yeni edindikleri düşünüldüğünde ortadan blok metin biçimi ile uzun bir metnin yazılması ve bazı satırlarda 1-2 sözcüğün kullanılması gibi uygulamalar okumayı onlar için daha da zorlaştırabilecektir.

4.3.1.2. Metin ve başlıklardaki yazılı ifadelerin tipografik olarak vurgulanması

Ders kitapları birçok ünitenin bileşiminden oluşmaktadır. Bu ünitelerin kendi içerisinde farklı bölümleri bulunmaktadır. Konu anlatımları, okuma parçaları ve değerlendirme testleri bunlardan bazılarıdır. Bu sayfalarda ders konusuyla ilgili yazılı ifadelerin tipografik olarak vurgulanması, onların görsel olarak ön plana çıkmalarına yardımcı olmaktadır.

Bir tasarım alanı içerisinde kullanılan yazı, içerdiği bilginin yanı sıra tipografik bir elemandır. Bu nedenle yazı aynı zamanda tipografik bir etkiyle görsel bir ifade aracı olarak kullanılmaktadır (Görsel 4.8.). Örneğin sayfa içerisinde öncelik sırasına göre önce başlık sonra alt başlık ve metinler gelmektedir. Bu bölümlerde görsel hiyerarşiyi sağlamaya yardımcı olabilecek işlevleri Uçar (2019, s. 278) şu şekilde sıralamıştır:

1. Harf büyüklüklerini değiştirmek,
2. Yazı karakterlerinin farklılıkları ile ayrışma sağlamak,
3. Aynı yazı karakteri kullanılsa dahi bold ve italik gibi değişkenlikler.

Görsel 4.8. Tipografik vurgulamaya yönelik örnekler (Uçar, 2019, s.278).

Garofalo (1988, s.273), Illinois Teknoloji Enstitüsü'nden 80 öğrenciyle ders kitaplarından öğrenme sürecinde tipografik (ipuçlarının) vurgulamaların etkisini araştırmıştır. 4 farklı yazı karakteri ile (Universe 75, Univers 65, Universe 55, Goudy Old Style) Amerikan Tarihi ders kitabından seçilen sayfalara çeşitli tipografik vurgulamalar yapılmıştır. Tipografik vurgulama için de 4 farklı versiyon tasarlanmıştır. Bunlar, mevcuttaki ders kitabının orijinal versiyonu, 1 tipografik vurgulamalı versiyon, 2 tipografik vurgulamalı versiyon ve 3 tipografik vurgulamanın kullanıldığı versiyondur.

Araştırma sonucunda hiçbir tipografik vurgulamanın kullanılmadığı versiyon, 3 tipografik vurgulamanın kullanıldığı versiyondan daha çok hatırlanmıştır. En çok hatırlama düzeyi ise 2 tipografik vurgunun kullanıldığı sayfalar olmuştur. Dolayısıyla sayfa tasarımı içerisinde yoğun tipografik vurgulamalar da öğrenmeyi olumsuz etkilemektedir.

Lorch ve diğ. (1995, s.51), tipografik olarak vurgulanan yazıların okunmaya ve hatırlanmaya etkisini araştırmıştır. 1. deneye Psikolojiye Giriş ve Gelişim Psikoloji dersini alan 124 gönüllü öğrenci katılmıştır. Öğrencilere 4 sayfalık bir metin okunduktan sonra tipografik olarak vurgulanmış yazılı ifadeler için hafızaları test edilmiştir. Araştırma kapsamında altı çizili olmayan metinler, altı hafif çizili metinler ve altı kalın çizili metinler kullanılmıştır. Altı hafif olarak çizilen metinler altı kalın çizilen metinlere ve hiç altı çizilmeyen metinlere göre daha yüksek hatırlanma düzeyine sahip olmuştur. 2. deneye ise Psikolojiye Giriş dersini alan 80 gönüllü öğrenci katılmıştır. Öğrencilerden bilgisayar ekranından gösterilen ve içerisinde büyük harflerin de bulunduğu metinleri okumaları istenmiş ve bu satırların okunma süreleri ölçülmüştür. Büyük harfle yazılmış satırlar, büyük harfle yazılmamış satırlara göre daha yavaş okunmuş ve ancak bu ifadelerin hatırlanma düzeyleri yüksek olmuştur. Elde edilen bulgular, tipografik vurgulamaların hafıza üzerinde etkileri olduğunu ve okuma sırasındaki dikkatin odaklanmasına aracılık ettiğini göstermektedir.

Lorch ve diğ. ile Garofalo'nun araştırmaları sonuçları açısından değerlendirildiğinde birbirlerini destekledikleri görülmektedir. Metin içerisindeki tipografik vurgulamaların, sayfa tasarımı içerisinde öğrenmeye ilişkin olumlu katkılarının olduğu fakat tipografik vurgulamaların cinsi ve sayısı arttıkça öğrenmeye katkısının bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Alpan (2004, s. 85)'a göre sayfada görsel olarak vurgulanan tipografik öğeler, ilgi çekici olmalarının yanı sıra diğer görsel tasarım öğeleri ile de uyumlu olmalıdır. Tipografik vurgulamada gerek renk gerekse biçim ve doku uygulamaları sayfanın görsel bütünlüğüne uygun olarak tasarlanmalıdır.

Tablo 4.8.'de metin ve başlıklardaki tipografik vurgulamalar konusundaki uygunlukları değerlendirilen ilköğretim Türkçe ders kitaplarının dağılımına yer verilmiştir.

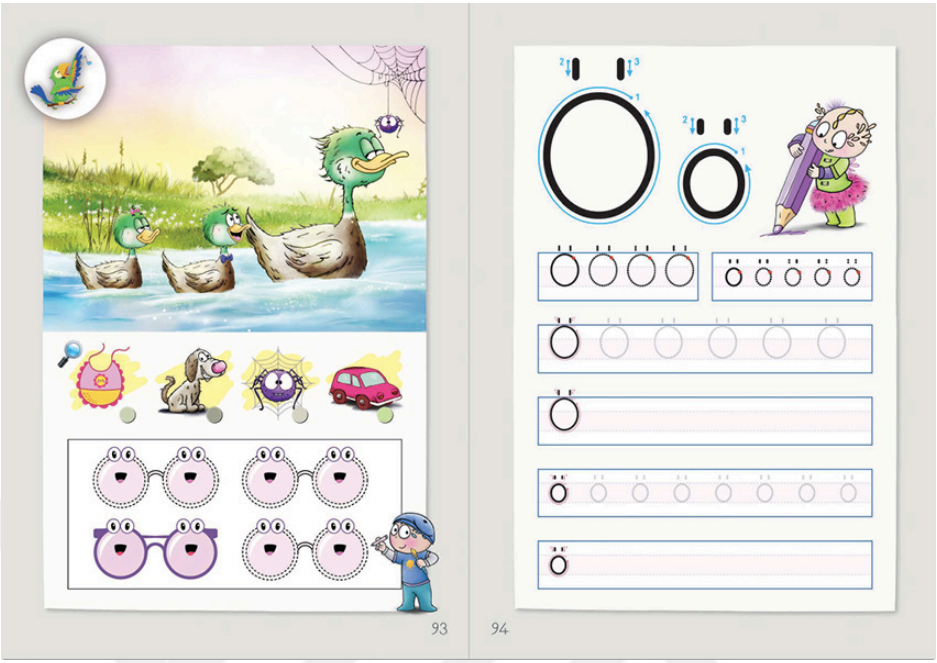
Tablo 4.8. İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki yazılı ifadelerin tipografik olarak vurgulanması

Kriter	Uygun	Kısmen Uygun	Uygunsuz
Başlık ve metinlerdeki yazılı ifadelerin tipografik olarak vurgulanmış olması	1 İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a)	7 Türkçe 2 (Erdal, 2021) Türkçe 3 (Karaduman, Özdemir ve Yılmaz, 2021) Türkçe 4 (Ayan vd., 2021) Türkçe 5 (Baran ve Diren, 2020) Türkçe 6 (Ertürk, Keleş ve Küçük, 2021) Türkçe 7 (Akgül vd. 2021) Türkçe 8 (Eselioğlu, Set ve Yücel, 2021)	1 Türkçe 1 (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021b)

Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde ilkokul 1. sınıf İlk Okuma Yazma kitabı tipografik vurgulamalara uygun olarak kullanılan tek ders kitabı olmuştur. İlgili ders kitabında alfabe öğrenimine yönelik olarak harflerin veya bu harflerle kurulan hecelerin punto ölçülerinin büyütülmesi veya diğerlerinden farklı renkte tasarlanması ile tipografik vurgulamanın uygulandığı görülmüştür. İncelenen diğer ders kitaplarında az sayıda tipografik vurguya yer verilmiştir. Diğer taraftan Türkçe 1 ders kitabı değerlendirildiğinde tipografik vurgulamaya yönelik hiçbir bulguya rastlanmamıştır. İncelenmiş olan diğer ders kitapları ise tipografik vurgulamaya uygun olan sayfaların yanı sıra uygun olmayan sayfaları da barındırması sebebiyle kısmen uygun bulunmuştur.

Aşağıda yer alan tabloda ders kitaplarındaki yazılı ifadelerin tipografik olarak vurgulanmalarına dair İlkokul Türkçe 1. Sınıf İlk Okuma Yazma ders kitabından iki örnek sayfaya yer verilmiştir (Tablo 4.9.).

Tablo 4.9. *İlkokul Türkçe 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Ders Kitabındaki yazılı ifadelerin tipografik olarak vurgulanması bakımından incelenen örnek sayfaları (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a, s.93-94).*

	
Seçilen Örnek Sayfalar	93-94
Yayınevi	Millî Eğitim
Basım Yılı	2021
Sayfa Sayısı	208
ISBN	978-975-11-4685-4
Yazarlar	Davut CİVELEK, Derya YILMAZ GÜNDÜZ, Fatma KARAFİLİK
Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı	Çetin TORAMAN
Rehberlik Uzmanı	Şenay BALTÜRK
Görsel Tasarım	Hakan Ergün YURTTAŞ

Yukarıdaki tabloda yer alan sayfalardaki harfler büyük puntolarla tipografik olarak vurgulanmıştır. Daha üst sınıflardaki Türkçe ders kitaplarındaki tipografik vurgulamalar ise daha çok yazı karakterlerinin italik ve bold ağırlıkları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak örneklemdaki ders kitaplarında tipografik vurgulama örneklerinin oldukça az sayıda olduğu görülmüştür.

4.3.1.3. Tipografide rengin etkili kullanımı

Ders kitaplarında tipografik olarak renk kullanımı görsel hiyerarşinin sağlanabilmesi adına kullanılan yöntemlerden biridir. Bazı ders kitaplarında her ünite için bir renk belirlenmekte ve bu renkler aracılığı ile ders kitabı içerisindeki bir bölümün

nerede başlayıp nerede bittiğinin anlaşılması kolaylaşmaktadır. Yalnızca ders kitabının görsel organizasyonunu sağlamak için değil, aynı zamanda sayfalardaki monoton havayı kırmak ve görsel olarak daha iyi bir tasarım dili oluşturmak amacıyla da renkler sıklıkla kullanılmaktadır.

Tipografide renk; dikkati metnin üzerine çekmeye, bir içeriği vurgulamaya, etki uyandırmaya, bir ruh hâli yaratmaya, bir kimliği güçlendirmeye ve hatta okunabilirliğe yardımcı olmaktadır. Yazı ve rengi birleştirirken okunabilirlik birincil kaygı olmalı ve kontrast uyumuna dikkat edilmelidir. Yazı ve arka plan renkleri arasında yüksek derecede kontrastlık okuturluğu azaltmaktadır. Ayrıca, renkle vurgu oluşturmak söz konusu olduğunda “az daha çoktur” (less is more) anlayışı ile hareket edilmelidir. Bir tasarımda ne kadar az renk kullanılırsa o kadar çok görünecektir (Strizver, 2014, s.209).

Lupton (2010, s.132)’a göre, bir paragrafta girintiler oluşturmak; satır aralıklarını, punto ölçülerini, yazı karakterini ve onun rengini değiştirmek temelde görsel hiyerarşiyi sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Tipografik hiyerarşide ise amaç, görsel öncelikleri belirlenmiş olan yazıları ön plana çıkarmaktır. Tipografide bir miktar abartıya kaçmak kabul edilmekte hatta tavsiye de edilmektedir. Ancak tipografik hiyerarşi oluşturmak için çok fazla vurgu oluşturmamaya gayret edilmelidir. Çünkü oluşturulan her fazladan tipografik vurgu diğer tipografik vurguların etkisini zayıflatacaktır.

Tipografide renk, içerikleri etkili bir biçimde sunmak ve tasarım anlayışındaki görsel etkiyi arttırmak için kullanılmaktadır. Renkler, metinlere açıklık ve kontrastlık kazandırmasının yanı sıra onları görsel olarak ön plana çıkarmaktadır. Bu noktada yazı karakteri seçimi belirleyici olmaktadır. Yazı karakterlerinin anatomik farklılıklarından ötürü onların tasarım alanı içerisindeki hacmi de değişecektir. Farklı x yüksekliklerinden ötürü yazılar aynı satır aralığında yazılırsalar bile renk algısı birbirinden farklı olacaktır. Örneğin kalın tırnaklı bir yazı karakteri, sayfada ince tırnaklı bir yazı karakterine göre çok daha koyu renkli gözükecektir (Ambrose ve Harris, 2012, s.134). Dolayısıyla yazı karakterinin anatomisi tasarım alanı içerisindeki renk algısını da etkileyecektir. Tipografik olarak renklerin baskınlığı tasarım alanı içerisindeki yazı yoğunluğu ile de değişebilmektedir. Ders kitaplarında her bir ünitenin birbirinden bağımsız olduğu düşünüldüğünde sayfanın tasarımı da kendi şartlarına göre şekillenmektedir. Ders kitapları daha çok bilgiyi aktarma işlevi taşıdıkları için metin açısından yoğun olmakta ve her sayfada renklerle vurgulanmış tipografik bir etki oluşturmak zor olabilmektedir.

Tipografideki renk kullanımına yönelik olarak Ilene Strizver, Ellen Lupton, Gavin

Ambrose ve Paul Harris'in kitaplarındaki değerlendirmelere bakıldığında hepsinin ortak görüşleri paylaştıkları görülmektedir. Buna göre renk, tipografik olarak görsel hiyerarşinin önemli bir parçasıdır. Ancak tipografide çok çeşitli renklerin yoğun olarak kullanılması öncelikli olarak sunulmak istenen içeriklerin etkisinin zayıflamasına ve görsel bütünlüğün ortadan kalkmasına neden olabilecektir.

Bir diğer değişken ise tipografide kullanılan renklerin tonu ve arka plan rengi ile etkileşimidir. Erkmen (1996, s.39)'e göre basılı bir materyalin ışığı yansıtma derecesi okunurluk için son derece önemlidir. Beyaz kağıt üzerine siyah yazı en çok tercih edilen kontrastlardan biridir. Ancak bu kontrastlık yerine açık tonlardan oluşan gri arka plan ve kahverengi tonda yazılar sayfada kullanılabilir. Benzer şekilde Pektaş'a (2001, s.3) göre de bir yazının %100 ton değerinde kullanılmasıyla %70-80 değerinde kullanılması onun çok daha okunur olmasını sağlamaktadır. Örneğin aşırıya kaçan siyah/beyaz kontrastlığın bulunmadığı 3. hamur kağıda basılmış eski kitaplardaki yazılar çok rahat bir biçimde okunabilmektedir.

Renkli bir yazının okunabilir olmasının dışında önemli olan bir diğer konu ise onun kavramsal olarak doğru kullanılmasıdır. Uçar (2019, s.111)'a göre, renklerin fiziksel ve psikolojik etkileri bulunması onları kendi kendilerine mesaj veren ve iletişim kuran bir yapıya kavuşturmaktadır. Aşağıda sıralanmış olan kavramlara bakıldığında sol sütunda yalnızca okunduğunda anlaşılan sözcükler bulunmaktadır. Ortadaki sütunda renklerle sözcükler arasındaki bağın doğru kurulmadığı görülmektedir. Sağdaki sütuna bakıldığında ise renkler sözcüklerle kavramsal olarak örtüşen bir yapıya sahiptir (Görsel 4.9.).

“DİNAMİK”	“DİNAMİK”	“DİNAMİK”
“HUZURLU”	“HUZURLU”	“HUZURLU”
DİNGİN”	“DİNGİN”	“DİNGİN”
“NEŞELİ”	“NEŞELİ”	“NEŞELİ”
“GİZEMLİ”	“GİZEMLİ”	“GİZEMLİ”
“SICAK”	“SICAK”	“SICAK”
“SOĞUK”	“SOĞUK”	“SOĞUK”

Görsel 4.9. Tipografide renk uygulaması konusundaki örnekler (Uçar, 2019, s.111).

Örnekleme yer alan Türkçe ders kitaplarının tipografik anlayışında renk konusu değerlendirilmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır (Tablo 4.10).

Tablo 4.10. İlköğretim Türkçe ders kitaplarının tipografisindeki renklerin etkili kullanımına göre dağılımı

Kriter	Uygun	Kısmen Uygun	Uygunsuz
Ders kitaplarının tipografisinde renk anlayışının etkili bir biçimde kullanması.	1 Türkçe 1 (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021b)	3 İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a) Türkçe 2 (Erdal, 2021) Türkçe 5 (Baran ve Diren, 2020)	5 Türkçe 3 (Karaduman, Özdemir ve Yılmaz, 2021) Türkçe 4 (Ayan vd., 2021) Türkçe 6 (Ertürk, Keleş ve Küçük, 2021) Türkçe 7 (Akgül vd. 2021) Türkçe 8 (Eselioğlu, Set ve Yücel, 2021)

Tipografideki renk anlayışının etkili bir biçimde kullanımına yönelik olarak değerlendirilen Türkçe ders kitaplarında 1 ders kitabı uygun, 3 ders kitabı kısmen uygun, 5 ders kitabı ise uygunsuz bulunmuştur. Tipografik öğelerin öncelikle okunurluk açısından zemin rengi ile uygun kontrastlıkta olup olmadığına bakılmıştır. İncelenen ders kitaplarının tipografisinde renkler yoğun olarak metin başlıklarında kullanılmıştır. Başlıkların gövde metinleri ile aynı renkte bırakılmış olması (genellikle siyah ya da tonları) ve renklerin görsel hiyerarşiyi sağlama işlevinden uzak olması ders kitaplarının uygunsuz olarak değerlendirilmesinde etkili olmuştur. Tipografik açıdan kullanılan renklerin okunurluğu desteklediği sayfalar ile desteklemediği sayfaların eşit sayılarda olması, ders kitaplarının bu kriter için kısmen uygun bulunmasında etkili olmuştur. Uygun bulunan tek ders kitabı olan Türkçe 1 ders kitabında tipografinin renk açısından konuyu çağrıştırmaya bir biçimde kullanıldığı ve okunurluğa büyük ölçüde uygun olduğu görülmüştür.

Aşağıdaki tabloda İlkokul Türkçe 4. Sınıf ders kitabından tipografideki renk yaklaşımı için örnek sayfalara yer verilmiştir. “Büyülü Kutu” adlı okuma parçasının tipografisinde koyu tonlu yeşil zemin üzerine yazılan siyah yazının okunurluğu oldukça zorlaşmıştır. Metnin genelinde tırnaksız “Sofia Pro Medium Condensed” yazı karakteri kullanılması da sayfa genelinde koyu bir lekenin hâkim olmasına yol açmıştır. Daha önce

değinildiği gibi tırnaksız yazıların uzun metinlerde kullanılması okunurluk açısından uygun olmamaktadır. Tırnaklı yazılarda göz takibinin daha akıcı olması nedeniyle okunma daha pratik hâle gelmektedir (Tablo 4.11.).

Tablo 4.11. İlkokul Türkçe 4. Sınıf ders kitabının tipografisinde renklerin etkili kullanımına dair incelenen örnek sayfalar (Ayan vd., 2021, s.245-246).

	<table border="1"> <tr> <td>Seçilen Örnek Sayfalar</td><td>245-246</td></tr> <tr> <td>Yayınevi</td><td>Millî Eğitim</td></tr> <tr> <td>Basım Yılı</td><td>2021</td></tr> <tr> <td>Sayfa Sayısı</td><td>265</td></tr> <tr> <td>ISBN</td><td>978-975-11-4576-5</td></tr> <tr> <td>Yazarlar</td><td>Hayriye Kaftan AYAN, Ümit ARSLAN, Sevim Kul, Nihan YILMAZ</td></tr> <tr> <td>Program Geliştirme Uzmanı</td><td>Ayşen GÜLEN</td></tr> <tr> <td>Görsel Tasarım Uzmanları</td><td>Şule OĞUZHAN, Rabia DALGIÇ EKİCİ, Özge GÜZELOCAK, Çınar GÖDEKMERDAN</td></tr> </table>	Seçilen Örnek Sayfalar	245-246	Yayınevi	Millî Eğitim	Basım Yılı	2021	Sayfa Sayısı	265	ISBN	978-975-11-4576-5	Yazarlar	Hayriye Kaftan AYAN, Ümit ARSLAN, Sevim Kul, Nihan YILMAZ	Program Geliştirme Uzmanı	Ayşen GÜLEN	Görsel Tasarım Uzmanları	Şule OĞUZHAN, Rabia DALGIÇ EKİCİ, Özge GÜZELOCAK, Çınar GÖDEKMERDAN
Seçilen Örnek Sayfalar	245-246																
Yayınevi	Millî Eğitim																
Basım Yılı	2021																
Sayfa Sayısı	265																
ISBN	978-975-11-4576-5																
Yazarlar	Hayriye Kaftan AYAN, Ümit ARSLAN, Sevim Kul, Nihan YILMAZ																
Program Geliştirme Uzmanı	Ayşen GÜLEN																
Görsel Tasarım Uzmanları	Şule OĞUZHAN, Rabia DALGIÇ EKİCİ, Özge GÜZELOCAK, Çınar GÖDEKMERDAN																

İncelenen Türkçe ders kitapları tipografik olarak renklerin etkili kullanılması açısından kısmen uygun bulunmuştur. Türkçe ders kitaplarının tipografisinde kullanılan renklerle kavramsal bir bağ oluşturmaktan uzaktır. Tipografide renklerin daha ziyade

görsel hiyerarşiyi sağlama işlevinde kullanılmıştır. Birkaç örnek vermek gerekirse Türkçe 3 ders kitabındaki “Gezmeyi Seven Ağaç” okuma parçasının (Karaduman, Özdemir ve Yılmaz, 2021, s.18) başlığı turuncu ile yazılmıştır. Normal şartlarda doğa konulu bir metnin başlığını yeşil veya tonları ile tamamlamak daha doğru bir yaklaşımdır. Özetle, incelenen ders kitaplarının tipografilerindeki renklerin rastgele bir biçimde kullanıldığı değerlendirilmiştir.

4.3.2. İlköğretim Ders Kitaplarındaki Görsel Düzen

Bir ders kitabında görsel düzenin sağlanması belirli kriterlere uygun olmasına bağlıdır. Öncelikle sayfalarda kullanılan görsel öğelerin konuya uygun bir biçimde ele alınmaları gerekmektedir. Örneğin bir illüstrasyon teknik açıdan çok başarılı olsa da konuyla bağlantısı bulunmuyorsa tek başına bir anlam ifade etmeyecektir. Diğer bir gereklilik ise görsel bütünlüktür. Sayfaların birbirinden bağımsız bir görsel dile sahip olması ders kitabını bütünlük açısından zayıflatacaktır. Bir diğer ilke ise görsellerin sayfadaki oran-orantısıdır. Bir görsel, sayfada gereğinden fazla büyük veya küçük kullanıldığında etkisi ya çok abartılı ya da zayıf olacaktır. Bununla birlikte sayfa içerisinde metin ve görseller bir denge içerisinde olmalıdır. Eğitim ve öğretim amacıyla tasarlanan ders kitaplarında yoğun olarak görsellere yer verilmesi veya sayfaların yalnızca metinlerden oluşması dersin takibini ve öğrenme sürecini olumsuz etkileyecektir.

Kitap tasarımında yazınsal içeriği okutmak ve konuyu en iyi biçimde ifade edecek olan görselleri seçmek, baştan sona kitabı tasarlarlarken eleştirel bakış açılarını sürece dâhil etmekten geçmektedir. Sayfa numaraları ve dipnotlar, çizelgeler, kaynakça ve dizin bölümleri, özetle kitaba ait tüm kısımlarda hayal gücünün etkisi, kitabı salt işlevsel bir araç değil aynı zamanda kıymetli ve sağlam bir nesne hâline getirmektedir (Twemlow, 2011, s.104).

4.3.2.1. Konuya uygunluk

Bir görsel düzenlemede içeriklerle görsellerin birbirini desteklemesi iletişimin doğru bir biçimde kurulabilmesi için önemli bir kriterdir. Eğitsel amaçlarla hazırlanmış içeriklerde kullanılan görsel öğeler büyük oranda bu içerikleri destekleyici ve onu tanımlayıcı bir işlevde kullanılmaktadır. Görselin türünden bağımsız bir biçimde kullanılan içeriklerle görseller öğrenciler için öğrenim amacına, öğretmenler için de

öğretim amacına (kazanımlarına) uygun olmalıdır.

Ders kitapları, metinsel ve görsel olarak öğrenci için bir mesaj taşımaktadır. Bu noktada verilmek istenen mesajlara yakın bir algının oluşması önemli olmaktadır. Verilen mesajların tek yönlü olmayıp çift yönlü bir iletişimi sağlaması gerekmektedir. Aynı zamanda bu mesajların öğrencileri bilgilenebilir, düşünmeye ve yaratıcı olmaya teşvik edici olmaları gerekmektedir (Alpan, 2004a, s.99).

Aşağıdaki tabloda örneklem kapsamında yer alan Türkçe ders kitapları, görsellerin sayfadaki içeriklerle uygunluğu bakımından incelenmiştir (Tablo 4.12.).

Tablo 4.12. İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki görsellerin konuya uygunluk bakımından dağılımı

Kriter	Uygun	Kısmen Uygun	Uygunsuz
Ders kitaplarındaki görsellerin konuya uygunluğu.	9	0	0
	İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a)		
	Türkçe 1 (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021b)		
	Türkçe 2 (Erdal, 2021)		
	Türkçe 3 (Karaduman, Özdemir ve Yılmaz, 2021)		
	Türkçe 4 (Ayan vd., 2021)		
	Türkçe 5 (Baran ve Diren, 2020)		
	Türkçe 6 (Ertürk, Keleş ve Küçük, 2021)		
	Türkçe 7 (Akgül vd. 2021)		
	Türkçe 8 (Eselioğlu, Set ve Yücel, 2021)		

İncelenen tüm ders kitaplarında kullanılan görsellerle sayfadaki içeriklerin uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Ders kitaplarının eğitim ve öğretim amacıyla tasarlanmaları nedeniyle içeriklerle görsellerin birbirini destekleyici nitelikte olması gerekmektedir. Sayfadaki görsele göz atan bir öğrenci, metni okumaya başlamadan bile konuya ilişkin tahmin yürütebilmektedir.

Ders kitaplarında kullanılan görsel ve içerik uyumu konusunda ilköğretim Türkçe 6. sınıf ders kitabından örnek sayfalara aşağıdaki tabloda yer verilmiştir. Metnin başlığı olan “Canım Kitaplığım” görsel ile uyumludur. Sayfadaki okuma parçasında anlatılanlar ile görsellerin de birbirine uyumlu olduğu görülmektedir.

Tablo 4.13. İlkokul Türkçe 6. sınıf ders kitabındaki görsellerin konuya uygunluğuna dair incelenen örnek sayfalar (Ertürk vd., 2021, s.172-173).

	
Seçilen Örnek Sayfalar	172-173
Yayınevi	Millî Eğitim
Basım Yılı	2021
Sayfa Sayısı	256
ISBN	978-975-11-5276-3
Yazarlar	Nihal ERTÜRK, Seray KELEŞ, Damla KÜLÜNK
Editör	Nihal ERTÜRK
Görsel Tasarım Uzmanları	Aslı DAĞDALAN, Gökhan DAĞDALAN
Program Geliştirme Uzmanı	Özer AKSU
Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı	Erhan DÜZGÜN
Rehberlik Uzmanı	Senem AŞKIN, Selma KARAARSLAN

4.3.2.2. Görsel Bütünlük

Ders kitabı veya diğer yayım türlerinde de geçerli bir ilke olan görsel bütünlük, sayfaların birbiri ile görsel açıdan uyumu olarak özetlenebilir. Yayın türünden bağımsız olarak sayfalarda kullanılan tüm görseller bir bütünün parçası gibi düşünülerek tasarlanmak durumundadır. Örneğin bir yayında görsel dil açısından çok farklı yaklaşımlar benimsenmişse tüm sayfalar, fiziksel olarak bir araya getirilmiş olsalar bile görsel bütünlükten yoksun olacaktır.

Bütünlük ilkesi, görsel tasarım ilkelerinin en önemli ilkelerinden birisidir. Tasarım

alanı içerisindeki tüm görsel ögeler bir bütünlük içerisinde bir araya getirildiğinde dağılma ve parçalanmanın önüne geçilebilir. Kullanılacak olan tüm görsel ögeler kompozisyonda bir araya getirilmeli, gruplandırılmalı ve uyumlu olacak biçimde düzenlenmelidir. Bu ilkeler biçim, boyut, doku, renk uygulamaları için de geçerli olup ideal bütünlüğün oluşturulmasını sağlamaktadırlar. Örneğin, birbirine benzer formlar gruplandırılarak algılanmaktadır. Görsel dil açısından bütünlüğe sahip olan bir yapı içerisinde farklı olan unsurlar dikkat çekici bir kimliğe sahip olmaktadır. Bu farklılığın vurgulanması için ise görsel dil bütünlüğüne ihtiyaç duyulmaktadır (Becer, 2019, s.72).

Ders kitaplarında görsel tasarımın önemine ilişkin bölümde ele alınan, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında o dönemin grafik sanatçılarından İhap Hulusi Görey ve Ramiz Gökçe'nin resimlediği “Alfabe” kitabı, içinde yer alan resimlemelerin görsel dili açısından bir bütünlük oluşturmaktadır. Örnekleme yer alan ders kitaplarının tümünde birbirinden farklı görsel tasarımcı ve illüstratörün elinden çıkmış veya stok görsel kullanılmış, teknik ve ele alınış bakımından çeşitlilik içeren birçok görselin bir araya getirildiği görülmektedir. Dolayısıyla ders kitaplarının görsel bütünlüğüne dair verilebilecek en iyi örneklerden biri olan “Alfabe” kitabı, ders kitaplarındaki görsel tasarımın bütünlüğü için referans alınabilecek niteliktedir.

Aşağıda yer alan tabloda incelenen ders kitaplarında kullanılan illüstrasyon, fotoğraf, grafik, harita ve tablo gibi görsel ögelerde benimsenen renk anlayışı, biçim, doku, uygulama tekniği, boyut gibi özelliklerin bir bütün olarak ele alınıp alınmadıkları bulgulanmıştır (Tablo 4.14).

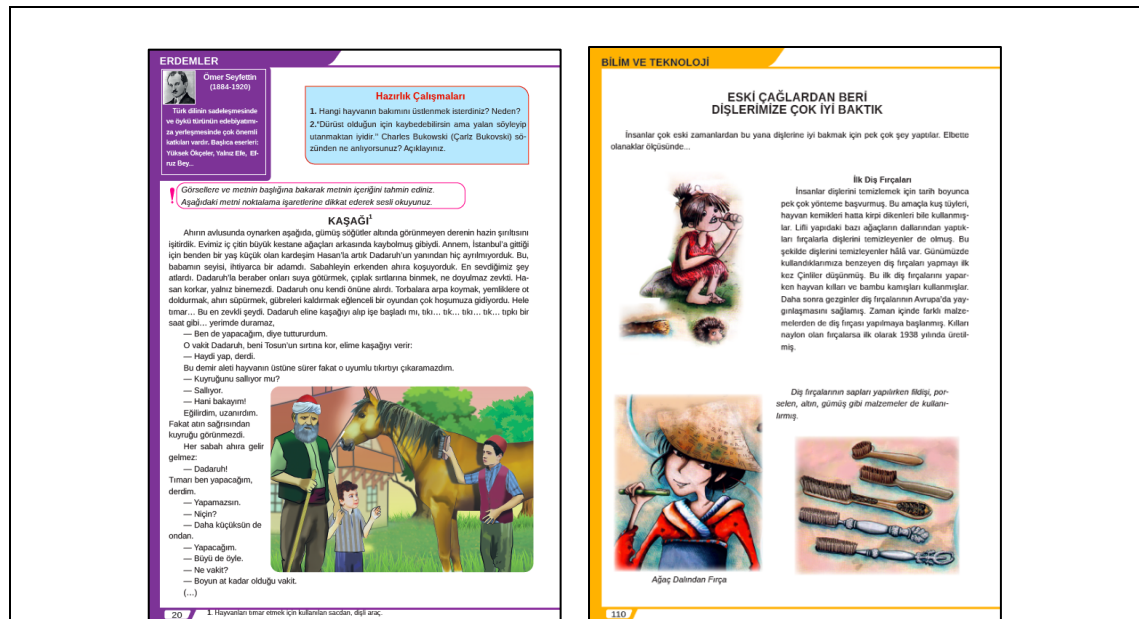
Tablo 4.14. İlköğretim Türkçe ders kitaplarının görsel bütünlük açısından uygunluk dağılımı

Kriter	Uygun	Kısmen Uygun	Uygunsuz
Ders kitaplarının görsel bütünlüğe uygun olması	2 İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a) Türkçe 1 (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021b)	2 Türkçe 2 (Erdal, 2021) Türkçe 3 (Karaduman, Özdemir ve Yılmaz, 2021)	5 Türkçe 4 (Ayan vd., 2021) Türkçe 5 (Baran ve Diren, 2020) Türkçe 6 (Ertürk, Keleş ve Küçük, 2021) Türkçe 7 (Akgül vd. 2021) Türkçe 8 (Eselioğlu, Set ve Yücel, 2021)

İlköğretim Türkçe ders kitaplarının görsel bütünlük açısından uygunluklarına dair yapılan değerlendirmede ilkokul 1. sınıf Okuma Yazma kitabı ve Türkçe 1 ders kitapları görsel bütünlük açısından uygun bulunurken Türkçe 2 ve Türkçe 3 ders kitapları kısmen uygun; Türkçe 4, Türkçe 5, Türkçe 6, Türkçe 7 ve Türkçe 8 ders kitapları ise uygunsuz bulunmuştur. İncelenen 9 adet Türkçe ders kitabından 5 örneğin görsel tasarım açısından uygunsuz bulunması sebebiyle örnekleme yer alan Türkçe ders kitaplarının genel olarak görsel bütünlüğe sahip olmadığı yargısına ulaşılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda Türkçe 8 ders kitabının 1. ünitesi “Erdemler”den ve 3. ünitesi “Bilim ve Teknoloji”den 2 farklı sayfa yer almaktadır. Her iki sayfa birbirleriyle görsel bütünlük açısından değerlendirilmiştir. Sayfa tasarımlarında yer alan sütunların birbirinden farklı genişliklere sahip olması; illüstrasyonların birbirinden çok farklı boyutlarda ve tekniklerde ele alınmış olması, görsel ve tipografik öğelerin birbiri ile ilişkilendirilmemiş olması, sayfadaki yatay ve dikey eksenlerin sayfa tasarımı açısından dikkate alınmamış olması boşlukların sayfada plansızca dağılmasına neden olmuştur. Sayfa içerisinde gereğinden fazla boşluk bırakılması görsel olarak bütünlüğün bozulmasına neden olmakta ve sayfaya tasarlanmamış bir hava katmaktadır. Tam tersi şekilde sayfada çok az boşluk bırakılması da görsel bütünlüğün yanı sıra görsel hiyerarşinin de ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla değerlendirmeye alınan iki sayfanın görsel bütünlük açısından uygunsuz olduğu görülmüştür (Tablo 4.15).

Tablo 4.15. İlkokul Türkçe 8. Sınıf ders kitabının görsel bütünlük konusuna dair incelenen örnek sayfaları (Eselioğlu, Set ve Yücel, s.20 ve s.110).

Seçilen rnek Sayfalar	20. ve 110. Sayfalar
Yayınevi	Milli Eğitim
Basım Yılı	2021
Sayfa Sayısı	256
ISBN	978-975-11-5276-3
Yazarlar	Hilal ESELİOğLU, Sıdık SET, Ayşe YÜCEL
Editör	Ayşe YÜCEL
Görsel Tasarım	Orhan ENGİN, Özkan TURHAN
Program Geliştirme Uzmanı	Özer AKSU
Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı	Erhan DÜZGÜN
Rehberlik Uzmanı	Senem AŞKIN, Selma KARAARSLAN

4.3.2.3. Oran-orantı

Oran-orantı, tasarım alanı içerisinde görsel hiyerarşı ile doğrudan ilişkili bir konudur. Sayfa içerisinde yer alan her öge, görsel bir leke oluşturmaktadır. Bir görsel ögenin oran açısından çok büyük kullanılması diğer ögelerin küçük oranda kullanılması anlamına gelmektedir. Görsellerin boyut açısından birbiriyle ilişkilerini tanımlayan kavram ise oran-orantı olarak geçmektedir.

İki veya daha fazla görsel unsur bir tasarım içerisinde bir araya getirildiğinde orantı ile ilgili sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Orantı, oranlar arasındaki ilişkiler olarak tanımlanmaktadır. Tasarım alanının ve görsel ögelerin genişliği ile yüksekliğinin oluşturduğu boyutlar arasında orantıya dayalı ilişkiler bulunmaktadır. Bir görsel ögenin diğer görsel ögeler ile arasındaki orantısal dengeler, algıyı ve iletişimi olumlu veya olumsuz etkileyebilmektedir. Görsel unsurların birbirleriyle kurulan ilişkilerinde tasarımcılar daima farklı dengeler oluşturmaya çalışmaktadır. Geniş olanın uzun olana, renklinin renksize, bir ölçünün diğer ölçüye eşit olduğu düzenlemeler tekdüzelikten kurtulamazlar (Becer, 2019, s.68).

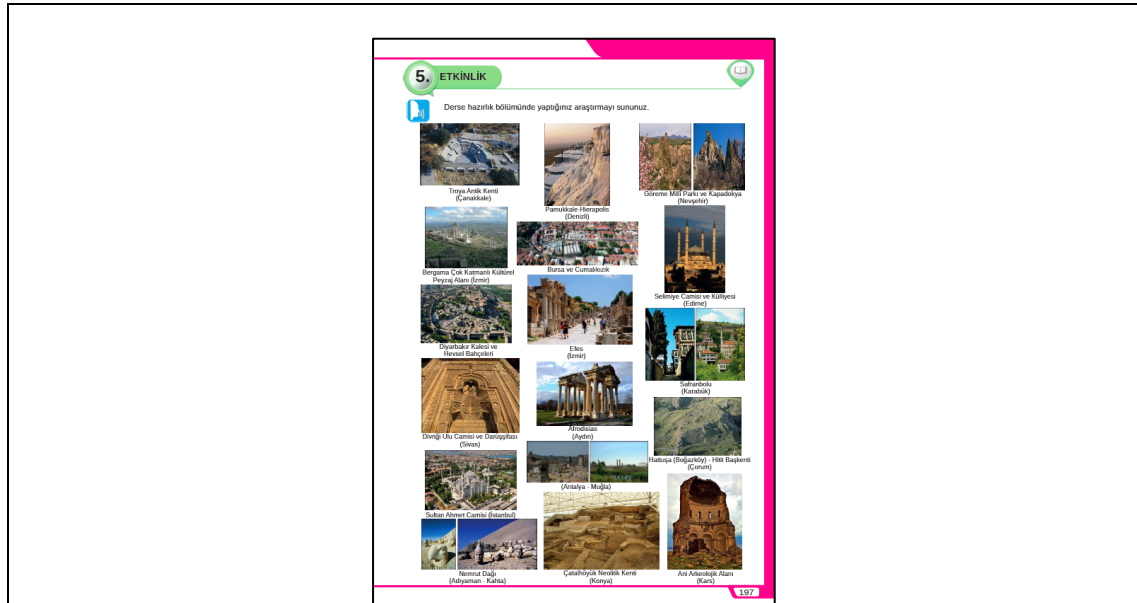
Sayfa tasarımı içerisinde yer alan her görsel öge diğer ögelerle etkileşime girmekte ve yeni görsel sonuçlar üretmektedir. Bu etkileşim mutlaka göz önünde bulundurularak içeriklere göre bu oran ve orantılar sayfada dengeli bir biçimde tasarlanmalıdır. Görsellerin mi yoksa tipografik ögelerin mi ön plana çıkarılacağı mutlaka düşünülerek görsel hiyerarşinin buna göre tasarlanması gerekmektedir. İncelenen ders kitaplarının görsel tasarım yapısındaki oran-orantı ilişkileri bu bilgiler ışığında değerlendirilmiştir (Tablo 4.16).

Tablo 4.16. İlköğretim Türkçe ders kitaplarının oran-orantı açısından uygunluk dağılımı

Kriter	Uygun	Kısmen Uygun	Uygunsuz
Ders kitaplarının görsel tasarımının oran-orantı açısından uygunluğu	2 İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a) Türkçe 1 (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021b)	6 Türkçe 2 (Erdal, 2021) Türkçe 3 (Karaduman, Özdemir ve Yılmaz, 2021) Türkçe 5 (Baran ve Diren, 2020) Türkçe 6 (Ertürk, Keleş ve Künük, 2021) Türkçe 7 (Akgül vd. 2021) Türkçe 8 (Eselioğlu, Set ve Yücel, 2021)	1 Türkçe 4 (Ayan vd., 2021)

İncelenen Türkçe ders kitaplarından ilkokul 1. sınıf İlk Okuma Yazma ve Türkçe 1 ders kitapları görsel tasarım yapısı oran-orantı açısından uygun bulunurken Türkçe 4 ders kitabı uygunsuz, diğer Türkçe kitapları ise kısmen uygun bulunmuştur. Uygun bulunan ders kitaplarında görsel öğelerin metinsel içeriklerle uygun bir oran-orantı içerisinde tasarlanmış olduğu görülürken kısmen uygun bulunan ders kitaplarında oran-orantı açısından etkisiz ya da abartılı kullanımların sayıca eşit oldukları görülmüştür. Uygunsuz bulunan Türkçe 4 ders kitabında ise oran ve orantılarda hiyerarşik bir dengenin kurulamadığı görülmüştür (Tablo 4.17.).

Tablo 4.17. İlkokul Türkçe 8. sınıf ders kitabının görsel tasarımını oran-orantı açısından incelenen örnek sayfaları (Eselioğlu, Set ve Yücel, s.197).

Seçilen Örnek Sayfalar	197
Yayınevi	Milli Eğitim
Basım Yılı	2021
Sayfa Sayısı	256
ISBN	978-975-11-5276-3
Yazarlar	Hilal ESELİOĞLU, Sıdika SET, Ayşe YÜCEL
Editör	Ayşe YÜCEL
Görsel Tasarım	Orhan ENGİN, Özkan TURHAN
Program Geliştirme Uzmanı	Özer AKSU
Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı	Erhan DÜZGÜN
Rehberlik Uzmanı	Senem AŞKIN, Selma KARAARSLAN

Ders kitaplarının görsel tasarımında oran-orantı konusunda Türkçe 8 ders kitabından seçilen örnek sayfalar incelendiğinde Türkiye'nin farklı yerlerindeki turistik merkezlerin fotoğraflarına yer verildiği hâlde bunların görsel olarak etkisiz oldukları fark edilmektedir. Bunun sebebi ise aynı sayfa içinde çok sayıda görselin bir arada kullanılmasıdır. Öncelik sırasının bulunmadığı fotoğraflarda görsel hiyerarşiden bahsetmek zordur. Görsel hiyerarşi göz önünde bulundurulmuş olsaydı sayfada bazı fotoğrafların büyük bazılarının ise küçük tasarlanması gerekmektedir.

4.3.2.4. Denge

Denge, görsel tasarım açısından tüm görsel öğelerin etkili bir biçimde kullanılması demektir. Eğitsel amaçlarla oluşturulan içeriklerde tek bir görsel türüne yer vermek gibi birçok görsel türüne yer vermek de iletişim hedefinden uzaklaşılmasına neden olabilecektir. Bu nedenle görsel öğeleri gerektiği yerde vurgulu bir biçimde kullanmak çok daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Becer (2019, s.65)'e göre, görsel tasarımda denge ikiye ayrılmaktadır:

1. Simetrik Denge
2. Asimetrik Denge

Simetri, parçaları birbirine eşit ve iyi bir biçimde orantılanmış olan dengeli parçalardan oluşan bütün anlamına gelmektedir. Doğada birçok simetri bulunmaktadır. İnsan yüzü ve gövdesi simetri için verilebilecek en tipik örneklerdendir. İnsan anatomisindeki bu simetrik yapı, sanat ve tasarım dallarında simetrik çözümlere ilham kaynağı olmuştur. Asimetri ise 20. yüzyılın başında ortaya çıkmıştır ve kimi sanat

akımları simetrik dengenin karşısında durarak asimetrik dengeyi savunmuşlardır. Asimetrik dengede simetriye benzer biçimde bir ağırlık merkezi bulunmaktadır. Ancak kompozisyon iki eşit parçaya bölündüğünde parçalar birbirinden farklıdır. Asimetri, görsel tasarıma cesur, duygu yüklü ve dışavurumcu bir kimlik kazandırmaktadır.

Dengeli bir görsel anlayış insanda huzur, dinginlik gibi duyguları açığa çıkarsa da simetrik olan mutlak bir denge, durağanlık oluşturur ve seyir zevkinin olmadığı bir görsel tasarım anlayışının ortaya çıkmasına neden olur. Bunun tam zıttı olan asimetrik dengenin benimsendiği görsel anlayışın ise duygu yüklü, akla ve zihne kazınan, deneysel, sürükleyici ve eğlenceli yönleri bulunmaktadır. Unutulmaması gereken önemli noktalardan biri de hiçbir görsel tasarım ilkesinin mutlak doğru, değişmez olmadığıdır. Görsel tasarım elemanlarının birbirleriyle etkileşimleriyle ortaya çıkan sonsuz seçenekler, birbirinden çok farklı doku, renk ve biçimlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Uçar, 2019, s.270).

İlköğretim ders kitaplarında benimsenecek olan görsel denge anlayışı tasarımın başarısını doğrudan etkilemektedir. Denge, hareketlerin düzeninden oluşmaktadır ve sayfadaki metin, illüstrasyon, fotoğraf, grafik, şema gibi görsel unsurların kendi aralarındaki ilişki olarak tanımlanmaktadır (Kaptan, G. S., 2021, s.141).

İlköğretim Türkçe ders kitapları görsel tasarımda denge açısından incelenmiş olup görsel öğelerin sayfa içindeki dengesinin yanı sıra karşılıklı sayfalarda bir dengenin gözetilip gözetilmediği konusuna odaklanılmıştır. Bu noktada, benimsenen görsel anlayışın simetrik ya da asimetrik olup olmadığından daha çok sayfalarda kullanılan görsel elemanların hep birlikte oluşturdukları denge ve uyum incelenmiştir (Tablo 4.18.).

Tablo 4.18. İlköğretim Türkçe ders kitaplarının görsel denge açısından uygunluk dağılımı

Kriter	Uygun	Kısmen Uygun	Uygunsuz
Ders kitaplarının görsel tasarımının denge açısından uygunluğu	6 İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a) Türkçe 1 (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021b) Türkçe 2 (Erdal, 2021) Türkçe 3 (Karaduman, Özdemir ve Yılmaz, 2021) Türkçe 4 (Ayan vd., 2021) Türkçe 6 (Ertürk, Keleş ve Küçük, 2021)	3 Türkçe 5 (Baran ve Diren, 2020) Türkçe 7 (Akgül vd. 2021) Türkçe 8 (Eselioğlu, Set ve Yücel, 2021)	0

Ders kitapları görsel denge açısından incelendiğinde toplam 6 ders kitabının uygun, 3 kitabın ise kısmen uygun olduğu görülmüştür. Görsel denge açısından uygun olan ders kitapları; İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı, Türkçe 1, Türkçe 2, Türkçe 3, Türkçe 4 ve Türkçe 6 olurken kısmen uygun bulunanlar ise Türkçe 5, Türkçe 7, Türkçe 8 ders kitapları olmuştur.

Aşağıdaki tabloda Türkçe 7 ders kitabında yer alan iki sayfa görsel denge açısından incelenmiştir. Görsel öğelerin sayfalarındaki kullanımına bakıldığında metinlere eşlik eden illüstrasyonların kullanıldığı görülmektedir. Konu başlığının adı ise “2100’deki Yaşamdan Bir Gün”dür. Başlığın her iki sayfada da simetrik bir denge ile tasarlanması yerine yalnızca başlangıç sayfasında kullanılması daha doğru bir tercih olarak görülmektedir. Ayrıca sayfalarda iki farklı sütun genişliğine yer verilmesi görsel bütünlüğü olumsuz etkilemiştir (Tablo 4.19). Metin içinde ön plana çıkarılması istenen detayların tipografik olarak vurgulanması görsel açıdan dinamik bir dengenin kurulmasını sağlamaya yardımcı olmaktadır. Bu sebeple ders kitabının ilgili sayfalarında bu yöntemin tercih edilmesi görsel tasarım açısından daha etkili bir görünümün elde edilmesini sağlayabilecektir.

Tablo 4.19. İlkokul Türkçe 7. sınıf ders kitabındaki görsellerin dengesine dair incelenen örnek sayfalar (Akgül vd., 2021, s.135-136).

Seçilen rnek Sayfalar	135-136
Yayınevi	Milli Eğitim
Basım Yılı	2021
Sayfa Sayısı	264
ISBN	978-975-11-4558-1
Yazarlar	Ahmet AKGÜL, Nurcihan DEMİRER, Ebubekir GÜRCAN, Duygu KARADAŞ, İlkey KARAHAN, Ali UYSAL
Editör	Nurcihan DEMİRER
Görsel Tasarım Uzmanları	Hacer Hale ÇEVLİK, Murat KOÇ, Ltfi KSE, Mediha KüçüKOğLU
Rehberlik Uzmanı	Muhammed KONAR

4.3.3. İlkretim Ders Kitaplarında Sayfa Düzeni

Sayfa düzeni ya da diğer bir ismiyle sayfa tasarımı yayının amacına göre değişen bir esnekliğe sahiptir. Örneğin bir ders kitabında görsel bütünlüğün kendi içinde tutarlı olması beklenirken sanatçının kendi tasarım anlayışını yansıttığı bir nesne kitapta ise sayfa tasarımı açısından birbirinden farklı görsel anlayışların benimsenmesi gayet normaldir. Bu nedenle yayının türü ve niteliği sayfa tasarımındaki görsel yaklaşımın sınırlarını belirleyen temel nedenlerden biridir.

Sayfa içindeki görsel düzenlemelerin genelden özele, bütünden detaya doğru bir anlayışla ele alınması gerekmektedir. Tasarım ihtiyacının durumuna göre ortaya çıkacak olan yayının amacı, hedef kitlesi, temel faydalarının ve üretim şeklinin mutlaka ele alınması gerekmektedir (Uçar, 2019, s.273). Kitap, dergi ve gazetelerde ortak bir konu olan sayfa tasarımı, içeriğin aktarılmasında önemli bir işleve sahiptir. Web sayfalarında, etkileşimli grafiklerde, dijital belgeler gibi sayfa tasarımını içeren tüm tasarım yüzeylerinde aynı görsel kurallar geçerlidir (Uçar, 2004, s.145).

Sayfa düzeni, kitapta yer alacak olan metin ve görsellerin bir tasarım anlayışı içerisinde sayfaya yerleştirilmesi demektir. Sayfalarda kullanılacak olan tüm tasarım ögelerinin birbirleri arasında uyumun olup olmadığı, içeriklerin nasıl görüleceği ve algılanacağı, okuyucuların tasarıma dair tutumunu doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir. Sayfadaki tasarım anlayışları, sunulan içeriğin kolaylıkla algılanmasını sağlayabilirken bazı zamanlarda tam tersi bir süreç ile karşı karşıya kalınabilir. Sade bir tasarım anlayışı içeriğin ön plana çıkmasına olanak sağlarken estetik açıdan yaratıcı bir yaklaşım ile ele alınmış sayfa tasarımları da çalışmaya değer katabilir (Ambrose ve Harris, 2013, s.6).

İyi bir sayfa tasarımı yaratabilen tasarımcıyı, başarılı bir orkestra şefine benzetebiliriz. Orkestra şefliği müzik kariyerinin en üst basamaklarından biridir. Binlerce, milyonlarca enstrüman çalan müzisyen olabilir, ancak orkestra şefi hep çok az ve çok değerlidir. Herkes bu dala kolaylıkla kabul edilmez ve kolay kolay da bu dalda müzisyen yetişmez. Üst düzey bir müzik kulağı ve bilgisi gereklidir. Orkestrada her müzisyen kendi partiyonu ve elindeki enstrümanın armoniye katkısını düşünürken, “Maestro” bütünü duyar, takip eder. Her müzisyen kendi bölümüyle uğraşırken o konçertoyu duyandır, büyük resmi görendir. Ritmi, akışı, armoniyi, tempoyu, müziği oluşturur. Bütünü gören bu kişi, enstrümanları iyi tanır, bir uyum içinde birleştirir, öncelik sıralarını belirler ve bir düzen dahilinde sessizlik denen uzay içinde görsel sesleri var eder. Grafik tasarımcı için de durum pek farklı değildir, değişik niteliklere sahip yazı karakterleri ve onların farklılıkları (bold, light, italik, condensed, vb) ayrı tonlarda notalar gibidir. Her birinin yüzey üzerinde farklı ton ve titreşimi vardır. Bileşimleri, farklı düzenlemeleri farklı sonuçlar doğurur. Sessizliği yırtarcasına oluşan müzik, beyaz kâğıt üzerinde var olmaya çalışan biçimler gibidir. Sayfa tasarımcısı yüzey üzerinde devamlılığı, etkiyi ve görsel armoniyi, müziği yaratan kişidir (Uçar, 2019, s.261).

4.3.3.1. Izgara (grid) sisteminin önemi

Erkmen (1996, s.38)’e göre ders kitaplarındaki grid sistemi,¹¹ ders kitabı tasarımının önemli bir parçasıdır. Her kitabın yazınsal bölümleri ve kullanılacak olan görsel sayısı birbirinden çok farklı olacağından dolayı görsel düzenin oluşturulması için genel bir formül bulunmamaktadır. Sayfa tasarımı, öğrencinin okuyacağı yazıları ve destekleyici görselleri iyi kavraması için oldukça önemlidir. Sayfalar, kafa karışıklığı oluşturacak ve karmaşaya neden olabilecek her türlü detaydan arındırılmalıdır. Sayfalarda başından sonuna kadar aynı görsel düzen sürdürülmelidir. Kitabın her sayfasında tasarım açısından farklı bir görsel anlayışın benimsenmesi ise ortaya görsel dil açısından bütünlüğe sahip olmayan bir kitap çıkaracaktır. Renk kullanımının armoni kurallarına göre olması gerekmektedir. Rastgele ve uyumsuz renklerin bir arada kullanılması görsel algıyı bozabilmektedir. Çok fazla renk kullanılması gibi çok az renk kullanılması da öğrencilerin konuya ilgisini zayıflatabilmekte ve dikkatini dağıtabilmektedir. Sayfa tasarımlarında mutlaka matematiksel ölçüler (gridler) kullanılmalıdır. Boşluğun dengeli bir biçimde kullanılması şarttır. Sayfa kenarlarında bırakılacak olan boşluklar grid sistemine göre ayarlanmalıdır. İlkokul ders kitaplarına ait sayfalarda çift sütun kullanılması öğrencilerin anlam bakımından konudan kopmasına ve ilgisinin dağılmasına yol açmaktadır.

¹¹Sayfada kullanılacak olan tasarım öğelerinin görsel organizasyonunu sağlamak için oluşturulan sistem.

Ambrose ve Harris (2012, s.54-57)'e göre, sayfa tasarımında ızgara (grid) sistemi bir bina için kurulan iskeleye benzer bir işlevdedir. Izgara sistemi, sayfaların ve bölümlerin kendi aralarında görsel devamlılığı sürdürmelerini sağlarken okuyucunun bilgiye ulaşmasını ve bilgiyi özümsemesini kolaylaştırmaktadır. Sayfa tasarımında iki farklı ızgara tipi bulunmaktadır:

1. Simetrik ızgaralar
2. Asimetrik ızgaralar

Simetrik ızgaralar, bilginin görsel düzenini sağlama ve karşılıklı sayfalarda denge oluşturma amacıyla kullanılmaktadır. Sayfalar birbiri ile aynı görsel düzene sahiptir. Sayfalar tek ve iki sütunlu olabildiği gibi daha fazla da olabilmektedir. Asimetrik ızgara sisteminde ise karşılıklı sayfalar aynı sayfa düzenini kullanmakla birlikte birbirine ayna tutulmuş gibi değildirler. Bu sayede asimetrik sayfa düzeninde görsel tasarım tutarlılığı korunurken yaratıcılık için daha fazla özgür alan açılmaktadır (Ambrose ve Harris, 2013, s.42).

İncelenen ilköğretim okulu Türkçe ders kitaplarında öncelikli olarak bir ızgara sisteminin olup olmadığı bulgulanmış, eğer bir ızgara sistemi mevcut ise ders kitabının bütününde ızgara sistemi açısından görsel bir tutarlılık olup olmadığı konusuna odaklanılmıştır. Henüz okuma yazmanın yeni öğrenildiği ilkokul dönemi için çift sütunlu sayfa tasarımı uygun olamayacağından dolayı bu tip bir kullanıma yer verilip verilmediği de ayrıca incelenmiştir (Tablo 4.20).

Tablo 4.20. *İlköğretim Türkçe ders kitaplarının ızgara (grid) sistemi açısından uygunluk dağılımı*

Kriter	Uygun	Kısmen Uygun	Uygunsuz
Ders kitaplarının görsel tasarımının ızgara (grid) sistemi açısından uygunluğu	1 İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a)	2 Türkçe 1 (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021b) Türkçe 5 (Baran ve Diren, 2020)	6 Türkçe 2 (Erdal, 2021) Türkçe 3 (Karaduman, Özdemir ve Yılmaz, 2021) Türkçe 4 (Ayan vd., 2021) Türkçe 6 (Ertürk, Keleş ve Künük, 2021) Türkçe 7 (Akgül vd. 2021) Türkçe 8 (Eselioğlu, Set ve Yücel, 2021)

Sayfa tasarımında grid sistemine uygunluk açısından incelenen Türkçe ders kitaplarından İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı uygun bulunurken, Türkçe 1 ve

Türkçe 5 ders kitabı kısmen uygun bulunmuş, Türkçe 2, Türkçe 3, Türkçe 4, Türkçe 6, Türkçe 7 ve Türkçe 8 ders kitapları ise uygunsuz bulunmuştur. İlkokul 1. sınıf ders kitabının ilk sayfalarından son sayfalarına kadar ızgara sistemi görsel tutarlılık içerisinde tasarlanmıştır. Türkçe 1 ve Türkçe 2 ders kitaplarında genel olarak ızgara sisteminde görsel tutarlılık sağlanmış olsa da bunun tam tersi örneklerle de rastlandığı için bu kitaplar kısmen uygun bulunmuştur. İncelenen diğer ders kitaplarının sayfa tasarımlarında birden fazla ızgara sistemine yer verildiği için görsel bir tutarlılık sağlanamaması nedeniyle söz konusu kitaplar uygunsuz bulunmuştur.

Aşağıdaki tabloda yer almakta olan örnek sayfalar İlkokul Türkçe 6 ders kitabından alınmıştır. “Üç Boyutlu Yazıcılarla Çizimler Gerçeğe Dönüşüyor” adlı iki sayfalık metinde birbirinden farklı sayfa tasarımları bulunmaktadır. Görsel ve sütun ölçülerinin birbirinden çok farklı olmasından dolayı sayfalarda görsel bütünlüğün sağlanamadığı görülmektedir (Tablo 4.21.).

Tablo 4.21. İlkokul Türkçe 6. sınıf ders kitabındaki görsellerin ızgara (grid) sistemine uygunluğuna dair incelenen örnek sayfalar (Ertürk vd., 2021, s.192-193).

Seçilen Örnek Sayfalar	192-193
Yayınevi	Millî Eğitim
Basım Yılı	2021
Sayfa Sayısı	256
ISBN	978-975-11-5276-3
Yazarlar	Nihal ERTÜRK, Seray KELEŞ, Damla KÜLÜNK
Editör	Nihal ERTÜRK
Görsel Tasarım Uzmanları	Aslı DAĞDALAN, Gökhan DAĞDALAN
Program Geliştirme Uzmanı	Özer AKSU

4.3.3.2. Görsel düzenlemelerin okunurluğa etkisi

Ders kitaplarının sayfa tasarımlarında yoğun olarak kullanılan metin ve görseller öğrencilerin bilgi edinmesini sağlayacak biçimde tasarlanmalıdır. Eğitsel amaçlarla ele alınan sayfalarda görseller metnin akışını bozmamalı içerikleri destekleyici bir biçimde ele alınmalıdır.

Becer (2019, s.245)'e göre, sayfa tasarımında yer alan görsel öğelerin metinlerle ya da diğer görsel unsurlarla etkileşimlerinde optik ilkelerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Birbirine çok yakın biçimde konumlandırılan fotoğraf ve illüstrasyonların ayırt edilmesi zorlaşır ve okuyucunun dikkatinin dağılması söz konusu olabilir. Bu nedenle görsel öğelerin dışına en az 4 mm boşluk bırakılması yerinde olacaktır. Bununla birlikte eğer bir görsel, metni bölerek tam ortaya yerleştirildiyse cümlelerin arasında değil paragrafların arasında yer almalıdır.

Aşağıdaki tablo, görsel düzenlemelerin okunurluğa etkisi açısından incelenen Türkçe ders kitaplarının uygunluk durumlarını göstermektedir (Tablo 4.22.). İlgili ders kitaplarının sayfa tasarımlarında kullanılan görsellerin okunurluğu olumsuz etkileyip etkilemediği; görsel öğelerde, metin tasarımlarında ve sayfa kenarlarında yeterli boşlukların bırakılıp bırakılmadığı konularına odaklanılmıştır.

Tablo 4.22. İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki görsel düzenlemelerin okunurluk açısından uygunluk dağılımı

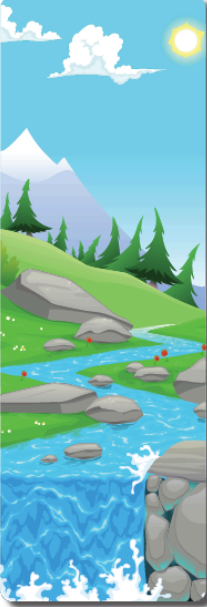
Kriter	Uygun	Kısmen Uygun	Uygunsuz
Ders kitaplarındaki görsel düzenlemelerin okunurluk açısından uygunluğu	4	3	2
	İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a)	Türkçe 5 (Baran ve Diren, 2020)	Türkçe 4 (Ayan vd., 2021)
	Türkçe 1 (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021b)	Türkçe 6 (Ertürk, Keleş ve Künük, 2021)	Türkçe 7 (Akgül vd. 2021)
	Türkçe 2 (Erdal, 2021)	Türkçe 8 (Eselioğlu, Set ve Yücel, 2021)	
	Türkçe 3 (Karaduman, Özdemir ve Yılmaz, 2021)		

İncelenen ders kitaplarında görsel düzenlemelerin okunurluk açısından uygun olduğu ders kitapları ilkökul 1. sınıf İlk Okuma Yazma kitabı, Türkçe 1, 2 ve 3. sınıf ders kitapları olmuştur. Görsel düzenlemelerin okunurluk açısından kısmen uygun olduğu ders kitapları Türkçe 5, Türkçe 6 ve Türkçe 8 olurken Türkçe 4 ve 7. sınıf ders kitaplarındaki

görsel düzenlemeler ise okunurluk açısından uygunsuz bulunmuştur. Görsel düzenlemelerin okunurluk açısından uygun olduğu ders kitaplarındaki sayfalarda boşlukların dengeli bir biçimde kullanıldığı, diğer görsel öğelerin birbiriyle uygun boşluklar bırakılarak tasarlandığı görülmüştür. Görsel düzenlemelerin okunurluğa etkisi bakımından kısmen uygun olan ders kitaplarında ise sayfa boşlukları ve diğer görsel öğelerin arasında bırakılan boşlukların bazı sayfalarda dengeli olduğu bazı sayfalarda ise dengeli olmadığı görülmüştür. Görsel düzenlemelerin okunurluk açısından uygunsuz olduğu ders kitaplarında sayfa boşluklarının eşit bir biçimde kullanılmadığı ve görsel öğelerin arasındaki boşlukların yer yer çok daraldığı, bazı sayfalarda koyu zeminlerin ve dekoratif çizimlerin kullanılması nedeniyle sayfa tasarımı adına olumsuz sonuçların ortaya çıktığı görülmüştür.

Aşağıdaki tabloda 4. sınıf Türkçe ders kitabının 147. sayfasındaki görselde kullanılan kalın gölgeler ile metnin iç içe geçerek okunmayı çok güç hâle getirdiği, benzer şekilde 148. sayfada bazı metnin vektörel çizimlere ait gölgelerin içinde kalmasıyla okunurluğunun bozulduğu görülmüştür (Tablo 4.23.).

Tablo 4.23. İlkokul Türkçe 4. Sınıf ders kitabının görsel düzenlemelerinin okunurluğa etkisine dair incelenen sayfalar (Ayan vd., 2021, s.147-148).

4. TEMA DOĞA VE EVREN	5. TEMA DOĞA VE EVREN
 Acı su kendi kendine kaynayıp kendi kendine akıp gidiyordu. Aydın'la Erkenen eğilip içine baktılar. — Peki niye köpükleniyor böyle, hava kabarcıkları çıkıyor? — Kim bilir, acılığınan herhalde. — Bu kadar duru su nasıl acı olur? — İç de gör. Eğilip içtiler. İkisi de yüzünü buruşturdu. — Allah Allah, bir tuhaf.. — Tadı maden suyu gibi. — He, maden suyu olmasın bu? (...) Ne yaparsız? diye sordu Aydın. Düşünüp kaldılar. — Buldum... Giderken bir şişe götürürüz. Babam Ankara'da bunu incelettirir. Eğer maden suyu ise köy zengin oldu gitti. Şişesi elli kuruş.. — Doğru. Büyük bir iş bu, götürelim. Yalnız, kapalı bir şişe ile götürmek gerekir. Gazı uçar sonra. — Kapalı bir şişe bulamaz mıyız, sıkı mantarlı şöyle? — Buluruz. Dükkanında vardır. (...) Hüsam sordu: — Maden suyu ne? — İyi su, insana yararlı. Sindirimi kolaylaştırır. (...) Heyecanlanmıslardı. Yararlı bir buluş yapan insanların kıvanç içindeydiler. (...) — Önce bilesek, burası kimin acaba Hüsam cevap verdi: — Kimin olacak, köyün hayvanları yayılır, köyün ortak malı. Belki orman idaresinin dir. İyi bilmiyorum. (...) Aydın ellerini birbirine sürüttü. — Babam gelirken dedi ki: "Dikkatli olun, her gördüğünüz şeyi anlamaya çalışın, köylülere yararlı bir şeyler yapın." Eğer bu maden suyu ise tam iş yapmış olacağız. — Hee, bu köy bizi unutmaz gayri. (...) Aydın'la Erkenen arkalarına bakarak yürüdüler. — Sahi bu maden suyu mu acaba? — Olabilir, niye olmasın? Talip APAYDIN (Kısaltılmıştır.)	1. ETKİNLİK: Kelimelerin anlamlarını tahmin edip tahminlerinizin doğruluğunu sözlükten kontrol ediniz. Kelimelerle birer cümle kurunuz. Kelimeleri sözlük defterinize ekleyiniz. mayhoş Tahminim: Anlamı: Cümlem: kaynak Tahminim: Anlamı: Cümlem: gayri Tahminim: Anlamı: Cümlem: 2. ETKİNLİK: Soruları metne göre cevaplayınız. 1. Hüsam ve arkadaşları nerede geziniyorlarmış? 2. Çocuklar, birlikte ne bulmuşlardı? 3. Babası, Aydın'a köye giderken ne öğütlemiştir? 3. ETKİNLİK: Metnin konusunu ve ana fikrini belirtiniz. KONU: ANA FİKİR:

Seçilen rnek Sayfalar	147-148
Yayınevi	Milli Eğitim
Basım Yılı	2021
Sayfa Sayısı	265
ISBN	978-975-11-4576-5
Yazarlar	Hayriye Kaftan AYAN, mit ARSLAN, Sevim Kul, Nihan YILMAZ
Program Geliştirme Uzmanı	Ayşen GÜLEN
Görsel Tasarım Uzmanları	şule OğUZHAN, Rabia DALGIÇ EKİCİ, zge GÜZELOCAK, ınar GÖDEKMERDAN

4.3.3.3. Karşılıklı sayfaların görsel bütünlük içinde düzenlenmesi

Ders kitabı gibi içeriğinde birçok bilgi ve görselin yer aldığı kaynaklarda sayfa tasarımında btnlğin sağlanması kritik önem taşımaktadır. Sayfada yer alan içeriklerin anlaşılır olmasının yolu görsel bütünlük ile doğrudan ilişkilidir.

Bir kitabın okunması esnasında sol ve sağ sayfalarının karşılıklı bir biçimde açılması nedeniyle görsel btnlğin sağlanması önemlidir. Karşılıklı sayfaların görsel açıdan bütünlük içinde olmaması tıpkı rastgele kitaplardan seçilmiş iki sayfanın yan yana getirilmesine benzer bir durumdur. Bu durum kitap sayfalarının birbiri ile çelişen bir görsel anlayışa sahip olmasına ve okuyucuların dikkatinin dağılmasına neden olabilecektir (Alpan, 2004a, s.127).

İnsan gözü takip ve devamlılık özelliği bulunan organik bir yapıdır. Görsel hafıza özelliği insanı algılama açısından özgün kılmaktadır. Sayfa tasarımında tekrarlanan görsel elemanlar bütünlük hissi yaratmasının yanı sıra okuyucunun konuyu takip etmesini ve ilgisini sürdürmesini sağlayabilir. Gzn okuma yönü olarak soldan sağa doğru hareket alışkanlığı vardır. Bununla birlikte göz, yatay ekseninde hareket etme eğilimi içerisindedir. İnsan gözü, seçici bir nitelikle kalabalık olandan seyrek olana, kolayca algılanabilir olandan zor algılanabilir olana, büyük olandan kk olana, baskın renklerden pastel ve soluk renklere doğru bir algı sırası izlemektedir (Uçar, 2004, s.155).

Ders kitabı sayfalarının karşılıklı bir biçimde tasarlanması görsel btnlğin oluşmasına katkı sağlarken estetik açıdan da çok daha iyi sonuçların elde edilmesine yardımcı olmaktadır. Ders kitaplarındaki ünitelerin birbirinden farklı metin yoğunlukları bulunmaktadır. Metinlerin yoğun olduğu ünitelerde görsel ve metin dengesinin oluşturulması için paragraflarda satır espaslarının sayfaya sığdırma endişesi olmadan ayarlanması ve kullanılacak olan görsel ögelerin vinyet boyutlarında kalmamasına dikkat edilmesi karşılıklı sayfalarda görsel btnlğin sağlanmasına yardımcı olabilecektir.

Ders kitaplarında karşılıklı olan sayfaların birlikte ele alınmasına dair örneklerin yer aldığı Bora Özen'in "Türkiye ve Almanya'daki İlköğretim Ders Kitaplarının Karşılaştırılması" adlı sanatta yeterlik çalışmasında Almanca ders kitabındaki sayfaların tek tek değil karşılıklı bir biçimde ele alınarak görsel bütünlük içinde tasarlandığı görülmektedir (Görsel 4.10. – Görsel 4.11. – Görsel 4.12.).

Görsel 4.10. Almanca ders kitabının görsel bütünlük içinde ele alınmış sayfaları-1 (Özen, 2010, s.61).

Görsel 4.11. Almanca ders kitabının görsel bütünlük içinde ele alınmış sayfaları-2 (Özen, 2010, s.61).

Görsel 4.12. Almanca ders kitabının görsel bütünlük içinde ele alınmış sayfaları-3 (Özen, 2010, s.66).

Yapılan değerlendirmeler sonucunda örneklem dâhilindeki Türkçe ders kitaplarının hiçbirisi karşılıklı sayfaların görsel bütünlüğü ilkesine tam olarak uygun değildir. Yalnızca Türkçe 6 ders kitabının bazı sayfalarının karşılıklı bir biçimde ele alınıp tasarlandığı görülmüştür. Genel olarak, Türkçe ders kitaplarının karşılıklı sayfaları gerek tipografik gerekse görsel düzen açısından birlik içinde olmamaları sebebiyle bütünlük ilkesine uygun bulunmamıştır (Tablo 4.23).

Tablo 4.24. İlköğretim Türkçe ders kitaplarında karşılıklı sayfaların görsel bütünlük içinde ele alınma ilkesine uygunluk dağılımı

Kriter	Uygun	Kısmen Uygun	Uygunsuz
Ders kitaplarının karşılıklı sayfalarının görsel bütünlük içinde ele alınma ilkesine uygunluğu	0	1 Türkçe 6 (Ertürk, Keleş ve Küçük, 2021)	8 İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a) Türkçe 1 (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021b) Türkçe 2 (Erdal, 2021) Türkçe 3 (Karaduman, Özdemir ve Yılmaz, 2021) Türkçe 4 (Ayan vd., 2021) Türkçe 5 (Baran ve Diren, 2021) Türkçe 7 (Akgül vd. 2021) Türkçe 8 (Eselioğlu, Set ve Yücel, 2021)

Aşağıda Türkçe 6. sınıf için incelenen örnek sayfalarda renk çemberi konusunu işleyen sayfaların karşılıklı olarak görsel bütünlük içinde tasarlandığı görülmektedir. Renk çemberinin sayfanın tam ortasında yer almasıyla ilk bakışta öğrenciye konuyla ilgili bir fikir verilmektedir (Tablo 4.25.).

Tablo 4.25. İlkokul Türkçe 6. Sınıf ders kitabında karşılıklı sayfaların görsel bütünlük içinde ele alınmasına dair incelenen sayfalar (Ertürk vd., 2021, s.14-15).

Siyah: – Sıra bana geldi sanırım, dedi. – Gücün, ciddiyetin yanında Batı toplumlarında üzüntüyü, yası temsil ederim. – Sevgili Siyah, Batı toplumlarında üzüntüyü, yası temsil ettiğini söyledin. Doğu'da durum farklı mı? Beni bilgilendirsen sevinirim, diye söze karşı Turuncu. – Doğu toplumlarında yasın rengi beyazdır. – Beni bilgilendirdin, sağ ol. Karanlık güçleri, suçu, kötülüğü de çağrıştırıyor ama... Buna ne diyecaksin? – O da doğru ama pek çok kişinin giysi rengiymiş. Güzel durmuyor mu-yun giyerin üzerinde? Önemli olan benim becerim, yeteneklerim. (...) Beyaz: – Süremiz daralıyor Sayın Başkan, benim gibi bir rengin sona bırakılmasına şiddetle karşı çıkıyorum, diyerek söz aldı. – Benim gibi bir renk demekle kendini üstün gördüğün anlaşıyor. Ama şunu unutma, sen renk bile sayılmazsın. Gün ışığında saklı renkleri tümüyle yansıtan cisimlerin beyaz görüldüğünü bilmeyen yoktur. Gün ışığındaki renkleri yutan, yansıtmayan cisimler de siyah görünür. Özette söylemek gerekirse siz renk sayılmazsınız. Sayın Başkan, etkinliğimizin değerlendirme bölümüne geçmeyi öneriyorum. – Beyaz konuşmasın mı, dedi Başkan. – Bence konuşmasına gerek yok. – Bu doğru olmaz. Adaleti sağlamak açısından ona da kendini tanıtmaya olanağı vermemiz gerekir. Söz sende, diyerek Beyaz'a baktı Başkan. – Sağ olun. Öncelikle ben, tüm renklerin bütünü olduğumu anımsatmak isterim, özellikle beni renk olarak saymayanlara... Ben temizliğin, saflığın, dürüstüğün simgesiyim. Bazıların benden rahatsız olmalarının nedenini anlamak güç değil, dedi Kırmızıya bakarak. Karşı simgeleyenler beni sevmeyi, beni susturmak, yok etmek isterler. – Sataşma var, Sayın Başkan, diye bağırdı Kırmızı. Başkan: – Sevgili Beyaz, bütün kendini tanıtt. – Beni başlatayın Sayın Başkan, hata ettiğimi kabul ediyorum ama o da benim kişiliğime seldi. – Ben bilimsel gerçeği söyledim. Gerçeğe karşı çıkmakla durumu değiştiremezsin, diye yanıtladı Kırmızı. – Siyah'ın yerinden kalkıp Kırmızı'ya doğru yürüdüğünü gören Başkan seslendi: – Sevgili Siyah, neden kalktın? Lütfen yerine otur.	14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100
Seçilen Örnek Sayfalar	14-15
Yayınevi	Millî Eğitim
Basım Yılı	2021
Sayfa Sayısı	256
ISBN	978-975-11-5276-3
Yazarlar	Nihal ERTÜRK, Seray KELEŞ, Damla KÜLÜNK
Editör	Nihal ERTÜRK
Görsel Tasarım Uzmanları	Aslı DAĞDALAN, Gökhan DAĞDALAN
Program Geliştirme Uzmanı	Özer AKSU
Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı	Erhan DÜZGÜN
Rehberlik Uzmanı	Senem AŞKIN, Selma KARAARSLAN

4.3.4. İlköğretim Ders Kitaplarında Görsellerin Pedagojik Uygunluğu

Görsel pedagoji, daha önceki bölümlerde ele alındığı üzere eğitim amacıyla kullanılan görsellerin uygunluğunu inceleyen, ilgili görsellerin geliştirilebilecek olan

yönlerinin ortaya çıkarılmasını amaçlayan bir disiplindir. İlköğretim dönemi yaş grubu dikkate alındığında görsellerin yoğun olarak kullanıldığı ortamlardan birisi de ders kitaplarıdır. Bu nedenle ders kitaplarında kullanılan görsellerin pedagojik uygunluğu eğitim açısından kritik bir başlıktır. Görsel algı ve iletilen mesaj açısından yaş düzeyine uygun olmayan bir görsel, teknik açıdan çok başarılı olsa bile eğitsel açıdan yetersiz olacaktır. Ders materyallerinde kullanılan görsellerin ele alınış tarzı da öğrencilerin estetik duygularının gelişimini sağlama ve onlara sanat duyarlılığı kazandırma işlevini üstlendiği için ayrıca önemlidir.

Ders kitaplarında kullanılan görsel öğelerin yaş düzeyine uygunluğu başlığında konu, görsel türünden bağımsız olarak genel hatlarıyla incelenmiştir. Ders kitaplarında illüstrasyonların yoğun olarak kullanılması ve bu alana özgü uygulama tekniklerinin yaş düzeyine uygunluğu konusuna önemi nedeniyle ayrı bir başlık altında yer verilmiştir. Görsel öğelerin estetik düzeyin gelişimini sağlama ve hayal kurmayı teşvik etmesi başlığında görsel tasarımın öğrencilerin hayal dünyalarının gelişimdeki rolü üzerinde durulmuştur.

4.3.4.1. Görsel öğelerin yaş düzeyine uygunluğu

İlköğretim okulu öğrencilerine yönelik görsel öğelerin yaş düzeyine uygunluğu konusuna bu araştırmanın farklı bölümlerinde değinilmiştir. Ancak bu bölümde incelenen ders kitaplarındaki görsellerin değerlendirme ölçütleri ele alınmıştır.

İlköğretim dönemi yaş düzeyindeki öğrencilerin bilişsel gelişimleri ile görsel algıları arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde bu tez araştırması için hedef kitle olan 6-13 yaş aralığındaki her bir yaş düzeyi için ayrı bir görsel algı düzeyi tanımının yapılmadığı görülmüştür. Bu yaş grubundaki çocuklar, görsel algılama açısından somut ve soyut işlem dönemlerine göre sınıflandırılmıştır.

Güler (2011, s.69), “5. 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi” adlı araştırmasında Piaget’in insanın bilişsel gelişim dönemlerinin 7-12 yaş aralığını somut işlem dönemi, 12 yaş ve üzerini ise soyut işlem dönemi olarak tanımladığını aktarmıştır.

Özer (2006, s.428)’in “Çocuk Kitaplarındaki Resimlerin ‘Çocuğa Göre’liği” adlı bildirisinde yer verdiği Michael Parsons’un estetik gelişim evreleri, bu bölüm için de bir ölçüt olarak kullanılmıştır. Buna göre 7-9 yaş arasındaki çocuklar bildikleri konulara ilgi duymaktadır. Örneğin bu yaş grubundaki çocuklar; ev, kuş, çiçek gibi nesnelere

yönelmektedir. Bu dönemde onlar resimlemelerdeki kişi ve olayların duygularını yaşamaktadır. 9-12 yaş aralığındaki çocuklar ise bu dönemde tipik olarak hayvanlara karşı duyarlılık geliştirmektedir. İlginç durumlar, ölüm ve yaşam temalarına karşı ilgileri artmaktadır. Ayrıca ideal, gerçekçi resimlemeler onların daha çok dikkatini çekmektedir. Bununla birlikte bu yaş düzeyinde estetik karmaşıklık duyguları yaşanmakta ve biçimsel güzellik ile konu güzelliği birbirine karıştırılmaktadır. Aynı zamanda sanatçı duyguları ve sanatçı özgürlüğü fikirleri ortaya çıkmaktadır.

Somut işlem dönemini geçiren çocukların illüstrasyonlara karşı diğer görsel türlerine göre daha çok ilgi duyduğu bilinmektedir. Çizgi film karakterlerinin çocukların hayal dünyasında önemli bir yer tutması bu konuya örnek olarak verilebilir. Bu tip eğilimlerin çoğu, somut işlem dönemi için illüstrasyonun, soyut dönem için ise fotoğrafın önemini görsel tasarım açısından önemli hâle getirmektedir.

Erkmen (1996, s.43)'e göre ilkökul düzeyindeki ders kitaplarında zorunlu olmadıkça fotoğraf tercih edilmemelidir. Bu dönemdeki çocukların fotoğrafı hatırlama düzeylerinin oldukça düşük olduğu ancak illüstrasyonları hatırlama yüzdelerinin çok yüksek olduğu noktasında psikolog ve uzmanlar ortak görüş bildirmektedir. Bunun sebebi olarak ise bu yaş düzeyindeki çocukların daha çok oyun çağında olmaları nedeniyle düşsel bir dünyada yaşamaları gösterilmiştir.

Görsellerin yaş düzeyine uygun bulunmasında ders kitaplarında ilkökul dönemi için illüstrasyonun tercih edilerek içerikleri somutlaştırıcı işlevde kullanılmaları ve özgün bir görsel dile sahip olmaları etkili olmuştur. Görsel öğelerin yaş düzeyine kısmen uygun bulunduğu ders kitaplarında ise görsel öğeler önemli ölçüde fotoğraftan oluşmaktadır. Ders kitaplarındaki görsel öğelerin yaş düzeyi açısından uygunsuz bulunmasında görsellerin biçimsel olarak yalın bir dile sahip olmaması ve yaş grubu için uygun bulunmayan fotoğraf türüne yoğun olarak yer verilmesi belirleyici olmuştur.

Ders kitaplarındaki görsel öğeler, yalnızca soyut ve somut oluşlarına göre sınıflandırılmamış; aynı zamanda ilgili yaş düzeyinin estetik gelişimine uygunluğu bakımından da değerlendirilmiştir. Buna göre, ilkökul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı ile Türkçe 1 ve 2 ders kitaplarında kullanılan görsel öğelerin yaş düzeyi açısından uygun olduğu, Türkçe 3, Türkçe 5 ve Türkçe 6 ders kitaplarının kısmen uygun olduğu, Türkçe 4, Türkçe 7 ve Türkçe 8 ders kitaplarının ise uygunsuz olduğu sonucuna varılmıştır (Tablo 4.26).

Tablo 4.26. İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki görsel öğelerin yaş düzeyine uygunluk dağılımı

Kriter	Uygun	Kısmen Uygun	Uygunsuz
Ders kitaplarındaki görsel öğelerin yaş düzeyi açısından uygunluğu	3 İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a) Türkçe 1 (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021b) Türkçe 2 (Erdal, 2021)	3 Türkçe 3 (Karaduman, Özdemir ve Yılmaz, 2021) Türkçe 5 (Baran ve Diren, 2020) Türkçe 6 (Ertürk, Keleş ve Künük, 2021)	3 Türkçe 4 (Ayan vd., 2021) Türkçe 7 (Akgül vd. 2021) Türkçe 8 (Eselioğlu, Set ve Yücel, 2021)

Aşağıda yer alan tabloda Türkçe 4 ders kitabında yer alan Türkiye'nin ilk uçak tasarımcısı ve pilotu olan Vecihi Hürkuş hakkındaki serbest okuma parçasına ait iki sayfaya ver verilmiştir (Tablo 4.27). Daha önceki bölümlerde değinildiği üzere ilköğretim dönemindeki çocukların illüstrasyonları fotoğraflara göre çok daha kolay hatırladığı bilinmektedir. İlgili sayfalarda Vecihi Hürkuş'a ait fotoğrafların etrafının silik hâle getirilmesi figürün algılanmasını engeller niteliktedir. Ders kitaplarında kullanılacak olan fotoğrafların netliği, sayfadaki kullanım biçimi gibi unsurlar ilköğretim düzeyindeki öğrencilerin konuyu kavramalarına destek olacak biçimde tasarlanmalıdır.

Tablo 4.27. İlkokul Türkçe 4. Sınıf ders kitabının görsel düzenlemelerinin okunurluğa etkisine dair incelenen sayfalar (Ayan vd., 2021, s.66-67).

Seçilen rnek Sayfalar	66-67
Yayınevi	Milli Eğitim
Basım Yılı	2021
Sayfa Sayısı	265
ISBN	978-975-11-4576-5
Yazarlar	Hayriye Kaftan AYAN, mit ARSLAN, Sevim Kul, Nihan YILMAZ
Program Geliştirme Uzmanı	Ayşen GÜLEN
Görsel Tasarım Uzmanları	şule OğUZHAN, Rabia DALGIÇ EKİCİ, zge GÜZELOCAK, ınar GÖDEKMERDAN

4.3.4.2.İllüstrasyonların yaş düzeyine uygunluğu

Ders kitaplarında kullanılan görseller incelendiğinde illüstrasyonun en sık başvurulan türlerden biri olduğu söylenebilir. İlköğretim dönemi yaş düzeyleri göz önünde bulundurulduğunda çocukların konuya odaklamasına katkı sağlamada illüstrasyonlar oldukça etkilidir.

Çocuklar için yapılmış olan resimli kitapların ve içerdiği illüstrasyonların onların dil yeteneklerini ve konuşma yetilerini geliştirdiği bilinmektedir. İllüstrasyon içeren kitaplar, çocuğun dünyasında önemli bir yer tutarak onların algıları üzerinde belirleyici bir rol oynar. İllüstrasyonlar ocuğun ham bilgileri anlamasına fayda sağlarken onları anlamlandırma süreçlerine dair önemli ip uçları vermektedir (Sanalan, Sülün, oban, 2007, s. 39). Dolayısıyla illüstrasyonlar, birçok düşünce ve fıkri güçlü bir biçimde ifade edebilmesine olanak sağlar. Ancak her illüstrasyonun bunu sağlayabildiğini iddia etmek zordur. Bu bakımdan illüstrasyonun özgün olması, uygulama tekniği açısından (suluboya, pastel, diğital boyama vb.) başarılı bir biçimde ele alınmış olması gerekmektedir.

Haydaroğlu (2006, s.105)'na göre, illüstrasyonun en önemli dayanak noktalarından biri sayfadaki tipografik yapıdır. Sayfa tasarımı içindeki tipografik anlayışın etkisiz olması illüstrasyonun oluşturacağı görsel etkiyi zayıflatacaktır. İllstrasyonla tipografinin görsel bütünlük içinde tasarlanmasıyla çocukların bu içerikleri akılda tutması kolaylaşmaktadır.

Çocuklara yönelik illüstrasyonlar; tekdüzelikten uzak olmalı, renk armoni kuralları dikkate alınarak tasarlanmalı, fotoğraf gerçekliğinden uzak olmalıdır. İllüstrasyonlar vasıtasıyla çocukların işlenen konuya ilgileri arttığı bilinmektedir. zerinde durulması gereken bir diğer konu ise ülkemizin illüstrasyon konusunda dışa bağımlı olduğu gerçeğidir (Sarı, 2006, s.83-84). Türkiye'deki ders kitaplarının kaynakça bölümleri

incelendiğinde yabancı ülkelerden satın alınmış birçok görseli içerdiği görülmektedir. Bunun sebebi de internetin yaygınlaşması ile illüstrasyonların daha ulaşılabilir ve kopyalanabilir hâle gelmesidir. Telif ücreti bulunmayan illüstrasyonların yaygınlaşması ve telif hakkı bulunanların da izinsiz bir şekilde bilgisayar ortamına indirilebilmesi, onların birbirinden farklı mecralarda defalarca kez kullanılmasının önünü açmıştır. Bu durum illüstrasyonun orijinallliği konusunu tartışmalı hâle getirmiştir.

Tuna (1997, s.29)'ya göre ilkökul dönemi için ele alınan illüstrasyonlar, sayfa içindeki metinleri açıklayan ve yorumlayan bir işleve sahip olmalıdır. Bu illüstrasyonlar sözcüklerin soyut dünyasını somutlaştırmalı ve illüstratörün/tasarımcının yorumlamalarından kesitler sunmalıdır. Ders kitaplarında ve diğer yayınlarda çocuklara yönelik olarak ele alınmış illüstrasyonlar, metnin bir tekrarı olmamalı ve çizerin yorumunu mutlaka içermelidir.

Çocukların illüstrasyonlara olan ilgisi okul öncesinde olduğu gibi ileriki yaşlarında da sürmektedir. Okumaya başlayan çocukların kitaplara olan ilgisi ise çoğalmakta ve kelime dağarcıkları da artmaktadır. 9-11 yaş aralığındaki çocukların kendi yaşamlarında tecrübe ettikleri somut içerikleri ve kavramları görmeyi sevdikleri bilinmektedir. 11-14 yaş aralığındaki çocuklar ise soyut ve karmaşık illüstrasyonları kavramaya başlamaktadır (Trim, 2004, s.14).

4-6 yaş aralığında çocukların kitaplara ilgisini çekebilmek için sayfa tasarımlarında parlak renkler, oran ve orantı açısından az yazı, büyük görsel kullanımı tercih edilmelidir. Ancak 6-12 yaş aralığında ise parlak renkler ve büyük görsel kullanımı çocuğun metinsel içeriklerden kopmasına neden olmaktadır (Liman, 2007, s. 77). Okul öncesi dönemden yeni çıkmış olan ve henüz okumayı yeni öğrenmiş olan çocukların heceleyerek okuduğu düşünüldüğünde yazıların kısa tutulması oldukça mantıklıdır. Öncelikle çocuk sayfada görsele odaklanacak (görece büyük ve dikkat çekici olduğu için) sonrasında yazılarını okuyacaktır. Okuması akıcı hâle gelen çocuklarda görsel ve yazı dengesinin birbirine yakın değerlerde olması ilgili yaş düzeyi için daha uygun gözükmektedir.

7-12 yaş aralığında olan çocuklarda mantıksal düşünce, zaman algısı, hacim, boyut ve mesafe kavramları gelişmeye başlamaktadır. Bu yaş aralığı karakteristik olarak oldukça gerçekçidir. Bu dönemdeki çocuklar, her şeyi tümüyle görmek ve tümüyle algılamak ister. Soyut düşünce henüz gelişmemiştir. Bundan dolayı gördüğü her şeyde gerçekçilik aramaktadır. Onlar için evin çatısı her zaman kırmızı, ağaç her zaman yeşil olmalıdır. Işık gölge oyunları ile ele alınmış bir ağaç çizimi gördüklerinde bunu

çoğunlukla yargılamaktadırlar. Bu yaş grubuna yönelik illüstrasyonlarda form ve renk açısından gerçeğe bağlı kalınmalıdır (Yavuzer, 2005, s.32).

Literatür araştırmalarından elde edilen bulgular ışığında ders kitaplarında yer alan illüstrasyonlar aşağıdaki kriterlere göre değerlendirilmiştir:

1. İllüstrasyonların somutlaştırıcı işlevde olup olmadığı,
2. İllüstrasyonların özgün olup olmadığı (ilgili yayın için özel olarak hazırlanıp hazırlanmadığı),
3. İllüstrasyonların sanatçı/tasarımcı yorumuna sahip olup olmadığı,
4. İllüstrasyonun tipografik yapı ile oluşturduğu bütünlük,
5. İllüstrasyonların yaş grubunun görsel algısına uygunluğu.

İncelenen Türkçe ders kitapları arasında ilkök 1. sınıf İlk Okuma Yazma kitabı, Türkçe 1 ders kitaplarında kullanılan illüstrasyonlar yaş düzeyi açısından uygun bulunurken Türkçe 2, Türkçe 3, Türkçe 6 ders kitapları kısmen uygun bulunmuş; Türkçe 4, Türkçe 5, Türkçe 7 ve Türkçe 8 ders kitapları ise uygunsuz bulunmuştur (Tablo 28.). İllüstrasyonların yaş düzeyine uygun kabul edilmesinde ders kitaplarındaki illüstrasyonların algılanabilirlik açısından yalın ve kavramları somutlaştırıcı olmaları, sayfada çoğunlukla tipografi ile bağlantılı bir biçimde tasarlanmaları ve yalnızca ilgili ders kitabı için çizilmiş olmaları belirleyici olmuştur. İllüstrasyonların yaş düzeyine uygunluk açısından kısmen uygun bulunan ders kitaplarında, belirlenmiş olan görsel ölçütlere bazı bölümlerde uyulurken bazı bölümlerde uyulmadığı; uygunsuz bulunan ders kitaplarında ise belirlenen ölçütlere çok büyük ölçüde uyulmadığı görülmüştür.

Tablo 4.28. İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki illüstrasyonların yaş düzeyine uygunluk dağılımı

Kriter	Uygun	Kısmen Uygun	Uygunsuz
Ders kitaplarındaki illüstrasyonların yaş düzeyine uygunluğu	2 İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a) Türkçe 1 (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021b)	3 Türkçe 2 (Erdal, 2021) Türkçe 3 (Karaduman, Özdemir ve Yılmaz, 2021) Türkçe 6 (Ertürk, Keleş ve Küçük, 2021)	4 Türkçe 4 (Ayan vd., 2021) Türkçe 5 (Baran ve Diren, 2020) Türkçe 7 (Akgül vd. 2021) Türkçe 8 (Eselioğlu, Set ve Yücel, 2021)

Aşağıda yer alan ilkököl Türkçe 1. sınıf ders kitabında karşılıklı olarak yer alan sayfalardaki illüstrasyonlara bakıldığında beden dili ve duygular konusunun ele alındığı görülmektedir. İllüstrasyonların yaş düzeyine uygun, somutlaştırıcı, kitaba özel olarak tasarlandığı, bir çizer yorumuna sahip olduğu ve sayfadaki tipografik yapı ile uyum içinde olduğu görülmektedir (Tablo 4.29).

Tablo 4.29. İlkokul Türkçe 1. Sınıf ders kitabındaki illüstrasyonların yaş düzeyine uygunluk bakımından incelenen örnek sayfaları (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021b, s.10-11).

	
Seçilen Örnek Sayfalar	10 -11
Yayınevi	Millî Eğitim
Basım Yılı	2021
Sayfa Sayısı	158
ISBN	978-975-11-4682-3
Yazarlar	Davut CİVELEK, Derya YILMAZ GÜNDÜZ, Fatma KARAFİLİK
Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı	Çetin TORAMAN
Rehberlik Uzmanı	Şenay BALTÜRK

4.3.4.3. Görsel öğelerin estetik düzeyin gelişimini sağlaması ve hayal kurmayı teşvik etmesi konularına uygunluğu

Bu araştırmanın farklı bölümlerinde dile getirildiği üzere ilköğretim ders kitaplarındaki görsellerin, eğitici ve öğretici olmalarının yanı sıra öğrencilere sanat duyarlılığı kazandırma ve onların estetik düzeylerinin gelişimini sağlama işlevi de bulunmaktadır. Bu dönem içindeki çocukların okul öncesi dönemde masal kitaplarından, çizgi film ve animasyonlardan edindiği görsel deneyimin okul dönemindeki devamlılığını sağlamak gerekmektedir.

Çocukların estetik gelişimlerinin nasıl gerçekleştiğinin bilinmesi görsel tasarım açısından bilinçli bir yaklaşımın oluşturulmasına aracılık etmektedir. Anaokulu çocuklarından sanat alanındaki profesörlere kadar olan geniş bir kitleyi inceleyen Michael J. Parsons, insanın estetik gelişimini inceleyen önemli kuramcılar arasındadır.

Michael J. Parsons ve arkadaşları tarafından 1. sınıftan 12. sınıfa kadar olan (her sınıftan 13 öğrenci) öğrencilere tanınmış ressamın tablolarına ait 3 büyük reproduksiyon gösterilmiş ve 6 konu başlığı altında çeşitli sorular yöneltilmiştir. Konu başlıkları ise benzerlik, konu, duygular, sanatçının özellikleri, renk ve değerlendirmedir. Tablolar, ilk 6 sınıf için (1-6. sınıflar) Paul Klee'nin *Head of a Man*'i, Pablo Picasso'nun *The Weeping Woman*'ı, Renoir'ın *Girl and a Dog*'u; son 6 sınıf için ise (6-12. sınıflar) George Bellows'un *Dempsey and Firgo*, Pablo Picasso'nun *Guernica* ve Marc Chagall'ın *Circus* tabloları olmuştur. Öğrencilerin bu sorulara verdikleri cevaplar analiz edilmiş ve yaş düzeyi ile estetik yargıların oluşumunun 5 farklı evreye sahip olduğu savunulmuştur (Parsons, Johnston ve Durham, 1978, s.85-86). Buna göre 2-7 yaş kendine özgünlük, 7-9 yaş akılcılık ve gerçekçilik, 9-12 yaş estetik karmaşa dönemi (biçim ve içerik açıdan estetik duyguların karmaşası), diğer evreler ise yalnızca eğitim almış kişilerin erişebileceği evre ile estetik eleştiriye sahip olunan, yalnızca eğitilmiş sanatçılar ve sanat eleştirmenlerinin yer aldığı evredir (Okan, 2002, s.148-149).

Özetle görsellerin estetik yapısı konusunda 2-7 yaş arasındaki çocuklar alışık olduğu, daha önce tecrübe ettiği, sevdiği konulara ilgilerini yoğunlaştırmaktadır. 7-9 yaş arası çocuklar ise somut konulara yönelmeleri sebebiyle estetik gerçeklik dönemi içinde sayılmaktadır. 9-12 yaş arasındaki çocuklarda ise ergenlik dönemi içinde yer almalarından ötürü görsel yapının teknik açıdan başarılı bir biçimde ele alınması ile iletilmek istenen ana fikir çoğu kez birbirine karışmaktadır. Daha sonraki yaş grupları ise sanat eğitimi almış olanların sahip olabileceği bir tür estetik bakış açısı evresine

erişmektedir. Son aşama ise ancak eğitimli sanatçıların ulaşabileceği estetik eleştiri konusundaki kıstaslara hâkim olunan aşamadır.

Örneklem alınan ders kitaplarındaki görsellerin özgün olmasının yanında illüstrasyonların sanatsal ve estetik açıdan sınıf düzeyine uygunluğu konularına da odaklanılmıştır. İlkokul 1. sınıf İlk Okuma Yazma kitabı kriterlere göre uygun bulunurken Türkçe 1, Türkçe 2 ve Türkçe 3. sınıf ders kitapları kısmen uygun; Türkçe 4, Türkçe 5, Türkçe 6, Türkçe 7 ve Türkçe 8 ders kitapları ise uygunsuz bulunmuştur (Tablo 4.30.). Ders kitabı sayfalarındaki görsel öğelerin genelde illüstrasyon ve fotoğraflardan oluştuğu ve ağırlıklı olarak internet üzerindeki imaj sitelerinden telifi satın alınarak kullanıldığı görülmüştür. İlgili görseller ders kitabı için özel olarak tasarlanmadıklarından değerlendirme dışında tutulmuştur.

Tablo 4.30. İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki görsel öğelerin estetik düzeyin gelişimini sağlama ve hayal kurmayı teşvik etmesi konularına uygunluk dağılımı

Kriter	Uygun	Kısmen Uygun	Uygunsuz
Ders kitaplarındaki görsel öğelerin estetik düzeyin gelişimini sağlaması ve hayal kurmayı teşvik etmesi konularına uygunluğu	1 İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a)	3 Türkçe 1 (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021b) Türkçe 2 (Erdal, 2021) Türkçe 3 (Karaduman, Özdemir ve Yılmaz, 2021)	5 Türkçe 4 (Ayan vd., 2021) Türkçe 5 (Baran ve Diren, 2021) Türkçe 6 (Ertürk, Keleş ve Küçük, 2021) Türkçe 7 (Akgül vd. 2021) Türkçe 8 (Eselioğlu, Set ve Yücel, 2021)

Aşağıda yer alan İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabındaki, örnek alınan sayfalar incelendiğinde ilkokula yeni başlayan öğrencilerin alfabeyi öğrenmelerine yönelik illüstrasyonların ilgi çekici, merak uyandırıcı ve hayal gücünü geliştirici etkide oldukları değerlendirilmiştir (Tablo 4.31.). 47. sayfadaki “n” harfini sembolize eden nar ve 143. sayfada yer alan ve “g” harfini sembolize eden güneş illüstrasyonlarının gülümser biçimde çizilmiş olmaları, çocukların dikkatini konuya yoğunlaştırmasını destekler niteliktedir. Ayrıca illüstrasyonların öğrencilerin tanıdıkları varlıklardan seçilmeleri sebebiyle konuları somutlaştırıcı, yalnızca ilgili ders kitabı için çizilmeleri sebebiyle de özgün ve dikkat odaklayıcı oldukları değerlendirilerek illüstrasyonlar estetik açıdan yeterli görülmüştür.

Tablo 4.31. İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabındaki görsel öğelerin estetik düzeyin gelişimini sağlaması ve hayal kurmayı teşvik etmesi bakımından incelenen örnek sayfaları (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a, s.47-143).

	
Seçilen Örnek Sayfalar	47 -143
Yayınevi	Millî Eğitim
Basım Yılı	2021
Sayfa Sayısı	158
ISBN	978-975-11-4685-4
Yazarlar	Davut CİVELEK, Derya YILMAZ GÜNDÜZ, Fatma KARAFİLİK
Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı	Çetin TORAMAN
Rehberlik Uzmanı	Şenay BALTÜRK

Şimşek (2021, s.24), çocuklara yönelik nitelikli bir kitap için beş paydaştan bahsetmiştir. Bunlar; yazar, çizer, editör, pedagog ve yayıncıdır. Yazarın işlevi, metinlerde özgün bir tavır sergilemesi iken çizer, tablo değeri taşıyacak derecede bir eser ortaya koyabilmelidir. Pedagog, metin ve görsellerin çocuğun zihinsel gelişimine uygunluğunu sınamalıdır. Editör ise literatüre kazandırılan yayının nitelikli olmasını sağlama sorumluluğunu almalıdır. Yayıncılar da öznesi çocuk olan bir kitapta maddi kazançtan öte kazanımların elde edilmesini önemsemelidir.

Genel olarak değerlendirilecek olursa örneklem dâhilinde yer alan ilköğretim dönemi Türkçe ders kitapları için 15 görsel kriterden 12'sine uygun bulunan ve %85,71 yüzdelik oranı ile en uygun örnek ilkokul 1. sınıf İlk Okuma Yazma kitabı olmuştur. Aynı

ders kitabının görsel kriterlere kısmen uygunluk sayısı 2 olurken kitap yalnızca 1 görsel kritere uygun bulunmamıştır. Bu ders kitabının uygunsuz bulunduğu görsel kriter ise “Ders kitaplarında karşılıklı sayfaların görsel bütünlük içinde ele alınmaları ilkesine uygunluğu” olmuştur. Diğer taraftan Türkçe 4 ders kitabı, bu araştırma için oluşturulmuş olan görsel kriterlerden 9’una uygun bulunmamıştır; yüzdelik değer açısından ise bu oran %60’a denk gelmektedir. Bu araştırmanın kontrol listesindeki görsel kriterlere uygunsuz bulunma açısından en yüksek değere sahip ders kitapları ise sırasıyla Türkçe 7, Türkçe 8, Türkçe 5 ve 6, Türkçe 3, Türkçe 2 ve son sıralarda Türkçe 1 ve İlkokul 1.Sınıf İlk Okuma Yazma Kitapları olmuştur. Görsel kriterlere kısmen uygun bulunma açısından en yüksek değere sahip olan ders kitapları ise sırasıyla Türkçe 5, Türkçe 3, Türkçe 6, Türkçe 2, Türkçe 8, Türkçe 1, Türkçe 7, Türkçe 4 ve son sırada İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı’dır. Görsel kriterlere uygun bulunma açısından en yüksek değere sahip olan ders kitapları ise sırasıyla İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı, Türkçe 1, Türkçe 2, Türkçe 3 ve Türkçe 6, Türkçe 4 ve Türkçe 7, Türkçe 5 ve Türkçe 8 olmuştur (Tablo 4.32).

Tablo 4.32. Örneklemde yer alan Türkçe ders kitaplarının görsel kriterlere uygunluk sayıları ve yüzdelik değerleri

Ders Kitabı Adı	Uygunluk Sayısı	Yüzdelik Değer	Kısmen Uygunluk Sayısı	Yüzdelik Değer	Uygunsuzluk Sayısı	Yüzdelik Değer
İlkokul 1. Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021a)	12	(%85,71)	2	(%13,33)	1	(% 6,67)
Türkçe 1 (Civelek, Gündüz ve Karafilik, 2021b)	8	(%53,33)	5	(%33,33)	2	(%13,33)
Türkçe 2 (Erdal, 2021)	5	(%33,33)	8	(%53,33)	2	(%13,33)
Türkçe 3 (Karaduman, Özdemir ve Yılmaz, 2021)	3	(%20,00)	9	(%60,00)	3	(%20,00)
Türkçe 4 (Ayan vd., 2021)	2	(%13,33)	4	(%26,67)	9	(%60,00)
Türkçe 5 (Baran ve Diren, 2020)	1	(% 6,67)	10	(%66,67)	4	(%26,67)
Türkçe 6 (Ertürk, Keleş ve Küçük, 2021)	3	(%20,00)	8	(%53,33)	4	(%26,67)
Türkçe 7 (Akgül vd. 2021)	2	(%13,33)	5	(%33,33)	8	(%53,33)
Türkçe 8 (Eselioglu, Set ve Yücel, 2021)	1	(%6,67)	7	(%46,67)	7	(%46,67)

Özetle, incelenen Türkçe ders kitaplarındaki görsel yapının estetik yapılanmasının yaş düzeyine uygunluğu konusunda özgün bir tavra ihtiyaç duyulduğu açıkça görülmektedir. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanın ardından devlet, yayıncılık alanında ilk 30 yıl ülkede ağırlığını hissettirmiştir. Ders kitapları, 30 yıla yakın yalnızca devlet eliyle basılmıştır. Özel yayınevlerine ders kitabı basım hakkı ancak 1950-1951 eğitim öğretim yılında tanınmıştır. Bu nedenle de 1950'lilerden itibaren ders kitabı sayısı da hızla artmaya başlamıştır (Gündüz, 2023, s.222; Kırmıt, 2020, s.80). Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllar düşünüldüğünde grafik üretim tekniklerinin bilgisayar desteğinden uzak olmasının yanında daha birçok teknik zorluğu içermesine rağmen görsel açıdan nitelikli ders kitaplarının ortaya çıkabilmiş olması, konunun ele alınış tarzında sanatçı/tasarımcı duyarlılığının ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. UYGULAMA PROJESİ: İLKÖĞRETİM OKULU DÜZEYİ DERS KİTAPLARI İÇİN GÖRSEL SİSTEM ÖNERİSİ

Bu bölümde ilköğretim ders kitaplarının görsel tasarımı ile ilgili yapılan araştırma kapsamında geliştirilmiş olan uygulama projesinin detaylarına yer verilmiştir. Öncelikle, uygulama kapsamında hazırlanan ilköğretim ders kitapları görsel tasarım kılavuzunun hedef kitlesi; içeriği, kapsamı, niteliği ve gerekçesi konularına kısaca değinilmiştir. Devamında, uygulama yöntemi kısmı ele alınmış olup projede benimsenmiş olan görsel tasarım yaklaşımına dair ilkelere yer verilmiştir.

Tasarım süreci kısmında uygulama projesindeki ilköğretim ders kitaplarının ortak sayfaları ve ele alınan diğer sayfalardaki görsel tasarım yaklaşımına değinilmiştir. Ayrıca bu kısımda ilkokul ve ortaokul düzeyleri için projede benimsenen tipografik yaklaşıma dair bilgiler, geliştirilen sayfaların detaylı açıklamaları bulunmaktadır. Ardından, ilköğretim ders kitapları için geliştirilen sayfa tasarımları ve diğer sayfalar için geliştirilmiş olan sayfalara yer verilmiş ve bölüm sonunda da araştırmanın sonucuna dair bulgulara yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur.

5.1. Uygulama Projesinin Tanımı, Amacı, Kapsamı

Bu çalışmanın uygulama projesinde, ders kitaplarının görsel tasarımında ilkokul ve ilköğretim okulu düzeylerine yönelik iki farklı uygulama projesi geliştirilmiştir. Ayrıca bu bölümde, ilkokul ve orta okul düzeyi için uygun olan yazı karakterlerinin seçimi, punto değerleri ve görsel seçimi konularına değinilerek buna göre tasarlanan sayfa tasarımları bulunmaktadır. Kılavuz niteliği taşıyan ortak sayfaların tasarımının yanında çeşitli sınıf düzeylerine ait sayfa tasarımları da geliştirilerek bu bölüme eklenmiştir.

İlköğretim okulu ders kitapları için tasarlanan görsel kılavuz bu alanda çalışan görsel tasarımcılara yönelik olarak hazırlanmıştır. Daha önceki bölümlerde bahsi geçtiği üzere MEB tarafından 2022 yılında yayımlanan “Ders Kitabı Kapağı Tasarım Çerçevesi” daha çok ders kitaplarının kapaklarına yönelik bir kılavuzdur. Bu araştırmadaki uygulama projesinin farkı ise ders kitaplarının kapaklarının yanı sıra ortak sayfalarını da içeren daha kapsamlı bir görsel kılavuz tasarlanmış olmasıdır.

Tüm ders kitapları için kapak ve sayfa tasarımı için görsel kılavuz tasarlamak derslerin bilimsel içeriklerinin birbirinden farklı olması sebebiyle mümkün olamamıştır.

Birbirinden farklı derslerin bilimsel içerikleri, ünitelerdeki metin ve görsellerin ağırlığını da etkilemektedir. Ancak daha önceki bölümde ele alınmış olan ders kitaplarındaki görsel tasarımın değerlendirilmesinde kullanılmış olan ölçütler bu konuda yol gösterici niteliktedir.

Ayrıca, ülkemizde her yıl milyonlarca adet ders kitabı basılmaktadır. Ancak ders kitapları, eğitim öğretim döneminin ardından atık haline dönüşmektedir. Bu üretim yöntemleri çevresel açıdan sürdürülebilir değildir. Bu nedenle ders kitaplarının kapak kartonu ve iç sayfaları için mevcutta kullanımı zorunlu olan 1. hamur kâğıt ve bristol karton yerine geri dönüştürülmüş kâğıt ve karton kullanılarak örnek bir ders kitabının baskısı yapılmıştır. Bu tez araştırma kapsamında tasarlanmış olan görsel kılavuz, ilkök ve ortaokul için farklı biçimlerde ele alınmış olan sayfa düzenlerini içermektedir. Bu konuda ilkök ve ortaokul yaş düzeyindeki öğrencilerin görsel algısına uygun bir yaklaşım sergilenmiştir.

5.2. Uygulama Yöntemi

Uygulama çalışmalarında ilköğretim ders kitaplarının görsel tasarımını işleyen tez araştırmaları, makale ve bildiriler taranarak bu konuda yapılmış olan sayfa tasarımları incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda ortaya konmuş olan görsel tasarım yaklaşımlarına ek olarak bu çalışmada ilkök ve ortaokul dönemi ders kitaplarında ortak olan sayfalar için bir görsel sistem oluşturulmuştur. İlköğretim düzeyinde birbirinden farklı birçok ders kitabı bulunmaktadır. Her ders kitabı için farklı bir görsel kılavuz hazırlamanın mantıklı olmaması sebebiyle tüm ders kitaplarında ortak olan bölümler için ilkök ve ortaokul düzeylerine yönelik farklı tipografik yaklaşımlar oluşturulmuştur. Ders kitapları için ortak olan sayfalar dışında yer alan okuma parçası sayfaları; etkinlik sayfaları ve ünite giriş sayfası görsel tasarım açısından uyarlanmış ve iyi hâle getirilmeye çalışılmıştır.

Ancak bu çalışmada öncelikli olarak ele alınan taraf ders kitaplarının ortak sayfaları olmuştur. Sayfa tasarımının ele alınışında tipografik olarak okunurluğun iyileştirilmesine yönelik çözümler geliştirmek; sayfada zaman zaman bilgi edinmeyi engelleyen gölge, bordür ve dekoratif amaçla kullanılmış diğer görsel unsurları ortadan kaldırmak, görsel seçiminde ve uygulama biçimlerinde pedagojik olarak sınıf düzeyine uygun olan sayfalar tasarlamak, sayfalarda düzen açısından birbiriyle tutarlı seçenekler oluşturmak ve boşluğun da görsel bir öge olduğu bilinciyle hareket edilmiştir. “İlkokul” terimi 1-4.

sınıf aralığını, “Ortaokul” terimi 5-8. sınıf aralığını, “İlköğretim” terimi ise her iki dönemi de ifade etmek için kullanılmıştır. Uygulama projesi kapsamındaki ders kitabı sayfalarının görsel tasarımında Piaget’in çocuğun bilişsel gelişim dönemlerine (somut dönem-soyut dönem) ve Parsons’un estetik gelişim aşamalarına uygunluk konuları gözetilmiştir.

5.3. Uygulama Süreci

Sayfa tasarımlarında ilköğretim ders kitaplarındaki ortak sayfalar için yaygın olarak çalışılan A4 ölçüsü kullanılmıştır. Tasarlanmış olan sayfalarda öncelikli olarak teknik detayların yer aldığı kılavuz sayfalar, ardından görsel olarak tasarlanmış olan sayfalar gelmektedir. Uygulama projesi kapsamında ele alınan ilköğretim düzeyi ders kitaplarındaki ortak sayfalar aşağıda listelenmiştir:

- Kapak
- İç kapak
- Künye
- Türk Bayrağı ve İstiklal Marşı
- Andımız
- Gençliğe Hitabe
- Atatürk sayfası

Ortak sayfaların dışında bu bölümün sonunda, ilköğretim dönemindeki ders

İlköğretim dönemi ders kitaplarında ortak olan sayfalar için görsel kılavuz oluşturmak amacıyla ilkokul ve ortaokul sınıf düzeylerine uygun olabilecek fontlar belirlenmiştir. Ders kitaplarının tipografik düzen açısından görsel bir bütünlük içinde olabilmesi adına ilkokul ve ortaokul düzeyleri için birer yazı karakteri belirlenmiştir.

Ders kitaplarının görsel kılavuzunda ilkokul düzeyi ders kitaplarının ortak sayfalarında “Quicksand” yazı karakteri kullanılmıştır. “Quicksand”’in tercih edilmesinin en önemli sebebi x yüksekliği açısından birbirine eşit olan en ve boy ölçülerine sahip olmasıdır. Dolayısıyla okumaya yeni başlayan çocuklar için “Quicksand” yazı karakterinin kullanılması uygun bir seçenek olarak ön plana çıkmıştır. Ortaokul dönemi için başlık ve kısa metinlerde “Futura”, uzun metinlerde “Palatino” yazı karakteri tercih edilmiştir. Futura, serifsiz bir yazı karakteri olmasının yanı sıra “a” ve “g” harflerinin anatomik açıdan tek katmanlı oluşu ile okunurluk açısından yine en uygun seçeneklerden biri olmuştur. “Palatino” yazı karakteri ise ortaokul düzeyi Türkçe ders kitaplarındaki

uzun metinlerde serifli yapısıyla okunurluk açısından uygun bir seçenek olarak değerlendirilmiştir. Aşağıdaki tabloda hem ilkokul hem de ortaokul ders kitaplarındaki sayfa tasarımlarında kullanılması önerilen fontlar görüntülenmektedir (Görsel 5.1.).

Quicksand Regular	ABCÇDEFGĞHİİJKLMNOÖPRSŞTUÜVYZ abcçdefgğhiiijklmnoöprsštuüvyz 0123456789
Futura Book	ABCÇDEFGĞHİİJKLMNOÖPRSŞTUÜVYZ abcçdefgğhiiijklmnoöprsštuüvyz 0123456789
Palatino	ABCÇDEFGĞHİİJKLMNOÖPRSŞTUÜVYZ abcçdefgğhiiijklmnoöprsštuüvyz 0123456789

Görsel 5.1. İlkokul ve ortaokul ders kitaplarının sayfa tasarımları için kullanılması önerilen fontlar, 2023

İlköğretim ders kitaplarının ön kapak tasarımında görsel bütünlük oluşturabilmesi için çerçeveler tasarlanmıştır. Buradaki çerçeveler içine yayınevi; sınıf düzeyi ve kitap türü bilgisine yer verilmiştir. Ön kapağın orta kısmında yer alan logo ile sırt kısmında yer alan logonun ortalanmasına dikkat edilmiştir. Ders isimlerinin farklı uzunluklara sahip olması nedeniyle sayfada görsel açıdan etkili olabilecek bir punto değeri için dikdörtgen bir alan tanımlanmıştır. Bu alandaki ders isimlerinde veya sınıf düzeyini ifade eden rakamlarda tipografik hiçbir vurgu kullanılmamıştır. Bir ders isminin sınıf düzeyi veya ders ismi içindeki çeşitli sözcüklerin puntosunu büyültmek suretiyle tipografik açıdan ön plana çıkarmak sayfa estetiği açısından olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.

Ön kapağın dört bir tarafından eşit boşluklar bırakılarak bu alana yayınevi logosu veya herhangi bir metnin taşmaması amaçlanmıştır. Kapağın kesim noktalarına çok yaklaşan yayınevi logosu veya çeşitli metinler, estetik açıdan kötü görünümlere yol açtığı gibi zaman zaman hatalı basımlara da neden olacağı düşünülmüştür. Kapağın en alt kısmında bulunan yayınevi logosunun boyutu ilkokul ve ortaokul düzeylerinde

birbirinden farklı ölçülere sahiptir. İlkokul düzeyindeki öğrencilere yönelik yayınevi logosu ortaokula göre daha büyük bir ölçüde kullanılmıştır.

Ders kitabı kapaklarının sırt bölümleri için tasarlanan görsel kılavuz niteliğindeki sayfalarda yayınevi logosu ile ön kapaktaki yayınevi logosu birbirine ortalanmıştır. Kapak tasarımının taşıdığı renk ve ton değerleri kitapların sırt tasarımındaki tipografik yaklaşımı da belirleyecek olan etkenlerden biridir. Buna göre, kapak görseli açık renkli ise yazılar ve logo pozitif, zemin koyu ise negatif olarak kullanılarak kitapların sırt tasarımında etkili bir görünüm elde edilebilecektir. Bu bölümde hem ilkokul hem de ortaokul düzeyi ders kitaplarının sırt bölümlerinde yer alan yazıların pozitif/negatif görünümelerini içeren görsel uygulamalara yer verilmiştir. Ayrıca dersin konusu ile ilgili olabilecek görsel yaklaşımları da içeren çeşitli ders kitaplarının sırt tasarımları yapılarak bu bölüme eklenmiştir.

Ders kitaplarının arka kapak tasarımlarının arka kapak tasarımında mümkünse ön kapaktaki görselin sırt ve arka kapakta yer alması görsel bütünlük açısından önemlidir. Uygulama projesi kapsamında tasarlanmış olan ve basımı yapılan ders kitabında arka kapak illüstrasyonu ön kapağın devamı niteliğindedir. Ders kitaplarının ücretsiz olarak dağıtılması sebebiyle arka kapağa zorunlu olarak düşülmesi gereken “Bu ders kitabı Millî Eğitim Bakanlığınca ücretsiz olarak verilmiştir. PARA İLE SATILAMAZ” ibaresi ilkokul ve ortaokul için belirlenmiş olan fontlar kullanılarak arka kapak tasarımlarında yerini almıştır.

Uygulama projesi kapsamında iki farklı ders kitabı kapağı tasarlanmıştır. Bunlardan biri 4. sınıf Türkçe ders kitabı, diğeri de 8. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabıdır. 4. Sınıf Türkçe ders kitabının kapağında kullanılan illüstrasyonun geliştirilme aşamalarına da bu bölümde yer verilmiştir.

Ders kitaplarının görsel tasarımında kapak kadar önemli bir diğer bölüm ise kuşkusuz iç kapak tasarımlarıdır. İç kapaklar, bir ders kitabı ya da herhangi bir kitap için kitap başlığı, yazar, kitabevi bilgisi ve logosu, basım yılı başta olmak üzere kitabın baskısına dair tüm ayrıntılara yer verilen sayfalardır. Bu detaylara dair metinsel içeriklerin tipografik vurgu ile tasarlanmış olması, okuyucunun sayfadaki içerikleri algılamasını kolaylaştırır ve aynı zamanda sayfaya görsel bir estetik kazandırır. Görsel hiyerarşi kaygısı olmadan tasarlanmış olan sayfalarda metinler, okuyucunun dikkatini odaklama konusunda etkisiz kalmakta; aynı zamanda sayfalar görsel tasarım açısından da yetersiz olmaktadır. İlkokul ve ortaokul düzeyindeki ders kitaplarının iç kapakları için

tasarlanan sayfalarda tipografik vurgulamalar yoğun olarak kullanılmıştır.

Bu çalışmada örneklem olarak belirlenen Türkçe ders kitaplarının künye sayfaları arasında tipografik düzen açısından farklı anlayışların benimsendiği gözlemlenmiştir. Bu farklılıklar genellikle künyede yer alan detayların tipografik olarak çok küçük veya çok büyük puntolarda çalışılması ile kendini göstermektedir. Görsel düzen açısından ders kitapları arasında genel bir uyumun sağlanması adına hem ilkokul hem de ortaokul düzeyi için çeşitli ders kitaplarına ait künye sayfası tasarımları yapılmıştır. Künye sayfası tasarımlarında ders kitabı isimlerinin sayfanın üst kısmında belirlenmiş olan alanın içinde yer alması hedeflenmiştir. Yazar isimleri ve yayınevi logosunun geleceği alanlar görsel kılavuzda ve örnek olarak tasarlanan sayfalarda yerini almıştır.

Türk Bayrağı ve İstiklal Marşı sayfasında ilkokul için dalgalanan bir Türk bayrağı görseli, ortaokul için de göndere çekilmiş bir Türk bayrağı görseli tercih edilmiştir. Yönetmeliğe göre, İstiklal Marşının ilkokul 3. Sınıfı kadar ilk 2 kıtası, ilkokul 4. sınıftan itibaren ise 10 kıtasına birden yer verilmektedir. Andımız ve Gençliğe Hitabe sayfaları yalnızca metinlerden oluştuğu için tipografik açıdan vurgu oluşturacak biçimde ele alınmıştır. Atatürk sayfalarına gelindiğinde örneklemde yer alan Türkçe ders kitaplarının tümünde aynı Atatürk fotoğrafına yer verildiğinin görülmesi üzerine ilkokul ve ortaokul için farklı iki yaklaşım oluşturulmuştur. İlkokul için kullanılan Atatürk'ün Latin harflerini tanıtırken çekilen bir kare kullanılırken ortaokul düzeyi için Atatürk'ün bir portresine yer verilmiştir. Ayrıca uygulama projesi kapsamında basımı yapılan ilkokul 4. sınıf Türkçe ders kitabının kapak ve iç sayfalarına ait görsellere yer verilerek bölüm sonuna eklenmiştir.

İlköğretim ders kitaplarının ortak sayfalarının dışında da örneklemde yer alan Türkçe ders kitaplarından çeşitli sayfalar yeniden tasarlanmıştır. Bu sayfalar arasında, ünite giriş; okuma parçası, etkinlik sayfası ve ilkokul 1 ve 4. sınıf Türkçe ders kitaplarının içindekiler sayfaları bulunmaktadır.

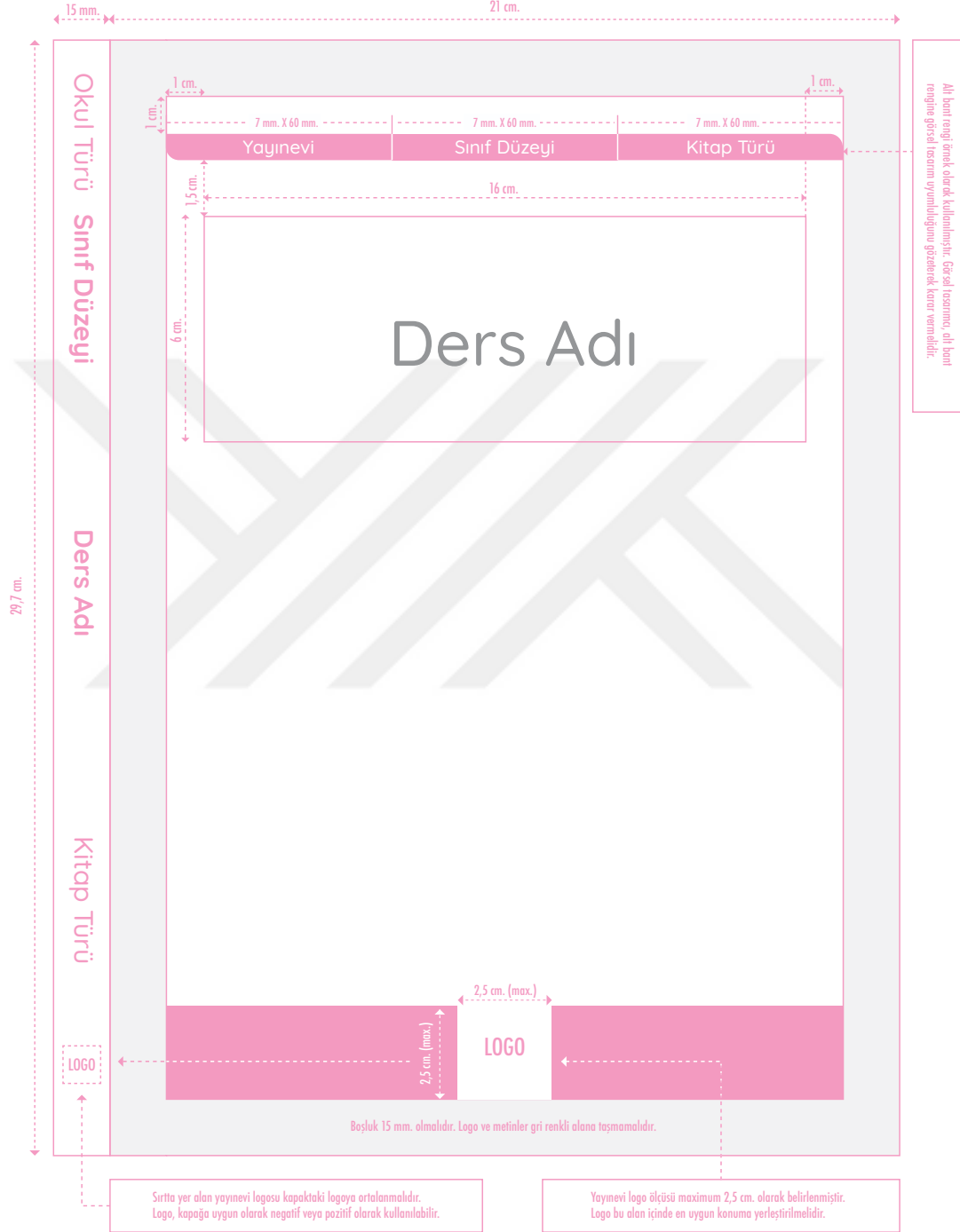
Bu araştırmanın uygulama projesinde geri dönüştürülmüş kâğıt ve karton kullanılmıştır. Görsel bir çalışmanın basımı söz konusu olduğunda kâğıt ve karton seçimi grafik tasarımcının sorumluluk alanına girmektedir. Türkiye'de ders kitaplarının basımı için beyaz renkli 80 gr./m² birinci hamur veya kuşe kâğıt kullanma zorunluluğu bulunmaktadır. Kuşe kâğıt, üretiminin pahalı ve geri dönüşümünün çok sınırlı olması sebebiyle genellikle tercih edilmemektedir. Basımı yapılacak olan kâğıdın beyaz, sayfalarda yer alacak metinlerin de %100 siyah olması sayfada görsel açıdan güçlü bir

siyah-beyaz kontrastlığı oluşturmaktadır. Ancak bu araştırmanın farklı bölümlerinde değinildiği üzere yüksek değerdeki siyah-beyaz kontrastlığı okunurluk için ideal bir seçenek değildir.

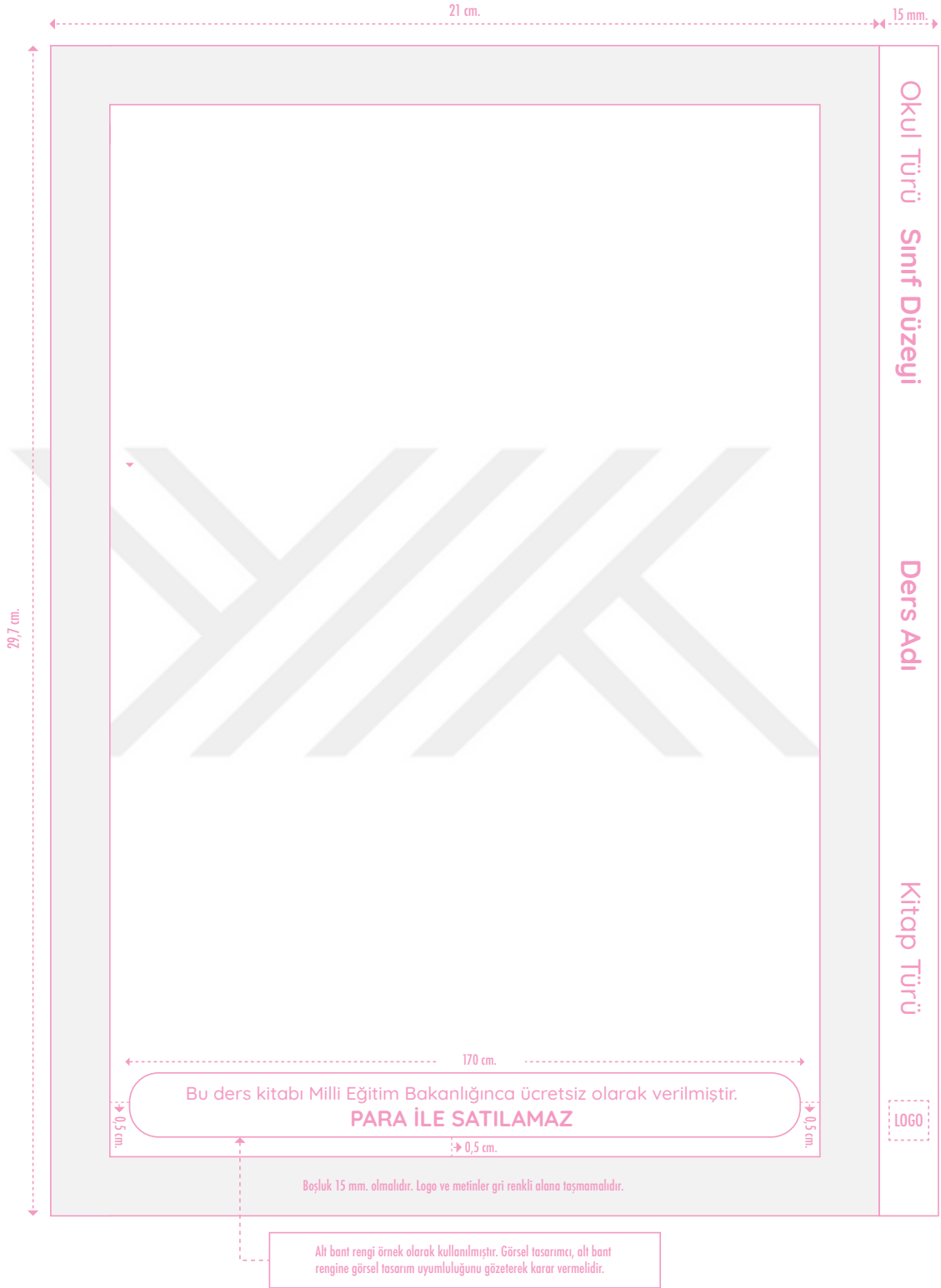
Kâğıt ve metin renginin orta değerlere sahip bir kontrastlığa sahip olmasının göz rahatlığı sağlamasının yanında görsel tasarım açısından daha iyi bir seçenek olduğunu savunan araştırmacıların varlığı (Becer, 1996, s.39, Pektaş, 2001 s.3), bu projede geri dönüştürülmüş açık sarı renkte kitap kâğıdının (enso) kullanılması fikrine ilham vermiştir. Enso kâğıt, kaliteli kitap kâğıdı olarak da adlandırılmaktadır. Enso, yarı ağartılmış selülozdan üretilmektedir. Kâğıt, kendiliğinden doğal sarı renge sahiptir. İçindeki selüloz ve geri dönüştürülmüş kâğıt elyafının temizliğine göre kalitesi ve fiyatı belirlenmektedir. Uygulama projesi için kullanılan enso kâğıt 80 gr. /m²'dir.

Kroma karton ise ders kitaplarının kapakları için tercih edilmiş bir seçenektir. Kroma kartonun arka yüzünde yer alan gri zemin geri dönüştürülmüş malzemeden elde edilirken ön yüzdeki beyaz alan da 1.hamur kâğıttan elde edilmektedir. İç yüzde yer alan geri dönüştürülmüş kâğıt ile 1.hamur kâğıdın birbirine sıvanması ile de kroma karton üretilmektedir. Uygulama projesi için kullanılan kroma kartonun gramajı 220 gr. /m²'dir. Kroma kartonda selofan bulunmamaktadır. Selofan, malzeme olarak plastik bir poşete benzetilebilir. Dolayısıyla kitapların nemden ve tozdan korunmasına yardımcı olurken diğer taraftan da kartonun geri dönüşüm aşamasında büyük sorunlara yol açabilmektedir. Ders kitaplarında selofanın işlevini üstlenebilecek olan hazır kaplıklardan faydalanmak mümkündür. Bu aynı zamanda sürdürülebilir bir yaklaşım olacaktır. Ders kitaplarının kapaklarını görünür kılmak için şeffaf olanları tercih etmek selofanın işlevini üstlenebilecek ve defalarca kez kullanılabilir.

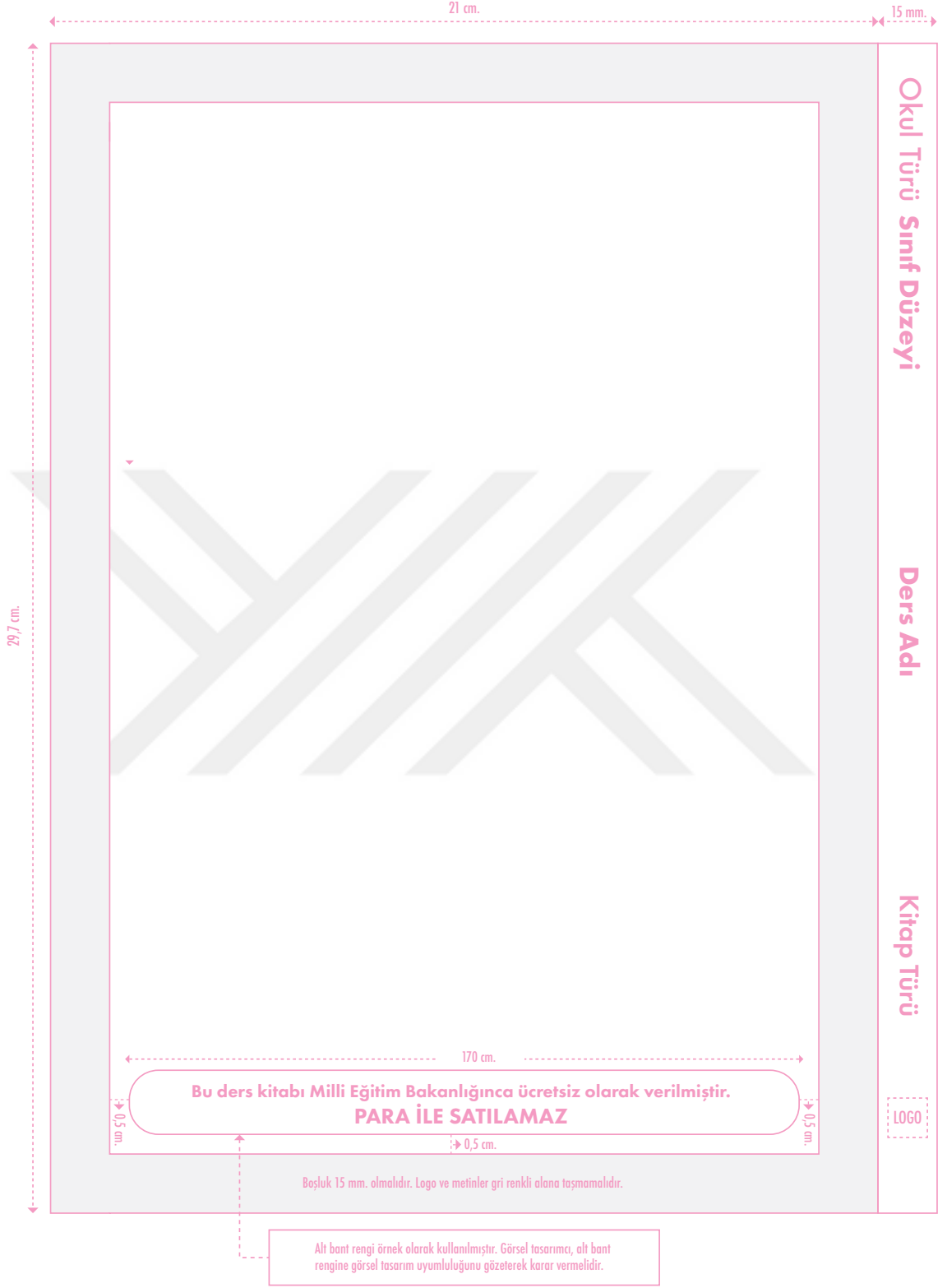
5.1. İlköğretim Düzeyi Ders Kitapları İçin Görsel Tasarım Sistemi Önerisi

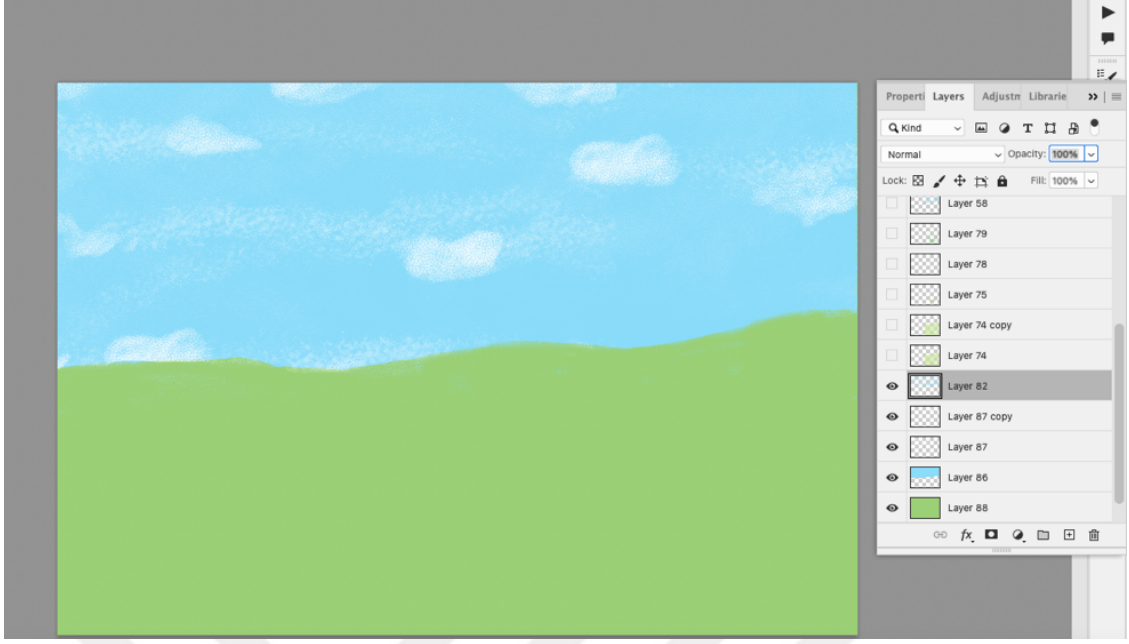
Görsel 5.2. İlkokul ders kitaplarının ön kapağı için tasarlanan görsel kılavuz

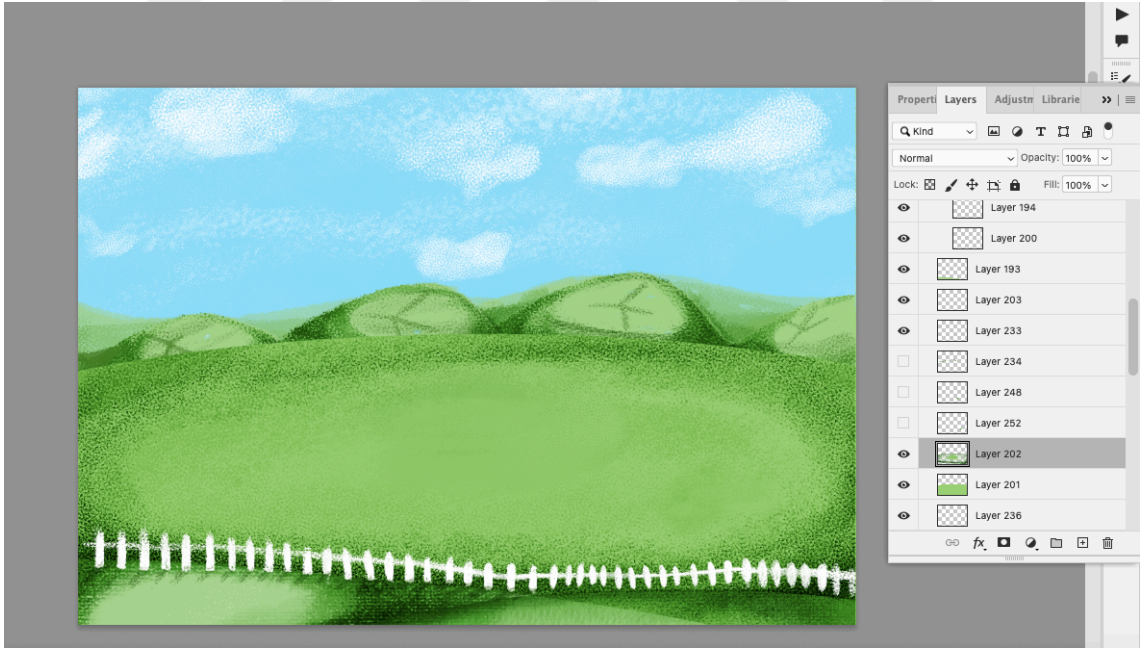
Görsel 5.3. İlkokul ders kitaplarının arka kapağı için tasarlanan görsel kılavuz

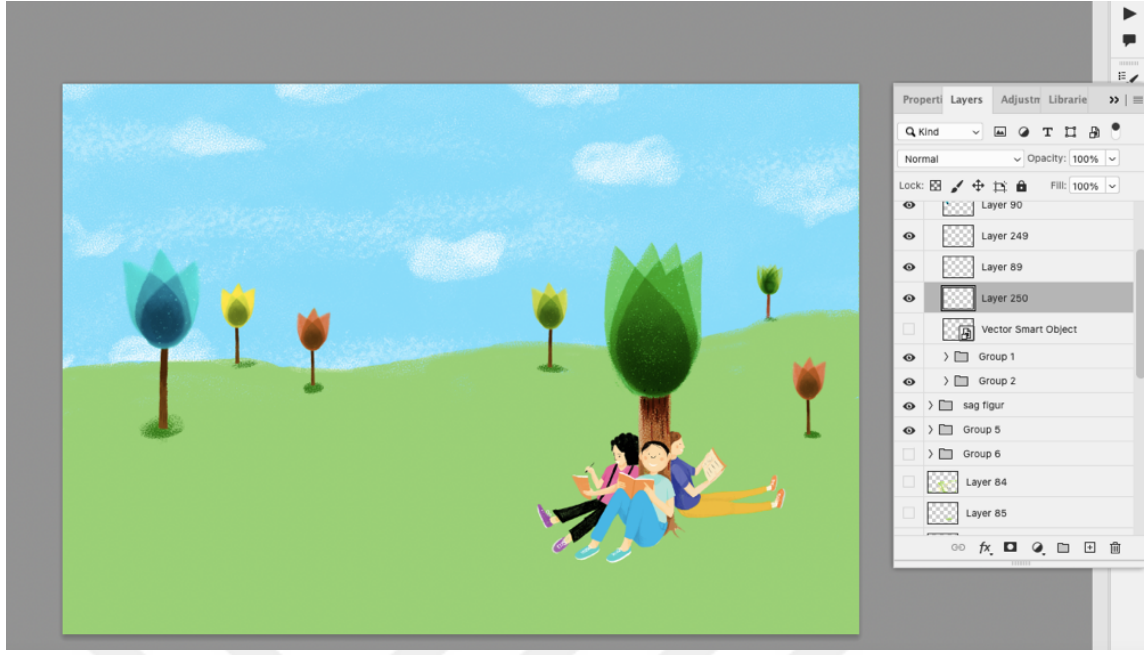
Görsel 5.5. Ortaokul ders kitaplarının arka kapağı için tasarlanan görsel kılavuz

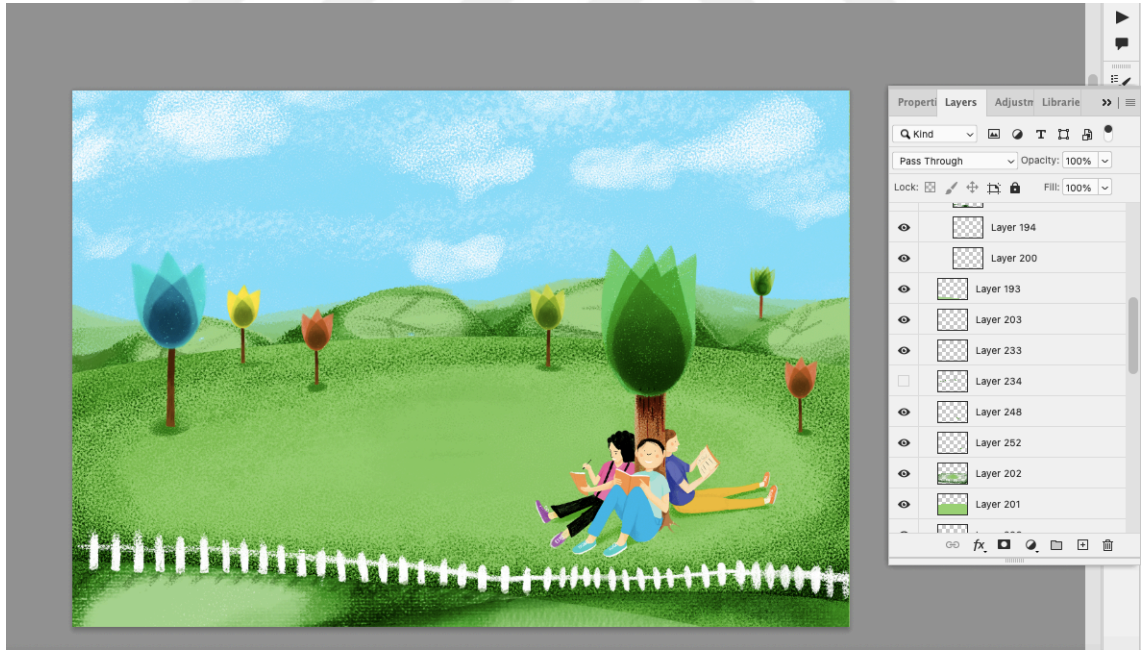
Görsel 5.6. Uygulama projesi kapsamındaki ders kitabının kapak görseli için ön çalışma-1

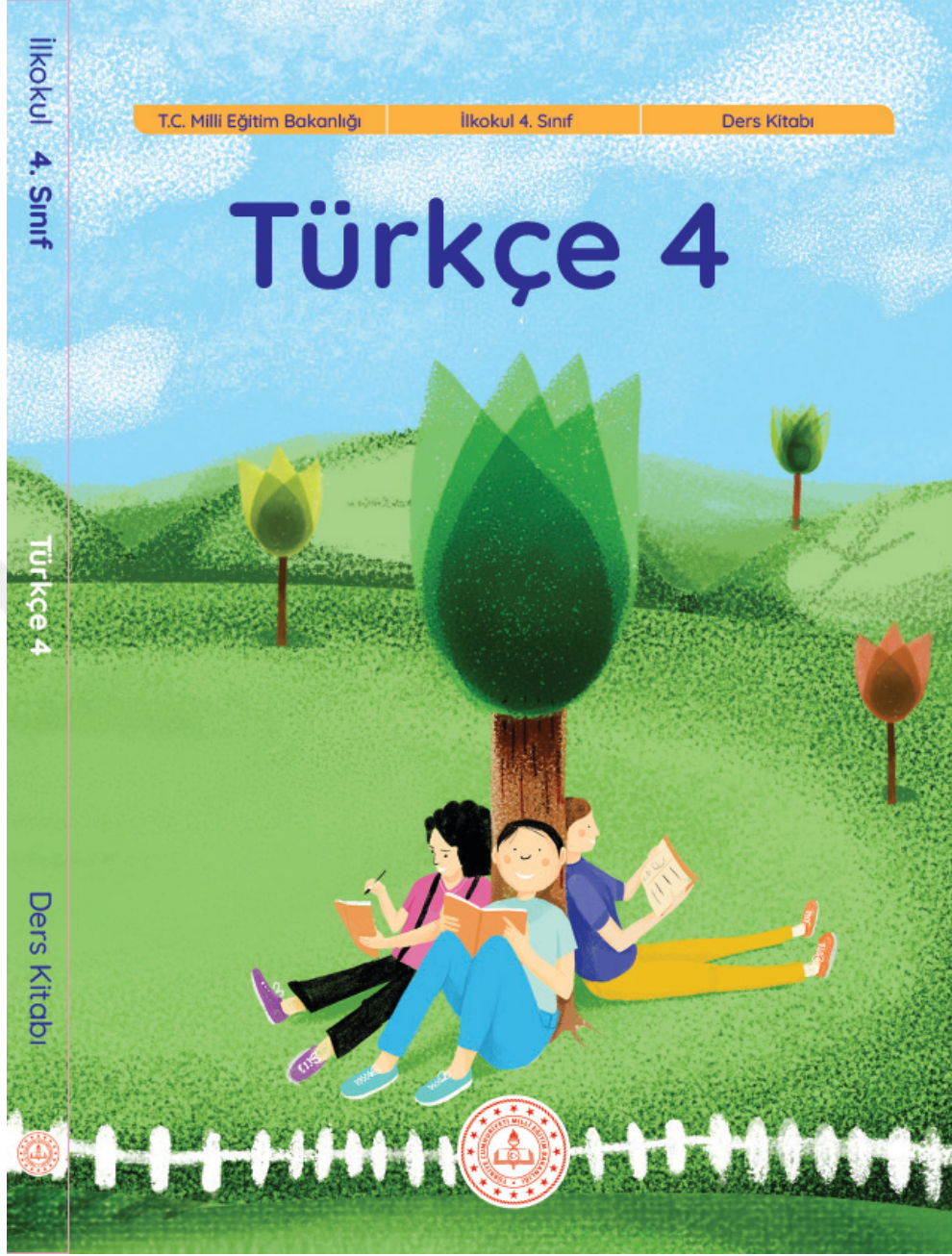
Görsel 5.7. Uygulama projesi kapsamındaki ders kitabının kapak görseli için ön çalışma-2

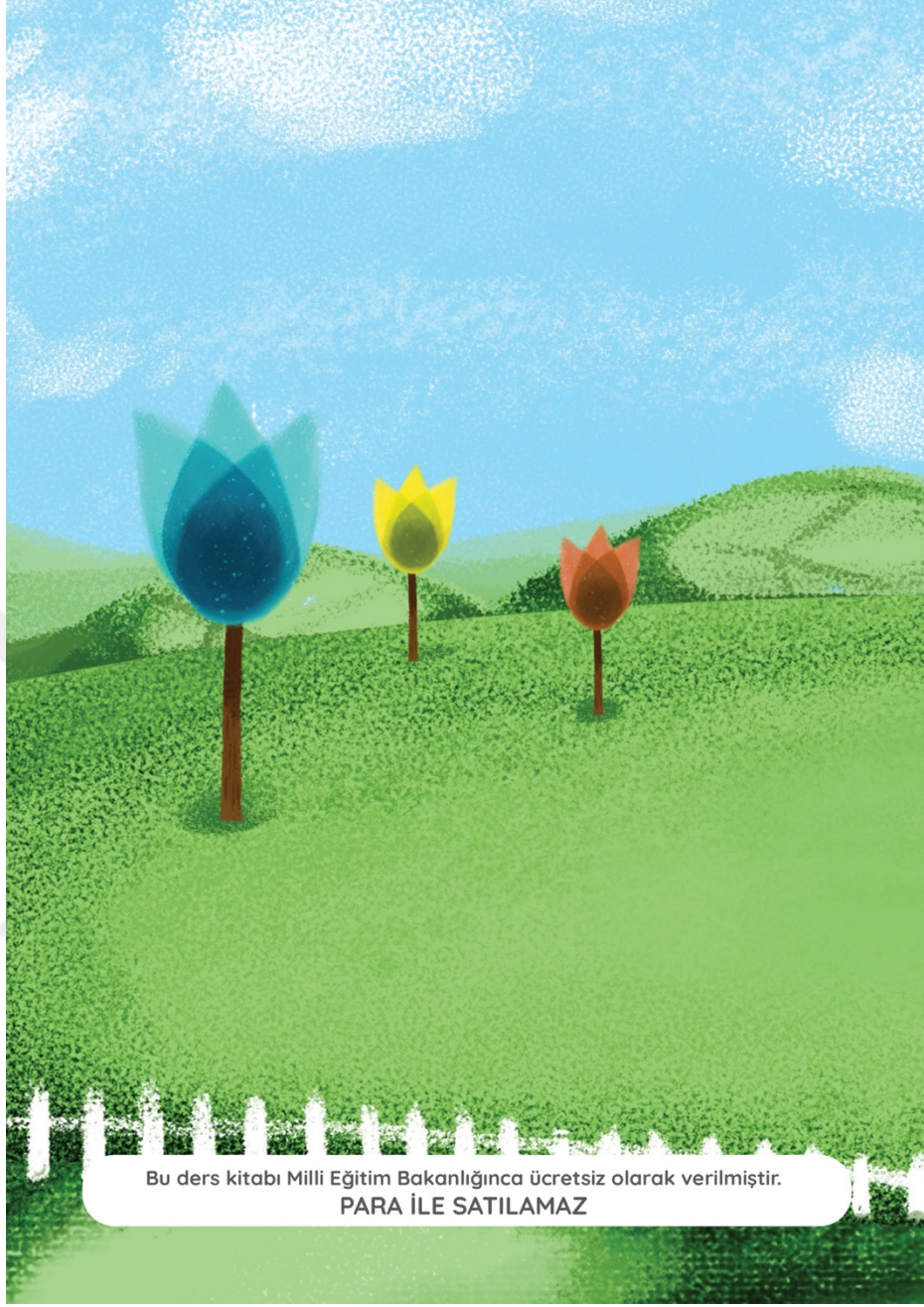
Görsel 5.8. Uygulama projesi kapsamındaki ders kitabının kapak görseli için ön çalışma-3

Görsel 5.9. Uygulama projesi kapsamındaki ders kitabının kapak görseli için ön çalışma-4

Görsel 5.10. Araştırmacıya ait ilkokul Türkçe 4 ders kitabı kapağı tasarımı

Görsel 5.11. Araştırmacıya ait ilkokul Türkçe 4 ders kitabının arka kapak tasarımı

İlkokul	4. Sınıf	Trafik Güvenliği	Ders Kitabı	
İlkokul	4. Sınıf	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	Ders Kitabı	
İlkokul	2. Sınıf	Hayat Bilgisi 2	Ders Kitabı	
İlkokul	1. Sınıf	Müzik 1	Ders Kitabı	
İlkokul	4. Sınıf	Fen Bilimleri 4	Ders Kitabı	
İlkokul	3. Sınıf	Türkçe 3	Ders Kitabı	
İlkokul	2. Sınıf	Matematik 2	Ders Kitabı	
İlkokul	1. Sınıf	Hayat Bilgisi 1	Ders Kitabı	

Görsel 5.12. İlkokul ders kitaplarının sırt kısımları için uygulama örneği

Ortaokul 8. Sınıf	T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük	Ders Kitabı	
Ortaokul 7. Sınıf	Türkçe 7	Ders Kitabı	
Ortaokul 6. Sınıf	Müzik 5	Ders Kitabı	
Ortaokul 5. Sınıf	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5	Ders Kitabı	
Ortaokul 8. Sınıf	Fen Bilimleri 8	Ders Kitabı	
Ortaokul 7. Sınıf	Sosyal Bilgiler 7	Ders Kitabı	
Ortaokul 6. Sınıf	Matematik 6	Ders Kitabı	
Ortaokul 5. Sınıf	Türkçe 5	Ders Kitabı	

Görsel 5.13. Ortaokul ders kitaplarının sırt kısımları için uygulama örneği

Ortaokul 8. Sınıf	Fen Bilimleri 8	Ders Kitabı	
Ortaokul 7. Sınıf	Sosyal Bilgiler 7	Ders Kitabı	
Ortaokul 6. Sınıf	Matematik 6	Ders Kitabı	
Ortaokul 5. Sınıf	Türkçe 5	Ders Kitabı	
İlkokul 4. Sınıf	Fen Bilimleri 4	Ders Kitabı	
İlkokul 3. Sınıf	Türkçe 3	Ders Kitabı	
İlkokul 2. Sınıf	Matematik 2	Ders Kitabı	
İlkokul 1. Sınıf	Hayat Bilgisi 1	Ders Kitabı	

Görsel 5.14. İlköğretim ders kitaplarının sırt kısımları için (negatif) uygulama örneği

Görsel 5.15. Araştırmacıya ait ilköğretim ders kitaplarının sırt bölümü tasarımı

Görsel 5.16. Araştırmacıya ait T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük 8 ders kitabı için kapak tasarımı

21 cm.

1 cm.

1 cm.

3 cm.

Okul Düzeyi

Ders adı satırı 1

Ders adı satırı 2

Ders adı satırı 3

7,5 cm.

14,2 cm.

Kitap Türü

29,7 cm.

Yazarlar

Adı Soyadı

Adı Soyadı

Adı Soyadı

Adı Soyadı

Adı Soyadı

Adı Soyadı

Adı Soyadı

2,5 cm. (max.)

2,5 cm. (max.)

LOGO

0,5 cm.

Yayınevi

Yıl

0,5 cm.

Boşluk 15 mm. olmalıdır. Logo ve metinler gri renkli alana taşmamalıdır.

Görsel 5.17. İlkokul ders kitaplarının iç kapakları için tasarlanan görsel kılavuz

İlkokul
Türkçe 1
Ders Kitabı

Yazarlar
Davut CİVELEK
Derya YILMAZ GÜNDÜZ
Fatma KARAFİLİK

Devlet Kitapları
2021

Görsel 5.18. Araştırmacıya ait ilkokul ders kitaplarının iç kapakları için sayfa tasarımı

21 cm.

1 cm.

1 cm.

3 cm.

Okul Düzeyi

Ders adı satırı 1

Ders adı satırı 2

Ders adı satırı 3

7,5 cm.

14,2 cm.

Kitap Türü

29,7 cm.

Yazarlar

Adı Soyadı

Adı Soyadı

Adı Soyadı

Adı Soyadı

Adı Soyadı

Adı Soyadı

Adı Soyadı

2 cm. (max.)

2 cm. (max.)

LOGO

0,5 cm.

Yayınevi

Yıl

0,5 cm.

Boşluk 15 mm. olmalıdır. Logo ve metinler gri renkli alana taşmamalıdır.

Görsel 5.19. Ortaokul ders kitaplarının iç kapakları için tasarlanan görsel kılavuz

Ortaokul

T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük 8

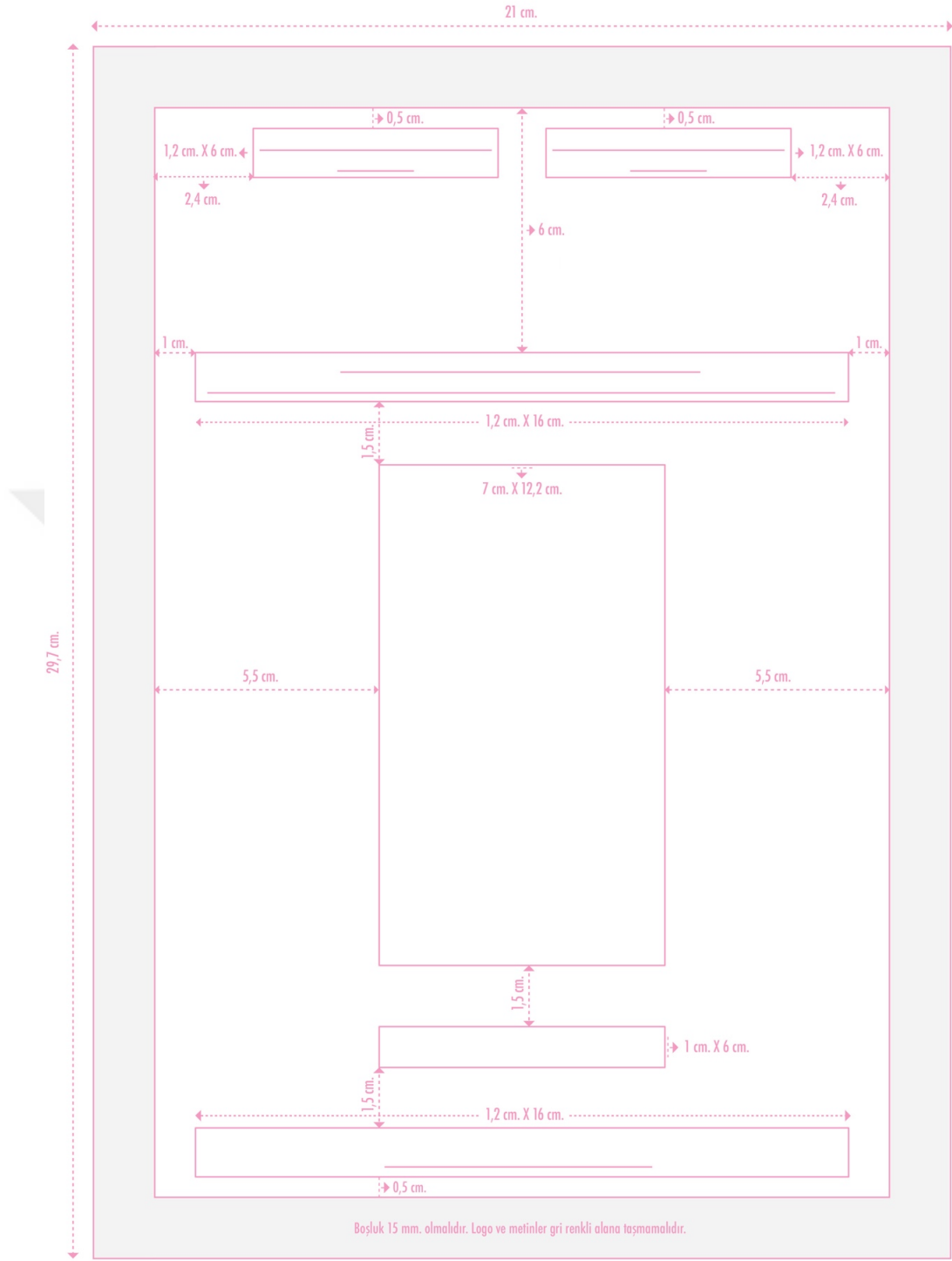
Ders Kitabı

Yazarlar
Davut CİVELEK
Derya YILMAZ GÜNDÜZ
Fatma KARAFİLİK

Devlet Kitapları
2021

Görsel 5.20. Araştırmacıya ait T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük 8 ders kitabı iç kapak tasarımı

Görsel 5.21. İlköğretim ders kitaplarının künye sayfaları için oluşturulan görsel kılavuz

Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları
6873

Ders Kitapları Dizisi
1811

Her hakkı saklıdır ve Millî Eğitim Bakanlığına aittir.
Kitabın metin, soru ve şekilleri kısmen de olsa hiçbir surette alınıp yayımlanamaz.

Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı
Çetin TORAMAN

Rehberlik Uzmanı
Şenay BALTÜRK

Görsel Tasarım
Hakan Ergün YURTTAŞ

ISBN **978-975-11-4682-3**

Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulunun 8058 gün ve 78 sayılı kararı ile
ders kitabı olarak kabul edilmiştir.

Görsel 5.22. Araştırmacıya ait ilkökul Türkçe 1 ders kitabı için künye sayfası tasarımı

Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
6986

Ders Kitapları Dizisi
1841

Her hakkı saklıdır ve Millî Eğitim Bakanlığına aittir.
Kitabın metin, soru ve şekilleri kısmen de olsa hiçbir surette alınıp yayımlanamaz.

Editör
Ayşe YÜCEL

Program Geliştirme Uzmanı
Özer AKSU

Ölçme Değerlendirme Uzmanı
Erhan DÜZGÜN

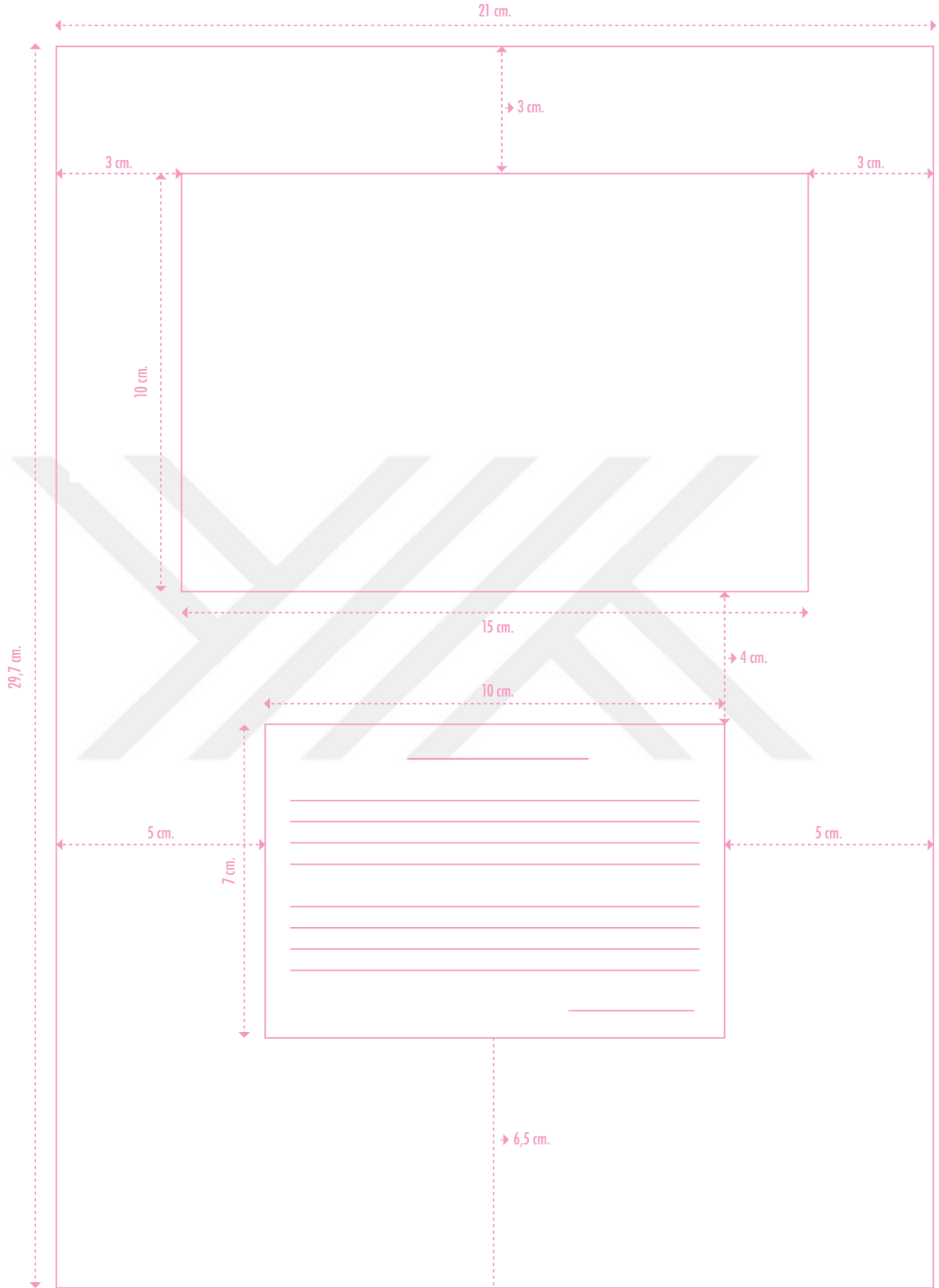
Rehberlik Uzmanları
Senem AŞKIN
Selma KARARSLAN

Görsel Tasarım
Orhan ENGİN
Özkan TURHAN

ISBN **978-975-11-4915-2**

Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulunun **25.07.2018** gün ve **99** sayılı kararı ile
ders kitabı olarak kabul edilmiştir.

Görsel 5.23. Araştırmacıya ait ortaokul Türkçe 8 ders kitabı için künye sayfası tasarımı

Görsel 5.24. İlkokul ders kitaplarının İstiklâl Marşı sayfası için oluşturulan görsel kılavuz

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbin âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın;
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

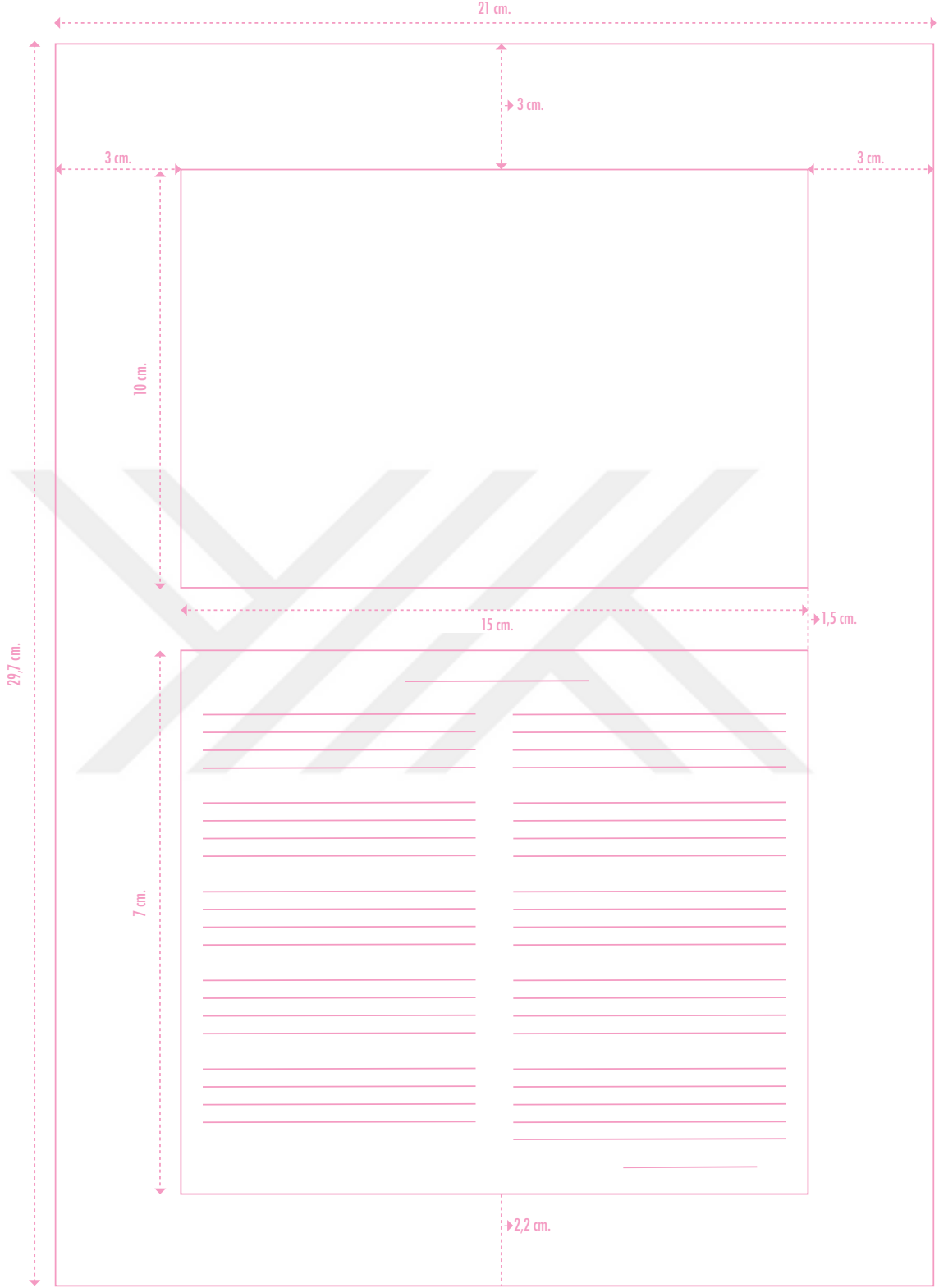
Ruhumun senden ilâhî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerihamdan ilâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'sım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalar sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl;
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

M. Akif ERSOY

Görsel 5.25. Araştırmacıya ait ilkökul ders kitapları için İstiklâl Marşı sayfası tasarımı
Görsel Kaynak: <https://www.istockphoto.com/tr/foto%C4%9Fraf/turkish-flag-gm177372365-20551870?clarity=false>

Görsel 5.26. Ortaokul ders kitaplarının İstiklâl Marşı sayfası için oluşturulan görsel kılavuz

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın;
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

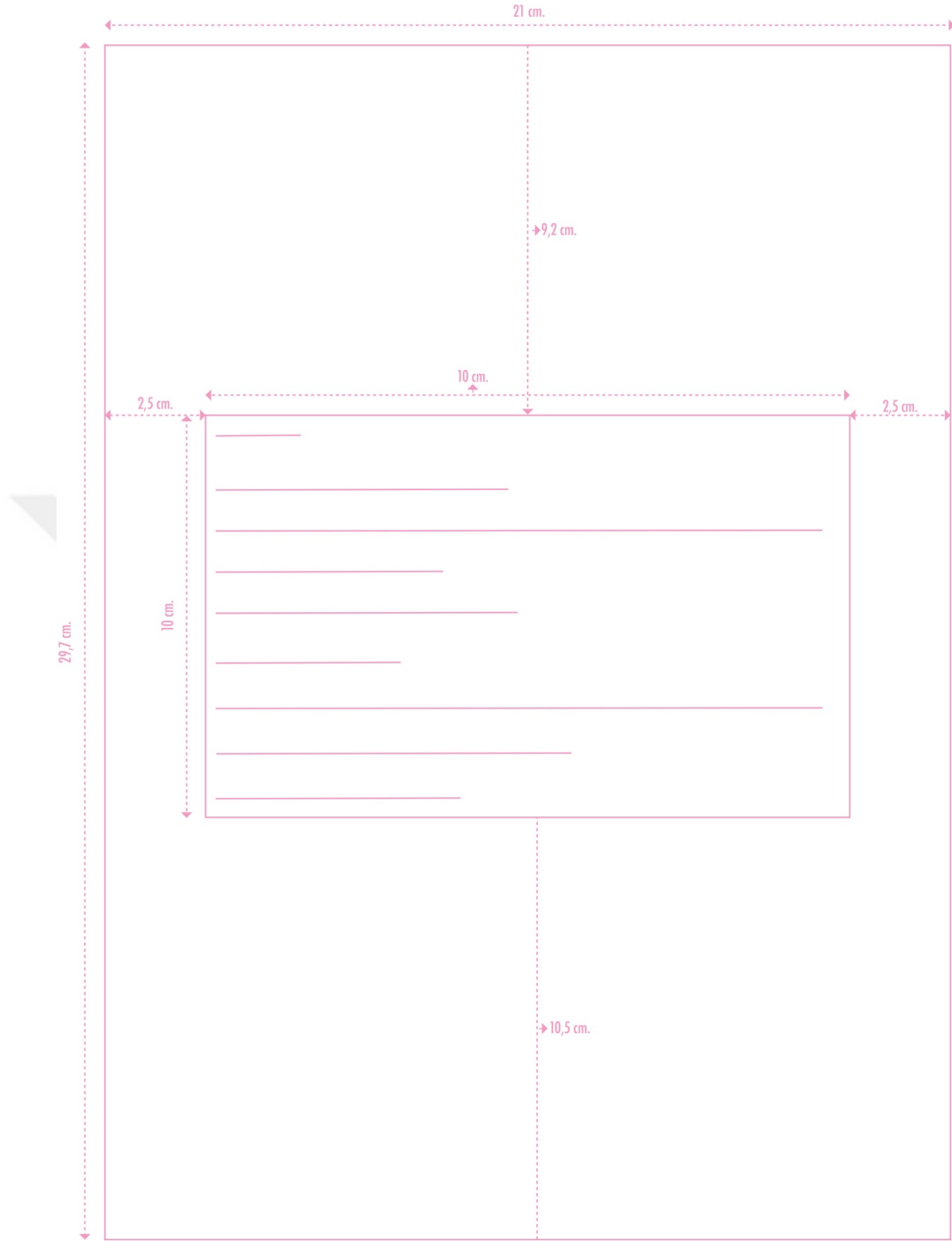
Ruhumun senden İlahî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli-
Ebedi yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerihamdan İlahî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'şım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalar sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl;
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

Mehmet Âkif Ersoy

Görsel 5.27. Araştırmacıya ait ortaokul ders kitapları için *İstiklâl Marşı* sayfası tasarımı
Görsel Kaynak: <https://www.istockphoto.com/tr/foto%C4%9Fraf/turkey-national-flag-waving-in-the-wind-on-a-clear-day-gm1502434064-522704937?clarity=false>

Görsel 5.28. İlkokul ders kitaplarının *Andımız* sayfası için oluşturulan görsel kılavuz

ANDIMIZ

Türküm, doğruyum, çalışkanım.

İlkem küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak; yurdumu, milletimi
özümnden çok sevmektir.

Ülküm yükselmek, ileri gitmektir.

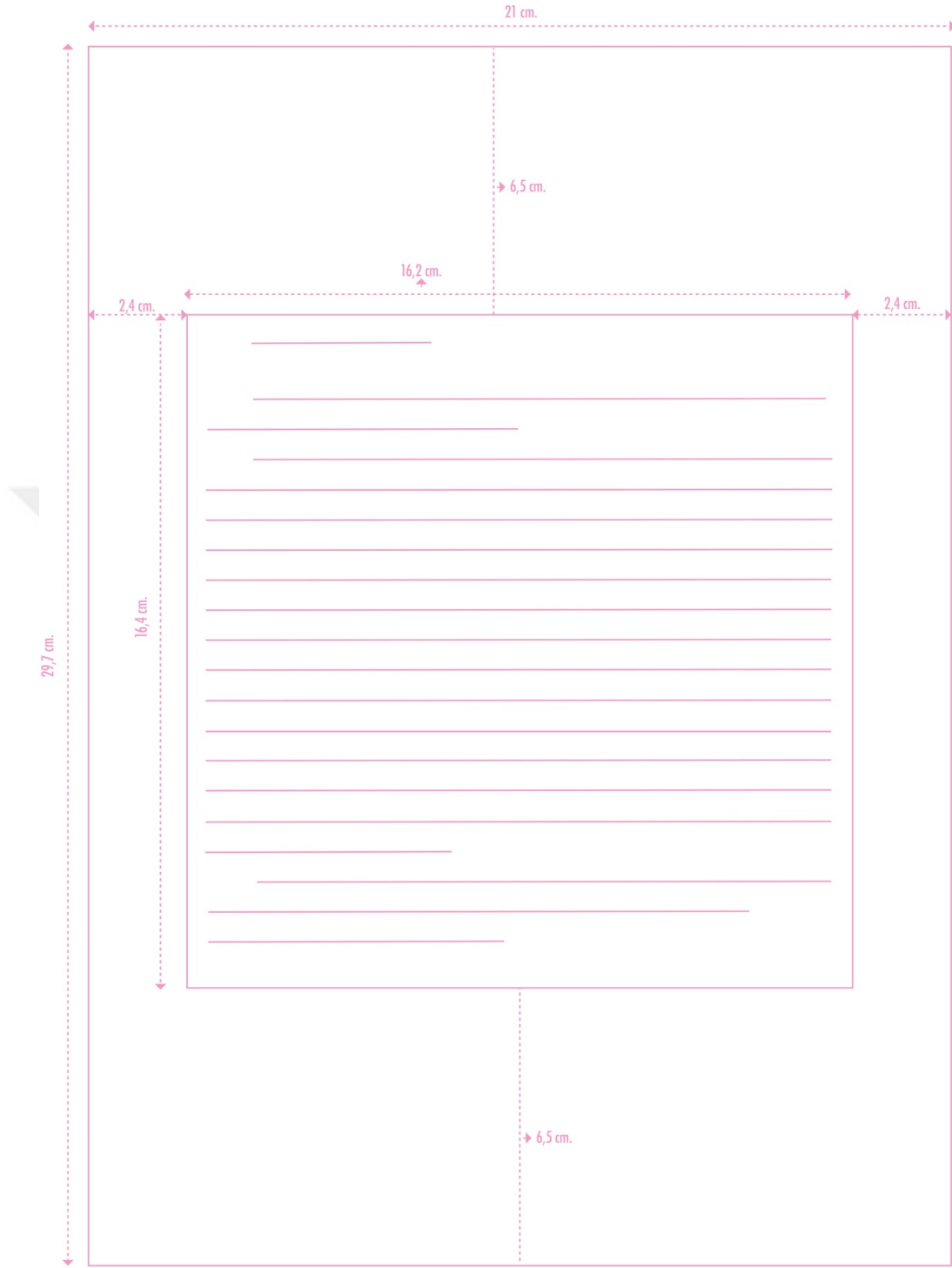
Ey Büyük Atatürk!

Açtığın yolda, gösterdiğin hedefe durmadan yürüyeceğime ant içerim.

Varlığım Türk varlığına armağan olsun.

Ne mutlu Türküm diyene!

Görsel 5.29. Araştırmacıya ait ilkokul ders kitapları için Andımız sayfası tasarımı

Görsel 5.30. Ortaokul ders kitaplarının *Gençliğe Hitabe* sayfası için oluşturulan görsel kılavuz

GENÇLİĞE HİTABE

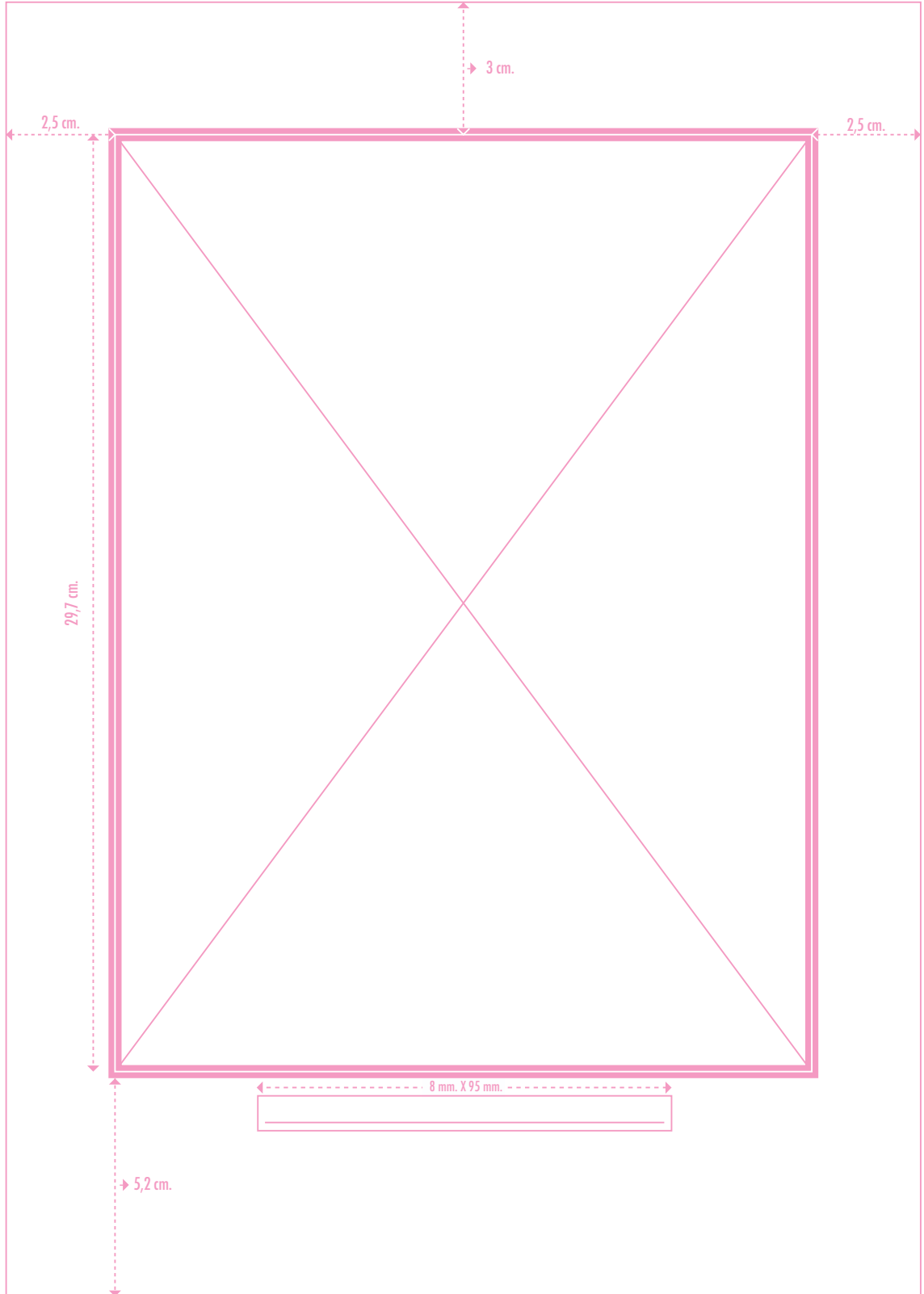
Ey Türk gençliği! Birinci vazifen; Türk istiklalini, Türk cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve haricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklal ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin. Bu imkân ve şerait, çok namüsaî bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklal ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elim ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar, gaflet ve dalalet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri, şahsi menfaatlerini müstevlilerin siyasi emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakruzaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evladı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklal ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Mustafa Kemal Atatürk

Görsel 5.31. Araştırmacıya ait ortaokul ders kitapları için *Gençliğe Hitabe* sayfası tasarımı

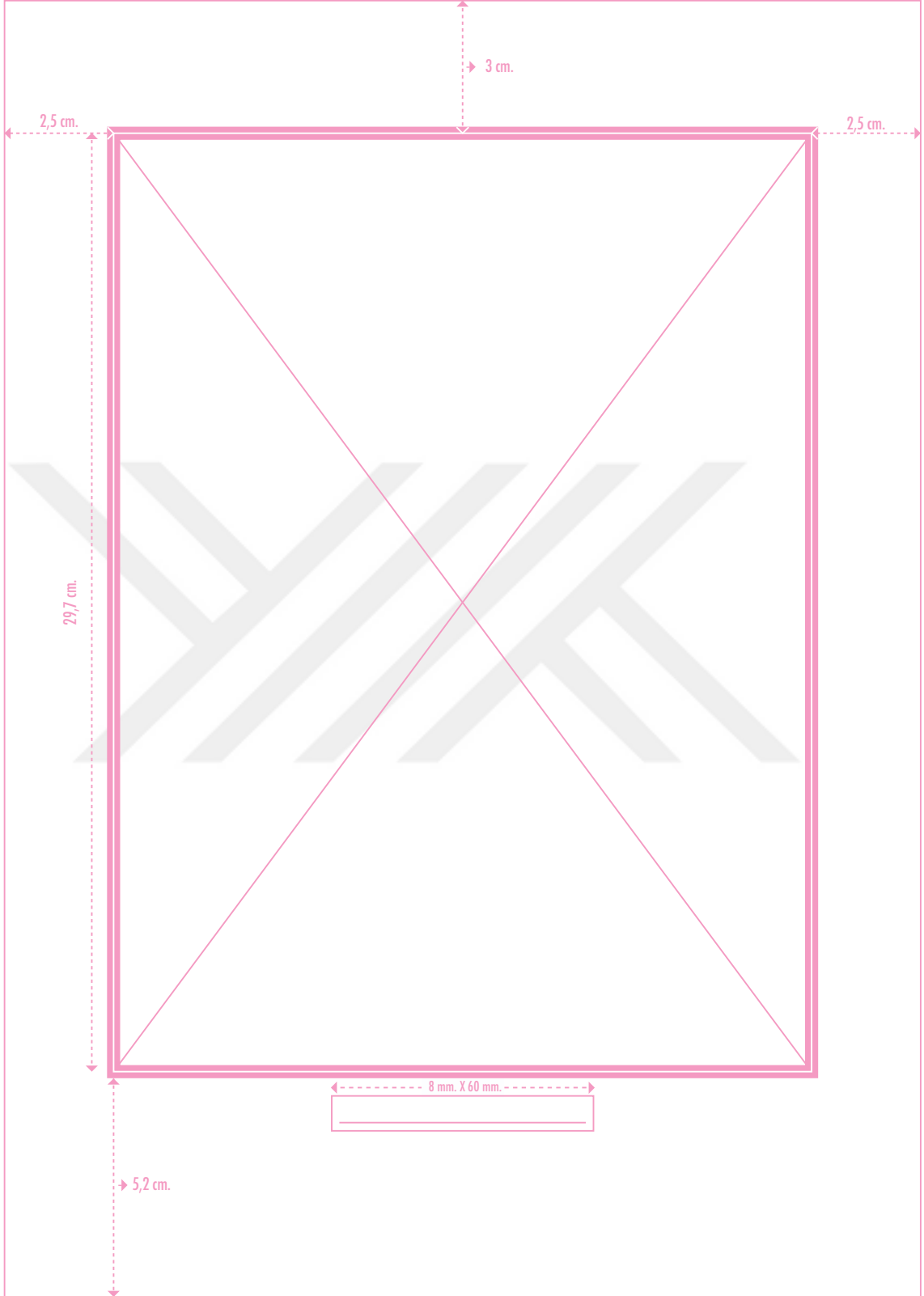

Görsel 5.32. İlkokul ders kitaplarının Atatürk sayfası için oluşturulan görsel kılavuz

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Görsel 5.33. *Araştırmacıya ait ilkokul ders kitapları için Atatürk sayfası tasarımı*

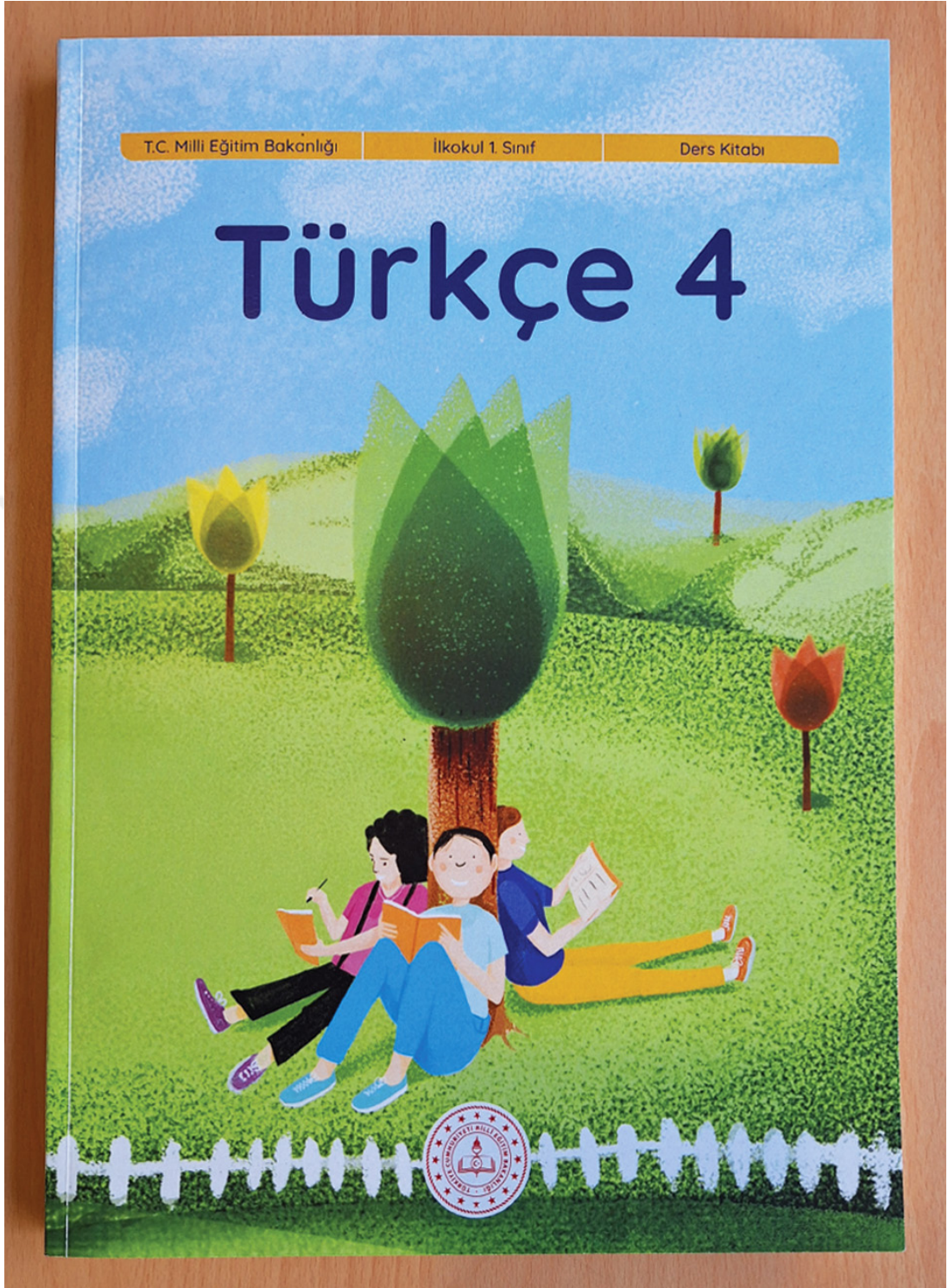

Görsel 5.34. Ortaokul ders kitaplarının Atatürk sayfası için oluşturulan görsel kılavuz

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Görsel 5.35. Araştırmacıya ait ortaokul ders kitapları için Atatürk sayfası tasarımı

Görsel 5.36. Araştırma kapsamında tasarlanmış olan Türkçe 4 ders kitabının ön kapak görüntüsü

Görsel 5.37. *Araştırma kapsamında tasarlanmış olan Türkçe 4 ders kitabının arka kapak görüntüsü*

Görsel 5.38. Araştırma kapsamında tasarlanmış olan Türkçe 4 ders kitabının iç kapak görüntüsü

Görsel 5.39. Araştırma kapsamında tasarlanmış olan Türkçe 4 ders kitabındaki Türk Bayrağı ve İstiklâl Marşı sayfasının görüntüsü

Görsel 5.40. Araştırma kapsamında tasarlanmış olan Türkçe 4 ders kitabındaki Atatürk sayfasının görüntüsü

1.TEMA: İÇİNDEKİLER OKUMA KÜLTÜRÜ Kitabın Büyüsü Asım'ın Nesli Kitap Dostudur Konuşan Kitap Nane ile Limon Çizgi Film Küpü Dinleme/İzleme Metni Çocuk Kalbi Serbest Okuma Metni 2.TEMA: MİLLİ MÜCADELE VE ATATÜRK Çok Kitap Okurdu Atatürk Aralarındaydı Efelerin Efesi, Hey Gidin Efesi Küçük Nezahat Dinleme/İzleme Metni Vecihi Hürkuş Serbest Okuma Metni 3.TEMA: ERDEMLER Sevgi Çuvalı Ben Engelli Değilim Anne Sevmek Mutluluktur Akıllı Güvercin Matuka Dinleme/İzleme Metni KAŞAĞI Serbest Okuma Metni 4.TEMA: BİLİM VE TEKNOLOJİ Büyük Mucitler İcat Nasıl Yapılır? Robotların Efendisi: Cezeri Bilim İnsanı Nasıl Olunur Dinleme/İzleme Metni İBNİ SİNA Serbest Okuma Metni	5.TEMA: DOĞA ve EVREN Kaybolan Cennet Dağdaki Kaynak Evini Arayan Ardiç Tohumu Akdeniz ile Ropörtaj Dinleme/İzleme Metni Deniz Çok Uzak Serbest Okuma Metni 6.TEMA: MİLLİ KÜLTÜRÜMÜZ Hep Büyük Efsanesi Bir Fincan Kahve Şiir Şiir Türkiye Dinleme/İzleme Metni Oğuz Kağan Destanı Serbest Okuma Metni 7.TEMA: SAĞLIK ve SPOR Gizemli Canlılar İlk Güreşçimiz Koca Yusuf ve Başarısının Sırrı Şifa Niyetine Bir İlaç Masalı Dinleme/İzleme Metni Mezgit Mehmet Serbest Okuma Metni 8.TEMA: SANAT Nedir Bu Sanat? El Sanatlarını Yaşatalım Büyülü Kutu Resimdeki Kuşlar Dinleme/İzleme Metni Bahar Neşesi Serbest Okuma Metni KAYNAKÇA	137 138 146 152 158 162 167 168 183 190 194 201 202 210 214 219 225 231 104 238 245 251 258 262
--	---	--

Görsel 5.41. Araştırma kapsamında tasarlanmış olan Türkçe 4 ders kitabındaki içindekiler sayfasının görüntüsü

5.2. İlköğretim Düzeyi Ders Kitaplarında Sayfa Tasarımı Uygulamaları

İÇİNDEKİLER	
1.TEMA: ZAMAN ve MEKAN	11
 Dinlenme Eğitimi	12
Çizgi Çalışmaları	15
Yıldızlı Alfabe (1. Dinleme Metni)	18
Çizgi Çalışmaları	19
E Harfi	21
L Harfi	25
Ben Ne Zaman Doğdum (2. Dinleme Metni)	30
A Harfi	31
K Harfi	35
Okula Geldim (3. Dinleme Metni)	40
İ Harfi	41
N Harfi	47
Şehir Faresi ile Köy Faresi (4. Dinleme Metni)	52
2.TEMA: ERDEMLER	55
 Tombili'nin Balinası (1. Dinleme Metni)	56
O Harfi	57
M Harfi	61
Tilki ile Leylek (2. Dinleme Metni)	66
U Harfi	67
T Harfi	71
İki Yuva (3. Dinleme Metni)	78
Ü Harfi	79
Y Harfi	83
Küçük Lokomotif (4. Dinleme Metni)	88
3.TEMA: MİLLİ KÜLTÜRÜMÜZ	91
 Ana Dilim Güzel Türkçem (1.Dinleme Metni)	92
Ö Harfi	93
R Harfi	97

Görsel 5.42. Araştırmacıya ait İlkokul Türkçe 1. sınıf İlk Okuma Yazma ders kitabının içindekiler kısmının 1. sayfası

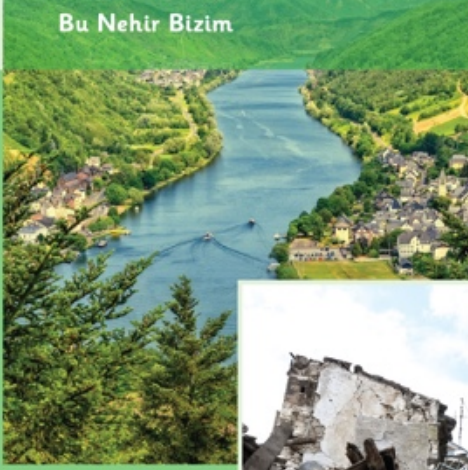
Bayrağım (2. Dinleme Metni)	102
I Harfi	103
D Harfi	109
Babaların Yüreği (3. Dinleme Metni)	114
S Harfi	115
B Harfi	121
Anahtar (4. Dinleme Metni)	126
4.TEMA: SAĞLIK VE SPOR	131
Bize Uyku Gerekli	132
Z Harfi	133
Ç Harfi	137
G Harfi	143
Can ile Canan (1. Dinleme Metni)	150
Ş Harfi	151
C Harfi	157
P Harfi	161
Bizim Pazar (2. Dinleme Metni)	166
H Harfi	169
V Harfi	173
Ğ Harfi	179
Dolabımdaki Fil (3. Dinleme Metni)	184
F Harfi	185
J Harfi	191
Ramazan Davulcusu (4. Dinleme Metni)	196
Tekerlemeler (Serbest Okuma Metni)	200
Bilmece Şiir Bunlar	202
TTKB Dik Temel Abece	204
Kaynakça	206

Görsel 5.43. Araştırmacıya ait İlkokul Türkçe 1. sınıf İlk Okuma Yazma ders kitabının içindekiler kısmının 2. sayfası

3.Tema

Doğa ve Evren

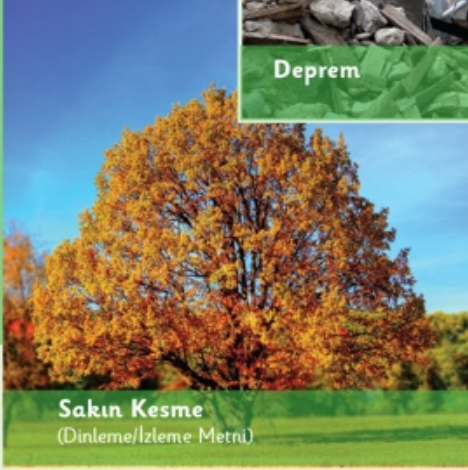
Bu Nehir Bizim

Oakland Adası

Deprem

Sakın Kesme
(Dinleme/Izleme Metni)

Yarın Gene Sabah Olacak
(Serbest Okuma Metni)

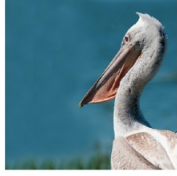
Görsel 5.44. Ortaokul Türkçe 5 ders kitabının 3. ünitesi için araştırmacıya ait ünite giriş sayfası tasarımı

İÇİNDEKİLER

1.TEMA:	OKUMA KÜLTÜRÜ	11
	Kitabın Büyüsü	12
	Asım'ın Nesli Kitap Dostudur	18
	Konuşan Kitap	26
	Nane ile Limon Çizgi Film Kütüphane	33
	Dinleme/İzleme Metni	
	Çocuk Kalbi	38
	Serbest Okuma Metni	
2.TEMA:	MİLLİ MÜCADELE VE ATATÜRK	43
	Çok Kitap Okurdu	44
	Atatürk Aralarındaydı	48
	Efelerin Efesi, Hey Gidinin Efesi	53
	Küçük Nezahat	60
	Dinleme/İzleme Metni	
	Vecihi Hürkuş	66
	Serbest Okuma Metni	
3.TEMA:	ERDEMLER	73
	Sevgi Çuvalı	74
	Ben Engelli Değilim Anne	81
	Sevmek Mutluluktur	86
	Akıllı Güvercin Matuka	92
	Dinleme/İzleme Metni	
	KAŞAĞI	96
	Serbest Okuma Metni	
4.TEMA:	BİLİM VE TEKNOLOJİ	103
	Büyük Mucitler	104
	İcat Nasıl Yapılır?	109
	Robotların Efendisi: Cezeri	117
	Bilim İnsanı Nasıl Olunur	124
	Dinleme/İzleme Metni	
	İBNİ SİNA	128
	Serbest Okuma Metni	

Görsel 5.45. Araştırmacıya ait İlkokul 4. sınıf Türkçe ders kitabının içindekiler kısmının 1. sayfası

5.TEMA: DOĞA ve EVREN 137

Kaybolan Cennet 138
Dağdaki Kaynak 146
Evini Arayan Ardiç Tohumu 152
Akdeniz ile Ropörtaj 158

Dinleme/İzleme Metni

Deniz Çok Uzak 162

Serbest Okuma Metni

6.TEMA: MİLLİ KÜLTÜRÜMÜZ 167

Hep Büyük Efsanesi 168

Bir Fincan Kahve 183

Şiir Şiir Türkiye 190

Dinleme/İzleme Metni

Oğuz Kağan Destanı 194

Serbest Okuma Metni

7.TEMA: SAĞLIK ve SPOR 201

Gizemli Canlılar 202

İlk Güreşçimiz Koca Yusuf

ve Başarısının Sırrı 210

Şifa Niyetine 214

Bir İlaç Masalı 219

Dinleme/İzleme Metni

Mezgit Mehmet 225

Serbest Okuma Metni

8.TEMA: SANAT 231

Nedir Bu Sanat? 104

El Sanatlarını Yaşatalım 238

Büyülü Kutu 245

Resimdeki Kuşlar 251

Dinleme/İzleme Metni

Bahar Neşesi 258

Serbest Okuma Metni

KAYNAKÇA 262

Görsel 5.46. Araştırmacıya ait İlkokul 4. sınıf Türkçe ders kitabının içindekiler kısmının 2. sayfası

1. Tema Okuma Kültürü

KİTABIN BÜYÜSÜ

Can sıkıntısı sobeleyemez kimseyi
İçine saklanınca bir kitabın
Çünkü bir kitabın içine bakmak
Hiç aklına gelmez sıkıntının.

İster bir şiire saklan, ister romana
Söylemez yerini, güven masala
Yedi cüceye karış, kaybol ormanda
Elinden tutmazsın bil yalnızlığın.

Bazen bir martısın mavi göklerde,
Bazen Küçük Prens uzak çöllerde.
Ne defineler bulursun arasan sen de
İçine düşünce inan kitabın.

Harfleri bırakmış Hansel Gretel Takip et de
hemen yanlarına gel Kulede bekliyor seni
Rapunzel Ardına düş hadi sen de cadının.

“Açıl kitap açıl” dersin açılır
İçinden ne öyküler, sözler saçılır
Keloğlan ne güzel seni şaşırtır
Büyüsü tükenmez hiç okumanın.

Aysel K. EKİZ

Görsel 5.47. Araştırmacıya ait İlkokul 4. sınıf Türkçe ders kitabının 12. sayfası için sayfa tasarımı

1. Etkinlik: Kelimelerin anlamlarını tahmin edip tahminlerinizin doğruluğunu sözlükten kontrol ediniz. **Kelimelerle birer cümle kurunuz.** Kelimelerden kendi sözlük defterinizi oluşturunuz.

Define ▷	Tahminim: Anlamı : Cümlem :
Kule ▷	Tahminim: Anlamı : Cümlem :
Sıkıntı ▷	Tahminim: Anlamı : Cümlem :

Sözlük Defteri: Öğrenilen yeni kelimelerin anlamlarıyla birlikte alfabetik sıraya göre yazıldığı defterdir. Siz de örneğe uygun olarak sözlük defteri oluşturunuz.

▶	Alfabe: Bir dildeki harflerin belirli bir sıraya dizilmiş bütününe alfabe denir.
▶	Harf: Bir dilin başlıca seslerini yazıda göstermeye yarayan işaret.
▶	Hece: Bir solukta çıkarılan ses veya ses birliği.
▶	Hikâye: Gerçek veya tasarlanmış olayları anlatan yazı türü.
▶	
▶	
▶	
▶	

Görsel 5.48. Araştırmacıya ait İlkokul 4. sınıf Türkçe ders kitabının 13. sayfası için sayfa tasarımı

7. ETKİNLİK

- a) Aşağıdaki haber metnini okuyunuz. Görselleri yorumlayınız.
b) Haberin görselleri seçilirken nelere dikkat edilmiştir? Açıklayınız.

Renklerin Festivaline Geri Sayım: Holi/Hindistan

Utah'daki Sri Sri Radha Krishna Tapınağı'nda Holi Festivali.

Bahar gelir de kutlanmaz mı? Hintliler bu soruya “Tabii ki kutlanır.” cevabını vermiş olacaklar ki baharın gelişini “**Holi Festivali**”, diğer adıyla “**Renklerin Festivali**”yle kutluyorlar. Festival, adına yaraşır bir şekilde gerçekleşiyor. Hint halkı rengârenk toprak boyaları, önce yüzlerine sürüyor daha sonra ise birbirlerinin vücutlarına atıyorlar. İnsanların üzerine dökülen, etrafa saçılan boyalar, baharın gelişiyiyle başlayan çok renkliliği ve yeniden doğuşu simgeliyor. Festival bu yıl **13 Mart** tarihinde başlayacak.

Holi'ye renkli danslar ve performanslar damga vuruyor. / Gettyimages

Festivalin ikinci yani son günü, renklerin günüdür. Günler önceden marketler ve sokaklar, farklı renk boyalarla dolmaya başlar. Bugünlerde kırmızı, sarı, mor, yeşil, mavi gibi bir- çok rengi sokaklarda görmeniz mümkündür. Bu, hem insanlara enerji verir hem de onları günler öncesinden festivale hazırlar. Festival dönemi, toprak boyaları marketlerde bulmanız mümkündür ancak bazıları renkleri tesu ve palash (tesu ve palas) adı verilen bitkilerden kendileri yaparlar. (Basından)

8. ETKİNLİK

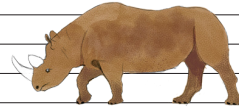
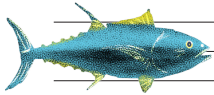
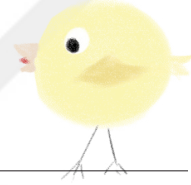
Okuduğunuz metinde renkler konuşturulmuştur. Siz de aşağıda verilen varlık kadrosundan en az ikisini seçiniz. Aşağıdaki duygulardan birini anlatan fablınızı yazınız.

Varlık Kadrosu

Balık, Kurbağa,
Kuş, Kedi,
Ağaç, Gül, Kurt

Duygular

Kıskançlık,
Korku,
Sevgi,
Beğenme,
Yalnızlık

SONUÇ

İlköğretim düzeyi ders kitaplarının görsel tasarımının değerlendirildiği bu araştırma tezinde örneklem dâhilindeki Türkçe ders kitapları, görsel ve tipografik düzen, sayfa düzeni ve pedagojik uygunluk açısından incelenmiştir. İlköğretim Türkçe ders kitaplarının örneklem olarak seçilme sebebi, 1. sınıftan 8. sınıfa kadar kesintisiz devam eden zorunlu bir ders olması ve okuma-yazma öğrenimi sürecindeki kritik rolü sebebiyle tipografik açıdan bu çalışmaya uygun bulunmuş olmasıdır. Örneklem dâhilindeki tüm ders kitapları, belirlenen görsel tasarım kriterlerine kısmen uygun bulunmuştur.

Bu tez araştırması kapsamında ilköğretim ders kitaplarında ortak olan tüm sayfalar için belirli görsel standartları içeren bir görsel kılavuz hazırlanmıştır. Amaç, ders kitaplarının ortak sayfalarının görsel tasarım açısından daha iyi hâle getirilmesini sağlayarak bir öneri sunmaktır. Daha önceki bölümlerde de dile getirildiği üzere bu konuda MEB de bir çalışma yapmıştır. 2022 yılında MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından düzenlenen bir çalıştay sonunda ortaya konan “Ders Kitabı Kapağı Tasarım Çerçevesi” yayımlanmış ancak bu çalışma ders kitaplarının yalnızca kapaklarına odaklanmıştır. Ders kitabı tasarımının bir bütün olarak ele alınması gerektiği düşüncesiyle bu alanda çalışan görsel tasarımcılara yönelik daha kapsamlı bir görsel tasarım kılavuzu tasarlama gereği duyulmuştur.

Uygulama projesi kapsamında tasarlanan ders kitabının üretiminde ve ilköğretim düzeyi ders kitaplarında ortak yer alan sayfaların görsel tasarımında ülkemizde bağlayıcı olan resmi çerçevelerdeki görsel kuralları baz almak zorunlu olmuştur. Her yıl milyonlarca adet ders kitabının basılmak zorunda oluşu nedeniyle kitap tasarımında sınırları zorlamak hem maliyet hem de üretim için gerekli olan uzun süreçler nedeniyle mümkün olamamıştır. Normal şartlarda ders kitabı baskısında tercih edilebilecek kaliteli kâğıt ve karton, kitabın kendi tasarımını belirleyen özel bıçaklar, sanatsal ciltleme yöntemleri gibi kitabı görsel açıdan güçlü kılan ve aynı zamanda diğerlerinden ayrışmasını sağlayacak seçenekler elenmek durumunda kalmıştır. Görsel açıdan yaratıcılığın sınırlarını zorlayacak olan tasarım fikirlerinin ders kitaplarından daha çok okul öncesi veya daha az sayıda basılan yardımcı kitaplar için çok daha uygun bir mecra olacağı düşünülmüştür.

MEB’in yayımladığı “Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği” ile “Ders Kitapları Teknik Şartnamesi”ne göre yayımlanmaktadır. Örneğin, ilgili yönetmelik ve

şartname ile ders kitaplarının ölçüleri, basımının yapılacağı iç sayfalar, kapak kartonunun cinsi, bunlara ait gramaj bilgileri konusunda çeşitli yasal standartlar getirilmiştir. Ayrıca tüm kitaplarda ortak olan ilk sayfaların (kapak ve arka kapak, iç kapak, İstiklal Marşı ve Atatürk resmi, Andımız ve Gençliğe Hitabe) nasıl sıralanacağı tanımlanmıştır. Bu, ders kitaplarının görsel bütünlüğünü sağlamak adına olumlu bir adım olsa da örneklemde yer alan ders kitaplarının ortak sayfalarında görsel tasarım açısından birbirinden farklı yorumlara rastlanmıştır. Sonuç olarak ders kitaplarının ortak olan sayfalarında görsel bütünlüğün çoğunlukla sağlanamadığı görülmüştür.

Bir diğer konu ise ders kitaplarının basımı için her yıl ihtiyaç duyulan kâğıt ve kartondur. CİMER üzerinden edinilen bilgiye göre ders kitapları eğitim öğretim yılının sonunda MEB tarafından okul müdürlüklerine gönderilen talimat ile velilerden gönüllülük esasına dayalı olarak ders kitaplarının okullara bırakılması talep edilmektedir. Ancak bu konuda bir kayıt tutulmamakta ve atık hâline dönüşen ders kitaplarının gelirleri de okul aile birliklerine aktarılmaktadır. Ders kitaplarının geri dönüşümü ise çok karışık ve problemlidir. Bu tez araştırmasındaki ekler bölümünde bulunan kimya mühendisi Günnaz ERTEN ile yapılan röportajda da belirtildiği üzere ders kitabı kapaklarındaki selofan, zımba ve sıcak tutkallı kısımların ayrıştırılması da oldukça zahmetlidir.

Bir ders kitabının basımı için seçilen kâğıdın gramajı, cinsi, ebadı, kapak kartonunun gramajı ve malzemesi gibi unsurlar ders kitabının her ne kadar üretimine yönelik fiziki tarafı olsa da görsel tasarımın bir parçasıdır. Bir fikrin görselleştirilmesinde onun özgünlüğü kadar sunumu ve üretim biçimi de önemlidir. Bu tezin uygulama projesinde iki farklı seçenek üzerinde durulmuştur: Birincisi; ders kitaplarının daha dayanıklı sert kapaklı ve iplik dikiş ile ciltlenmiş, azami 2 yıl kullanım ömrüne sahip, maliyet açısından yüksek ama kullanım ömrü açısından uzun olabilecek bir kitap ile mevcuttaki ders kitaplarında kullanılan 1. hamur kâğıt yerine geri dönüştürülmüş kâğıt ve karton kullanılarak basılmış olan bir kitaptır. Deneyimli matbaacı Tahir ÖZDAŞ ile yapılan röportajda da değinildiği üzere maliyetli olan birinci seçenekte kapağın sert mukavva olması ve iç sayfaların kuşe olması kitap ağırlığını çok arttıracak ve çocukların bunları çantalarında taşımaları zor olacaktır. Bu kitaplardan milyonlarca adet basılması gerektiği düşünüldüğünde kitapların iplik dikiş tekniği ile tek tek ciltlenecek olması, çok uzun sürecek olan işçilik süresi ve maliyetleri ile bunun pratik bir seçenek olmadığı sonucuna varılarak ikinci seçenek olan iç sayfalarda geri dönüştürülmüş enso kâğıt ve kapakta da

kroma karton seçeneği tercih edilmiştir.

İlköğretim ders kitaplarının her ne kadar basılı olarak dağıtımı yapılsa da ders içerikleri EBA platformu ile bütünleşik hâle gelmiştir. Örnek verilecek olursa okuma parçalarındaki ses dosyaları, derslere dair video anlatımları, destekleyici görsel sunumlar gibi birçok görsel ve işitsel materyal ile ders kitaplarının işlevselliği daha da artmıştır.

İlköğretim ders kitaplarının görsel tasarımına dair oluşturulan öneriler ise aşağıda sıralanmıştır:

1. Ders kitaplarındaki tüm görseller sanat yönetmeni eşliğinde bir tasarım ekibi tarafından ele alınmalıdır.
2. Yurt dışından temin edilen stok görseller/illüstrasyonlar kullanmak yerine yerli illüstratörlerden/fotoğraf sanatçılarından destek alınmalıdır.
3. Ders kitaplarındaki işaretlemelerin önüne geçmek için ders kitaplarının etkinlik sayfaları fasikül şeklinde basılabilir.
4. Ders kitaplarının görsel tasarımı için ülke çapında teşvik edici, ödüllü yarışmalar düzenlenmelidir.
5. Ders kitaplarının iç sayfalarında kullanılan 1. hamur kâğıttan ve bristol kartondan, çevresel sonuçları açısından sürdürülemez olması nedeniyle vazgeçilerek geri dönüştürülmüş kâğıt ve karton kullanımının önü açılmalıdır.
6. Ders kitaplarının geri dönüşüm süreci devlet okullarında ve özel okullarda daha sıkı takip edilmelidir.
7. Ders kitaplarında yazı rengi %100 siyah yerine %80 siyah olmalı ve sayfadaki kontrastlık azaltılarak okunurluk daha iyi hâle getirilmelidir.
8. Ders kitaplarının temiz ve özenli kullanımı teşvik edilmelidir. Ders kitaplarının yeniden kullanımı olabildiğince özendirilmelidir.
9. Ders kitaplarının görsel tasarımı ile ilgili grafik, görsel iletişim, iletişim ve tasarımı bölümlerinde çalıştaylar düzenlenerek bu konuya eğilecek olan görsel tasarımcıların bilinç düzeylerinin artırılması sağlanmalıdır.

Ders kitaplarının görsel tasarımına dair yaklaşımlar ülkeler arasında büyük farklılıklar içerebilmektedir. Bu kapsamda ülke kültürlerinin ders kitaplarının görsel tasarım yapısı içinde büyük bir paya sahip olduğu görülmektedir. Ülkenin milli ve kültürel değerlerinin gelecek kuşaklara aktarımında ders kitaplarının önemli bir aktör olarak kullanıldığı da kolaylıkla görülmektedir. Ders kitaplarının içerikleri ve görsel

tasarım yaklaşımları da öğrencilerin yaş ve görsel algı düzeylerine uygun biçimde oluşturulmaktadır. Öğrencinin yaş düzeyi ile görsel algılaması arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır.

Ders kitaplarındaki içerikler de bağlı bulunan toplumun gündelik yaşamından başlayarak kültürel değerlerine kadar birçok veriyi içermektedir. Bu noktada görsel okuryazarlık bağlamı da devreye girmektedir. Görsel iletişim dilinin hızla yaygınlaştığı günümüzde sembolik anlatımların tanınması ve bilinmesi de görsel algılama konusuyla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle bu tez araştırmasında görsel algı, görsel algı kuramları ve görsel okuryazarlık konu başlıklarına değinilerek görsel tasarım konusuna geçişte bir temel oluşturulmuştur.

Ders kitaplarının görsel tasarımındaki nitelik arttıkça ilköğretim öğrencilerinin akademik başarılarının yanı sıra hayal güçlerinin ve estetik düzeylerinin gelişme ihtimali de artacaktır. Dijitalleşmenin sınırlarının zorlandığı ve basılı medyaların hızla azaldığı günümüzde ders kitaplarının görsel tasarımının önemi daha da artmış durumdadır. Ders kitapları, her an ulaşılabilir olması ve öğrencilerin gün içinde sıklıkla göz atıp çalıştıkları yegâne kaynak olması sebebiyle çocuklar için oldukça önemli bir işleve sahiptir. Bu araştırmada, ilköğretim çağı çocuklarına yönelik ders kitaplarının görsel tasarım anlayışının nasıl bir yaklaşımla ele alınması gerektiği araştırılmış ve bu konuda farkındalık yaratmak amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Acun, A. (2019). Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Görsel-Metin İlişkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uşak: Uşak Üniversitesi
- Akdoğan, E. (2013). Köy Enstitülerinde Kullanılan Coğrafya Ders Kitaplarında Yer Alan Görsel Öğeler. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17(28), 283-301.
- Akgül, A., Demirer, N., Gürcan, E., Karadaş, D., Karahan, İ. Uysal, A. (2021). Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 7, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Akpınar, B. (2009). İlköğretim 1–5. Sınıflar Türkçe Öğretim Programları Görsel Okuma ve Sunu Öğrenme Alanının Değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 34 (154), 37- 68.
- Akyol, H. (2021). *Programa Uygun Türkçe Öğretim Yöntemleri*. (11. Baskı). Ankara: Pegem Akademi
- Alpan, G. B. (2004a). Ders Kitaplarındaki Grafik Tasarımın Öğrenci Başarısına ve Derse İlişkin Tutumlarına Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi
- Alpan, G. B. (2004). Ders Kitaplarındaki Grafik Tasarımın Öğrenci Başarısına ve Derse İlişkin Tutumlarına Etkisi. *Journal of Educational Sciences & Practices*, 3(6), 193-209 http://www.ebuline.com/pdfs/6Sayi/EBU_6_4.pdf (Erişim Tarihi: 12.03.2022)
- Altan, T. (2018). Fen Bilimleri Ders Kitaplarında Çoklu Ortam Öğrenme ve Görsel Tasarımın Tasarım Tabanlı Araştırması: Bir Göz Hareketleri Takip Çalışması, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
- Altuntaş, K. (2022). İlkokul 4. sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Görsellerin İşlevleri, Taşıdığı Gizli Müfredat Mesajları ve Estetik Değer Kazandırma Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi
- Altay, E. (2021). Ortaokul Fen Bilimleri Ders Kitaplarının Görsel Tasarım İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi
- Ambrose, G. (2010). Görsel Grafik Tasarım Sözlüğü, (Çev. B. Barhana) İstanbul: Literatür Yayınları
- Ambrose, G. ve Harris, P., (2012). *Tipografinin Temelleri*, (1.Baskı) İstanbul: Literatür Yayınları
- Ambrose, G. ve Harris, P. (2013). *Grafik Tasarımda Sayfa Düzeni*. (Çev: D. Beykal İz). İstanbul: Literatür Yayınları
- Ambrose, G. ve Harris, P. (2014). *Grafik Tasarımda Tipografi*. (Çev: B. Bayrak). İstanbul: Literatür Yayınları

- Ambrose, G. (2013). *Grafik Tasarımında Dil ve Yaklaşım*, (Çev: M. Taşçıoğlu). İstanbul: Literatür Yayınları
- Ambrose, G. ve Harris, P., (2019). *Grafik Tasarımında Sayfa Düzeni*, (2.Baskı) İstanbul: Literatür Yayınları
- Arda, G. (2019). Dijitalleşen Dünyada Grafik Tasarımda İllüstrasyonun Yeri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- Arnheim, R. (2012). *Görsel Düşünme* (Çev: R. Ögdül) İstanbul: Metis Yayınları
- Arı, M. (2019). Sınıf Öğretmenlerinin Öğretim Teknolojileri ve Materyal Kullanma Durumları ile Öğretim Teknolojileri ve Materyallerinin Etkililiğine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi
- Arslan, E. (2021). *Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişim*. M. E. Deniz (Editör), *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim* içinde (11.Baskı), (1-24) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Arslankara, B., V. ve Usta, E. (2020). Tasarım İlke, Öğeleri ve Öğretim Araçları. S. Dinçer (Ed.), *Öğretim Teknolojileri* içinde (s.63-92). Ankara: Pegem Akademi
- Aslantaş, H. (2014). Müzik Ders Kitaplarında Yer Alan Görsellerin Öğretmen Görüşleri Doğrultusunda İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi
- Aşcı, İ. (2014) İlköğretim 5. Sınıf Fen ve Teknoloji Dersi Kitabının İçerik ve Görsel Tasarım İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi
- Aşıkcı, M. ve Yeganeh, E. (2021). Türkiye ve İran İkinci Sınıf Ana Dil Ders Kitaplarının Tasarım Açısından Karşılaştırılması. *Sosyolojik Düşün*, 6(2), 175-203.
- Atmaca E. A. (2006). İlköğretim ders kitaplarında görsel tasarım ve resimleme. *Millî Eğitim*, 35(171), 318-328.
- Ausburn, L. and Ausburn, F. (1978) Visual Literacy: Background, Theory and Practice. *Programmed Learning and Educational Technology* 15 (4), 291-297
- Avgerinou, M. D. and Pettersson, R. (2011). Toward A Cohesive Theory of Visual Literacy. *Journal of visual literacy*, 30(2), 1-19
- Ay, B. (2018). 6-8 Yaş Grubu Çocuklara Yönelik Ders Kitaplarında İllüstrasyon-Yazı İlişkisinin İncelenmesi ve Uygulama Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi
- Ayan, K. H., Arslan, Ü., Kul ve S., Yılmaz, N. (2021). İlkokul Türkçe 4 Ders Kitabı, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Aydın, E. (2016). Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Coğrafya Kazanımlarına Ait

- Görsellerin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
- Aytaş, G. (2005). Okuma Eğitimi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(4), 461-470.
- Babayigit, Ö. (2019). Sınıf Öğretmenlerinin Türkçe Derslerinde Öğretim Materyali Kullanma Amaçlarının ve Durumlarının İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (51), s.42-59.
- Balcı, B. Y. (2004). *Estetik*, Ankara: Gündüz Yayınları
- Baghırlı, G. (2020). İlkokul Birinci Sınıf Matematik Ders Kitaplarında Bulunan Görsellerin Biçim ve İçerik Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi
- Baki, Y. ve Karakuş, N. (2012). *Türkçe Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*, Ankara: Pegem Akademi
- Baran, Ç. Ş. ve Diren. E., (2020), Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 5, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Baranaydın, M., Aydın, Y. ve Tekbaş, G. (2022). Ortaöğretim Coğrafya 9 Ders Kitabı, Ankara: Gün Yayıncılık
- Baş, B. ve Yıldız, İ. F. (2014). İlkokul Türkçe Ders Kitaplarının Resim-Metin İlişkisi Açısından Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(28), 139-151.
- Baştürk, M. (2020). Ders Kitaplarının Tarihçesi. Ö.Demirel ve K.Kıroğlu (Editörler), *Ders Kitabı İncelemesi* içinde (4.Baskı), (16-35) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Becer, E. (1996). Bir Kitabın Grafik Tasarımı: Armonik Kurallar, Değerlendirme Yöntemleri ve Değişen Koşullar. H. Coşkun, İ.Kaya, J.Kuglin (Editörler) *Türkiye ve Almanya'da İlköğretim Ders Kitapları* içinde (s.135-145). Ankara: Bizim Büro Basımevi
- Becer, E. (1999). *İletişim ve Grafik Tasarım*. Ankara: Dost Kitabevi
- Becer, E. (2019). *İletişim ve Grafik Tasarım*. (12.Baskı). Ankara: Dost Kitabevi
- Berger, J. (2020). *Görme Biçimleri* (Çev: Y. Salman). İstanbul: Metis Yayınları
- Bieman, D. J. (1984). Visual Literacy in The Elementary Grades. *AMTEC*, 84, 5-8.
- Bilgili, Y. G. M., Ünal, Y.N.A. ve Doğaner, G. (2018). 21.Yüzyılda Türkiye’de Edebiyat Dergilerinde İllüstrasyon ve Eserlerinin İncelemesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (12), 404-408.
- Bozkurt, N. (1992). *Sanat ve Estetik Kuramları*, İstanbul: Sarmal Yayınları
- Bredenkamp, S. (2017). *Effective practices in early childhood education: Building a foundation*. Upper Saddle River, NJ: Pearson

- Can, S. K. (2009). İlköğretim 4. ve 5. Sınıflarda Sosyal Bilgiler Dersinde (Araç-Gereç) Materyal Kullanımının Öğrenci Başarısına Etkisi (Kars İli Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars: Kafkas Üniversitesi
- Cardellini, M. (2017). Using photos in pedagogical and intercultural research with children. Images and research: Between sense and reality. *Multidisciplinary Digital Publishing Institute Proceedings*, 1(9), 926.
- Carney, R. N. and Levin, J. R. (2002). Pictorial Illustrations Still Improve Students' Learning From Text. *Educational Psychology Review*, 14(1), 5-26.
- Cinkılıç, E. (2010). Ortaöğretim 9. Sınıf Tarih Ders Kitapları ile İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan Tarih Ünitelerindeki Görsel Malzeme Sunumunun Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi
- Civelek D., Gündüz Y.D., Karafilik F. (2021a). İlkokul Birinci Sınıf İlk Okuma Yazma Kitabı, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Civelek D., Gündüz Y.D., Karafilik F. (2021b). İlkokul Türkçe 1, Ankara: Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Çamurcu, M. (2019). İlköğretim 4. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabındaki Görsel Öğelerin Kazanım ve İçerik Bakımından İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
- Çankırılı, Ç. (2019). Grafik Tasarımda Yeni Bir Anlam Üretme Ortamı Olarak Artırılmış Gerçeklik, Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- Çelik, G. (2019). Temel Tasarım Eğitiminde Optik Algı Yanılsamasının Görsel Tasarım Uygulamalarındaki Etkisi (Pamukkale Üniversitesi Örneği), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi
- Çiçek, H. (2022). Eğitim Sanatı: Pedagojiden Andragojiye. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (55), 10-23.
- Dağ, S. E. (2014). Masallar ve Çocuk Kitabı Resimlemeleri Üzerine, *Grafik Tasarım*, (62), 62-65
- Dale, E. (1969). Audiovisual methods in teaching (3rd ed.). New York: Dryden Press
- Debes, J. L. (1969). *The loom of visual literacy—An overview*. Audiovisual Instr. 14, 8, 25-7
- Demir, D. (2008). İlköğretim 1. 2. ve 3. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarının Görsel Tasarım İlkelerine Uygunluğu Açısından İncelemesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- Demir, Y. ve Atasoy, E. (2018). 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabının (2017) Değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(2), 753-780.

- Demiral, H. (2019). Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarının İncelenmesi: (1923-2018). *Yıldız Journal of Educational Research*, 3(2), 44-58.
- Demirel, Ö. ve Kiroğlu, K. (2021). Ders Kitabı İncelemesi. (5.Baskı). Ankara: Pegem Akademi
- Doğdu, S. ve Arslan, Z. (1993). Eğitim Teknolojisi Uygulamaları ve Eğitim Araç Gereçleri. Ankara: Tekışık Ofset.
- Doorey, M. (2021). “James J. Gibson”. Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/James-J-Gibson> (Erişim Tarihi: 26.10.2021)
- Doyran, E. Y. (1997). İlköğretim Birinci Sınıf Ders Kitapları İllüstrasyonlarının, Çocuğun Eğitimine Katkıları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Duchastel, P. and Waller, R. (1979). Pictorial illustration in instructional texts. *Educational Technology*, 19(11), 20-25.
- Duman, H. (2011). Sosyal Bilgiler Eğitiminde Harita Kullanımı ve Harita Kullanımı Konusunda Öğretmen Görüşleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi
- Dursun, F. ve Eşgi, N. (2008). 4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretimi Ders Kitaplarının Görsel Tasarım İlkelerine Göre Değerlendirilmesi, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, s.21-34
- Eğedemir, P. M. (2017). 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabının Görsel-Metin İlişkisi Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uşak: Uşak Üniversitesi
- Erdal, G. (2015). *İletişim ve Tipografi*, İstanbul: Hayalperest Kitabevi
- Erdal, N. (2021). İlkokul Türkçe 2, Ankara: Ada Matbaacılık
- Ergen, E. (2009). Kavramların Algılatılmasında Resimli Çocuk Kitaplarının Rolü Bağlamında “Simyacının Hediyesi” Öyküsü İçin Çocuk Kitabı Tasarımı. Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi
- Erişti, S. D., İzmirli, O. S., İzmirli, S., Fırat, M. (2010). An evaluation of educational Web-sites from the perspective of perception-oriented design principles, *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 7 (10), 3-13.
- Erişti, S. D., Uluuysal, B., Dindar, M. (2013). “Görsel Algı Kuramlarına Dayalı Etkileşimli Bir Öğretim Ortamı Tasarımı ve Ortama İlişkin Öğrenci Görüşleri”. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 47-66.
- Erişti, S. D. B., Urgun, G. (2016). Görsel Algı Kuramlarına Göre Reklam İçerikli Tasarımların Değerlendirilmesi. *Art-E*, 9 (17), 313-342.

- Erişti, S. D. B. (2021). *Yeni Medya ve Görsel İletişim Tasarımı*. Ankara: Pegem Akademi
- Erkmen, N. (1996). Çağdaş bir ders kitabı nasıl olmalı? Ders kitabını mükemmel yapan nitelikler. H. Coşkun, İ.Kaya, J.Kuglin (Editörler) *Türkiye ve Almanya'da İlköğretim Ders Kitapları* içinde (s.37-46). Ankara: Bizim Büro Basımevi
- Erten, G. (2023). “*Kitapların Geri Dönüşümü Süreci Üzerine*” (Röportaj) Türkiye’de İlköğretim Düzeyi Ders Kitaplarının Görsel Tasarım Açısından Değerlendirilmesi, Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- Ertürk, M. ve Güler, E. (2017). 5. 6. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi (Muğla ili örneği). *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2017(8), 64-76.
- Ertürk, N., Keleş, S. ve Külünk, D. (2021). Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 6, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Eryayar, E. (2011). Endüstri Ürünleri Tasarımında Gestalt Teorisi Uygulaması. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 3(2), 125-133.
- Eselioğlu, H., Set, S. ve Yücel, A. (2021). Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 8, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Estrella, S. (2014). El formato tabular: una revisión de literatura. *Actualidades Investigativas en Educación*, 14(2), 449-478.
- Eşgi, N. (2005). İlköğretim 5. Sınıf Bilgisayar Ders Kitaplarının Görsel Tasarım İlkelerine Göre Değerlendirilmesi, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/165/esgi.htm (Erişim Tarihi: 30.12.2022)
- Farné, R. (2017). Pedagogia Visuale/Visual Pedagogy. *Multidisciplinary Digital Publishing Institute Proceedings*, 1(9), 872.
- Fidan, N. ve Erden, M. (1996). Eğitim Bilimine Giriş. Ankara: Alkım Yayınevi
- Gander, M.J. ve Gardiner, H.W. (2001). Çocuk ve Ergen Gelişimi (Çev. A. Dönmez, H. N. Çelen, B. Onur). Ankara: İmge Kitabevi
- Garofalo, K. (1988). Typographic Cues as An Aid to Learning From Textbooks. *Visible Language*, 22(2), 273-297. <https://journals.uc.edu/index.php/vl/article/view/5483/4347> (Erişim Tarihi: 15.01.2023)
- Gevgili, A., Hasol, D. ve Özer, B. (1997) *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt:2, İstanbul: Hürriyet Ofset
- Gordon, I. E. (2004). *Theories of visual perception*. New York: Psychology Press

- Gökkaya, K. ve Oruç, Ş. (2003). Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Görsel Materyallerin Kullanımına Bir Örnek: Fotoğraf. C. Şahin (Ed.). *Konu Alanı Ders İnceleme Kılavuzu* içinde (s.145-155). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık
- Graham, L. (2008). Gestalt Theory in Interactive Media Design. *Journal of Humanities and Social Science*, Cilt: 2, Sayı:1, 1-12.
- Güleç, İ. ve Demirtaş, T. (2012). İlköğretim 8. Sınıf Ana Dili Ders Kitapları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma: Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri Örneği. *Sakarya University Journal of Education*, 2(1), 74-91.
- Güler, M. (2011). İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinde Görsel Sanatlar Dersinde Kültür Bilincini Geliştirme. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi
- Güleryüz, H. (2002). *Yaratıcı Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları
- Gümüş, M. M. (2018). İlk ve Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının Görsel Boyut ve İçerik Tutarlılığı Açısından İncelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi
- Gündüz, M. (2023). *Türkiye’de Ders Kitapları Tarihi*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı
- Güney, Z. (2019). Görsel Okuryazarlık, Bilişsel Öğrenme Yaklaşımı ve Öğretim Teknolojisi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8 (3), 867-884
- Güngördü, E. (2002). *İlköğretim Okullarında Hayat ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayın
- Güngördü, E. (2003). Öğretimde Görsellik ve Görsel Araçlarda Bulunması Gereken Özellikler
https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/157/gungordu.htm (Erişim Tarihi: 24.10.2023)
- Güven, G. Y. (2022). Öğretim Araç ve Gereçleri, K. Selvi (Ed.), *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı* içinde (s.71-106) Ankara: Anı Yayıncılık
- Halis, İ. (2002). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Nobel Yayınevi
- Haydaroğlu, M. (2006). Behiç Ak – Mine Haydaroğlu Söyleşisi. *Sanat Dünyamız*, (98), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Hortin, J. A. (1980). Visual Literacy and Visual Thinking.
<https://eric.ed.gov/?id=ED214522> (Erişim Tarihi: 29.09.2022)
- İçmeli, M. (1996). Türkiye’de İlköğretim Kitaplarında Fiziksel Yapı, Tasarım ve İllüstrasyon Sorunları. *Türkiye ve Almanya’da İlköğretim Ders Kitapları* içinde (s.130-134). Ankara: Bizim Büro Basımevi
- İlhan, E. ve Yazar, İ. (2021). Temel Eğitim Türkçe Ders Kitaplarındaki Metin-Görsel İlişkisinin Görsel Tasarım Unsurları Bağlamında İncelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (52), 744-763.

- İnceoğlu, M. (2011). *Tutum Algı İletişim*, Ankara: Baskı Siyasal Kitabevi
- Kaptan, G. S. (2021). İlköğretim Ders Kitaplarında Tasarım ve Dış Yapı Özellikleri. Ö. Demirel ve K. Kıröğlu (Editörler), *Ders Kitabı İncelemesi* içinde (4.Baskı), (140-157) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Kaptan, Y. A. (2021). İlköğretim Ders Kitaplarında Görsel Düzen. Ö. Demirel ve K.Kıröğlu (Editörler), *Ders Kitabı İncelemesi* içinde (4.Baskı), (159-187) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Karaduman, E. B., Özdemir, E., Yılmaz, O. (2021) İlkokul Türkçe 3, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Karagözoğlu, G. A. (1966). İlkokullarda Sosyal Bilgiler Öğretimi, Ankara: MEB Yayınları
- Karakelleoğlu, S. (2007). İlköğretim 4. Sınıf Matematik Ders Kitaplarına İlişkin Öğretmen, Öğrenci ve Uzman Görüşleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi
- Karasar, N. (2020). *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar İlkeler Teknikler*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Karataştan, Ö. S. (2020). Ortaokul 5. Sınıf Ders Kitaplarında Kullanılan Görsellerin Bu Yaş Gurubu (9-11) Öğrencilerin Eğitimine Katkısı ve Gelişim Düzeyine Uygunluğunun İncelenmesi (Sivas İli Örneği), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
- Kars, N. (2006). 2005-2006 Öğretim Yılında Millî Eğitim Bakanlığı'na Bağlı Okullarda Okutulan, İlköğretim Hayat Bilgisi Ders Kitaplarının Grafik Tasarım Açısından İncelenmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi
- Karlı, E. (2013). Dördüncü Sınıf Fen ve Teknoloji Ders Kitabının Görsel Öğelerin Tasarımı ve Sayfa Tasarımı İlkelerine Göre Değerlendirilmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uşak: Uşak Üniversitesi
- Katırcı, M. (2014). “Gazi Üniversitesi Öğrencilerinin Görsel Algı Düzeylerinin İncelenmesi”. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, (3), 1-17.
- Kavuran, T. ve Dede, B. (2013). Platon ve Aristoteles'in Sanat Etiği, Estetik Kavramı ve Yansımaları. *Sanat Dergisi*, (23), 47-64.
- Kaya, İ. (1996). İlköğretim Ders Kitaplarında Tasarım Sorunları. H. Coşkun, İ. Kaya, J. Kuglin (Editörler), *Türkiye ve Almanya'da İlköğretim Ders Kitapları* içinde (s.152-158). Ankara: Bizim Büro Basımevi
- Kaya, Z. (2006). Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme. (2. Baskı) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Kaya, M. (2020). Türkçe Dersi Öğretim Programlarında Görsel Okuma ve Sunum Kazanımlarının Değerlendirilmesi. H. Çiftçi, N. Akhmetov (Editörler), 7. *Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi* içinde, (s. 410-417).

Adıyaman: İksad Yayınları

- Kaya, M., ve Kardaş, N. M., (2019). Geçmişten Günümüze Türkçe Dersi Öğretim Programları -4- 2005, 2006, 2015, 2017 Türkçe Dersi Öğretim Programları, A. Akçay, M.N. Kardaş (Editörler) *Türkçe Dersi Öğretim Planları* içinde (91-118) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Kayabaşı, Y. (2022). Öğretim Materyallerinin Seçimi ve Tasarlanması, M. A. Özerbaş (Ed.), *Öğretim Teknolojileri* içinde (s. 63-107). Ankara: Pegem Yayınları
- Kayak, S. (2018). Ders Kitaplarında Kullanılan Görsellerin Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımına Göre Öğrenmeye Katkısına Yönelik Öğretmen Görüşleri. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 4(1), 57-69.
- Kesavan, P. (2012). Visual learning-The language of maps in note taking. <http://visualteaching.ning.com/profiles/blogs/visual-learning-the-language-of-maps-in-note-taking> (Erişim tarihi: 14.12.2023)
- Keser, H. (2004). İlköğretim 4. Sınıf Bilgisayar Ders Kitaplarının Görsel Tasarım İlkelerine Göre Değerlendirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(3), 261-280.
- Kılıç, A. ve Seven, S. (2002). Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi, Ankara: Pegem Akademi
- Kılıç, A. (2003). İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarından Resimleme-İçerik İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, İlköğretim İkinci Sınıf İçin Türkçe Kitabının Tasarım ve Resimlemesi, Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi
- Kırmit, Ö. F. (2020). Lise Tarih Ders Kitaplarında İslam Tarihi Konu Anlatımı (1923-1960). Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi
- Koç, A. (2021). Kıbrıs ve Türkiye Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (4-8. Sınıf) Ders Kitaplarındaki Görsellerin Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (50), 363-393.
- Kurtz, L. A. (2003). *How to help a clumsy child. Strategies for young children with developmental motor concerns*. London: Jessica Kingsley.
- Küçükahmet, L. (2001). *İlköğretimde Drama*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Levie, W. H. (1978). A Prospectus for Instructional Research On Visual Literacy. *Educational Communication and Technology*, 25-36.
- Liman, S. (2007). İlköğretim Birinci Kademe Ders Kitabı İllüstrasyonlarının Tasarım İlkelerine ve Çocukların Algı Düzeylerine Uygunluğu, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi
- Lorch Jr., F., R., Lorch, P., E., Klusewitz, A. M. (1995). Effects of Typographical Cues on Reading and Recall of Text, *Contemporary Educational Psychology*, Volume 20, Issue 1, 51-64

- Lupton, E. (2010). *Thinking with Type, A Critical Guide for Designers, Writers, Editors, & Students*, New York: Princeton Architectural Press.
- Malamed, C. (2009). *Visual Language For Designers*, A.B.D.: Rockport Publishers
- Mazlum, Ö. ve Mazlum, F. S. (2016). İlköğretim 4. Sınıf Ders Kitaplarının Görsel Tasarımına Yönelik Öğretmen Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Sanat Eğitimi Dergisi*, 4(1), 1-18.
- MEB, (2018). Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- MEB, (2019). Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Michaelis, J.U. (1988). *Social Studies for Children A Guide to Basic Instruction*. New Jersey: Prentice Hall
- Mitchell, W. T. (2009). Visual literacy or literary visualey?, J.Elkins (Editör) *Visual literacy* içinde (11-29). İngiltere: Routledge
- Okan, N. (2002). Estetiğin Felsefedeki ve Disipline Dayalı Sanat Eğitimi İçindeki Yeri Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi
- Özalp, H. K. (2018). Sanat Eğitimi Alan Öğrencilerin İmge Çözümleme ve Uygulamada Görsel Kültür Algılarının Belirlenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 703-727.
- Özdaş, T. (2023). “Sürdürülebilir Ders Kitapları Üzerine” (Röportaj) Türkiye’de İlköğretim Düzeyi Ders Kitaplarının Görsel Tasarım Açısından Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- Özen, B. (2010). Türkiye ve Almanya’daki İlköğretim Ders Kitaplarının Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi
- Özer, A. (2006). Çocuk Kitaplarındaki Resimlerin “Çocuğa Göre”liği, 2. *Ulusal Çocuk Edebiyatı Sempozyumu*’nda sunulmuş bildiri, <http://cgsempoz.education.ankara.edu.tr/SBK.pdf> (Erişim Tarihi: 21.02.2023)
- Özer, A. A. (2018). Türkiye 8. Sınıf Matematik Konularına Göre Türkiye, Singapur ve ABD Matematik Ders Kitaplarının İçerik ve Görsellik Açısından Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Özsoy, V. ve Mamur, N. (2019). *Görsel Sanatlar Öğrenme ve Öğretim Yaklaşımları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Parsa, A.F. (2007) “İmgenin gücü ve görsel kültürün yükselişi,” *Fotografya Dergisi*, Sayı: 19, 1–10

- Parsons, M., Johnston, M. ve Durham, R. (1978). Developmental Stages in Children's Aesthetic Responses. *Journal of Aesthetic Education*, 12(1), 83–104. <https://doi.org/10.2307/3331850> (Erişim Tarihi: 01.12.2023)
- Peel, E. A. (2023). Pedagogy. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/science/pedagogy> (Erişim Tarihi: 23.02.2023)
- Pektaş, H. (2001). Ders Kitaplarında Tipografi ve Tasarım Sorunları. *Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Yazıları* 7.
- Pekmezci, H. (1996). İlköğretim Ders Kitaplarındaki Resimlerin Çocuğın Görsel Eğitimine Etkileri, H.Coşkun, İ.Kaya, J.Kuglin (Editörler) *Türkiye ve Almanya'da İlköğretim Ders Kitapları* içinde (s.146-151). Ankara: Bizim Büro Basımevi
- Pettersson, R. (1993). *Visual information. Educational Technology*. USA: Englewood, Cliffs.
- Sanalan, V. A., Sülün, A. ve Çoban, T. A. (2007). "Görsel Okuryazarlık" *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), s. 33-47.
- Sarı, N. (2006). Çocuk Kitapları İllüstrasyonları Üzerine Bir Araştırma ve Bir Örnekleme, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi
- Sarıkaya, B. (2019). Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki (5, 6, 7 ve 8. Sınıf) Etkinliklerin Değlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (64), 563-580.
- Sarıtaş, M. (2013). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*. Ankara: Pegem Akademi
- Sauer, I. (1996). İlköğretim Ders Kitaplarında resimleme "Çocuğa Uygun Resim Dili" Konusundaki Düşünce ve Önyargılar, H. Coşkun, İ. Kaya, J. Kuglin (Editörler) *Türkiye ve Almanya'da İlköğretim Ders Kitapları* içinde (s.94-97). Ankara: Bizim Büro Basımevi
- Sayın, Z. (1995). Çocuğın Eğitiminde Resimli Abece'nin Önemi 'Bir Abece Tasarımı', Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi
- Sayın, Z. (1996). Tasarım Açısından Türkiye'de Okutulan Abece Kitapları, H.Coşkun, İ.Kaya, J.Kuglin (Editörler) *Türkiye ve Almanya'da İlköğretim Ders Kitapları* içinde (s.94-97). Ankara: Bizim Büro Basımevi
- Seferoğlu, S. (2014). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Selamet, S. (2012) "Sürdürülebilirlik ve Grafik Tasarım" *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (15), 125-148.
- Senemoğlu, N. (2018). *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Anı Yayıncılık
- Senemoğlu, N. (2020). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*, 27.Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık

- Seven, S. (2001). İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Hakkında Öğretmen Öğrenci Görüşleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi
- Sever, S. (2000). “Çocuk Kitaplarında Dilsel ve Görsel Duyarlılık”, I. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu, Ankara: TÖMER Dil Öğretim Merkezi
- Shahinpoor, S. ve Alpan, G. B. (2021). Türkiye ve İran’daki Ders Kitaplarının İncelenmesi: Görsel Öge, Sayfa ve Kapak Tasarımları. *E-Kafkas Journal of Educational Research*, 8 (2), 255-280
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kafkasegt/issue/64536/931939>
(Erişim Tarihi: 05.02.2023)
- Siretli, A. (2016). Masaüstü Yayıncılığın Demokratikleştirdiği Grafik Tasarımda Sık Karşılaşılan Hatalar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- Şirin, M.R. (2000) *Çocuk Edebiyatı*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (1996). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Remzi Kitabevi
- Subaşı, Y. (2019). Türkiye ve İran Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Tasarım Boyutu Açısından Karşılaştırılması. *International Journal of Social Science Research*, 8(2), 141-159.
- Strizver, I. (2014). *Type Rules: The Designer’s Guide to Professional Typography*, (Fourth Edition), New Jersey: John Wiley&Sons,Inc.
- Strizver, I. (Tarihsiz). *Typography for Children*
<https://www.fonts.com/content/learning/fyti/situational-typography/typography-for-children> (Erişim Tarihi: 20.09.2022)
- Şahin, M. (2011). Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Mesaj Tasarımı İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi
- Şahin, M. (2015). Öğretim Materyallerinin Öğrenme-Öğretme Sürecindeki İşlevine İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Analizi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(3), s. 995-1012.
- Şahinkaya, N. ve Aladağ, E. (2013). Sınıf Öğretmen Adaylarının Grafikler ile İlgili Görüşleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 309-328
- Şakar, M. (2019). 1938-2018 Yılları Arası İlkokul 4. Sınıf Tarih ve Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Orta Çağ Konularının Görsel Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Giresun: Giresun Üniversitesi
- Şenşekerci, E. (2016). Öğretmen Adaylarının Görüşlerine Göre Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Bazı Özellikler Açısından Değerlendirilmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, (4), 84-104.
- Şimşek, T. (2021). Çocuk Kitaplarında Nitelik: Biçim ve İçerik Uyumu, V. Yıldız, T.

- Şimşek (Editörler) 8. *Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu* içinde (s. 23-34) İstanbul: Akademi Ajans Matbaa
- Tantu, Y. (2021). Gastronomi Turizminde Kullanılan Basılı Tanıtım Materyallerinin Görsel Algı Kuramlarına Göre İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi
- Taşkın, M. (2017). Ortaokul Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Kullanılan Görsellerin Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi
- Teker, U. (2002). Grafik Tasarım Reklam. İzmir: Dokuz Eylül Yayıncılık
- Tepecik, A. (2021). İhap Hulusi Afişlerinde Kültürel Etki Analizi. (2.Baskı) Z. Sayın (Editör), *Grafik Tasarımda Etki- Görsel İletişimde Etki Uygulamaları* içinde (s.47-66) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Tomboc, K. (2019). Text vs. Images: Which Content Format is Effective? <https://www.easel.ly/blog/text-vs-images-which-content-format-effective/> (Erişim Tarihi: 20.10.2022)
- Torun, H. (2019). Görsel Dil ve Dünya İlişkisi Üzerinden Modernizmin Eleştirisi. *Beykoz Akademi Dergisi*, Sayı:7 (1), 168-179
- Torun, İ. (2014). Hareketli Ortamlarda Tipografik Rezonans, Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- Trim, M. (2004). *Growing and Knowing A Selection Guide for Children's Literature*, Münih: K.G.Saur Verlag
- Tuğ, O. (2017). Uluslararası Sınavlarda Başarılı Ülkeler ve Türkiye'nin Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Tasarım Boyutu Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi
- Tuna, S. (1997). İlkokuma ve Yazma Öğretiminde İllüstrasyondan Faydalanma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi
- Tunalı, İ. (1998). *Estetik* (5.Basım), Büyük Fikir Kitapları Dizisi: 92 İstanbul: Remzi Kitabevi
- Tural, E. (2007). İlköğretim II. Basamak Fen Bilgisi Ders Kitaplarında Kullanılan Görsellerin Biçim ve İçerik Yönünden İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- Türkeç, G. A. (2022). İlkokul Ders Kitaplarında Görsel-Metin Ders İçeriğinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- Türköben, T. (2019). Türkçe Ders Kitaplarındaki Metin Resimlerinin İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 650-672.
- Tüzel, H. Ş. (2009), İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Dersi Ders Kitaplarında Yer Alan

- Görsellerin Düzenlenmesi Bağlamında Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
- Tüzel, M. S. (2010). Görsel Okuryazarlık. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (27), 691-705.
- Twemlow, A. (2011). Grafik Tasarım Ne İçindir?. (2.Baskı). (Çev. D. Özgen) İstanbul: Yem Yayın.
- Uçar, C. (2016). Ortaokul 5. sınıf Fen Bilimleri Ders Kitabının Görsel Tasarım İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi
- Uçar, T. F. (2004). *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*. İstanbul: İnkılap Yayınevi
- Uçar, T. F. (2019). *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*. (10.Baskı). İstanbul: İnkılap Yayınevi
- Uluişik, M. (2008). İlköğretim Beşinci Sınıf Matematik Ders Kitaplarının Görsel Tasarım İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi
- Uzuner, S., Aktaş, E. ve Albayrak, L. (2010). Türkçe 6, 7 ve 8. Sınıf Ders Kitaplarının Görseller (İllüstrasyonlar) Açısından Değerlendirilmesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (27), 721-733.
- Ülger, E. (2013). Platon'un Sanat Kuramının Düşünsel Evrimi. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 15-28.
- Ünal, F. ve Şimşek, A. (2000). Eğitim Amaçlı Yazılı İletilerin Tasarımı, *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi*, 17(17), 211-223.
- Ünlü, M., Üçışık, S. ve Özey, R. (2002). Coğrafya Eğitim ve Öğretiminde Haritaların Önemi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (5), 9-25.
- Ünlüer, E. (2020). Kitapların Çocuğun Gelişimindeki Yeri ve Çocuklar İçin Kitap Seçimi, H. Ç. Güleç (Ed.), *Erken Çocukluk Dönemi Edebiyatı* içinde, 15-39. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Wadsworth, J. B. (2015). *Piaget'nin Duyuşsal ve Bilişsel Gelişim Kuramı*, Z. Selçuk (Ed.) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Winn, W. (2004). Cognitive perspectives in psychology. *Handbook of research for educational communications and technology: A project of the Association for Educational Communications and Technology*, 79-112.
- Yalın, H. İ. (2010). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Nobel Yayınları
- Yaşar, O. (2004). İlköğretim Sosyal Bilgiler Derslerinde Görsel Materyal Kullanımı ile Coğrafya Konularının Eğitim ve Öğretimi. *Milli Eğitim Dergisi* 163 https://dhgm.meb.gov.tr/yayimler/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/163/yasar.htm

(Erişim Tarihi: 12.05.2023)

Yaşar, O. ve Seremet, M. (2007). A Comparative Analysis Regarding Pictures Included In Secondary School Geography Textbooks Taught In Turkey. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 16(2), 157-187.

Yavuzer, H. (2005). Resimleriyle Çocuk. İstanbul: Remzi Yayınevi

Yetkin, S. K. (2007). *Estetik Doktrinler*. Ankara: Palme

Yıldırım, B.N. (2007). İlköğretim 8. Sınıf Bilgisayar Ders Kitaplarının Görsel Tasarım İlkelerine Uygunluğunun Değerlendirilmesi ve İçerik Analizinin Yapılması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova: Çukurova Üniversitesi

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar

Yılmaz, A. (2005). İlköğretim Okulları İlk Kademedeki Okutulan Ders Kitaplarının Resimlemeleri Yönünden Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi

Yıldız, F. (1999). *Harita Çizimi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım

Yıldız, M. ve Keş, Y. (2017). Yirmibirinci Yüzyılın Font Tasarımlarında Okunurluk Üzerine Çalışmalar. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 6(38), 2791-2815.

Yiğit, E. (2018). Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Fen Bilimleri 8, Ankara: Adım Adım Matbaa Yayıncılık

Yurtalan, B. (2019). Yenilenen Öğretim Programları İçin Tasarlanan Türkçe 5 Ders Kitabının Görsel Tasarım İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Yücel, A. Ü. ve Ergün, E. (2015). Öğretim Materyallerinin ve Hazırlanması ve Seçimi, E. Cabı (Ed.), *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı* içinde, 49-71. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık

Şenol, F. B., Yükselen, A., Üstündağ, A., Ay, A. (2017). 7-12 Yaş Çocuklarına Yönelik Çocuk Kitaplarının İçerik, Resimleme ve Fiziksel Özellik Açısından İncelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (55), 441-456.

http-1: <https://www.britannica.com/science/Gestalt-psychology>
(Erişim Tarihi: 30.06.2022)

http-2: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 23.07.2022)

http-3: <https://mitpress.mit.edu/9780262514620/vision/> (Erişim Tarihi: 24.10.2022)

http-4: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120411-8.htm>
(Erişim Tarihi: 28.02.2023)

http-5: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 23.05.2023)

http-6: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 13.06.2023)

- http-7:** https://tr.wikipedia.org/wiki/FATİH_Projesi (Erişim Tarihi: 09.10.2023)
- http-8:** <http://www.fotografya.gen.tr/TR,1083/fotografin-gucu.html>
(Erişim Tarihi: 19.10.2023)
- http-9:** <https://www.milliyet.com.tr/egitim/lejant-nedir-imar-planinda-ve-haritalarda-lejant-neyi-gosterir-6521143> (Erişim Tarihi: 23.10.2023)
- http-10:** https://www.youtube.com/watch?v=dXg0PCPGpfo&ab_channel=XDERS
(Erişim Tarihi: 21.10.2023)
- http-11:**
https://www.cag.edu.tr/uploads/site/usersspecial/d1c38a09acc34845c6be3a127a5aacaf/files/APA%207_0-.pdf (Erişim Tarihi: 22.10.2023)
- http-12:** <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/ders-kitabi-ve-yardimci-kaynaklar-siralarda-yerini-aldi/2668327> (Erişim Tarihi: 24.10.2023)
- http-13:** <https://www.meb.gov.tr/ucretsiz-ders-kitaplari-ve-yardimci-kaynaklar-siralardaki-yerini-almaya-basladi/haber/30737/tr> (Erişim Tarihi: 25.10.2023)
- http-14:** http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_10/15214644_derskitaplari_yonetmeligi.pdf (Erişim Tarihi: 02.11.2023)
- http-15:** https://dhgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_07/24173859_ilkogretim-teknik-sartname.pdf (Erişim Tarihi: 03.11.2023)
- http-16:**
https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_12/28121957_ders_kitabi_kapagi_tasarim_cercevesi.pdf (Erişim Tarihi: 26.10.2023)

EKLER

EK 1: Tahir ÖZDAŞ ile Söyleşi

“Sürdürülebilir Ders Kitapları Üzerine”, 02.02.2023

Tahir Özdaş, 1974’te Burdur’un Bucak ilçesinde doğar. İlk ve ortaöğretimini Bucak’ta, üniversite eğitimini Antalya’da grafik tasarım alanında tamamlar. 1993 yılında matbaa alanını seçerek çalışma hayatına başlar. 1999 yılında Özge Ofset’i Antalya’da kurar. Özdaş, Antalya’da bulunan Açık Kolejlerinin ortaklarından. Evli ve iki çocuk babasıdır.

E. İdacıtürk: Anadolu Ajansı’nın internet sayfasında yer alan bir habere göre 2003-2022 eğitim ve öğretim yılları arasında 3 milyar 550 milyon adet ders kitabının basımı yapılmıştır. Bu ders kitaplarının basımı için yaklaşık olarak kaç ton kâğıt ve karton sarfıyatı olmuştur?

T. Özdaş: A4 ölçüsündeki 100 sayfalık bir ders kitabının iç sayfalarında 80 gr./ m² 1. hamur kâğıt kullanıldığı düşünülüğünde 1 adet A4 5 gr. olarak (1m²’si 80 gr.) hesaplanmaktadır. İç sayfalar, hesabımıza göre 500 gr. ağırlığındadır. Bu ağırlık 3 milyar 550 milyon ile çarpıldığında yaklaşık olarak 887.500 ton kâğıt sarfıyatı ortaya çıkmaktadır. Karton için ise hesap biraz daha farklı çünkü ön, arka ve sırt payı da hesaplanmak durumunda. Biz bunu A3 gibi düşünebiliriz. Ancak sırt payını da hesaplarsak 30,7 cm. x 43 cm. üzerinden bir hesaplama yapalım. Şartnameye göre 1m² boyutunda 220 gr. /m² Bristol karton 30,7 cm. x 43 cm. için 28 gr. bir ağırlığa sahiptir. Bu ağırlığı 3 milyar 500 milyon sayısı ile çarptığımızda 99.400 ton Bristol karton sarfıyatının olduğu ortaya çıkar. Bu baskılarda mutlaka fire verilmektedir ancak bunun da geri dönüşüme tabi tutulduğunu biliyoruz. Bunu hesaba katmanın mantıklı olduğunu düşünmüyorum.

E. İdacıtürk: Anadolu Ajansı’nın internet sayfasında yer alan aynı habere göre 2022-2023 eğitim ve öğretim yılı için 153 milyon adet ders kitabının basımı yapılmıştır. Bu ders kitaplarının basımı için yaklaşık olarak kaç ton kâğıt ve karton sarfıyatı olmuştur?

T. Özdaş: A4 ölçüsündeki 100 sayfalık bir ders kitabının ortalama 500 gr. olduğu düşünülüğünde 153 milyon adet ders kitabının iç sayfaları için 76.500 ton kâğıt sarfıyatı olmuştur. Karton için ise yukarıdaki hesaplama yöntemimize göre 4.284 ton sarfıyat olmuştur diyebiliriz.

E. İdacıtürk: İlk ve orta dereceli okullara dağıtılan MEB ders kitapları genellikle 1 yıl kullanılabilir. Sizce ders kitaplarında kullanılan kâğıt kalitesi düşük tutulsa (örneğin 2. hamur kâğıda) ders kitaplarının basımı için kâğıt gereksinimi azalır mı?

T. Özdaş: Elbette kâğıt gereksinimini düşürecektir. Örneğin 1. hamur üretmek için kâğıdın ham maddesi olan selüloza daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. 2. ve 3. hamur kâğıtların içinde selüloz oranı azalmakta, odun parçası oranı artmaktadır. Ancak kâğıt kalitesi azaldıkça baskı renklerini doğru yansıtmaya kabiliyeti de düşmektedir. Bunu da akılda tutmak gerekir.

E. İdacıtürk: Ders kitaplarının iç sayfalarının kuşe benzeri kaliteli bir kâğıt ile basılması, iplik dikiş kullanılarak ciltlenmesi ve kapaklarının sert kapak kullanılarak sağlam ve dayanıklı bir hâle getirilmesi için ortaya çıkacak olan kâğıt ve karton sarfiyatı ile mevcuttaki ders kitaplarının basımında kullanılan¹² kâğıt ve karton sarfiyatı kıyaslandığında sürdürülebilirlik açısından nasıl bir tablo ortaya çıkar sizce?

T. Özdaş: Ders kitaplarının iç sayfalarında 1. hamur kâğıt yerine kuşe kâğıt kullanılsa maliyet oldukça artacaktır. Üstelik kuşe kâğıt ders kitaplarını daha da ağırlaştıracak ve öğrencilerin çantalarında bu kitapları taşımaları daha da zorlaşacaktır. Sürdürülebilirlik açısından kuşe uygun bir kâğıt değildir. Geri dönüşüm için 1. hamur kâğıt çok daha verimli olmaktadır. Diğer taraftan ders kitaplarının sert kapaklı bir biçimde imal edilmesi seri olarak üretilmesine engeldir. Her yıl milyonlarca ders kitabının tek tek ciltlenmesi çok uzun ve zahmetli bir süreç olacaktır. Mevcut ders kitaplarının tamamı kullanılan teknoloji sayesinde el değmeden üretilmektedir.

E. İdacıtürk: Ders kitaplarının basım ve imalat kalitesini arttırarak kullanım süresini uzatmak (örneğin 2 yıl) ve belirli sürelerde geri dönüştürerek tekrar basmak mı yoksa mevcut yöntemleri sürdürüp, öğretim yılının sonunda ders kitaplarını geri dönüştürerek tekrar basmak mı daha uygundur?

T. Özdaş: 1990'lı yıllarda ders kitapları birçok kez kullanılabilirdi. Ancak günümüzde müfredatlar hızla değişiyor. İçeriklerin de değişmesi nedeniyle ders kitaplarının tekrar kullanılması çok güç. Bu roman değil, ders kitabı sonuçta. Bu nedenle ders kitaplarının basımında olabildiğince firesiz çalışılabilir, gramaj düşürülebilir, ders kitaplarının milyonlarca adet basıldığı düşünüldüğünde yapılacak küçük müdahalelerden bile anlamlı sonuçlar elde edilebilir. Bu da doğal kaynaklara olan talebi mutlaka

¹²(İç sayfalar: 80 gr. 1. Hamur kâğıt, Ciltleme: Amerikan cilt, Kapak kartonu: 220 gr. tek yüzü kuşe Bristol karton)

azaltacaktır. Ben optimum bir sağamlık derecesine sahip olan yani yıl sonuna kadar dağılmayacak şekilde tasarlanan ve tümüyle geri dönüşümden elde edilen mamullerle üretilmiş ders kitaplarının büyük maliyetlerle üretilenlere göre daha iyi bir seçenek olduğunu düşünüyorum.

E. İdacıtürk: Türkiye’de ders kitapları teknik şartnamesine göre kitap ölçüleri 16,5 x 23 cm., 19,5 x 27,5 cm. ve 21 x 29,7 cm. basılmaktadır. Bu ölçülerin dışında kâğıt firesi açısından daha farklı bir ebat önermeniz mümkün mü?

T. Özdaş: Ders kitaplarının teknik şartnamesine bakıldığında standart ölçülerin kullanıldığını görmekteyiz. Kâğıt firesi, her şekilde ortaya çıkacaktır. İç sayfa ve kapakların montajları yapıldığında etek (üst kısım) ve makas (alt kısım) kısımlarında belirli boşlukların mecburen bırakılması gerekir. Bundan dolayı farklı ve ideal bir ebat önermek pek mümkün değil kanımca.

E. İdacıtürk: Antalya’da çok uzun yıllardır matbaa sahibi bir profesyonel ve aynı zamanda Açık Kolejlerinin yönetici ortaklarından biri olarak ücretsiz dağıtımı yapılan MEB Yayınevi ders kitaplarının üretiminin basımcılık açısından daha sürdürülebilir olması adına önerileriniz nelerdir?

T. Özdaş: Özel okullarda MEB ders kitaplarının aktif olarak kullanılmadığını düşünüyorum. Bu konuda MEB ile bir protokol imzalanarak bu kitapların talep edilmemesi fikri aklıma geliyor ancak bu yöntem uygun olur mu pek emin değilim. Çünkü ilköğretim ve ortaöğretime yönelik bazı sınavlarda bu kitapların içindeki sorulara çok yakın soruların çıktığını duyuyoruz. Örneğin benim ortağı olduğum kolejde öğretmenlerin bu kitapları öğrencilerimize dağıttığını ve içindeki soruları mutlaka çözdürdüğünü biliyorum. Özel okul öğrencilerinin bu kitaplara ulaşamaması eğitimin eşitlik ilkesine aykırı düşeceği için pek uygulanabilir gelmiyor bana. Özel okullarda mevcutta 1.200.000 öğrenci bulunmakta ve devlet her öğrenci için ortalama 8 kitap dağıtmaktadır. Bu sayılar çarpıldığında 9.600.000 ders kitabı yapmaktadır. Az bir sayı değil. Aklıma gelen diğer bir fikir ise ders kitaplarındaki soru ve etkinliklerin ders kitaplarından ayrı olarak basılması ve ders kitaplarının yalnızca bilgi içermesi ile daha az işaretlenmesinin ve kullanım ömrünün uzamasının sağlanabileceği kanısındayım. Ama neticede çocuklardan bahsediyoruz, sayfaları boyamaları ve sayfalara çeşitli şekiller çizmeleri gayet normaldir diğer taraftan. Dersi dinlerken bile sayfa kenarlarına not alıp karalama yapabilirler. Kitabın bütünlüğü bozulmadığı sürece bunların sorun olacağını düşünmüyorum.

EKLER

EK 2: Günnaz ERTEN ile Söyleşi

“Kitapların Geri Dönüşümü Süreci Üzerine”, 20.06.2023

Günnaz Erten, 1965’te İzmir Bornova’da doğdu. İlköğretimini Yeni İzmir İlköğretim Okulu’nda, orta öğrenimini Sıdika Rodop Lisesi’nde tamamladı. Erten, Ege Üniversitesi Kimya Mühendisliği Bölümü mezunu olup Mopak Kâğıt Karton Sanayii Ticaret A.Ş.’de kâğıt üretimi alanında uzun yıllar kimya mühendisi olarak görev yapmıştır.

E. İdacıtürk: Kitapların geri dönüşümünde kapaklarda kullanılan selofan sorun oluşturuyor mu?

G. Erten: Evet, selofan kâğıdın geri dönüşümünde ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Kâğıt üretiminde selofanı kâğıt liflerinden ayırabiliyorsunuz. Ancak ayrılmış olan bu selofanı tekrar kullanmak mümkün değildir. Ayrılan selofan içinde her türlü tel, naylon, plastik gibi maddelere de yoğunlukla rastlanmaktadır. Bir başka deyişle geri dönüşüm aşamasında kâğıdın ham maddesi olan selüloz elyafı dışında farklı birçok yabancı madde üretim sürecine dahil olmaktadır.

E. İdacıtürk: Kitapların geri dönüşümü için selofanlı kapak kartonun ayrılması zahmetli bir süreç değil mi peki? Süreç nasıl işliyor konuyu biraz detaylandırabilir misiniz?

G. Erten: Geri dönüşüm sürecine dahil olan her türlü karton, oluklu mukavva, kutu veya kabaca karton türünden her türlü malzeme biriktirildikten sonra OCC (Old Corrugated Containers) olarak bilinen bir işleme tesisine gitmektedir. Bunun Türkçe açıklaması ise kullanılmış karton esaslı geri dönüştürülebilen malzemelerin işlenmesi olarak ifade edilebilir. Kitapların iç sayfalarında kullanılan 1. Hamur kâğıt ise Deinking denilen bir işleme tabi tutulur. Bunu da kâğıdı mürekkepten ayırma işlemi olarak özetleyebiliriz.

E. İdacıtürk: Aktardığınız bu bilgilere dayanarak kitapların geri dönüşümünün oldukça karmaşık bir süreç olduğu ortaya çıkıyor. Kitap kapakları nasıl ayrılıyor peki?

G. Erten: Polar dediğimiz kesim makinalarında kitapların sırt kısımları 1 cm. kadar kesilip ayrılıyor. Sonra bu selofanlı kapaklar tek tek kenara ayrılıyor ve geriye selofansız 1. Hamur iç sayfalar kalmış oluyor. Örneğin hurdacılar çok sayıda kitap kendilerine geldiğinde bunları polarda kestirmektedir. Kâğıt hurdacıları, kitapların tutkallı kısımlarını

ve selofanlı kapaklarını aradan çıkararak sürecin sonunda bu kağıtları daha yüksek fiyattan geri dönüşüm tesislerine satmaktadır. Kesilen sırt kısımları da yakılarak imha ediliyor genelde.

E. İdacıtürk: O zaman tutkalı kâğıt hamurundan uzaklaştırmanın ciddi bir maliyet olduğu ortaya çıkıyor ve anlaşılan o ki hurda kâğıt elde edilirken de bir kısım tutkallı ve geri dönüşümü zor olan ya da mümkün olmayan farklı bir kâğıt atığı ortaya çıkıyor. Bunlarla neler yapılabilir peki? Temizlik kâğıdı yapılamaz mı örneğin?

G. Erten: Geri dönüşüm firmaları genelde bu tip kâğıt hurdalarını çimento fabrikalarına göndererek yakılmasını sağlıyor. Bu tip adi hurda kâğıttan yalnızca yumurta viyolu türünden üretimler yapılabilir. Çok sınırlı bir kullanım alanı vardır. Ayrıca, kâğıt üretiminde kâğıdın bağlanması diye tabir edilen bir aşama vardır. Bu işlem, bir nevi kopan kâğıt hamurunun birbirine yapıştırılarak tekrar rulo haline getirilmesidir. Kâğıt hamurunun içine eğer tutkal karışırsa kâğıdın birbirine bağlanması çok zordur. Yani adi kalitedeki hurda kâğıt ile bu tip temizlik kâğıdı ürünlerini üretebilmek çok mümkün değildir.

E. İdacıtürk: Peki kitapların sırt kısımlarındaki tutkal nasıl bir işleme tabi tutuluyor? Varsayalım ki kitaplar sırt kısımlarından kesilirken bir kısım tutkallı bölüm kâğıt hurdasının arasına hata ile karışmış olsun. Buna ne tür bir bir çözüm sağlanıyor?

G. Erten: Geri dönüşüm firmaları, kullanılmış kitapları diğer kâğıt ve karton atıklarından çok daha ucuza satın alırlar. Bunun ilk sebebi kapak, ikincisi ise tutkaldır zaten. Kâğıdın geri dönüşümünde tutkal da çok zararlıdır. Çünkü tutkal eriyerek pulperin (kâğıt hamuru makinası) valslerine yapışmaktadır. Eğer sıcak tutkal geri dönüşüm tesisinde yakalanamazsa ve selüloz ile kâğıt makinasına giderse kâğıt makinasının eleklerini tıkamaktadır. Bu da çok büyük verim ve kalite kaybına, kâğıtta delikler oluşmasına yol açmaktadır. Tutkalın kesinlikle kâğıt makinasına girmemesi gerekmektedir. Çünkü tutkal mutlaka etrafına kâğıt elyafını toplamaktadır. Diğer taraftan, geri dönüşümden elde edilmiş kâğıt hamurunun içinde mutlaka az miktarda da olsa tutkal karışabilmektedir. %100 tutkalsız hurda kâğıt diye bir şey yoktur. Tutkalı ayrıştırmak için çeşitli kimyasallar kullanılabilir ancak her ayrıştırma aşaması kâğıdı kalite açısından düşürmektedir. Bu işlemlerin her biri için enerji ve su harcanırken bir taraftan da önemli oranlarda kâğıt elyafı tutkal nedeniyle kaybedilmiş olur. Dolayısıyla sistem içine giren her tutkal parçası üretim maliyetlerini yükseltirken kâğıt kalitesini de düşürmektedir.

E. İdacıtürk: Bu detaylı açıklamalarınızla birlikte MEB ders kitaplarını geri dönüşüm amacıyla toplasa da atık kitaplardan elde edilen kağıtlarla yeni kitapların basılması pek mümkün gözüküyor. Ne dersiniz?

G. Erten: Okula gelen kullanılmış kitaplar hurdacılara, toplayıcılara, geri dönüşümcülere satılmaktadır. Geri dönüşümden elde edilmiş kağıtlar, yeni kitapların basımında kullanılamaz. Çünkü geri dönüşümden elde edilen kâğıdın bembeyaz olması çok zordur.

